

PÅ KULTURENS SLAGMARK

Mindretal og størretal taler om Danmark

Carl-Ulrik Schierup

Sydjysk Universitetsforlag

Mens *Fæstning Europa* atter armerer sine frontlinjer – denne gang mod De Andre som »den muslimske fare« – koloniseres den offentlige debat i Danmark af forestillingen om indvandreres og flygtninges kultur som et »problem«, i orientalismens tegn. Den opfattelse, at dansk og muslimsk kultur forholder sig til hinanden som »ild og vand«, breder sig. Dette er kommet til at fungere som en slags selvopfyldende profeti, hævder Carl-Ulrik Schierup i bogen **På kulturens slagmark – mindretal og størretal taler om Danmark.**

»Kulturen« er blevet til en slags slagmark, hvor forskellige modstandere i debatten har det til fælles, at de alle fokuserer på »kulturforskelle«, mens social udstødning og etnisk forskelsbehandling håndteres som en bisag. Et problematisk samspil mellem statslig og kommunal indvandrerpolitik, forskningen og samfundets institutioner har resulteret i, at fikseringen på påståede »kulturforskelle« er kommet til at dække over virkelighedens sociale uligheder. Denne præges af omfattende diskrimination, segregation og udelukkelse af de etniske mindretal på boligområdet, på arbejdsmarkedet og i uddannelsessystemet. Forfatteren peger på en farlig udvikling mod såkaldt kulturel »forskellighedsracisme« og på behovet for et ændret politisk perspektiv. Vejen til dette kræver respekt for mindretallenes menneskelige rettigheder, social ligestilling og et øget tværetnisk samvirke. Bogen efterlyser en ægte dialog mellem »mindretal« og »størretal« i pagt med danskhedens bedste traditioner.

Carl-Ulrik Schierup er ansat som docent ved Sociologiska institutionen, Umeå Universitet. Han er forfatter til en række arbejder om international migration, flygtningespørgsmål, etnicitet og transkulturelle forhold i Danmark, Skandinavien og Europa.

PÅ KULTURENS SLAGMARK

Mindretal og størretal taler om Danmark

PÅ KULTURENS SLAGMARK

Mindretal og størretal taler om Danmark

Carl-Ulrik Schierup

**Sydjysk Universitetsforlag
Esbjerg 1993**

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk eller fotografisk gengivelse af denne bog eller dele deraf er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret, undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelser.

© Sydjysk Universitetsforlag og
forfatteren, 1993

Bogen er produceret hos
Rosendahls Bogrykkeri · Esbjerg

ISBN 87-7780-016-8

Bogen er udgivet med støtte fra
Statens Samfundsvidenskabelige
Forskningsråd

Forside:
Gengivelse af Martin Ålund: Festung Europa

Forord

Denne bog er fremkommet i skyggen af en del ubehagelige hændelser i mit liv.

Det var ikke mindst den galopperende galimatias i Jugoslavien, som i mangt og meget rystede op i mine forestillinger om etnicitetens rolle i moderne multikulturelle samfund, samtidig med at det bragte min dalmatinske kone, Aleksandra såvel som mig selv ud i en tilstand af permanent personlig krise. Her kom grublerierne omkring mulighederne for et harmonisk multikulturelt samliv i Danmark, mit første af tre kære hjemlande, til at stå som en ekstra krævende udfordring.

Men på trods af at vejen af en række årsager ikke har været let, har det været umagen værd. Det skyldes ikke mindst alle de spændende nye bekendtskaber, som dette arbejde har belønnet mig med. Jeg takker alle de mange tålmodige personer, som velvilligt og hjælpsomt har fundet sig i at blive gjort til ofre for timelange samtaler om løst og fast i Danmark. Deres synspunkter og beskrivelser af livet "derhjemme" har ofte gjort mig ondt. De har tvunget mig, efter nu 12 år i det svenske, til på en række punkter at revidere mit billede af hjemstavnen, som for migranten altid har en tendens til at degenerere til et fiktivt skønmaleri uden for tid og sted. Men det var ærligt ment, og man kommer nu en gang længst med ærlighed. "To be cruel to be kind". Jeg takker ikke mindst Bilal Inekci for hans

omhyggelige forklaringer og kloge råd i arbejdets tidlige stadium.

Al den støtte og hjælp, som jeg har fået fra såvel gamle som nye kolleger, har nu endelig båret mig i land.

Den største gæld i forbindelse med sammenskrivningen af bogen skylder jeg som sædvanlig mine kolleger, Lars Göran Karlsson "Basso" og Aleksandra Ålund. Disse to gamle venner i nøden har med deres nærmest ubehageligt præcise kritiske sans gang på gang gjort mig både stakåndet og himmelfalden. Deres hvasse røde pen har forårsaget, at jeg helt har sluppet for at føle mig arbejdsløs indimellem, og pegefingeren landede altid på det sted, hvor det var mest ømfindtligt.

I Danmark har Jan Hjarnø gjort et omfattende arbejde med faglig kritik af flere på hinanden følgende manuskripter, og desuden påtaget sig opgaven at luge svenske sprogblomster ud af de danske bede. Jeg takker ham for hans interesse og kammeratlige skulderklap. Jeg takker ligeledes Else Langtved Larsen på Sydjysk Universitetsforlag varmt for en grundig og samvittighedsfuld korrekturlæsning. Hvis bogen stadigvæk på sine steder er "to-sproget", så er det ikke deres fejl, men udtryk for min egen trang til at "efterbrodere". Men, "after all", sproget er, ligesom kulturen, et væsen under stadig udvikling. Blandinger skaber synteser og nye muligheder, som kan føre os alle fremad, hvis vi forstår at værdsætte dem.

Blandt de "gamle" venner og kolleger skylder jeg også Christian Horst en varm tak for hans gennemlæsning af manuskripter, kritiske kommentarer, og opmuntring på vejen. Nye venner og kolleger er derimod Mustafa Hussain, Charlotte Hamburger og Bashy Quraishy. Mustafa har været en inspirerende diskussionspartner. Charlotte vil jeg takke for hendes kritiske gennemlæsninger af manuskripter og for hendes solidariske holdning i forhold til en forskerkollega i eksil, som ikke altid har haft så let ved at få nys om, fat i og forstå det seneste nye fra den danske indvandrerpolitiske front. At træffe Bashy - som jeg takker for omhyggelig gennemlæsning af manuskriptet og mange vigtige synspunkter - har for alvor fået mig til at forstå, med hvilket mod Danmarks etniske minoriteter fører deres kamp for anerkendelse og deltagelse, med pen, tale og praktisk

handling. Et arbejde, som fortjener større opmærksomhed, end jeg i det mindste opfatter, der for det meste bliver det til del.

Til Institut for Socialantropologi ved Aarhus Universitet, den arbejdsplads, som jeg har været ansat ved under arbejdets gang, vil jeg rette en varm tak for interesse, moralsk støtte og god service, når det var nødvendigt, men også for de inspirerende arbejdsopgaver man har forstået at byde mig i form af undervisning og vejledning for instituttets studerende.

Til slut en tak til Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd for økonomisk støtte til projektet, "Indvandererproblemet - to scenarier", hvilket skaffede mig nogle måneders kærkommen arbejdsro til at spekulere over spørgsmålet om multietnisk samliv i Danmark.

Moesgård ved Århus, 20. Juli 1993

Carl-Ulrik Schierup

Indholdsfortegnelse

Forord	5
1. Hvorfor lægger hønen ingen æg?	11
2. Der var engang en integrationspolitik	27
3. Etnisk rensning	41
4. Velkommen Mustafa?	91
5. På kulturens slagmark	151
6. Fra kliché til kapitulation	181
7. Fejlfarvernes frasortering	203
8. At antage offerets billede?	225
9. Hinsides grænselinjerne	243
Litteraturhenvisninger	263

"Hønen lægger ingen æg, når det regner uden for"

Kinesisk Ordsprog

Hvorfor lægger hønen ingen æg?

Sandhed er af denne verden.

Michel Foucault

"Du ved, det regner uden for!" Sådan forklarede en kvinde fra Tyrkiet den dansk-tyrkisk-kurdiske forfatter, Adil Erdem, hvorfor hun ikke fandt det umagen værd at gå på danskkurser. "Hvordan regner?", studsede Erdem. "Jo, det regner i kommunen!", slog hun fast. Ja, og så længe det "styrtregner" ude omkring i kommunerne og ude på arbejdspladserne, syntes hun lige så godt, at hun kunne blive hjemme og gøre det lidt rart for familien.

"Skal jeg forstå det sådan, at det ikke er nogen idé at gå og spille sine kræfter på at slå sig frem i et system, det alligevel er håbløst at tage kampen op med?", spurgte jeg de forsamlede på et møde med indvandrede i København, hvor Erdem fortalte denne historie som en kommentar til mit foredrag om indvandrede på det danske arbejdsmarked.

"Hønen lægger ingen æg, når det regner uden for", svarede Erdem med henvisning til et kinesisk ordsprog. Underforstået: Når samfundet møder indvanderne med kulde, stempling og diskrimination, er der ingen virkelige muligheder for at engagere sig i uddannelse, arbejde og et udbytterigt samliv. Ingen muligheder for at æggene kan klækkes og tilværelsen forankres.

Erdems underfundige kinesiske ordsprog danner sammen med mange andre indvandrede og andre danskeres synspunkter og overvejelser grundlag for den følgende diskussion om de faktiske problemer og mulighederne i det multietniske Danmark.

Under arbejdet med bogen kom jeg ofte til at tænke på det den amerikanske menneskerettighedsforkæmper, W.E.B. Dubois engang kaldte for, det store ubenævnte spørgsmål: "Hvordan føles det at være et problem...?"¹ - eller lidt anderledes formuleret: "Hvordan føles det at blive kaldt et problem?" Mig forekommer det nu, set i bakspejlet, at dette spørgsmål burde anvendes som en hverdagshilsen til Danmarks indvandrede. For deres tilværelse indrammes af definitioner af dem selv som et problem. Så længe vi ikke tager dette spørgsmål alvorligt, vil det udgøre en barriere mellem det, vi her i landet plejer at kalde for "samfundet" og dem, hvis liv overskygges af indvandrerlivens mange stemplende problemdefinitioner.

Med andre ord: "indvandrere som problem" er en dominerende tankefigur i den danske offentlighed; "offeret" er selv skyld i sine problemer. Igennem sine konsekvenser udgør denne forestilling en alvorlig hindring for, hvad der i den offentlige debat kaldes for en "fornuftig integration". Det drejer sig med andre ord om en slags selvopfyldende spådom. Jeg tænker her på det berømte, "Thomas' teorem": *hvis folk definerer situationer som virkelige, så er de virkelige i deres konsekvenser.*²

Det er det gennemgående tema i denne bog. Med udgangspunkt i en kritisk granskning af begrebet "integration", som det er blevet anvendt i dansk politik og offentlig debat, undersøger jeg integrationens reelle former på boligmarkedet, på arbejdsmarkedet og i uddannelsessystemet. Her viser det sig, at den udbredte forestilling om indvandrere som problembærere i sig selv har medvirket til, at de etniske minoriteter også møder en problemfyldt virkelighed i form af mistænksomhed, når det gælder arbejds-, uddannelses-, og ikke mindst boligsituationen. Dette har igen givet anledning til diskrimination, segregation og udelukkelse i social, kulturel og politisk forstand. Det har også åbnet feltet for en ny form for folkeligt forankret racisme, som - med henvisning til "de andres" forskellige og ikke-tilpasningsbare kultur - helst vil skabe et etnisk "rent" Danmark. Denne racisme ser vi idag slå ind over voksende dele af samfundet og det politiske liv.

Samtidig, stillet over for voksende problemer, hævder politikerne over en bred front, at "ansvaret for en vellykket integration, påhviler den enkelte indvandrer!" "Vi må stille krav til indvandrerne!", lyder

¹ Dubois (1969).

² En spændende samfundsvidenskabelig diskussion af denne problemstilling er ført af sociologen Robert K. Merton (1978).

det. Men hvis, under de gældende betingelser, dette "integrationspolitiske" slagord skal være udtryk for andet end simpelthen at skyldte skylden for en diskriminerende samfundsudvikling på offeret for denne udvikling, behøves der en radikal ændring af det politiske perspektiv. Vender politikerne sig med "krav" til en gruppe samfundsborgere, er det samtidig nødvendigt, at der fra samfundets side etableres rimelige muligheder for at leve op til disse krav. Det kræver i dette tilfælde etableringen af en politik, som tilstræber lige muligheder for alle samfundsborgere, uagtet etnisk oprindelse, tro og hudfarve; en ligestillingspolitik, som kan modvirke følgerne af en omfattende racisme og diskrimination.

At landets højeste politiske ledelse nu (efteråret 1993), konfronteret med vigeende opinionstal, tværtimod at føre en ligestillingspolitik synes at føle sig fristet til at anvende de etniske mindretal som syndebugke for økonomisk og social krise, lover ikke godt. Lad os alligevel, på trods af alarmerende faresignaler, være optimistiske. Lad os håbe på, at en ændring trods alt er på vej. En debat om etnisk ligestilling befinder sig jo i det mindste stadigvæk på den politiske dagsorden. Men for, at en sådan debat skal tage os ud over det fremherskende dødvande, er det nødvendigt at tænke i helt nye baner. Denne bog kan forhåbentlig give et bidrag til dette.

Fra "sandhedspolitik" til dialog?

Det er efterhånden blevet sådan, at når man tænker "indvandrere", så tænker man næsten altid samtidig "problem". I samme stund får vi også adgang til en række færdige recepter på, hvad vi kan eller skal stille op med dette problem. Dette styrer vore måder at opfatte og handle på i hverdagen: i regeringskontorerne, på mediernes redaktioner, i forskernes arbejdsrum, i vore solidaritetsorganisationer, i skolerne, på socialkontorerne, i fagforeningerne, på arbejdspladserne, på diskotekerne og ude på gaderne. Derfor handler det ikke længere bare om *betegnelser* af De Andre, "indvandrerne", som "et problem". "Indvandrerproblemet" udtrykker måder at se tingene på og handle derefter. De mange rutinemæssige former for handling, som vi betjener os af i dagligdagen, hænger med andre ord intimt sammen med både vor måde at se verden på, tale om den og handle på. Dette kompleks af sammensatte processer, som forbinder sprog, tanke og handling kaldes for *diskurs*.

Diskurs er blevet et almindeligt begreb inden for samfundsvidenskaberne. "Diskurs" betyder en samling talemåder og begreber som tilsammen *konstruerer* et emne på en vis måde. Diskursen forsyner os med et bestemt *sprog*, som er med til at forme vores viden, danne vore opfattelser og styre vore handlinger.

Den specielle diskurs, som drejer sig om "indvandrere" og "flygtninge" i Danmark er en ganske bestemt måde at tale om "os" og "alle de andre". Vi er kommet til at konstruere en forestilling om De Andre, som regel de etniske minoriteter fra verden uden for det økonomisk og politisk dominerende Vesten, som de permanent "fremmede", der ikke kan "tilpasse sig til det moderne samfund" på grund af deres "forskellige kultur". Dette gælder såvel nyindvandrede som de etniske minoriteter, der efterhånden har boet her i flere generationer. Unge minoritetsdanskere, født og opvoksede her i landet, kaldes således stadigvæk for "unge indvandrere" og "fremmede". Dette udbredte syn har efterhånden fået status af en almen "sandhed", som ingen for alvor stiller spørgsmålstegn ved.

De fleste diskurser er strukturerede op omkring ét eller nogle få centrale begreber. For den danske diskurs om "indvandrerproblemet" er en forenklet og stereotyp opfattelse af begrebet "kultur", den krumtap, om hvilken alting drejer sig. Det handler om kulturelle etiketter, som hæftes på forskellige etniske grupper. Ofte beskrives "den kulturelle arv" eller "indvandrerens" såkaldte "kulturelle bagage" i nogle absolutte og mere eller mindre skæbneprægede kategorier; som en så godt som "naturlig" eller "genetisk" del af de individer og de folkegrupper, som antages at bære den. Kulturen fremstilles som en nærmest medfødt og uforanderlig "essens" i det enkelte menneske, som anses at bestemme dets tilhørsforhold til en vis folkegruppe. Og så kan det næsten være lige meget, om den enkelte så også i sin egen selvforståelse, faktisk vedkender sig denne påklistede "kultur" eller ej. Man kategoriseres alligevel ud fra sin (formodede) "kulturelle baggrund". Og der ses alt for ofte bort fra, at den pågældende har en mængde helt individuelle egenskaber og iøvrigt har gennemgået en række forskelligartede sociale og kulturelle erfaringer igennem sit liv (som arbejder, som bonde, som intellektuel, som medlem af en bestemt politisk bevægelse eller absorberet i en eller anden "sub-kultur").

Denne forenklede kulturforståelse, afledt fra en problematisk forskningstradition inden for den antropologiske videnskab,³ er ble-

³ For en kritisk diskussion af dette kulturbegrebs anvendelse inden for "indvandrerforskningen", se videre Tydén (1993).

vet grundlag for konstruktionen af en række begreber, som, isoleret fra en bredere samfundsanalyse, beskriver socialt liv og sociale konflikter med ensidige henvisninger til "kulturforskelle": "kultursammenstød"/"kulturmøde", "kulturkløft"/"kulturkontakt", "kulturkonflikt"/"kulturforståelse", osv. Men også begreber som "de fremmede", "integration" og "ghetto" bygger på denne ensidige kulturforståelse, som via den såkaldte "indvandrerforskning" har fundet vej ind i dansk hverdagsprog og hverdagstænkning.

"Kultur" er hermed blevet et af den moderne tids mest brugte og misbrugte gummibegreber, som i tide og utide anvendes som en forklaring eller bortforklaring af de problemer, som de etniske minoriteter konfronteres med i samfundet. Man kan sige, at mange i grunden sociale og politiske spørgsmål er blevet "forklaret" skabelonmæssigt i "kulturelle" termer. Det vil sige *kulturaliserede*. Der er gået inflation i begrebet "kultur". Dermed har vi udviklet en helt bestemt måde at tale om os selv og "de fremmede", De Andre, på, som får vigtige konsekvenser for såvel de talende som de omtalte. Når sammenhænge og misforhold, som i grunden er af socio-økonomisk og politisk karakter, bortforklares i klichéagtige kulturelle termer, tillader det os at se mangel på ligestilling i arbejdsliv, i uddannelsessystem og på det socialpolitiske og boligpolitiske område, som udtryk for "kulturelle forskelligheder", mens vi samtidig - i god tro - kan udelukke sociale uligheder, diskrimination, racisme og deres strukturelle (samfundsmæssige) årsager fra modellen.⁴

Derfor indgår diskursen om indvandrere som et kulturelt betinget problem også som en del af samfundets politiske og økonomiske orden. Hvis det først og fremmest er "indvandrernes kultur", der ses som problemet, kræver problemets løsning også helt andre foranstaltninger, end hvis man i stedet skulle fokusere på den måde, som institutionerne på arbejdsmarkedet, boligmarkedet, den sociale sektor og i skolevæsenet i al almindelighed fungerer på. Spørgsmålet ville så ikke længere kun eller primært være et "indvandrerproblem" eller et "minoritetsproblem", men derimod et alment "majoritets-" eller "Danmarksproblem"; et problem, som måske bare tager sig mere tilspidset ud, når det handler om mennesker med en indvandrerbaggrund.

Samtidig med, at en etableret diskurs gør det muligt for os at beskrive eller "konstruere" et emne på en bestemt måde - eller måske ligefrem "tvinger" os til det i mangel på alternativer - så begrænser den også de mulige andre måder, hvorpå vi måske ellers

⁴ Hall (1992).

skulle kunne forstå en problemstilling. Denne begrænsning betyder dog ikke det samme som, at folk bevidst skulle manipulere med "fakta", med "kundskaben", med "sandheden". "Kundskab" og "sandhed" er altid relative ting.

Ganske vist vil diverse "sandheder" ofte vise sig at være "sande" i deres konsekvenser. Hvis vi taler om "indvandrerproblemet" på en vis måde og handler derefter, kan vi risikere at skabe eller opretholde problemet igennem vore handlingers konsekvenser i virkeligheden. Men der eksisterer ingen universel kundskab eller viden og *ingen absolut gyldige sandheder*. Sandhed er ikke noget begreb, hvis gyldighed kan afgøres bare ved at henvise til fakta. "Sandhed er af denne verden", som den franske sociolog, Michel Foucault, engang udtrykte det.⁵ "Fakta" får deres konkrete mening med det sprog, de begreber, som de omtales igennem; altså den diskurs, som de indgår i og som i et vist samfund *fungerer* som "sandhed". "Ethvert samfund har sit sandhedsregimente, sin almene 'sandhedspolitik'; det vil sige, de diskurser, som det godkender, og som det lader fungere som sande", konstaterer Foucault. Derfor kan "sandhed" og "magt" heller ikke forstås løsrevet fra hinanden.

Det er for eksempel et ubestrideligt faktum, at danske, som under Anden Verdenskrig gjorde oprør mod den nazistiske besættelsesmagt, blandt andet beskæftigede sig med at sprænge en del jernbaner, broer og andre former for offentlig ejendom i luften. Men nogle kaldte dem for "terrorister" og andre for "frihedskæmpere". Begge dele var lige "sande" ud fra forskellige måder at tolke verden på. Men, mens det under krigen var den første betegnelse, "terrorister", der havde status af en officiel "sandhed", som også de respektable danske medier af åbenlyse årsager var tvunget til at holde sig til, så blev det senere den anden betegnelse, "frihedskæmpere", som fik en central plads i efterkrigstidens officielle historieskrivning.

Den britiske sociolog, Stuart Hall nævner et lignende eksempel fra nutiden: palæstinensere der gør modstand mod den israelske besættelsesmagt på Vestbredden.⁶ Ligesom de danske "sabotører", bliver de snart beskrevet som "terrorister" og snart som "frihedskæmpere", alt efter hvilket perspektiv der anlægges. Det er et ubestrideligt faktum, at de kæmper; men hvad *betyder* dette egentlig? Det kan fakta alene ikke afgøre. Og selve det sprog, som vi anvender, er en del af problemet, hævder Hall. Lige meget om så palæstinenserne er "terrorister" eller ej, hvis vi beskriver dem som

⁵ Foucault (1980: 131).

⁶ Fra Hall (1992).

sådanne, og handler ud fra denne "kundskab", så kan det få konsekvenser i virkeligheden. Mødt med politimæssig eller militær repression kan civil modstand blive til et væbnet oprør.

Altså: visse måder at benævne eller beskrive ting på, kan *blive* "sande", fordi folk, som tror på dem, også handler efter dem, og disse handlinger har konsekvenser i virkeligheden.

Vi kan vende blikket mod vor egen nutidige virkelighed. Her er det absolut ikke ligegyldigt, om vi kalder mennesker med indvandrerbaggrund for "de fremmede" eller for "etniske minoriteter". Det er ikke kun et spørgsmål om terminologi, men om politik. Mens "fremmede" nærmest per definition er udelukkede fra almindelige medborgerlige rettigheder, eller skal være taknemmelige for dem, vi måske alligevel giver dem, er "etniske minoriteter" per definition en del af dette samfund. Hvis vi behandler De Andre som etniske minoriteter - som fuldværdige medlemmer af dette samfund med ret til at tale i forsamlingen og blive lyttet til - så kan det eventuelt få den positive effekt, at disse minoritetsmedborgere efterhånden også engagerer sig mere aktivt i samfundets demokratiske processer. Men hvis vi fortsætter med at tale om De Andre (det vil sige de indvandrede og deres efterkommere fødte og opvoksede i Danmark) som "fremmede", og behandler dem som mennesker, der ikke hører til, kan det udmærket i sin konsekvens betyde, at disse "fremmede" også faktisk *opfører* sig som fremmede, der ikke ser dette samfund som deres og derfor heller ikke føler ansvar for det.

Med det ovenstående har jeg blandt andet villet vise, at "indvandrerproblemet" i en vis forstand kan betragtes som sin egen kilde. Men det er ikke så let at ændre denne situation. For der findes kræfter i samfundet, som aktivt bidrager til at vedligeholde diskursen med sine handlinger, sin praksis, i hverdagen. Disse kræfter, kan vi, som jeg viser senere, finde, hvor vi måske mindst venter det. Det handler ikke bare om de åbenlyst indvandrerfjendtlige nye racistiske strømninger, som er en iøjnefaldende del af vor tids politiske spektrum i Danmark og i Europa. Det handler heller ikke kun om en pragmatisk indvandrerpolitik, som vælger de tilsyneladende enkleste løsninger. Det kan også for eksempel vise sig hos "indvandrervenner" i offentlige forvaltninger, eller i "forskernesamfundet".

Men endnu vigtigere er det måske igen at understrege, at diskursen er et *sprog*. Ligesom det ikke er os som individer, der skaber det danske sprog, når vi taler det, men i en vis forstand sproget, som

"taler" igennem os (og dermed "skaber" os), så er også diskursen en slags "program", som "tænker" og "taler" igennem os".

Stuart Hall, giver et eksempel på dette.⁷ Vi opfatter måske ikke personligt, at det moderne "Vesten" repræsenterer en "overlegen civilisation". Men, hvis vi betjener os af en konventionel diskurs om forholdet mellem Vesten og "alle de andre", vil vi måske pludselig opdage, at vi alligevel taler fra et *standpunkt*, som hævder, at Vesten *er* en overlegen civilisation. Det samme gælder "indvandrere". Hvis vi taler igennem den almindelige diskurs om indvandrere i det danske samfund, kan vi pludselig komme til at opdage, at vi taler igennem et "sprog", som hele tiden *rangordner* "alle de andre" og deres forskellige "kulturers" evne til at tilpasse sig til "et moderne samfund", uden at det i og for sig behøver at være udtryk for vores personlige opfattelse. Diskursen om "indvandrere som problem" er udtryk for en "produktion af sandhed", som *systematisk adskiller Vesten og Resten* (Alle De Andre); en "sandhedspolitik", som skaber et samfund præget af racisme, etnisk diskrimination og social segregation.

Men, hvor der er vilje, er der en vej. Det handler om viljen til at udfordre de vedtagne definitioner og de fungerende sandheder. Det handler om at stille kritiske spørgsmål og at medvirke til at udvikle en anden måde at præsentere forholdet mellem "Os" og "De Andre" på.

Foreliggende bog repræsenterer først og fremmest en *kritik* af det, som har været og det, som er. Jeg forsøger på forskellig måde at afsløre, hvilke konsekvenser fokuseringen på "indvandrerne som et problem" har fået i den danske virkelighed; konsekvenser, som blandt andet kan betegnes med ord som "diskrimination" og "racisme", men også "opgivenhed", "passivitet" og "kapitulation", når det for eksempel gælder velmenende målsætninger om at skabe "integration" gennem "inter-kulturel forståelse".

En *ny orientering* og en *ny praksis* kan vi kun skabe i fællesskab. Det må ske i et *samspil* og en ægte dialog mellem ligeberettigede samtalepartnere, mindretal som størretal. Det er en værdig udfordring for dansk demokrati ved en af årtusindskiftets vigtigste korsveje.

⁷ Hall (1992: 292).

Dansk indvandrerpolitik og mulige lysglimt

Om bogens indhold

Det offer/problem-billede, som blev konstrueret via 1980ernes og 1990ernes offentlige debat i Danmark, udgør en type af scenario, som også er velkendt fra andre lande.

Det er en problemstilling, som blandt andet er blevet undersøgt af den engelske socialantropolog, Ralph Grillo,⁸ som i begyndelsen af 1980erne undersøgte synet på etniske minoriteter blandt franske embedsmænd, socialrådgivere, lærere, politikere og forskere. Grillo tager udgangspunkt i, hvad han kalder for "repræsentationsproblemet" i den franske socialstat. Med "repræsentation" sigtes til, hvorledes indvandrede minoriteters interesser repræsenteres i velfærdsstatens politiske proces. Denne repræsentation er sjældent direkte. Grillo viser, hvorledes "indvandrernes kultur" "oversættes" til "ideologiske systemer" af socialrådgivere, lærere, psykologer, sygeplejersker, fagforeningsaktivister og samfundsforskere og præsenteres som "sociale problemer", inden indvandrerspørgsmål overhovedet bliver tilgængelige for den politiske proces. Hermed vendes også "repræsentationsproblemet" med et ironisk ordspil til en "repræsentation af problemer". Grillo hævder, at "højre" og "venstre" i det franske politiske spektrum i høj grad har en identisk opfattelse af indvandrerspørgsmål (på trods af at deres sprogbrug er ret forskellig). Det vil sige, indvandrere skal "repræsenteres" af professionelle grupper, som oversætter deres "problemer" til en officielt godkendt "diskurs", og som bærer dem frem igennem etablerede administrative og politiske hierarkier.

Grillo diskuterer her et *generelt samfundsspørgsmål*, som handler om betingelserne for politisk deltagelse og demokratisk indflydelse i det moderne samfund. Han hævder, at spørgsmålet er specielt tilspidset for indvandrede minoritetsgrupper, som på baggrund af at deres kanaler for direkte demokratisk indflydelse på vigtige beslutninger er indskrænkede, havner i samfundets sociale og politiske marginal. Denne type af marginalisering befæstes igennem knæsetningen af en række politiske begreber med stærk ideologisk ladning - ikke bare i Frankrig, men også i Danmark og andre vesteuropæiske indvandringslande.

⁸ Grillo (1985).

På højde med Ishøj

I Danmark blev det indvandrerpolitiske centralbegreb "integration". *Andet kapitel*, "Der var engang en integrationspolitik", behandler begrebet "integration" og dets betydning i den danske indvandrerpolitiske virkelighed. Dansk indvandrerpolitik har fra starten givet dobbelte budskaber. Denne politik er blevet præsenteret som en såkaldt "integrationspolitik". Mange har skældt den ud for i virkeligheden at være en slags skjult "assimilationspolitik". Men i grunden er den hverken det ene eller det andet. Indvandrerpolitikken er efterhånden kommet til at fungere som en slags "integrationisme", som på en nærmest paradoksal måde leder til retfærdiggørelse af segregation og etnisk diskrimination.

I *kapitel tre*, som jeg med en association til ex-Jugoslavien kalder for "Etnisk rensning", går jeg nærmere ind på et andet ideologisk ladet udtryk: "indvandrerghetto" - et begreb som anvendes i politiske sammenhænge på en måde, så det får udpræget diskriminerende effekter.

Diskussionen af "ghettoproblematikken", illustrerer jeg med materiale fra Ishøj kommune, hvor jeg i perioden 1986-88 beskæftigede mig med forholdet mellem de etniske minoriteter og de lokale myndigheder.

Ishøj har til stadighed givet næring til den dominerende danske diskurs om "de fremmede". Kommunen har ofte fungeret som en slags "dansk model". Det var Ishøj,⁹ som med sine rapporter i 1970'erne var med til at lancere "indvandrerbegrebet" og slå idéen om integration fast i offentlighedens bevidsthed - på godt og ondt. På godt fordi det kom til at afløse det åbenlyst diskriminerende og antikverede "gæstearbejder-" eller "fremmedarbejder-" begreb. På ondt fordi man i samme åndedræt lancerede forestillingen om "indvandrerne" som et kostbart velfærdsproblem. Det var Ishøj, som gik i spidsen for en legitimering af diskriminerende holdninger til de etniske minoriteter blandt brede befolkningslag i løbet af 1980'erne, og det var også Ishøj, som i sidste halvdel af 1980'erne for alvor fyrede op under debatten om "familiesammenføringer som problem". Dette skulle blive optakten til en dansk lovgivning i 1990'erne, som igen blev en slags ouverture til vedtagelsen af nye diskriminerende former for indvandringspolitik i Vesteuropa som helhed.

Ishøjpolitikernes bidrag til konstruktionen af et dansk "indvandrerproblem" har med jævne mellemrum fungeret som

⁹ *Indvandrer rapport I* (1976) og *Indvandrer rapport II* (1978).

eksemplariske illustrationer af "Thomas' teorem": *hvis folk definerer situationer som virkelige, så er de virkelige i deres konsekvenser*. Igennem den måde, hvorpå man har konstrueret og i sin praktiske politik anvendt skræmmebilleder af sociale problemer, segregation og racisme, har man måske mere end nogen anden politisk aktør i Danmark bidraget til at gøre disse spådomme sande i sine konsekvenser. Man har for eksempel advaret mod "indvandrerghettoer" i boligområderne. Men samtidig har man igennem sin egen manipulering med dette skræmmebegreb og igennem den kommunale boligpolitik effektivt bidraget til at isolere indvandrede minoriteter fra den danske lokalbefolkning, socialt, kulturelt og politisk.

Ishøjs vej fra en pragmatisk integrationspolitik til "etnisk rensning" bør derfor ikke længere ses som et eksempel til efterfølgelse, men som et afskrækkende eksempel på, hvor langt ud på den etniske diskrimination og den politiske totalitarismes overdrev nogle aktuelle almene tendenser i dansk og europæisk politik kan føre os.

Også på en anden måde er Ishøj udtryk for andet end bare sig selv. Ishøj er en marginaliseret "arbejderkommune", hvis danske lokalbefolkning selv i mange tilfælde er blandt ofrene for den økonomiske krise, for den høje arbejdsløshed og for velfærdsstatens gradvise nedmontering. Ishøj og andre udsatte kommuner er et vigtigt "Danmarksproblem", som illustrerer, hvorledes krise og arbejdsløshed bliver en taknemmelig grogrund for aktivering af diverse syndebugsmekanismer, som sætter socialt truede befolkningsgrupper op imod hinanden; det som den norske socialantropolog Ottar Brox har kaldt for "strukturefascismen".¹⁰

Et af de mest iøjnefaldende resultater af den økonomiske krise og den gradvise nedmontering af velfærdsstaten, og samtidig en taknemmelig baggrund for udviklingen af "strukturefascisme", er den voksende marginalisering på arbejdsmarkedet blandt en række udsatte grupper. Dette behandler jeg mere indgående i *kapitel fire*, "Velkommen Mustafa?", der drejer sig om indvandrernes arbejdsmarkedsforhold.

Her stilles to vigtige spørgsmål. Hvorfor er *arbejdsløsheden* blandt de etniske minoriteter så overvældende stor; flere gange højere end den iøvrigt høje arbejdsløshed blandt majoritetsdanskere? Og hvorfor befinder de indvandrede, som faktisk har beskæftigelse, sig i så uforholdsmæssig høj grad koncentrerede til arbejdsmarkedets

¹⁰ Brox (1972).

allerdårligste jobs? Hvorfor er de fanget i en slags *etniske erhvervsghettoer*, som danskerne efterhånden helt har ladet bag sig?

Mangel på relevante sprogkunderskaber og den nødvendige uddannelse blandt de etniske minoriteter er ikke en tilstrækkelig forklaring (hvilket tidligere forskning og en række praktikeres erfaringer har vist). Blandt andet derfor er det åbenlyst vigtigt at diskutere betydningen af etnisk diskrimination.

Problemdefinitioner i den danske offentlighed som helhed får konsekvenser i form af en udbredt diskrimination, som institutionaliseres i en slags uofficiel overenskomst mellem arbejdsgivere, (etnisk) danske (majoritets-)ansatte og fagforeningerne. Denne direkte og forsætlige institutionaliserede diskrimination får specielt alvorlige konsekvenser, når den kombineres med udbredte former for *indirekte diskrimination*. Det vil sige effekter af en række rutiner på det moderne arbejdsmarked, som i og for sig ikke bygger på diskriminerende motiver som sådan. Kapitlet behandler såvel direkte som indirekte diskrimination på baggrund af pågående strukturaliseringer, nye former for arbejdsorganisation og ændrede betingelser for at søge et arbejde og gøre en arbejdsmæssig karriere i dagens Danmark.

Forskere, eksperter og etniske mindretal taler om vilkår og visioner

Et alvorligt problem med den fremherskende problem-offer logik, der kom til at udgøre en slags ideologisk basis for en bred national konsensus om "indvandrerproblemet" er, at den har en tendens til at udelukke alternative forklaringer og løsninger fra dagsordenen. Her har også "indvandrerforskningen" et ansvar. Dette spørgsmål tager jeg op til diskussion i *kapitel fem*: "På kulturens slagmark".

Det er påfaldende, hvor få forskere der har undersøgt de etniske minoriteters problemer med det danske samfund i et bredere perspektiv. Jeg tænker nærmere bestemt på et forskningsperspektiv, som *også* sætter dominerende ideologier, institutionaliserede interesser og etablerede politiske magtforhold under lup, og ikke bare fokuserer på de etniske minoriteter selv som studieobjekt. For eksempel er en debat om institutionel diskrimination på arbejdsmarkedet og i uddannelsessystemet, med få undtagelser, fraværende i forskningen og den offentlige debat. Denne ensidighed slår i sidste instans tilbage på de etniske minoriteters sociale virkelighed.

Samfundsforskningens kategorier og forklaringer har i de senere år fået voksende betydning for den politiske debat. Forskningens begrebsdannelser populariseres, fyldes med ideologisk indhold og

anvendes på indvandrerkluturens slagmark til at legitimere forskellige interessegrupperingers politiske standpunkter i den offentlige debat.

Jeg har selv i lang tid tilhørt det akademiske felt, som kalder sig for den danske "indvandrerforskning". Siden 1971 har jeg arbejdet på en række forskellige forskningsprojekter angående migration og etniske mindretal i Danmark. I løbet af disse godt 20 år har mine opfattelser hele tiden forandret sig. For eksempel førte danske indvandrede voksende organisering i løbet af 1980'erne til, at jeg mere og mere kom til at fokusere på kultur som et dynamisk socialt og politisk potentiale snarere end som statisk "kulturel bagage".¹¹ Men det blev først og fremmest oplevelser i Ishøj i 1986-88, som fik mig til at fatte hvor vigtigt det var at gøre grundigt op med den danske offentligheds fokus på "indvandrere som et socialt og kulturelt problem".

Jeg havde i 1986 ladet mig hverve til en undersøgelse i Ishøj kommune, som jeg troede, skulle kunne bidrage til at løse nogle "sociale problemer" i lokalsamfundet - for og med de etniske minoriteter. I stedet måtte jeg erkende, at jeg snarere var tiltænkt rollen som "våbenhandler" for et af Ishøj-administrationens regelmæssige felttog mod kommunens indvandrede, der førtes med det velkendte skyts som "kostbart socialt problem" og "problematisk kulturel baggrund".¹² Udsat for krydsild midt imellem de kommunale myndigheder og politisk engagerede indvandrede, der protesterede mod enhver "undersøgelse" af sig selv og deres "kultur", arbejds- og familieforhold i kommunalt regi, begyndte jeg så småt at begribe det danske "indvandrerproblems" politiske dimensioner.

Jeg fik en værdifuld anskuelsesundervisning angående sammenhænge mellem de etniske mindretals "kultur" og erfaringer, de dominerende opfattelser af denne påstået afvigende og problematiske kultur, og måderne hvorpå disse problembilleder ofte endte med at fungere som selvopfyldende spådomme. Og min egen problematiske situation - i krydsilden mellem en offentlig myndighed og mine "studieobjekter" - viste med al ønskelig klarhed, at vi forskere ikke med rimelighed kan se bort fra vores egen rolle, når det gælder

¹¹ Som for eksempel i bogen *Will They Still Be Dancing*, som jeg skrev sammen med Aleksandra Ålund (1987).

¹² Journalisten, Nils Ufer gav i sin bog *Set fra Ishøj* (1988a) en detaljeret beskrivelse af visse dele af hændelsesforløbet.

skabelsen og opretholdelsen af de fremherskende problemforhold og offentlighedens blåstemplede "sandheder".¹³

En kritisk holdning til de offentligt iscenesatte politiske og administrative former for praksis er altså nødvendig. Vi (forskerne) må ransage vort eget bidrag til de rådende forhold. Vi er under alle omstændigheder en del af selve den offentlige "diskurs". Vi er under alle omstændigheder med til at forme den, og derfor også forpligtigede til at gøre os bevidst, hvor vi står, og i hvilken retning vi trækker diskursen. Vi er moralsk forpligtigede til at tage stilling med åbne øjne. Men for at kunne tage stilling til, hvor vi placerer os i forhold til den dominerende diskurs - er vi tvunget til først at få øjnene op for, at der faktisk også findes troværdige tolkninger, som udgør alternativer til de alment vedtagne.

I denne forbindelse ser jeg forskningsrapporter og betænkninger som en uadskillelig del af selve "indvandrerproblemet".

Forskerne har ofte designet de våben, der anvendes på "indvandrerproblemet" kulturelle slagmark. Derfor er vi som forskere også - under alle omstændigheder - med til at *skabe* selve denne virkelighed. Vi indgår som en vigtig del i den. Det er hermed vigtigt at læse og tolke forskningsrapporter og betænkninger kritisk som *en del af virkeligheden* - og ikke bare som analyser eller beskrivelser *om* virkeligheden. Det bør tilføjes, at forskerverdenen er begyndt at reagere og stille spørgsmålstejn ved sin egen rolle i udformningen af virkeligheden.

En granskning af det komplicerede samspil mellem videnskabelig begrebsdannelse, populær retorik og praktisk institutionel handling er en svær, men samtidig central udfordring.¹⁴

Populariserede versioner af forskningens tematiseringer går igen i diverse betænkninger og rapporter fra offentlige myndigheder med en videnskabelig gyldighed som i munden på "eksperter" kan legitimere politiske interesser, der er helt løsgjort fra forskningens egentlige udgangspunkter. Noget lignende gælder forskellige grupper af professionelle "indvandrereksperter", som i kraft af deres arbejde kommer i berøring med og er med til at forme de etniske mindretals hverdag. Det gælder politikere, og det gælder embedsmænd i forskellige offentlige forvaltninger (arbejdsformidlinger, socialforvaltninger, skoleforvaltninger, indvandrerkontorer- og rådgivninger etc.). Det drejer sig om ansatte i en række beskæftigelses- eller

¹³ FIA (Foreningen af Internationale Akademikere) arbejder nu organiseret med blandt andet denne problemstilling.

¹⁴ For en diskussion af denne problemstilling, se for eksempel Fred (1983).

uddannelsesprojekter. Det handler om embedsmænd og konsulenter i forskellige fagforeninger. Det handler om solidaritetsorganisationernes arbejde (konsulenter i Dansk Flygtningehjælp, Mellemfolkeligt Samvirke, Folkekirkens Nødhjælp og så videre). Men det gælder også forskellige kategorier af "professionelle" indvandrede, som for eksempel modersmåls lærere og foreningsaktive.

Disse "eksperter" udsagn er ikke bare udsagn *om* virkeligheden. Eksperterne *skaber* virkelighed igennem at forme og organisere livsvilkårene for de mennesker, som de med deres ekspertise taler om. Dette samspil - mellem en kategorisering og organisering af virkeligheden på forskellige niveauer tager jeg op i *kapitel seks*, "Fra kliché til kapitulation".

Her undersøger jeg nærmere forholdet mellem en forenklet opfattelse af "kulturelle forskelle" og den måde sagsbehandlere, kommunale rådgivere og ansvarlige for diverse "indvandrerprojekter" arbejder med indvandrere og flygtninge på. Mangel på positive resultater af en række ihærdige indsatser, som går ud fra et sådant grundsyn, har idag ført til, at en farlig passivitet og opgivenhed breder sig. Denne passivitet og opgivenhed kan føre til en almen kapitulation over for populistiske krav, som rejses af en ny kulturforskelsfikseret racisme.

Skal dette forhindres, er det nødvendigt at indse, at spørgsmålet om indvandreres og flygtninges "integration" *ikke* først og fremmest har at gøre med "kulturelle forskelle". "Indvandrerproblemet" er et udtryk for velfærdsstatens krise i det hele taget: en social, politisk og moralsk krise, hvor de etniske minoriteter har fået rollen som de vigtigste syndebukke for en række problemer, som egentlig burde behandles med en helt anden adresse. Det åbenlyse resultat er øget racisme og diskrimination, som først og fremmest rammer de unge. Dette er temaet for *kapitel syv*: "Fejlfarvernes frasortering".

Kapitel otte behandler nogle af de sociale og kulturelle mekanismer, hvorigennem "indvandrerproblemet" som officielt scenarie antager sin "selvbekræftende" karakter, og "offeret antager offerets billede"; som for eksempel når unge reagerer mod diskriminationen på arbejdsmarkedet ved at gå ind i "etnisk forretningsvirksomhed" eller mod anklager for "khomeinisering" fra repræsentanter for en fremvoksende ny dansk racisme ved at søge en identitet og et kulturelt ståsted i et lokalt ny-religiøst (for eksempel muslimsk) fællesskab. Men vi ser også nye åbninger; en begyndelse på en dialog på tværs af etniske skel og muligheder for en ny politisk praksis. Dette er et tema for sidste kapitel, "Hinsides grænselinjerne". Den begyn-

dende dialog tyder på, at et multietnisk samliv kan vokse frem i samklang med "danskhedens bedste tradition".

Der var engang en integrationspolitik

Der skal to til en tango

Milton Gordon

"Assimilation", "integration" eller noget tredje?

Indtil midten af 1970'erne var det - alt efter hvilken politisk orientering man nu tilhørte - mest almindeligt at diskutere Europas indvandrede som "arbejdskraft", "udenlandske arbejdere", "fremmedarbejdere", "gæstearbejdere" eller som "et særligt lag i den europæiske arbejderklasse". Rollen som arbejdskraft var endnu på den tid det dominerende træk i indvandrerens sociale situation. Den officielle opfattelse i mange lande, herimellem Danmark, var, at "fremmedarbejderne" var som en slags "trækfugle",¹ der ville og burde forlade "værtslandet", når de havde sparet tilstrækkeligt med penge op og gjort den indsats på arbejdsmarkedet, som det såkaldte "værtsland" forventede af dem.

Stoppet for økonomisk motiveret indvandring i forbindelse med den såkaldte oliekrise (1973) indledte en ny periode: midlertidigheden blev til permanens. "Fremmedarbejdere" blev efterhånden betragtet som "indvandrere" og nogle steder (Holland) som "etniske minoriteter". Dette skete på trods af, at den officielle ideologi i flere lande - specielt Vesttyskland, Østrig og Schweiz - principielt skulle fortsætte med at holde fast ved en "gæstearbejderpolitik". Det vil sige en politik, som hårdnakket dementerede, at efterkrigstidens arbejds migranter rent faktisk (hvad enten man ønskede det eller ej)

¹ For at anvende Piores (1979) berømte udtryk.

efterhånden blev fastboende etniske minoriteter, hvis fremtidige status som samfundsborgere, man derfor var tvunget til at tage op til seriøs overvejelse.

I denne situation - med et voksende antal familiesammenføringer, med migrantarbejderes etablering som en vigtig del af den fastboende befolkning i løbet af 1970'erne og med den nye flygtningeindvandring i 1980'erne - skulle "indvandrernes tilpasning" i deres nye såkaldte "værtsslande" blive et centralt tema for den offentlige debat.

I Danmark som i de fleste andre europæiske indvandringslande baserede debatten sig på grundlæggende *normative forventninger*, som svarer til det, man i indvandringsforskningen plejer at kalde for "assimilation". Det vil sige: at "de fremmede" mere eller mindre ensidigt skulle og burde tilpasse sig til "værtsslandets" eksisterende samfundsmønstre og overtage en indfødt majoritetsbefolknings sprog, kultur, og adfærdsmønstre. Samtidig med, at de således indgik "på lige fod" med den indfødte befolkning i "det nye samfund" og dets kultur, forventede man sig også, at indvandrerne skulle opgive deres egen kulturtradition, etniske identitet, sprog og sociale institutioner. Dette byggede på en forestilling om "værtsslandets" kultur som en ensartet helhed. Det vil sige, et homogent samfund, som kendetegnes ved fælles værdinormer og fælles adfærd. I sammenhæng med denne opfattelse blev debatten præget af modstillinger mellem "afvigende" minoriteter fra Europas økonomiske periferi og "majoriteten", der blev betragtet som bærer af en homogen samt teknisk og moralsk overlegen nord- og vesteuropæisk kulturtradition.

Men dette var et fiktivt billede af virkeligheden.

For det første har den danske eller andre vesteuropæiske nationalstater aldrig udgjort ensartede kulturelle landskaber. I virkeligheden danner de rammen om en række forskelligartede normsystemer, ideologier og kulturer. Dette hænger sammen med befolkningens forskellige klassebaggrund, med forskellige livsformer knyttet til erhverv, med lokale traditioner og med fremvæksten af stadigt nye subkulturer og konsumptionsorienterede livsstile.

For det andet giver assimilationsmodellen et forenklet indtryk af, hvad der faktisk skete med 1960ernes og 1970ernes indvandrede. Den reelle "tilpasning" i Danmark og andre vesteuropæiske lande skulle blive en sammensat udvikling, forskellig fra land til land, fra lokalsamfund til lokalsamfund og fra den ene indvandrergruppe til den anden. I visse sammenhænge slog "assimilationsmodellen" igen-

nem mere eller mindre som forventet. I andre tilfælde så man tværtimod etniske minoritetssamfund udvikle egne sociale institutioner, egne økonomiske forsørgelsesformer og egne politiske organisationer. Men disse nye mønstre var for det meste ikke kendetegnet af en fortsættelse af en oprindelig kulturel "tradition". Nye typer af socialt sammenhold og politisk organisering udviklede sig som udtryk for de indvandrede specielle måde at forholde sig til den diskriminering og udelukkelse, som de mødte i indvandringslandene.² Og de nye mønstre var desuden langt fra altid kendetegnet af etnisk renhed. Tværtimod ser vi overalt, hvordan nye blandede identiteter, nye *etnisk blandede* sociale og kulturelle livsformer og nye tværetniske politiske organisationer er vokset frem i samspillet mellem indvandrede minoritetsgrupper og majoritetsbefolkningerne.³

Endelig skulle det, for det tredje, vise sig, at indvandringen efterhånden gav anledning til grundlæggende ændringer i samfundet som helhed. Indvanderne fra Middelhavsområdet og "den tredje verden" kom til at udgøre en slags "sub-proletariat":⁴ det vil sige en underordnet del af de vesteuropæiske landes arbejderklasser, som forventes at udføre de mindst prestigefyldte, mest snavsede, farlige og fysisk krævende og de dårligst aflønnede jobs. Større dele af de "indfødte" arbejderklasser fik mulighed for at avancere til vellønnede faglærte jobs eller funktionærjobs i det private erhvervsliv eller i offentlige institutioner.⁵ Der opstod - blandt arbejdsgivere, fagforeninger, arbejdsformidlere og kommunale myndigheder - normer om, hvordan man skulle opføre sig over for de forskellige etniske kategorier, når det gjaldt job-ansøgninger, krav om uddannelse, forfremmelse og fordeling af arbejdsopgaver i virksomhederne. Disse forventninger (hvilket jeg tager nærmere op i kapitel fire) blev i sig selv til barrierer, som lukkede for alternative karriereveje for uddannede og kvalificerede indvandrede; mennesker, som ikke følte sig tilfredse med deres tiltænkte underordnede stilling i den fremvoksende etniske arbejdsdeling.

Under indtryk af denne udvikling samt krav fra organiserede indvandrergrupper og en liberal opinion skete der i flere europæiske indvandringslande (Holland, Sverige, England) fra midten af 1960'erne og herefter gradvist en omorientering mod nye former

² Schierup (1989), Schierup & Ålund (1991)

³ Gilroy (1987), Røgild (1988), Ålund (1991a)

⁴ Jf. Rex (1989).

⁵ Jf. for eksempel Persson (1972) og Westergård (1973).

for "integrationspolitik". Denne politik havde såkaldt "multikulturelle" ambitioner. Den multikulturelle forestilling om integration tilkendegiver i princippet en vilje til at udvikle samfundets institutioner på en måde, så en tolerant gensidig tilpasning mellem grupper med forskellig kulturel baggrund bliver politisk og praktisk mulig. Samtidig understreger forskellige integrationspolitiske programmer, at samfundet (i princippet) aktivt bør prioritere en kamp mod etnisk betingede former for ulighed og diskriminering.

Også *Danmark* formulerer fra begyndelsen af 1980'erne - blandt andet under indtryk af udviklingen i Sverige - en politik, der har "integration" som et generelt om end relativt uspecificeret mål.⁶ Man vedkender sig principielt, at denne integrationspolitik må tage et vist hensyn til "indvandrernes kulturelle baggrund". Man opererer også med en ligestillingsmålsætning, der taler om, at indvanderne efterhånden må sættes i stand til "at klare sig i samfundet på lige fod med danskerne".

Men den reelt eksisterende integrationspolitik har i højere grad udpeget indvanderne som kulturelt problematiske, end den har taget positive kulturelt motiverede hensyn. Dette har påkaldt kritik fra både liberalt og venstreorienteret hold, som hævder, at dansk indvandrerpolitik repræsenterer en reel assimilationspolitik under dække af en retorik om "integration". Det er dog spørgsmålet, hvilket jeg diskuterer nærmere i det følgende, om såvel assimilationspolitik som en kulturpluralistisk integrationspolitik idag egentlig udgør en samfundsmæssig realitet i Danmark. Et sideblik på en af de klassiske teorier om assimilation peger på, at vi måske hellere skulle tale om 1980'ernes og de tidlige 1990'eres danske indvandrerpolitik som en slags realpolitisk "integrationisme"; en ideologi, der dækker over markante sociale uligheder, og som fremmer en segregering, der i stadigt højere grad følger etniske skillelinjer.

Tilfældige løsninger og lokale initiativer

Fra slutningen af 1970'erne gennemføres en række reformer på det indvandrerpolitiske område. Udenlandske statsborgeres stilling i samfundet bliver forbedret på flere punkter. Den nye udlændingelov fra 1983 lovsikrer indvandrede borgeres ret til familiesammenføring og indfører desuden liberale asylbestemmelser for flygtninge. Indførslen af stemmeret i kommunalvalg (efter svensk forbillede)

⁶ Indenrigsministeriet (1980).

giver udenlandske statsborgere mulighed for øget lokal politisk indflydelse. Samtidig anerkender offentlige betænkninger, at der så vidt muligt bør tages hensyn til indvandrernes kulturelle baggrund i forbindelse med deres integration i det danske samfund.⁷

Af den indvandrerpolitiske redegørelse fra 1983 fremgår det således, at indvandrerne skal *integreres i det danske samfund* med en rimelig grad af hensyntagen til deres kulturelle baggrund og, at der skal etableres et samarbejde med indvandrerne både med hensyn til indvandrerpolitikken på lokalt plan og med hensyn til den statslige indvandrerpolitik.

Men indvandrerpolitikens konkrete strategier har dog som helhed altid været båret frem af assimilatoriske holdninger, hævder en række kritiske forskere.⁸

Den politiske og institutionelle praksis - centralt såvel som lokalt - har været domineret af konformitet i problemløsningerne, hævdes det. Det vil sige et princip om, at integrationen af indvandrede befolkningsgrupper bør bygge på så få forvaltningsmæssige særforanstaltninger som muligt. Denne assimilatoriske grundholdning har udmøntet sig i en frygt for, at særlige servicetilbud skulle føre til en geografisk koncentration af indvandrergrupperne og til fremvækst af permanente etniske gruppedannelser isolerede fra eller "i opposition til omgivelserne".

Det præciseres ingen steder nærmere, hvad det egentlig indebærer at tage hensyn til indvandrernes kultur "i rimeligt omfang", fremhæver politologen Charlotte Hamburger.⁹ Samtidig slår de indvandrerpolitiske redegørelser fast, at sagsbehandling skal finde sted hos samme myndigheder, som behandler tilsvarende forhold blandt "danskerne".

I grunden handler det om en provisorisk *ad hoc* politik, som aldrig har fået nogen fast formulering, hævder Christian Horst;¹⁰ et forhold som han forklarer ved, at formuleringen af dansk indvandrerpolitik fra 1970'erne og fremefter er foregået som en stadfæstelse af serie pragmatiske kompromisser mellem en række forskellige politiske aktørers kortsigtede interesser, men aldrig som en principiel stillingtagen til en i grunden central politisk, moralsk og social problematik. Et hovedprincip har været, at integrationen først og fremmest påhviler indvandrerne selv, og at integrationen

⁷ F.eks. Indenrigsministeriet (1980 og 1983).

⁸ For eksempel Bøgelund-Nielsen (1984), Horst (1986 og 1991), Hamburger (1989 og 1990).

⁹ Hamburger (1989, 1990).

¹⁰ Horst (1991).

bør finde sted på basis af så få særforanstaltninger som muligt. Behandlingen af en række problemforhold er præget af konformitet og tager ikke udgangspunkt i forskelligartede kulturelle og sociale forudsætninger. Forestillinger om den etniske gruppes egen kultur som selvstændig faktor i en fælles samfundsudvikling er fuldstændigt fraværende, påpeger Horst.¹¹ "Ligestilling" betyder hermed i praksis, hævder han videre:

at give indvandrerne den samme behandling som danskerne, med så få særforanstaltninger som muligt, hvilket betyder, at man først ser problemerne, når de opstår, individuelt og gentagne gange, og at de sanktioner, der kan iværksættes, må udledes af den praksis, der er udviklet i forhold til danskerne. Egalitetsprincippet eller lighedsprincippet i dansk kultur har hermed undergået en ændring. Det betyder nu konformitet i behandlingen af problemforhold, fremfor at være et tilstræbt ideal, der tager sit udgangspunkt i forskelligartede forudsætninger.

Tilfældighedspræget understreges af, at gentagne redegørelser og betænkninger i tidens løb har stadfæstet, at det er primær- og amtskommunerne, der har det praktiske hovedansvar for at føre indvandrerpoltikkens målsætninger ud i livet. Meget tyder på, hævder Hamburger i bogen, *Assimilation eller integration?* fra 1989,¹² at primærkommunerne i praksis oftest fører en assimilatorisk orienteret politik, eller i det mindste en politik som ikke aktivt understøtter nogen samlet målsætning om at tage hensyn til indvandrerguppernes kulturelle baggrund. Et organiseret samarbejde med indvandrergupperne på det politiske og forvaltningsmæssige plan finder sjældent sted. Sagsbehandlingen er som helhed præget af konformitet og tager ikke hensyn til forskellige socio-kulturelle forudsætninger, mener integrationspolitikens kritikere.¹³

Indvandrerpoltikkens hovedlinje kendetegnes altså ikke af vidtgående kulturelle hensyn. Men samtidig er det et spørgsmål, som jeg nævnte i indledningen, om man egentlig med nogen rimelighed kan kalde dansk indvandrerpoltik for "assimilatorisk".

¹¹ Horst (1988a: 3).

¹² Hamburger (1989).

¹³ Bøgelund-Nielsen (1984), Horst (1986 og 1991). Stillet over for denne i hovedsagen veldokumenterede kritik, er det vigtigt at bemærke at de lokale variationer er relativt store. Man bør ikke se bort fra, at der, ligesom i andre dele af Europa, efterhånden vokser nye former for strategier frem rundt omkring i kommunale forvaltninger og serviceinstitutioner. Medarbejdere går på kurser og lærer sig at forstå problemerne omkring indvandrernes integration i termer af kultur: "kulturel baggrund", "kulturel bagage", "kulturmøde", "kultursammenstød". Der udvikles i praksis en lang række "kulturtilpassede" servicefunktioner, kurser og informationsvirksomhed for indvandrere.

Kulturel og strukturel assimilation

I de fleste danske diskussioner om indvandrerspørgsmål og indvandrerpolitik, er opmærksomheden mere eller mindre fuldstændigt koncentreret til *det kulturelle felt*. Det er sjældent at støde på indlæg, som diskuterer "indvandrerspørgsmål" i forhold til det danske samfunds sociale struktur og politisk-økonomiske udvikling som helhed.

Det er imidlertid vigtigt kritisk at kunne diskutere spørgsmål om "kulturel assimilation" i en bredere historisk og samfundsmæssig kontekst, og i den forbindelse har vi brug for den amerikanske historiker, Milton Gordons begreb "strukturel assimilation". Ved strukturel assimilation forstår Gordon en social integrationsproces, der er kendetegnet ved, at den anglo-amerikanske majoritet og forskellige indvandrede minoritetsgrupper gensidigt nærmer sig hinanden i hverdagslivet. Det handler om at gifte sig på tværs af etniske grænser, om venskabsforhold, kommunikation og samarbejde i lokal-samfundene. Men strukturel assimilation udtrykker også et lighedsideal, som indebærer, at indvandrede og deres efterkommere for at kunne betegnes som fuldt "assimilerede" bør bringes til at deltage i institutionelle aktiviteter og hverdagsliv på lige fod med majoritetsbefolkningen. En gennemført strukturel assimilation indebærer samme arbejdsvilkår, indkomster, politisk deltagelse og indflydelse for hele befolkningen uanset oprindelse. En af de grundlæggende forudsætninger for, at en etnisk minoritet kan betragtes som "strukturelt assimileret", er ifølge Gordon, at den er fuldt *ligestillet* med majoriteten, økonomisk, politisk, med hensyn til anvendelse af uddannelsessystem og opnået uddannelsesniveau, samt med hensyn til benyttelsen af samfundets velfærdssystem.

På grundlag af sin kritiske analyse af de etniske minoriteters stilling i det amerikanske samfund konkluderer Gordon imidlertid, at en sådan ligestilling udeblev. Der er i realiteten sket en voksende grad af "akkulturation"¹⁴ blandt USAs forskellige etniske grupper, som i det mindste delvist er smeltet ind i fælles amerikanske kultur- og livsformer; det vil sige har assimileret sig "kulturelt". Men samtidig er der ikke sket overbevisende skridt mod en "strukturel assimilation": det vil sige en reel ligestilling i social forstand. "Der skal to til en tango", siger Gordon, og den anglo-amerikanske majoritet har i virkeligheden aldrig for alvor budt de etniske minoriteter op til

¹⁴ At indvandrere "akkultureres" betyder, at de efterhånden opgiver kulturelle væremåder og vurderinger, som prægede dem før indvandringen.

dans; det vil sige, givet dem en reel chance for at assimilere sig (strukturelt) i det amerikanske samfund. Når så forskellige underprivilegerede etniske grupper efterhånden begynder bevidst at understrege eller konstruere deres særlige etniske egenart, bør man se dette som en social og politisk modreaktion mod faktisk diskriminering snarere end som udtryk for en oprindelig kultur og tradition. Politiske krav om social ligestilling fremføres under dække af "respekt for den kulturelle egenart". En lignende udvikling ser vi idag i Europa.

Manglende "strukturel assimilation" fremmer dermed en kulturelt udtrykt segmentering eller enklavisering i samfundet, i USA såvel som i Vesteuropa, hævder migrationsforskeren Aleksandra Ålund i bogen, *Skyddsmurar*, som er en sammenlignende undersøgelse af forholdet mellem etnicitet og social klasse i Nordamerika, Sverige og Vesteuropa ivotrigt.¹⁵ En reelt eksisterende "kulturpluralisme" er under sådanne betingelser derfor heller ikke udtryk for en fri og ligestillet udfoldelse af forskellige folkegrupperes oprindelige kulturelle egenart og muligheder - i det amerikanske samfund såvel som i Skandinavien. Den er snarere udtryk for en "strukturel tvang". Den enkelte gruppe fremfører sin konstruerede kulturelle egenart som et symbolsk våben i kampen for at vinde politisk legitimitet og for at skaffe sig indflydelse på, hvorledes "social retfærdighed" skal defineres og udmøntes politisk.

Et oplæg til kulturel apartheid?

Som nævnt ovenfor, er det blevet hævdet, at der bag forestillingen om "integration" i dansk indvandrerpolitik ligger en grundholdning om "kulturel assimilation".

Denne generelle orientering har holdt sig hele vejen op gennem 1980'erne. Det fremgår for eksempel af indenrigsministeriets betænkning om *Integration af indvandrere i Danmark* fra 1990.¹⁶ Den overordnede målsætning for "integrationspolitikken" beskrives her stadigvæk i hovedtræk udtrykt som assimilering eller tilpasning af den enkelte indvandrer til majoritetens normsættende kultur. Det synes at handle om frykten for, at kulturelt anderledes, som har "vanskeligheder med at forstå det danske samfunds struktur og virkemåde", kan risikere at udvikle sig til en "minoritetsgruppe, i

¹⁵ Ålund (1985).

¹⁶ Indenrigsministeriet (1990).

uheldigste fald i opposition til omgivelserne".¹⁷ Det fremhæves, at der bør tages hensyn til den kulturelle baggrund, og man taler stadigvæk om det vigtige i at "samarbejde med indvandrerorganisationerne". Men det pragmatiske formål med dette synes at være, at - så effektivt og hurtigt som muligt - kunne inddrage indvandrerne i den "normale danske beslutningsproces" og lære dem at leve efter de "normer, der gælder i det danske samfund".¹⁸ Nogen forestilling om indvandrede minoriteter som selvstændig faktor i en fælles samfundsudvikling møder vi ikke.

I denne og tidligere betænkningers opfattelse af integrationsmålet indgår tillige en *ligestillingsbetragtning*, som i hvert fald delvist svarer til Milton Gordons begreb om "strukturel assimilation"; det vil sige et lighedsprincip om, at indvandrerne efterhånden bør sættes i stand til at klare sig på lige fod med danskerne, med så få særforanstaltninger som muligt.¹⁹

Begrebet "integration" i denne betænkning, ligesom i dansk indvandrerpolitik og offentlig debat i det hele taget, skelner dog ikke eksplicit mellem assimilationens (dvs. "integrationens") "kulturelle" og "strukturelle" aspekter. Et strukturelt begrundet ligestillingsmål er også efterhånden trådt i baggrunden i sammenligning med den dominerende holdning i 1970ernes indvandrerpolitiske betænkninger: for eksempel Socialministeriets *Betænkning om udenlandske arbejderes sociale og samfundsmæssige tilpasning* fra 1975. Dengang var fokus på en socialt rimelig fordeling af materielle ressourcer; ikke på kulturelle forskelle.

Samtidig synes 1980ernes og 1990ernes integrationsbegreb at fungere som en legitimering af manglende reel ligestilling. I praksis finder vi i offentlige betænkninger næsten altid et fordækt samspil mellem "integration" som lighedsbetragtning og "integration" som kulturel assimilering, men uden at det gøres eksplicit. Det står skrevet mellem linjerne, så at sige, at det er det "gode" ligestillingsmål, som legitimerer en kulturel assimilering til indvandrerne eget bedste.

Det er nemlig tredjelandsindvandrerne anderledes kultur, der, i modsætning til "indvandrerne fra de nordiske lande, fra Det Europæiske Fællesskab og fra Nordamerika", forhindrer dem i at "klare sig selv", som det formuleres i Indenrigsministeriets oven-

¹⁷ *Op.cit.*: 15.

¹⁸ *Op.cit.*: 16.

¹⁹ Jævnfør den kritiske diskussion i Horst (1986c).

nævnte betænkning,²⁰ hvormed det indirekte antydes, at de må tære på velfærdssystemets økonomiske ressourcer. Manglende reel lige-stilling (dvs. - "strukturel assimilering") kan dermed også mere eller mindre indirekte (bort-)forklares som en negativ konsekvens af indvandrernes anderledes kultur.²¹ Dette er den (legitimerende) ideologiske kerne i dansk indvandrerpolitik.

"Hvor forskellige kan vi være i Danmark?" - et spørgsmål som formuleredes i en upubliceret rapport fra Socialdemokratiets forretningsudvalg - udtrykker på en symptomatisk måde denne grundholdning.²² Meningen forekommer klar: presset på vor tolerance med "de fremmedes" anderledes kultur og værdigrundlag bør holdes inden for rimelige grænser. Denne øgede skepsis (på tværs af det meste af det politiske spektrum) mod ønskværdigheden af "kulturel mangfoldighed" udmøntes i praksis gennem den nyeste lovgivning på indvandrerområdet med dens vægt på blandt andet begrænsning af familiesammenføringsretten og nedskæringer i modersmålsundervisningen.

Samtidig lægges der op til en lovliggørelse af det, som visse kritikere har kaldt for en reel "apartheid"; det vil sige muligheden for - med henvisning til afvigende etnisk oprindelse og kultur - at under visse forhold systematisk og legalt at regulere adgangen til knappe materielle og sociale goder efter etniske kriterier.

Med ondt skal ondt fordrives

Med denne overskrift tænker jeg specielt på diskriminerende former for politisk praksis, som søger at løse "indvandrerproblemet" ved at "opløse" eller "fortynde" det. Et eksempel på denne "fortyndingspolitik" er "kvoteordninger" på skoleområdet.²³ Men mest udbredt og mest kontroversiel er denne form for "etnisk rensning" på boligområdet.

Det gælder de mere eller mindre officielle regler, som i visse kommuner fastsætter kvotaer for, hvor mange udlændinge eller danskere med indvandrerbaggrund, der kan tillades som lejere i udlejningsbyggeriet; en praksis, der strider mod internationale

²⁰ Indenrigsministeriet (1990: 15).

²¹ Schwartz (1985).

²² Citeret fra Würz Sørensen (1988c: 148)

²³ Se de generelle overvejelser i for eksempel Indenrigsministeriets integrationsrapport fra 1990.

konventioner.²⁴ Selv antallet af familier med udansk etnisk baggrund, som kan tillades i en enkelt trappeopgang, har længe været strikt reguleret i visse kommuner.²⁵

Man forestiller sig, at "indvanderne ikke lærer sig dansk, hvis de bor for mange sammen". Men en almindelig begrundelse for spredningspolitikken er også, at man hermed forhindrer udviklingen af racistiske holdninger. Man antager nemlig, at det provokerer danskernes "tolerance", når indvanderne får lov til "at klumpe sig for meget sammen". Igennem på denne måde at "integrere" den enkelte indvandrede ved at gøre hende usynlig i samfundet, ved at garantere et "maximum af en indvandrerfamilie pr. trappeopgang", skulle denne diskriminerende politik altså beskytte de etniske minoriteter mod racisme og diskriminering.

Sådanne former for praksis kan finde deres politiske legitimering i offentlige betænkningers gentagne programmatisk opfattelse af, at en positiv integration af indvanderne fremmes af et spredt bosætningsmønster og bevidste bestræbelser på at forhindre geografisk koncentration af bestemte etniske grupper i enkelte boligområder og bydele.²⁶ Men ligesom når det gælder indvandrerpolitikken som helhed, har de centrale myndigheder generelt set ført en pragmatisk *ad hoc* linje, og mere eller mindre overladt de vigtige principbeslutninger til de enkelte kommuner.

Med dommen for racediskrimination mod Ishøj kommune i 1990 burde der være oprettet et prejudiceret retsgrundlag for at gøre op med denne type af diskriminerende myndighedsudøvelse.²⁷ Men siden - med den seneste politiske udvikling og Indenrigsministeriets redegørelse på indvandrerområdet fra 1992 -²⁸ skete der tværtimod det, at kommunernes praktisering af mere eller mindre officielle kvotaordninger endnu engang fik officiel støtte fra centralt hold. Tidligere betænkningers programmatisk grundholdning,²⁹ "at en spredning af indvanderne er en social nødvendighed" skulle hermed blåstemples med en klarhed som mest af alt minder om en legalisering. Dommen mod Ishøj Kommune har imidlertid gjort det vanskeligt at forsvare denne diskriminerende politik gennemførelse i praksis. Socialdemokratiets omdiskuterede Beslutningsforslag B65

²⁴ Som FN's racediskrimineringskonvention og Europarådskonventionen om migrerende arbejders retsstilling.

²⁵ Se Ufer (1988a) og kapitel 2.

²⁶ For eksempel Indenrigsministeriet (1983).

²⁷ Østre Landsrets Domme (1989).

²⁸ Indenrigsministeriet (1992: 21) samt Beslutningsforslag nr. B 65 (1992).

²⁹ Se for eksempel Betænkning (1986).

(1992) om "bedre integration og sikring af udlændinges retsstilling" repræsenterer i denne sammenhæng et forsøg på at omgå vanskelighederne igennem at foreslå nye indirekte former for diskriminerende praksis;³⁰ en politisk orientering, som i 1993 skulle få den nytiltrådte socialdemokratiske indenrigsminister og ansvarshavende for indvandrere/flygtningeområdet, Birte Weiss', uforbeholdne støtte.³¹ Hermed havde så den centrale statsmagt i realiteten også givet grønt (ideologisk) lys for det "kommunernes oprør" mod den officielle statslige flygtningepolitik, som man senere (sommeren 1993) så kraftigt skulle fordømme fra centralt hold med opfordringer til "ansvarsbevidsthed" og "byrdefordeling".

En integrationistisk segregationspolitik

Samtidig fortsatte man med at tale om "integration" i statslige redogørelser og på den politiske arena.

"Integration" er blevet et etableret ideologisk begreb, som har en åbenlyst positiv klang. Derimod har udtryk som "langsom integration", "svagt integreret", eller allerværst "uintegreret" karakter af skældsord, der udtrykker brist på "harmonii" og associationer til "sociale problemer". Men "integrationen" fremstår som en speget pakkelsegning på det såkaldte "indvandrerspørgsmål", hvis der i normen om "ligestilling" samtidig er indbagt en norm om ensked og usynlighed; hvis "integration" i praksis kommer til at indebære, at afvigende etniske grupper kulturelt set må blive som "majoriteten" (eller det stereotype, idealiserede billede af denne) for at kunne gøre sig fortjent til at nyde godt af bestræbelserne for at gøre dem ligestillede med danskerne; eller hvis visse kategorier af Danmarks befolkning frivilligt og med taknemmelighed bør udsætte sig selv for diskriminering for at undfly diskriminering og racisme.

Lige meget, hvor meget indvandrerne så end gør for at blive som "danskerne", kan integrationsargumentet altid anvendes som *efferrationalisering* af, at reel ligestilling ikke finder sted. Med andre ord: en indvandrer, som ikke er "ligestillet", er en indvandrer som ikke har ladet sig (kulturelt) "integrere". Denne stempling, udtrykt som påstande om "forskellig kultur" eller "afvigelse", er særligt problematisk i et samfund som er præget af stigende social ulighed, opløsegning

³⁰ Se for eksempel den kritiske kommentar fra Det Danske Center for Menneskerettigheder (1992).

³¹ Meyer (1993: 5). Birte Weiss' holdning gav anledning til stærk kritik fra de etniske minoriteters side (Quraishy's 1993a, Holstein 1993).

af traditionelle politiske loyaliteter, moralsk krise og nye indvandrerfjendtlige politiske bevægelers voksende indflydelse på offentligheden.

Vi står i en situation, hvor det ikke længere er rimeligt at betegne dansk indvandrerpolitik som "assimilatorisk". I begyndelsen af 1990'erne blev modsætningen mellem programmatisk erklæring om "ligestilling" og den voksende reelle ulighed, som følger etniske linjer, mere påfaldende end nogen sinde før. Det blev den borgerlige regerings indvandrerpolitiske principerklæring fra 1992,³² som tydeligere end nogen sinde før skulle slå fast, at det (så godt som) udelukkende er offeret (indvandrerne) selv, der er skyld i sine problemer. Der står således: "Målet for den enkelte indvandrer må være at erhverve de nødvendige færdigheder, der gør det muligt at klare sig selv", og videre, at der ikke må "herske tvivl om, at hovedansvaret for en vellykket integration påhviler den enkelte indvandrer". Den manglende "integration" - et begreb, som heller ikke denne redegørelse giver nogen nærmere definition af - kan hermed uden forbehold føres tilbage til fejl (kulturelle eller individuelle) hos indvandrerne selv.

Dette problematisering-af-offeret billede udgør det ideologisk-politiske bagland for en dansk realpolitisk "integrationisme", som har fået status af almen "sund sans" i politikken, i medierne og i befolkningen som helhed; en slags majoritetens snusfornuftige konsensus, omkring hvilket et bredt politisk spektrum kan finde sammen.

Denne konsensus skulle blandt andet manifestere sig igennem en kraftfuld argumentation for en systematisk "spredningspolitik" på bolig- og skoleområdet, og i den reviderede udlændingelovs restriktive holdning mod familiesammenføringer i 1992.³³ Men det handler også om en forøget satsning på kulturel assimilation på daginstitution- og uddannelsesområdet. Hvis der ikke gøres seriøst op med denne politiske orientering, kan den komme til at fungere som en retfærdiggørelse af øget reel kulturel, social og politisk segregering (adskillelse) af de etniske minoriteter snarere end som en positiv tilskyndelse til en kontinuerlig virkelig integration eller assimilation i det danske samfund. Hvis det forholder sig sådan, er det ikke "assimilation" som sådan, der er den store fare, men snarere den påtvungne segregering i kombination med institutionaliseret diskri-

³² Redegørelse for en samlet indvandrerpolitik (1992).

³³ Udlændingelov (1992).

mination på boligmarkedet, på arbejdsmarkedet og samfundet iøvrigt.

Etnisk rensning

Jeg tror, vi kan lære en hel masse af vore indvandrere. Alle, der vil bevare deres selvrespekt ser sådan på det. Ellers kan vi godt holde op med al den snak om, at danskerne er humanister.

*Per Madsen,
Borgmester, Torslunde-Ishøj (1976)*

Iranerne optræder, som de stadig var hjemme i Iran, og tyrkerne som hjemme i Tyrkiet. Det er ikke, hvad jeg forstår ved at tilpasse sig det danske samfund, og når indvandrere og flygtninge ikke vil det, synes jeg hellere, de må rejse hjem, hvor de kommer fra.

*Per Madsen
Borgmester, Ishøj (1987)*

Ghettoisering som integrationismens spejlbillede

Begrebet "integration" i den danske indvandrer-/flygtningedebat har en slags modpol i begrebet "ghetto". Det sidste giver normalt associationer til social afvigelse, kriminalitet, vold og racemodsatninger.

Ligesom "integration" er også begrebet "indvandrerghetto" blevet allemands tankegods. Ordet "ghetto" var oprindeligt betegnelsen for de jødiske kvarterer i Europas byer. I nyere tid er begrebet og dets betydningsindhold dog mere og mere blevet knyttet til de sorte bydele i USAs metropoler. Herigennem er ghettobegrebet blevet behæftet med en hel række associationer, som hænger sammen med den måde, hvorpå de sortes samfund i USA traditionelt er blevet fremstillet af forskere, medier og i politiske sammenhænge. Nu senest er begrebet blevet reeksporteret fra den nye verden til den gamle, som en socialt problematiserende betegnelse for lokale etniske mindretalsmiljøer i Europas storbyer.

I den offentlige debat i Danmark er der blevet etableret en slags automatisk kobling mellem lokale, geografiske koncentrationer af etniske minoriteter og alle de negative forestillinger, som for det

meste forbindes med USAs sorte bydele.¹ Det betragtes som en selvfølge, at hvis der bliver "for mange" indvandrede i et boligområde, bliver dette til en fattigdomsfælde; et slumområde, fyldt med sociale problemer, som mennesker ikke har kræfter til at befri sig fra; kort sagt en "ghetto". Oftest er det "offeret" selv, der får skylden, som når man for eksempel siger, at indvandrerne problemer beror på, at "de ikke vil integreres". Når de er "for mange", omgås de kun med hinanden, og så har man slet ingen chancer for at gøre "dem" til almindelige, loydlige gennemsnitsdanskere. De fastholder stædigt deres "traditionelle kultur". Dette forhindrer dem i at tilpasse sig til et "moderne samfund". De bliver "sociale tabere". Desuden opstår der helt naturligt "kulturkonflikter" mellem "uintegrerede" indvandrede og den "integrerede" danske befolkning. Man ser det tilsyneladende som noget helt legitimt, at danskerne reagerer med racistiske og diskriminerende holdninger imod "de fremmedes" tilstedeværelse i lokalsamfundet.

Den offentlige optagethed af begrebet "indvandrerghettoer" går tilbage til de tidlige 1970'eres diskussioner om fremmedarbejdernes eller gæstearbejdernes tilpasning i Danmark.² Siden er frygten for ghettoen kommet til at udgøre en rodfæstet folkelig forestilling, et stadigt tilbagevendende tema i den politiske debat, et kært agurkestof for medierne og et taknemmeligt råmateriale for offentlige betænkninger.³

En af debattens forgrundsfigurer har siden midten af 1970'ernes været Ishøj kommunes borgmester, socialdemokraten Per Madsen. I Ishøj har man fra administrationens side systematisk oparbejdet den type af ghettoskræk, som skulle komme til at gennemsyre hele den danske indvandrerpolitiske tænkning (til trods for at danske toppolitikere regelmæssigt har taget afstand fra den radikale måde, hvorpå den kendte Ishøj-borgmester har udtrykt sine synspunkter). Ghettoens skræmmebillede legitimerer etnisk definerede forbud mod udlejning af boliger til indvandrede; en praksis som har "smittet af" i andre danske kommuner og som er blevet bakket op moralsk og politisk fra centralt hold. På denne måde har Danmark fået en egen kommunalpolitisk model, som handler om en slags "etnisk rensning".

Fra 1987 gør Per Madsen desuden Fremskridtspartiet rangen stridig som bannefører for en intolerant og integrationsfjendtlig

¹ En god diskussion af, hvad danskere opfatter som "ghettoer", findes i Svane Hansen (1992a: 197ff).

² Würz-Sørensen (1988d) har skrevet en interessant sammenfatning af denne debat.

³ Se for eksempel op.cit og den kritiske diskussion i Beckert og Lønrot (1987).

panikbevægelse rettet mod Danmarks muslimske indvandrede. Tonen i hans budskab virker frastødende på mange fremtrædende socialdemokratiske politikere. Men det viser sig, at hans populistiske budskab appellerer stærkt til et bredt udsnit af de kriseramte danske vælgere. Angrebet rettes mod centralmagtens uduelighed og kortsynede arrogance, mod de rige kommuner, som udnytter og diskriminerer de fattige, samt mod arbejdssky og "khomeinis-tiske" indvandreres kolonisering af anstændige danske lokalsamfund, hvor de udhuler de magre offentlige velfærdsbudgetter.

Det blev i høj grad Per Madsens og Ishøjs fortjeneste, at ghetto-gespenstet skulle blive indbagt som en hovedingrediens i 1980ernes ny-racistiske og anti-muslimske indvandrers-/flygtningedebat. Det blev også i høj grad Ishøj Kommune, som sørgede for, at denne usmagelige bolledej kunne fortæres i pænt selskab. Det hele skulle glide lettere ned, efter at kommunen havde engageret en "rigtig" forsker, Eyvind Vesselbo, til at krydre bagværket med objektive videnskabelige beviser, saglige tabeller og imponerende diagrammer.

Der går hermed en lige linje fra Ishøjs energiske indvandrerpolitiske aktioner til den seneste revidering af den danske udlændingelovgivning i 1992.⁴ På trods af, at Ishøj Kommune (efter et energisk forarbejde fra lokale tværetniske græsrodsorganisationer) så sent som i 1991 skulle blive retsligt dømt for racediskrimination på grund af sin forskelsbehandling på boligområdet, skulle selv samme politiske princip (boligapartheid) alligevel få det blå stempel fra højeste sted i regeringens oplæg til den nye udlændingelovgivning, som blev vedtaget af Folketinget i 1992. Men hvis betænkninger, mediefelttog og politiske udspil fra Ishøjs kommunale politikere gang på gang viser sig at slå tonen an for nye indvandrerpolitiske initiativer og for ændringer i den indvandrerpolitiske lovgivning, så handler en diskussion af kommunens "indvandrerproblem" om andet og mere end en kuriositet i dansk kommunalpolitisk historie.

En granskning af "tilfældet Ishøj" har betydning for forståelsen af vigtige politiske problemer og dilemmaer, som Danmark står over for idag. I det følgende viser jeg, hvorledes en fra begyndelsen humanistisk retorik i samspil med en realpolitisk og pragmatisk politik efterhånden udarter til en form for "etnisk rensning". Denne udvikling har en række vigtige politiske implikationer med almen betydning for indvandrerpolitik og samfundsudvikling i Danmark.

⁴ Indenrigsministeriet (1992), Udlændingelov (1992).

Ishøj - denne unge og ualmindeligt velplanlagte "mønsterby" i den sydlige del af hovedstadsområdet ⁵ gemmer på en sørgelig historie om forvandlingen af sympatiske humanistiske ambitioner og socialstatslige visioner til et autoritært "etnokrati". Det er et nyttigt lærestykke; en advarsel, som det gælder om at tage alvorligt. Udviklingen viser, hvor farlig enhver politik efter mottoet, "målet helliger midlerne!", er. Enhver pragmatisk politik, som hævder, at man kan forhindre diskriminering og racisme igennem diskriminerende former for forvaltningsmæssig praksis, fører ubønhørligt mod reel af-integrering og segregering. Der fyres op under racistisk intolerance, som får offentlighedens og det politiske etablissemments velsignelse. Der *skabes* etniske konflikter - ovenfra og ned - som manipuleres i integrationens navn. De etniske minoriteter isoleres og enklaviseres. Ghettoiseringen viser sig at være en pragmatisk "integrationismes" mere eller mindre uomgængelige spejlbillede. Vore humanistiske værdier undermineres i et samfund, hvor folk udelukkes fra grundlæggende rettigheder og demokratisk medindflydelse på grund af udseende, etnisk oprindelse og religiøs bekendelse.

Den humanistiske vision som forduftede

I løbet af 1980'erne blev Ishøjs borgmester som sagt en central symbolfigur i den stadigt mere ophedede indvandrer/flygtningedebat; af indvandrer venner udhængt som racistisk hetzmager, "en nålestribet grønjakke", selve personificeringen af intolerance og sort reaktion; af Glistrupianere, Krarupister og andre forsvarere af en kulturelt og racemæssigt ubesmittet dansk nation behandlet som en nær taktisk allieret; af det politiske etablissement adopteret som et bolværk for den sunde fornuft.

Borgmester Madsen er således kendt i brede kredse for sine ofte stærkt følelseladede angreb på indvandrerne familieformer og kultur og for sit "skik følge, land fly" ultimatum i en tid, hvor den offentlige opinion har udpeget indvandrerne "anderledes kultur" som et af samfundets mest kontroversielle sociale problemer.

Men de fleste har nok glemt, hvordan det begyndte. Derfor vil jeg gå lidt tilbage i tiden.

⁵ Se for eksempel Niels Ufers (1988a: 11ff) detaljerede beskrivelse af den avancerede, menneskevenlige lokalplanlægning i Ishøj.

Det hele startede med, at daværende viceborgmester i Torslunde-Ishøj kommune, Per Madsen, i 1970 gik på fjernsynet med et kraftigt angreb på Arbejdsministeriets forsøg på at etablere en barakby for gæstearbejderne i Avedøre, i forsøg på at afhjælpe deres bolig-mangel, som det såkaldte Elkjær-Hansen Udvalg havde konstateret.⁶ Per Madsen advarede mod etableringen af en gæstearbejder-ghetto og slog i stedet til lyd for, at man afhjalp indvandrerens bolignød ved at lade dem bosætte sig i de nye, tomme nybyggede lejligheder i Ishøj kommune. Borgmesterens opfordringer blev fulgt op med annoncer i det daværende "Fremmedarbejderblad" angående tomme boliger i Ishøj. Efterhånden som hvervningskampagnen bar frugt, udviklede kommunen fremsynede visioner for indvandrerens integration i lokalsamfundet.

Sætter man sig til at læse Ishøj Kommunes "Indvandrer-rapporter" fra 1970'erne, kan man godt få sig en overraskelse.⁷ Her finder man nemlig et varmt forsvar for en tolerant og multikulturel integrationspolitik; en politik, som vil værne om indvandrerens kulturarv i en ånd af demokratisk samvirke, sociale ligestillingsbestræbelser og mellemfolkelig forståelse.

Megen kritik er blevet rettet imod disse rapporter - for fordomsfuldhed og diskriminerende beskrivelser af kommunens etniske minoriteter. Men trods alt bør rapporterne vurderes som helhed og på baggrund af den tids debatklimate og holdninger - hos politikere, blandt organisationerne, og i den danske befolkning. De kommunale politikere og embedsmænd i Ishøj var tydeligt påvirkede af studiebesøg i Sverige, og indvandrer-rapporterne kan, i det mindste delvist, betragtes som et progressivt slag for at indføre svenske tilstande i Danmark. Dette faldt udmærket i tråd med de øvrige visionære målsætninger om at skabe et menneskevenligt miljø og et socialt retfærdigt lokalsamfund forud for sin tid; ideer som på den tid kendetegnede den socialdemokratiske ledelse i en kommune, der gennemgik en rivende udvikling som en del af 1970'ernes store nybyggerier i det sydlige København.

I midten af 1970'erne, i en tid, hvor hele den danske offentlighed - ja selv mange avantgardister blandt selvudnævnt progressive liberale og venstrefløjsfolk - stadigvæk talte om "gæstearbejdere" eller "fremmedarbejdere", talte Ishøj kommunes politikere og rapporter konsekvent om "indvandrere", som var i Danmark for at blive. Mens de danske fagforeninger stadigvæk talte om "samme vilkår" udeluk-

⁶ Arbejdsministeriet (1970).

⁷ *Indvandrer-rapport I* (1975), *Indvandrer-rapport II* (1978).

kende i form af formelle rettigheder, taler Ishøjs Indvanderrapport II om ligestilling som noget, der aktivt måtte tilvejebringes igennem en serie særforanstaltninger fra samfundets side. Behovet for en engageret og målrettet politik, der kunne skabe sociale forudsætninger for en *reel ligestilling* i samfundet, fremføres i forhold til danske politikere og den danske offentlighed som et grundlæggende princip for en progressiv og humanistisk indvandrerpolitik.

I overensstemmelse med dette grundprincip kritiseres de generelle retningslinjer, som socialministeriet i 1975 fremkommer med i sin "Betænkning om udenlandske arbejderes sociale og samfundsmæssige tilpasning" (Danmarks første vigtige indvandrerpolitiske principerklæring på centralt plan), i skarpe vendinger. Den politik, der her lægges op til, skriver Ishøjrapportens forfattere, bygger på den grundlæggende opfattelse, at ligestilling bedst opnås gennem at stille samme tilbud til rådighed for danskere og indvandrere - at der bør være færrest mulige særforanstaltninger for indvandrerne. En sådan politik medfører imidlertid, konkluderer Indvanderrapport II, "at personer, heriblandt størsteparten af indvandrerne, som ikke er i stand til at benytte de givne tilbud i virkeligheden, stilles dårligere end andre". Det er, slående nok, præcis samme kritik af dansk indvandrerpolitik, som skal blive fremført af oppositionelle venstreorienterede intellektuelle både 10 og 15 år senere. Ishøj Kommune var uden tvivl forud for sin tid.

Indvandrerne burde, argumenterer Ishøjrapporten - igennem oplysning, rådgivning, uddannelse, opsøgende socialt arbejde og stimulering af foreningsvirksomhed - på egne præmisser aktivt sættes i stand til at integrere sig positivt i det danske velfærdssamfund. Stat og kommune må aktivt hjælpe indvandrerne med at overvinde sproglige og kulturelle begrænsninger, men også med at klatre over de urimelige sociale barrierer, som det omgivende samfund satte op for en rimelig og ligestillet integration. Det gjaldt den allestedsnærværende hverdagsracisme. Men det handlede også om en reel etnisk diskriminering i skolerne, på et segregeret arbejdsmarked, på boligmarkedet og i fritiden; alvorlige problemer som ingen ansvarlige myndigheder i Danmark kunne tillade sig at blunde for.⁸

Denne aktive særbehandling burde være den overordnede indvandrerpolitiske målsætning for kommune og stat, hævdede Ishøjs politikere og embedsmænd, selv om sådanne indsatser ville være forbundne med betydelige økonomiske omkostninger for det

⁸ For eksempel i Indvanderrapport II: 123.

danske samfund. Som en konsekvens af dette opretter kommunen rådgivnings- og servicefaciliteter, som er før sin tid i et Danmark, som endnu langt fra har opdaget eller erkendt, at det er blevet et indvandringsland. Man tager også positive initiativer på skoleområdet, hvor man en tid oven i købet alvorligt overvejer så overbevist "multi-kulturelle" løsninger som den ambitiøse svenske model, der bygger på såkaldt "tokulturelle klasser". Indvanderrapport II foreslår i varme vendinger, at der indrettes et "indvandrerne hus". Det skal fungere som et fælles center for alle kommunens indvandrede; et samlingssted for indvandrede (mænd såvel som kvinder og børn), et aktivitetscentrum og et rådgivningscentrum; et knudepunkt for en koordinering af alle kommunens initiativer over for indvandrerne.

Rapporten fremfører også det store behov for information og kommunikation på indvandrerne egne sprog og på deres egne vilkår. Man kritiserer det såkaldte "Fremmedarbejderblad",⁹ som i perioden 1971 til 1977 udkom på serbo-kroatisk, tyrkisk og urdu for ikke i tilstrækkeligt omfang at have taget hensyn til indvandrerne egne ønsker. Men man beklager alligevel bladets lukning. Det var trods alt bedre end ingenting. Radioens udsendelser på samme sprog er utilstrækkelige som informationskilde, hævder rapporten. Fremmedarbejderbladet burde erstattes af et nyt medium. Der burde gives støtte til oprettelsen af et "indvandrerne eget blad", som også skulle henvende sig til andre end de "tre store sproggrupper" (jugoslaver, tyrkere, pakistanere).¹⁰

Ved siden af princippet om reel ligestilling fremhæves et andet grundprincip, som minder om princippet om "valgfrihed" i den svenske indvandrerpolitik. Det vil sige, at *tilpasningen til de danske samfundsforhold må ske med fuldt hensyn til indvandrerne egen kulturelle baggrund*. Der gøres alt for lidt i Danmark for at sikre at "indvandrerne kan videreføre egne sproglige, kulturelle og religiøse traditioner".¹¹ En sådan indvandrerpolitik er intet andet end en assimilationspolitik, hævder Ishøjrapporten kritisk. En skadelig politik, som vil få alvorlige negative konsekvenser for såvel de voksne indvandrere som de kommende generationer med tilpasningsproblemer, identitetskriser m.v. til følge.

Uden en "statslig indvandringspolitik, som tager sigte på at give indvandrerne mulighed for at bevare deres egen kultur m.v., en politik, som samtidig kan skabe grundlag for, at den danske befolkning

⁹ Med støtte fra Dansk Arbejdsgiverforening, LO og Specialarbejderforbundet.

¹⁰ Indvanderrapport II (1978: 40).

¹¹ Op.cit.: 38.

bliver i stand til at modtage og omgås indvandrerne positivt og acceptere deres kultur, vil det være vanskeligt for kommunerne, at gennemføre en sådan politik lokalt", konkluderer rapporten. Men trods alt er det dog "under alle omstændigheder nødvendigt, at kommunerne hver for sig og sammen iværksætter aktiviteter, som giver mulighed for et pluralistisk samfund". Igen, en kritisk bredside mod danske politikeres ligegyldighed og laden stå til holdning, som vel næppe nogen sinde, hverken tidligere eller senere, er blevet formuleret mere fyndigt af det liberale eller venstreorienterede etablissemments fortalere for en fremsynet multikulturel dansk indvandrerpolitik.

Ishøjrapport II udviser også mange steder en sund distance til kommunens egne initiativer og foranstaltninger. Man kan frygte, fremføres det, at visse af de integrationsfremmende foranstaltninger, som Ishøj kommune har sat i gang, i realiteten kan komme til at øge "fordanskningen af indvandrerne" på en uheldig, afhængighedsskabende måde. Derfor bør man kombinere rådgivning med "sproglige og kulturelle aktiviteter, som har til formål at videreudvikle indvandrerens egen identitet", for eksempel gennem at "motivere og støtte oprettelsen af nationale foreninger, drevet af indvandrerne selv."¹²

Indvanderrapport II fremfører videre det vigtige i, at Ishøjs overvejende muslimske indvandrede får gunstige muligheder for at oprette en lokal moské. Borgmester Madsen selv går, næsten mere overbevisende end nogen senere repræsentant for landets liberale indvandrervenlige etablisement, i brechen for de mange positive elementer, som han mener, indvandrerens kultur kan tilføre kommunens daglige liv og opbygningen af et positivt fælles socialt miljø. Det gælder ikke mindst familiesammenholdet, som han fremhæver som et godt eksempel til efterfølgelse for mange danskere. Følgende citat er fra et interview med borgmesteren i Berlingske Søndag fra 1976:¹³

De danskere, der har mest mod indvandrerne, det er ... dem, der selv har sværest ved at klare sig. De ser, at der kommer nogen, som ikke kan sproget, men som er på højeste gear for at klare dagen og vejen... Man beundrer også, at de kan præstere at føre et familieliv, som de gør. De går ikke med fremmede damer. De sidder ikke på værtshuse og skaber sig tossede. De sender deres børn i skole, renvaskede og pæne i tøjet hver dag. De passer deres ting, og de betaler deres husleje til tiden. De har orden i

¹² Op.cit.: 39.

¹³ Berlingske Søndag (1976).

sagerne. Og så kommer der nogle af vores, som ikke engang gider at ta' hænderne op af lommen, og som piver over de mindste ting. Vi kan ikke være det bekendt. Jeg tror, vi kan lære en hel masse af vore indvandrere. Der er alligevel mange, der ikke vil være bekendt, at de fungerer dårligere end dem, der har så lidt. Alle, der vil bevare deres selvrespekt ser sådan på det. Ellers kan vi godt holde op med al den snak om, at danskerne er humanister.

Danskere som fremturer med intolerante og indvandrerfjendtlige holdninger er en skamplet for Ishøj, som giver hele lokalsamfundet et dårligt image i den danske offentlighed. "Jo mere I kritiserer, jo færre danskere vil flytte herud. Ishøj får et dårligt rygte",¹⁴ advarer borgmesteren. Hans argument bakkes op af lederen for kommunens indvandrerkontor, Edith Tabassum, som kritiserer den måde, indvanderne hænges ud på som lokalsamfundets sydebukke. Hun kan oplyse journalisten fra Berlingske Tidende om, at indvanderne skal opføre sig dobbelt så godt som danskerne for at blive accepteret. "Er der én, der træder lidt ved siden af, ja så hakker man på dem allesammen".¹⁵ I Indvanderrapport II skriver hun, at "bor der mere end én indvandrerfamilie i en opgang, er danskerne ligeglade med opgængens udseende. Man bruger indvandrerfamilien som undskyldning".¹⁶

Rigtignok fornemmer man også under det hele en slags let nedladende og paternalistisk beskytterholdning. Indvanderne beskrives af og til som charmerende børn, eller "ædle vilde", som skal beskyttes og opdrages i overensstemmelse med folkeoplysningsidealet fra socialdemokratiets tidlige år. Eller som Madsen udtrykker det med en blanding af overbærenhed og beundring: "Deres baggrund er jo næsten jordhulerne". Edith Tabassum, udtaler i spøg, at Ishøj kommune i grunden burde få støtte fra DANIDA for sit omfattende "praktiske u-landsarbejde".¹⁷ Samtidig med, at rapporten varmt slår til lyd for kulturel pluralisme og selvbestemmelse, rummer den også etnocentriske fordomme, der fremstiller de tyrkiske indvandrede som dumme¹⁸ og pakistanerne som arbejdssky og snu.¹⁹

Hvis det i den realpolitiske virkelighed bliver nedvurderende fordomme snarere end visionerne om en demokratisk kulturpluralisme, som kommer til at vejlede den daglige forvaltningsmæssige

¹⁴ Op.cit.

¹⁵ Op.cit.

¹⁶ Indvanderrapport II: 123.

¹⁷ "Staten burde dække..." (1978).

¹⁸ For eksempel *Indvanderrapport II* (1978: 143-44).

¹⁹ For eksempel *op.cit.* (1978: 51).

praksis, så afslører utopien sig som et af den sociale ingeniørrånds luftkasteller. Og går man nærmere ind på de seneste femten års indvandrerhistorie i Ishøj, er der nok en del der tyder på, at Indvandrerkontoret i realiteten opfatter sig selv som en slags kolonialadministration med alle de former for manipulerende magtanvendelse og del-og-hersk teknikker, som traditionelt har været forbundet med at aksle "den hvide mands byrde".

Realpolitisk integrationisme

Det koster at føre en fremsynet indvandrerpolitik. Det lades læseren af Indvandrer rapport II ikke i tvivl om. Samtidig med, at rapporten plæderer for en udarbejdelse af en sammenhængende og konsekvent statslig og kommunal indvandrerpolitik, som sætter reel ligestilling og kulturel pluralisme i højsædet, præsenterer Indvandrer rapport II også en omfattende regning for kommunens integrationsbestræbelser, som stiles direkte til staten.

En række særforanstaltninger er nødvendige ude omkring i de enkelte kommuner for at sikre et positivt integrationsforløb og harmoniske forhold mellem nye indvandrergrupper og lokalsamfundenes danske befolkning. Ishøj kommune har taget sit ansvar, siger rapporten, og vist vejen frem gennem sine mange konkrete initiativer. Men en gældsplaget udviklingskommune kan ikke i længden på egen hånd bære omkostningerne for en sådan politik. Ét af de generelle principper for den konsekvente og fremsynede indvandrerpolitik, som de danske politikere nu må formulere, bør derfor være, at staten kompenserer kommunerne for deres merudgifter til særforanstaltninger for indvandrere. Ellers vil dette automatisk føre til en reel stigning i kommunens skatteprocent; i forvejen en af landets højeste.²⁰

Samtidig bør der, i forbindelse med statens udligningsbidrag til de enkelte kommuner, tages hensyn til de faktiske meromkostninger som tilstedeværelsen af et stort antal indvandrere fra "fremmede kulturkredse" faktisk tilfører en kommune alene igennem selve deres tilstedeværelse, fremføres det. En af de vigtigste årsager er, at kommunens ti procent indvandrere udgør et svagt skattegrundlag for en i forvejen hårdt belastet kommunal økonomi, hævder rapporten; langt svagere end hvis det drejede sig om en tilsvarende andel gennemsnitsdanske familier. Det anstrenger kommunens bestræbel-

²⁰ Op.cit.: 157. Se også "Staten burde dække..." (1978).

ser for at skabe et tilfredsstillende alment serviceniveau for alle sine indbyggere; danskere såvel som indvandrere.

Det drejer sig i realiteten om et anseeligt millionbeløb, hævder rapporten, som ikke kan kompenseres igennem, at indvandrerne for det meste benytter sig mindre af socialbidragssystemet end danskerne. De store reelle ekstraomkostninger skyldes dels, at arbejdsløshedsprocenten er meget høj (over en tredjedel af kommunens økonomisk aktive indvandrede er uden arbejde allerede i midten af 1970'erne). Samtidig er der færre af de indvandrede kvinder, som er ude på arbejdsmarkedet end danskerne, og der er gennemsnitligt et større antal (ikke skattebetalende men servicekrævende) børn i indvandrerfamilierne end i danske familier. Endelig er langt hovedparten af de indvandrede (mest mænd), der rent faktisk er ude på arbejdsmarkedet, af strukturelle og andre årsager forvist til det lokale arbejdsmarkeds lavtlønsområder. De betaler derfor i gennemsnit mindre skat, end hvis det havde drejet sig om et tilsvarende antal danske lønmodtagere.²¹

Ishøj kommune var således foran sin tid på mere end én måde. Man var med til at grundlægge den tolerante multikulturelle diskurs, som stadigvæk idag bæres videre af dele af Danmarks liberale og venstreorienterede indvandrervenlige etablissement, specielt i forskerverdenen og blandt de "professionelle" i forskellige dele af det institutionelle system i stat og kommuner. Men man var også med til at grundlægge et andet syn: indvandrerne som en uproduktiv gruppe af børnefødende velfærds klienter, som udgør en belastning for danske skatteydere. Sidstnævnte diskurs blev som en stafet grebet og ført videre af Glistrup og Fremskridtspartiet, for senere at gå tilbage til til Ishøj-socialdemokraterne og fra midten af 1980'erne at blive en af grundpillerne i den intolerante ideologi, som efterhånden er kommet til at underlægge sig størstedelen af Danmarks politiske spektrum.

På grundlag af presset fra Ishøj og andre kommuner indførtes en særlig udligningsordning for kommuner med et betydeligt antal indvandrere og flygtninge.²² Men kommunen sikrede sig statens moralske støtte for et andet pragmatisk og realpolitisk grundprincip, som førtes frem i kommunens indvandrer-rapporter og igennem regelmæssige aktioner i pressen. Det gælder muligheden for syste-

²¹ Op.cit.: 161.

²² I 1988 modtog Ishøj kommune for eksempel et tilskud på 5,6 millioner kroner i den særlige udligningsordning vedrørende indvandrere. Kommunen modtog desuden et ekstra tilskud på ca 20 millioner kroner som vanskeligt stillet kommune i hovedstadsområdet på grund af det store antal flygtninge og indvandrere.

matisk gennem de almennyttige boligselskabers udlejningspraksis at kunne begrænse antallet af indvandrede i den enkelte kommune. Dette "spredningsprincip", skulle med "Betænkningen om indvandrernes bosætningsmønster" afgivet af et ministerielt udvalg i 1986 blive vejledende for dansk indvandrerpolitik og dansk kommunal praksis i det hele taget.

Men allerede i 1976 var denne specielle form for institutionaliseret diskriminering af de etniske minoriteter på boligmarkedet i princippet blevet blåstemplet af folketingets ombudsmand.²³ Forhistorien var en officiel kommunal skrivelse til samtlige boligselskaber i Ishøj kommune, hvor borgmesteren henstillede, at man ikke mere nyudlejede til udlændinge. Det udtalte formål er at holde det samlede antal indvandrede i kommunen under ti procent af den samlede befolkning. I forhold til offentligheden legitimeres dette med henvisning til (ikke navngivne) "videnskabelige undersøgelser fra udlandet", som skulle have bevist, at dette udgør den maximale tolerancetærskel i et hvilket som helst moderne boligområde. Borgmesteren fremfører også i pressen, at det er helt urimeligt, at Ishøj, en af landets "fattige" kommuner, skal pålægges urimeligt store byrder for at løse Danmarks indvandrer-problem. Han efterlyser en sammenhængende dansk indvandrerpolitik og solidaritet fra de rige nordsjællandske kommuner med lav skatteprocent, høje indkomster og næsten ingen indvandrere. De kommunale udligningsordninger må indbefatte særlige hensyn til kommuner med mange indvandrere, samtidig med at det bør blive helt legitimt ad administrativ vej at begrænse andelen af indbyggere med indvandrerbaggrund i den enkelte kommune.

Dette leder hurtigt til politiske konfrontationer. Forbundet af Arbejdere fra Tyrkiet (FAT) anmelder borgmesteren til ombudsmanden for racediskriminering. Denne beder borgmesteren om en redegørelse, som fremsendes i et langt personligt brev fra borgmesteren til ombudsmanden i juli 1976. Han godtager - muligtvis ud fra den kendte logik at "målet helliger midlerne" - borgmesterens redegørelse, hvor det blandt andet pointeres *at en spredning af indvandrede først og fremmest skal tjene til at sikre en forsvarlig integration i samfundet*. Ombudsmanden godtager således myten om, at for mange indvandrere fra fremmede kulturer skaber ghettodannelse og påkalder intolerante holdninger og racisme blandt majoritetsbefolkningen.

²³ Folketingets ombudsmands beretning (1976).

Henstillingen til de almennyttige boligselskaber kunne ikke helt hindre antallet af beboere med indvandrerbaggrund i at vokse, og antallet nåede efterhånden op til lidt over 10 procent. Derfor besluttede byrådets socialdemokratisk-konservative flertal i 1980 at pålægge samtlige almennyttige boligselskaber "forudgående godkendelse af ethvert lejemål". Denne byrådsvedtagelse blev i 1985 suppleret med en ny vedtagelse, der yderligere gjorde det obligatorisk, at ansøgerne i forvejen skulle have boet i kommunen i en årrække.²⁴ Alle nye lejemål i det almennyttige boligbyggeri skulle godkendes direkte fra borgmesterkontoret. Et rigorøst kontrolsystem blev bygget op omkring kvoteordningen, hævder Niels Ufer.²⁵ Ikke alene har man med alle midler søgt at bringe antallet af minoritetsmedborgere ned under de magiske 10 procent i kommunen som helhed. Man har også stræbt efter at regulere etniske minoritetsfamiliers fordeling efter kvarterer og enkelte opgange ind i de mindste detaljer.²⁶

Korstoget mod Khomeinisterne

Knap ti år efter udgivelsen af Ishøjs første indvanderrapport har borgmester Madsens officielle pibe fået en ganske anden lyd. Tolerante og humanistiske toner er en saga blot. Som det lyder i Berlingske Tidende 12. august, 1987:

Vi føler, at en hel del af de 30.000-35.000 kr. hvert indvandrerbarn koster årligt er spildt. For det patriarkalske system i indvandrerfamilierne forhindrer indlevelse i det danske samfund og låser enhver form for udvikling fast... Når de skal døbes, får de fremmede navne. Når de skal giftes, bliver manden eller konen hentet i deres hjemland, og når mændene bliver midaldrende, mener de ikke, at de har pligt til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet mere... Arbejdet i sig selv er ikke et mål for indvandrerens. Sådan er deres kulturmønster... Sådan ville det have været, hvis de havde levet hjemme i den tyrkiske landsby. Men de lever altså i Ishøj... Det er ikke, hvad jeg forstår ved at tilpasse sig det danske samfund, og når indvandrere og flygtninge ikke vil det, synes jeg hellere, de må rejse hjem, hvor de kommer fra...

Lignende påstande fremføres gentagne gange i TV og radio - lokalt og på landsplan. Madsen taler også på TV om, at man efter tysk

²⁴ Ufer (1988a: 75).

²⁵ *Op.cit.*: 75ff.

²⁶ Se videre, *op.cit.*: 77ff.

model (som et alternativ til en stadigt mere vanskelig og kostbar integration) burde kunne betale et større engangsbeløb til indvandrere, der varigt vil forlade landet.

Ishøjs embedsmænd bakker borgmesteren op. Edith Tabassum, kommunens "indvandrer ekspert"²⁷ (ifølge kommunens daværende sekretariatschef, Ole Olsen, den i landet som "ved allermest om indvandrere")²⁸ og daværende leder af Indvandrerkontoret, kan oplyse *B.T.* om, at "indvandrerne tvinges til aftalte ægteskaber", og at "en tyrkisk pige er i høj kurs. Hun kan koste 100.000 kr" i Tyrkiet. Det "at unge indvandrere i Danmark rejser til hjemlandet og henter en ægtefælle", har iøvrigt udviklet sig til "et økonomisk, kulturelt og bolig mæssigt problem for mange indvandrer kommuner i Danmark". På bistandskontoret kan souschef, Ove Skjelmose, fortælle *B.T.*, at "Tidligere var de indstillet på at klare sig selv og tog gerne de jobs, andre ikke ville have... Men den yngre generation er begyndt at finde ud af, at det er nemmere at få bistandshjælp".²⁹

"Vi kan ikke blive ved med at dæmme op for de problemer, indvandrere og flygtninge med deres anderledes levevis giver os", slår borgmesteren fast i samme reportage i *B.T.*³⁰ Han frygter konfrontationer og taler om en farlig "Khomeinisering". De ortodokse muhammedanere er blevet mere synlige i gadebilledet, og især med kvinderne er det en ren jammer. De bliver holdt nede i middelalderlige tilstande og kommer slet ikke ud på arbejdsmarkedet; dels fordi de overhovedet ikke kan dansk; dels fordi de patriarkalske familieforhold ikke tillader dem at få en uddannelse. Konsekvensen er, mener Ishøj borgmesteren, "at vi ikke kan blive ved med at lovgive, som om alle har den samme kulturbaggrund".

Det lyder faktisk som et forsvar for *apartheid*. Det vil sige en vision om et samfund, hvor det grundlæggende demokratiske princip om lighed for loven sættes ud af kraft; et samfund hvor forskellige love og forordninger skal gælde for forskellige grupper af mennesker, som udpeges med henvisning til kulturelt-etnisk definerede særtræk. Det var derfor også udtryk for mere end en ubehagelig spøg, når gamle Hassan over sin te i Ishøj-centret dagen efter borgmesterens TV-optræden spillede følgende trumf ud: "Vi har faktisk siddet og diskuteret, om vi ikke skulle spare sammen til en

²⁷ Ellehøj og Mikael (1987).

²⁸ Ellehøj (1987).

²⁹ *B.T.* (1987).

³⁰ *Op.cit.*

billet til borgmesteren for en hjemsendelse til Sydafrika. Herhjemme i Danmark hører han i hvert tilfælde ikke til".

*Det er ganske vist... og det er videnskabeligt bevist!
Kampagnen mod familiesammenføringsretten*

Madsens anti-muslimske korstog tændte luntten til et sandt medie-rabalder. En ophidset debat om indvandrere og flygtninge, muslimsk flodbølge, racisme kontra demokratiske grundprincipper bliver et dominerende tema i folketingsvalget, efteråret 1987.

Madsens hovedkrav er, at der ad lovgivningens vej må ske en mere jævn fordeling af den indvandrede befolkning mellem kommunerne. Med en andel på knap 13 procent indvandrere/flygtninge i den samlede befolkning tvinges Ishøj kommune nu til at bære en urimeligt stor andel af Danmarks samlede økonomiske byrde for integrationsprocessen, hævdes det; en integration som med den voksende "khomeinisering" bliver stadigt vanskeligere. Borgmesteren vil derfor have statsligt sanktionerede kvoter for flygtninge og indvandrere.

I øvrigt vurderes det tidligere "videnskabeligt" testede loft på ti procent nu, med hensyn til integrationens vanskelige vilkår, som alt for højt sat. I et brev stilet til Kommunernes Landsforening i maj 1987 skriver Per Madsen, at en kvote på fem procent indvandrere i en kommune nu er mere realistisk.³¹ Brevet til Kommunernes Landsforening blev i efteråret videresendt som bilag til en skrivelse til daværende justitsminister Erik Ninn Hansen,³² hvor der fokuseres på familiesammenføringerne, som tog fart fra slutningen af 1970'erne. I skrивelsen til justitsministeren ses de som det centrale problem for den kommunale integrationspolitik såvel som for dansk indvandrerpolitik i det hele taget.³³ På grund af familiesammenføringer udsættes i forvejen hårdt belastede kommuner som Ishøj, ifølge borgmesteren, for en helt ukontrollerbar øgning af svært integrerbare indvandrede.

Som bilag til borgmesterens brev medfølger også en undersøgelse foretaget af kommunens indvandrerkontor, hvoraf det fremgår, at 23 tyrkiske mænd, som var indvandret til Ishøj kommune omkring 1970, i løbet af godt 15 år, igennem familiesammenføringer, havde givet anledning til indflytningen af en gruppe på ialt 371 til kommu-

³¹ Ishøj Kommune (1987a). Se også Østergaard Sørensens notits i *FS Information* (1988b).

³² Ishøj Kommune (1987b).

³³ Et gennemgående Ishøj-tema, som man allerede finder i *Indvandrer rapport II* (1978).

nen. Denne historie, som er Ishøjs helt egen moderne version af den gamle historie om den lille fjer, der bliver til fem høns, giver anledning til sensationsoverskrifter i pressen i løbet af hele efteråret 1987. For eksempel oplyser Jyllandsposten under overskriften, "Eksplodiv vækst: 23 indvandrere blev til 371", at ISHØJ kommunes "analyse" viser, at de 23 oprindelige indvandrere om en kort årrække vil udgøre mindst 450-500 personer, og at "yderligere 20-30 familier i kommunen præsterer samme eksplosive vækst".³⁴ I en anden notits fra 27. oktober kan samme avis meddele, at Ishøj borgmesterens oplysninger om, "at én opholdstilladelse kunne betyde indvandrerfamilier på op til 40 personer" vil føre til "Lynindgreb mod masseindvandring" i form af en stramning af familiesammenføringsreglerne; en julegave til den danske befolkning fra en justitsminister, hvis værste anelser er blevet bekræftet af Ishøjs katastrofealarm.³⁵

Per Madsens krav om begrænsning i retten til familiesammenføring møder udbredt sympati blandt danske politikere, og selvom det ikke lykkes for justitsminister Ninn-Hansen at gennemføre sine intentioner, fastslås nu dagsordenen for den kritik af familiesammenføringsreglerne, som omsider skal slå igennem med revisionen af udlændingelovgivningen i 1992.³⁶ Den konservative formand for Folketingets socialudvalg, Agnete Laustsen, mener ligefrem, at udlændinge, der "driver muhammedansk korstog, skal sendes hjem". En række socialdemokratiske partikolleger tager delvist afstand fra Per Madsens frispog, men giver ham i princippet ret og støtter kravet om en kvoteordning.³⁷

Andre, iblandt disse en række repræsentanter for danske indvandrerorganisationer, kritiserer derimod skarpt Madsens udtalelser og politiske holdning som en usaglig og ondsindet hetzkampagne.³⁸ "Det er racistiske udtalelser, han kommer med. Han er værre for indvandrersagen end Mogens Glistrup", udtaler Necmi Dogan, generalsekretær i Forbundet af arbejdere fra Tyrkiet til BT.³⁹ "Borgmesteren står presset af økonomiske problemer i sin kommune. Nu bruger han indvanderne som syndebug".

Samtidig skandaliseres kommunens "analyse" af familiesammenføringerne udvikling i en række artikler i *Information*. Undersøgelsen afsløres som en politisk uansvarlig og dertil uvidenskabelig og

³⁴ Thomsen (1987).

³⁵ Thomle (1987).

³⁶ Udlændingelov (1992).

³⁷ Andersen (1987a).

³⁸ Andersen (1987b).

³⁹ Bjerre (1987).

amatørmæssig manipulation med tal på et vilkårligt grundlag.⁴⁰ "Det er med god vilje", skriver kultursociologen, Christian Horst,⁴¹ "eller endog med den bedste vilje - umuligt at fastholde hverken de konkrete tal eller tendenserne i udviklingen i en argumentationskæde, der blot med en rimeligt ædruelig fremskrivning skulle føre frem til tilstande på en halv million tyrkere omkring år 2000. Men med en god portion modvilje og et underlag af etnocentriske stereotyper, kan man få mange ting til at falde på plads".

Konfronteret med opinionspresset blandt den indvandrede befolkning (hans eget vælgergrundlag) ser selv borgmesterens håndgangne partifælle og socialdemokratisk medlem af Ishøjs byråd, Ahmet Bajram, sig tvunget til at sige fra. "Det er noget værre pjat", udtaler han til *Information*. "Man har håndplukket 23 indvandrere, og så har man fået nogle absurde tal... Per er lidt for hurtig".⁴²

Heller ikke Per Madsens næste forsøg på at rejse en offentlig opinion mod familiesammenføringer bliver nogen ubetinget succes. På basis af "objektive fakta", som senere viste sig umulige at identificere, hævder han, at det, at de unge tyrkiske indvandrere fortsætter med at hente ægtefæller til Danmark fra de anatolske landsbyer, leder til, at der på grund af indgifted fødes et alarmerende antal fysisk og mentalt handicappede børn. Han opfatter dette som et vigtigt sundhedspolitisk problem, som burde påkalde en tilbundsående videnskabelig analyse. Men her må selv hans egne embedsmænd i Ishøj-forvaltningerne sige fra.⁴³ Associationer til eutanasi og krematorieovne er vel også ret nærliggende.

Dette får Ishøjs borgmesterkontor til at se sig om efter en rigtig "forsker", som kan legitimere kommunens politiske linje på et mere stuerent videnskabeligt grundlag. Efter i længere tid at have undersøgt markedet, finder man endelig, hvad man søger, i skikkelse af Eyvind Vesselbo, magister i kultursociologi og ansat ved Danmarks Statistik. Under den suggestive og skæbnemættede titel, *I går. I dag. I overmorgen*, barsler Vesselbo i 1990 med en imponerende taleksercits og en samling nydelige grafiske fremstillinger af indvandrerbefolkningens uhemmede vækst, som i forordet bakkes op af professor i demografi ved Københavns Universitet, P.C. Mathiesen.

Ved, igennem en række selektive forskervalg, at blæse flot og konsekvent på alle hidtil vedtagne videnskabelige procedurer for

⁴⁰ Senere genoptrykt i i Ufer (1988a: 75-85).

⁴¹ Horst (1987a). Se også Horst (1987b-d).

⁴² Ufer (1988a: 84).

⁴³ Ufer (1988b).

udarbejdelse af befolkningsregnskaber,⁴⁴ lykkes det fuldt ud for Vesselbo, at bekræfte de panikagtige forudsigelser i Ishøj kommunes oprindelige "analyse". Med en serie fremtidsscenarioer eller mulige "udviklingsmodeller", som bygger på antagelser om en "større eller mindre grad af tilpasning til det danske samfund", kan han demonstrere, at en "udgangspopulation" af tyrkiske fremmedarbejdermænd indvandret omkring 1970, i begyndelsen af næste århundrede, igennem familiesammenføringer og biologisk reproduktion, vil være vokset mellem 35 og 59 gange. Rapporten blev trykt i 10.000 eksemplarer og spredt vidt og bredt over landet; et PR-fremstød af et omfang som vel er ret usædvanligt for kommunale rapporter.

Et arbejde af en "modig mand med en stor interesse for etniske minoriter" priser *Jyllands-Posten* Vesselbos indsats for at give Ishøj kommune den "tilbundsgående indvanderrapport", som kommunen hidtil havde manglet. Modig skal man være, "når man leger med politisk dynamit", konkluderer avisen.⁴⁵ Og dynamit var det ganske vist. For rapporten skulle ikke alene give "Ishøj-modellen" for etnisk rensning en længe efterlyst videnskabelig opbakning. Der er næppe tvivl om, at undersøgelsen siden har været med til at legitimere de vigtige politiske beslutninger om en stramning i reglerne for familiesammenføring, som i dag stiller den danske retsstat i et ganske dårligt lys.⁴⁶

Fremskridtspartiets udfordring

Sammenligner vi Ishøjs programmatisk kulturpluralistiske og indvandrervenlige diskurs i sidste halvdel af 1970'erne med Madsens åbenlyst indvandrerfjendtlige og anti-muslimske korstog 10 år senere, virker det som nat og dag. Men der er i det mindste én væsentlig lighed. I begge tilfælde - 1970'erne såvel som i 1980'erne - gøres indvanderne op i kroner og ører. I begge tilfælde - i såvel 1970'erne som 1980'erne - knyttes diskursen til spørgsmål om kommunal fordelingspolitik og statsbidrag. I begge tilfælde føres et argument om statsbidrag og udligning mellem de kommunale

⁴⁴ Som det vises i Christian Horsts (1990) kritiske gennemgang af Vesselbos arbejde, *Kan tal diskriminere?*.

⁴⁵ Broksø (1990).

⁴⁶ Kritiseret for at stride mod internationale konventioner af blandt andet Amnesty International, Mellemløst Samvirke og Det Danske Center for Menneskerettigheder. For en sammenfatning af kritikken se Quraishy (1992).

budgetter på baggrund af betydningsfulde reformer, som rammer udviklingskommuner med et svagt skattegrundlag specielt hårdt.

Fra midten af 1970'erne handlede det om en forringelse af de kommunale udligningsordninger. Den *umiddelbare* baggrund for Ishøj-borgmesterens voldsomme offensiv i pressen i 1987 er et afslag fra Indenrigsministeriet på en ansøgning om øgede tilskud på grund af de mange udlændinge i kommunen. Men ligesom i 1970'erne er der også tale om mere dybtgående *ændringer i lovgivningen*, som lægger et øget pres på kommunens i forvejen anstrengte finanser.

Det handler i 1987 ikke mindst om omlægningen af arbejdsløshedslovgivningen, som forventedes at lede til, at de mange arbejdsløse minoritetsmedborgeres lange færd gennem ledighedskarrusellen efterhånden ville føre dem fra det statsligt finansierede dagpengesystem og ind i afhængighed af (delvist) kommunalt finansierede bistandsydelse. I Ishøj, med mange indvandrere og en høj arbejdsløshed (over 33 procent af de udenlandske statsborgere), forudså de kommunale embedsmænd, at dette ville komme til at betyde en belastning for de kommunale budgetter.⁴⁷

Igen gøres indvandrerne op i kroner og ører.⁴⁸ Men, mens argumenter, som fremhævede social lighed for etniske minoriteter samt kulturel valgfrihed, endnu var gangbare i sidste halvdel af 1970'erne, er de det næppe i 1987 med et koldt socialt nedrustningsklima og en stadigt mere intolerant indvandrer/flygtninge-debat. Derimod kan billedet af svært integrerbare muhammedanere med et stort antal omkostningskrævende børn føres frem som et slagkraftigt argument i striden om den kommunale byrdefordeling. Og Per Madsen får støtte fra såvel Anker Jørgensen (daværende formand for Socialdemokratiet) og Uffe Ellemann-Jensen, som begge (med *Ekstra Bladets* formulering) er med på at stoppe de "rige kommuners friløb".⁴⁹

Taler man med lokale oppositionspolitikere og kritikere af Ishøjs indvandrerpolitik blandt ansatte i kommunens forvaltninger, får man dog et noget andet perspektiv på tingene. Indvandrerne er systematisk blevet hængt ud som sydebukke for kommunens dårlige økonomi, hævder de. De små merudgifter som indvandrerne kan siges at påføre kommunen, står slet ikke i forhold til den politiske storm, der blæses op med jævne mellemrum. Den statslige

⁴⁷ Iflg. egne interviews.

⁴⁸ Ekstraudgifterne for indvandrerne anføres af kommunens embedsmænd til mellem 10 og 12 millioner kroner, hvoraf ca. to tredjedele dækkes via den særlige kommunale udligningsordning for indvandrere eller via særlige statslige tilskud.

⁴⁹ *Ekstra Bladet* (1987).

støtte og udligningsbidragene til indvanderne misbruges systematisk. For eksempel bruges fremmedsprogede elever i Ishøj som "murbækker" for at skaffe midler til danske børn.⁵⁰ Det samme slår journalisten, Niels Ufer fast som konklusion på en gennemgang af Kommunens budget:⁵¹

Med sit dårlige image i landets medier er der ét budskab, det er lykkedes for Ishøj at sælge til omverdenen: At denne kommune har særlig store udgifter på grund af indvanderne

Et nærmere kig på Ishøjs budget og regnskab viser godt nok, at for Ishøj gælder det, at *det er dyrt at være fattig*, - men årsagen til fattigdommen er *ikke* indvanderne - det er kommunens gæld på over en halv milliard kroner.⁵²

Det er dog et spørgsmål, om ikke der først og fremmest ligger *politiske motiver* bag Per Madsens intensive korstog mod indvanderne i 1987, mens de økonomiske motiver kommer i anden række.

Eller sagt på en anden måde: det billede af uintegrerbare og arbejdssky, velfærdsnassende, muslimske indvandrere, som fremskridtspartiet allerede med stor flid har oparbejdet i forbindelse med 1980ernes flygtninge/indvandrerdebat indkasseres i politisk mønt i form af lokalt socialdemokratisk valgflæsk. Vi befinder os i

⁵⁰ *Information* (1984).

⁵¹ Ufer (1988a: 47ff).

⁵² Ishøjs fattigdom skyldes især et svagt beskatningsunderlag; det laveste i Københavns amt. Forklaringen er arbejdsløsheden. En anden årsag til en dårlig økonomi er et stort kasseunderskud. I modsætning til de fleste andre kommuner slås Ishøj med en enorm gældsbyrde, hvilket betyder, at en meget stor del af kommunens skatteindtægter hvert år er beslaglagt til afdrag og renter (Ufer 1988a: 47). Baggrunden er den hurtige opbygning af Ishøj "fra pløjemark på en snes år", indbefattende meget omfattende og ambitiøse offentlige anlægsarbejder (veje, stisystem, skoler og andre offentlige institutioner).

Men Ishøj kommune kunne ikke overleve ved egen kraft. Derfor får kommunen også betydelige tilskud udefra i form af bloktilskud og forskellige udligningsordninger; næsten dobbelt så meget per indbygger som i resten af landet, slår Ufer fast (Ufer 1988a: 48). Dertil kommer betydelige tilskud til kommunen på baggrund af dens særligt lave beskatningsgrundlag, særlige tilskud i hovedstadsudligning, samt andre statslige tilskud.

Ishøj kommune modtager altså på en række områder betydeligt større kompensation gennem forskellige tilskudsordninger. Samtidig er det svært at finde faste holdepunkter for, hævder Ufer, at kommunen, på grund af sin større andel indvandrede borgere, også skulle have større udgifter til offentlig service end andre af landets kommuner. Både omkostningerne per daginstitutionsplads og daginstitutionsdækningen er lavere end i resten af amtet, og iøvrigt lægger indvandrernes børn i langt ringere grad end danske børn beslag på vuggestuer eller børnehavepladser. Også omkostningerne per skolebarn er lavere end i det øvrige amt, inklusive udgifter til modersmålsundervisning, tolke, støtteforanstaltninger m.v. Det eneste sted man kan få øje på en særlig belastning er *kontanthjælpsudgiften*, hvilket dog virker naturligt, "uanset hudfarve", i en kommune, hvor halvdelen af boligerne er almennyttigt boligbyggeri.

Ishøjs merudgifter til indvanderne beregnes af kommunen (1988) til knap 11 millioner kr. (der "omfatter revl og krat og lidt til") (Ufer 1988a: 50), hvoraf omkring 7,5 millioner refunderes igennem den særlige kommunale udligningsordning for indvandrere eller særlige statslige bidrag.

en situation, hvor Fremskridtspartiet (efter sit katastrofevalg i 1984) ser et aggressivt indvandrerfjendtligt budskab som basis for sit politiske come back. Men Madsen griber Fremskridtspartiets handske, da han åbent opfordrer vælgerne til at gøre folketingsvalget i 1987 til "et valgslag om indvandrere".⁵³

To år senere, i forbindelse med kommunevalgene i 1989, beviser strategien for alvor sin effektivitet. Socialdemokratiet får "et kanonvalg i Ishøj". Her "belønnes borgmester Per Madsen for sin indvandrer-politik", skriver *Politiken*, med et rekordhøjt personligt stemmetal,⁵⁴ og socialdemokratiet kommer med 12 af 17 pladser i byrådet til at indtage monopol på den politiske magt.⁵⁵

Madsens viceborgmester, Leif Grundsøe (S), betegner stemningen blandt sine partifæller som "euforisk" og tilføjer, at "på landsplan ville partiet ikke tage skade af at lytte til den måde, der føres indvandrerpolitik i Ishøj".⁵⁶ Her præsenteres altså en stensikker recept på, hvordan Danmarks største arbejderparti kan slå hård politisk mønt af landets små etniske minoriteter ved systematisk at markedsføre et budskab, som hænger "de fremmede" ud som synde-bukke for økonomiske problemer og social nedrustning. Det drejer sig med andre ord om et socialdemokratisk svar på Fremskridtspartiets udfordring under det velkendte motto: "If you can't beat them - join them!".

En fremsynet og fornuftig indvandrerpolitik?

Det "spredningsprincip", som længe er blevet praktiseret med hård hånd i Ishøj, synes efterhånden at blive betragtet af de fleste politiske partier i Danmark som udtryk for en "fremsynet og fornuftig indvandrerpolitik". I tidens løb har denne politik optrådt i forskellige skikkelser. Senest i 1992, efter Østre Landsrets dom mod Ishøj kommune for racediskriminering, forklædt under dække af (tilsyneladende etnisk neutrale) sociale kriterier, når, som det lyder, "en ensidig beboersammensætning truer den sociale stabilitet i et område... uanset om der er tale om danskere eller udlændinge".

Det gælder folketingets beslutningsforslag nr. B 65, som har til hensigt at åbne adgang for, at kommuner midlertidigt kan beslutte at suspendere gældende udlejningsregler i almennyttigt boligbyg-

⁵³ Northrup (1987).

⁵⁴ Rasmussen og Aabo (1989).

⁵⁵ I stedet for tidligere 9 af 17.

⁵⁶ Rasmussen og Aabo (1989).

geri.⁵⁷ Det fremgår, at forslaget i sin helhed sigter på "at sikre et mere varieret boligudbud til flygtninge og indvandrere", eftersom "en stærk ensidighed i bosætningsmønstret" anses at skabe "problemer for integrationspolitikken", ikke alene i boligområderne, men tillige i skolerne, med hensyn til en række offentlige institutioners arbejde samt i forhold til kulturelle tilbud i lokalområdet.

Det danske Center for Menneskerettigheder fremhæver i en kritik af forslaget, at dette nyeste initiativ for i praksis at redde den kommunale etniske kvotepolitik i sine intentioner, sin formulering og praktiske tillem্পning er i klar strid med FN's konvention om afskaffelse af enhver form for racediskrimination og sikring af lighed for loven, uanset race, hudfarve eller national eller etniske oprindelse, som Danmark har tiltrådt.⁵⁸

Beslutningsforslaget betyder i praksis, at man går ind for at rense "overskydende" indvandrede borgere med en afvigende etnisk baggrund væk fra det kommunale territorium med administrative magtmidler i form af kommunalpolitisk kontrol med de almennyttige boligselskaber. For mange "u-integrerede fremmede", som afviger fra danske kulturelle normer, opfattes som et kostbart velfærdsproblem, der skaber grobund for racisme og omsiggribende vold, som følge af sammenstødet mellem uforenelige kulturer. Det er en form for argumentation, som vi også kender fra forskellige ny-racistiske bevægelser retorik i andre europæiske lande. Denne "fremsynede indvandrerpolitik" bygger i realiteten på en forestilling om "etnisk rensning"; et fænomen som er blevet fordømt verden over i forbindelse med den systematiske skabelse af "etnisk rene" territorier i borgerkrigens (ex-)Jugoslavien.

Nogle vil måske synes, at en sammenligning af "spredning af indvandrere" i Danmark med "etnisk rensning" i Bosnien er at trække linjerne lige lovligt hårdt op. Men tankegangen bag det danske beslutningsforslag er alligevel ikke helt fri for at minde om de argumenter, som serberne og kroaterne i Bosnien-Hercegovina anvender for at retfærdiggøre sine etniske rensningsaktioner blandt landets muslimske befolkning. I den offentlige debat taler man begge steder om at islamisk kultur, de mange børnefødsler og afvigende orientalske skikke truer kristne og europæiske kulturværdier. Både Serbiens Slobodan Milošević og Kroatiens Franjo Tuđman har i deres politiske retorik forsøgt at appellere til den europæiske offentlighed, ved at fremstille sig selv som Europas yderste bolværk

⁵⁷ Beslutningsforslag nr. B 65 (1992). Se iøvrigt også diskussionen i Molsing (1993).

⁵⁸ Det Danske Center for Menneskerettigheder (1992).

mod Orienten og den truende islamiske fundamentalisme. Denne tankegang bør egentlig ikke komme bag på os i et selvtilstrækkeligt *Fort Europa*, hvor Ishøj borgmesterens korstog mod "de khomeinise-rede" måske bare er et tegn i tiden.

I sin konsekvens, drejer sagen sig om *demokratiets vilkår* i fremtidens Danmark. Desværre er dette kommet til at stå i skyggen af den ensidige optagethed af indvandrerne som en økonomisk byrde for skatteyderne i den offentlige debat. Men det handler først og fremmest om politik. I Ishøj har Per Madsen og det socialdemokratiske parti, nok med større held end noget andet sted i Danmark, systematisk udnyttet indvandrersagen og ghettoskrækken i opgøret med partipolitiske rivaler - til højre og til venstre - og opnået en faktisk politisk monopolstilling. Det drejer sig om en særlig form for fedt valgflæsk, som grådigt fortæres af danskernes indre svinehund i en situation præget af social krise og moralsk vildrådighed.

Der er ikke så få "fremskridtsarbejdere" i Danmark og i Ishøj. Men mange har altså nu i stedet fundet deres egen profet - eller deres *ayatollah*, som mange minoritetsmedborgere plejer at kalde ham - i Ishøjs autoritære, men folkelige borgmester. Forestillingen om "Ishøj Ayatollahen" - dette ironiske modbillede til den anti-muslimske hetzkampagne og beskyldningerne for "khomeinisering" hentyder til, hvad kritiske indvandrede fra Tyrkiet, Pakistan og Iran opfatter som en autoritær, udemokratisk, korrumperet og grundlæggende *udansk* lederstil; en stil, som mest af alt minder dem om de værste sider af det politiske liv i de lande, de har ladet bag sig.

Det er et indtryk, som også deles af danskere, som jeg har interviewet. Det gælder ikke mindst en del mennesker, som selv tidligere har arbejdet i kommunens forvaltninger og derigennem lært Ishøjs særprægede styreform at kende indefra, ofte gennem dyrekøbte personlige erfaringer. Det er også det billede, som møder os i reportageserien, *Set fra Ishøj*, fra 1987,⁵⁹ hvor Niels Ufer - (vel nok den eneste journalist, som seriøst har arbejdet på at trænge ind under huden på Ishøjs "indvandrerproblem") blandt andet kan konstatere følgende:

Tyrkerne kommer fra et land med autoritære strukturer. Man retter sig for sin egen sikkerheds skyld efter autoriteterne og er ikke vant til at diskutere med disse.

Problemet er, at de i Ishøj er kommet til et samfund, der i det stykke ligner det tyrkiske. Ishøj adskiller sig fra meget andet Danmark ved at have

⁵⁹ Genoptrykt i Ufer (1988a).

karakter af en et-partistat. En sådan hverken ønsker eller forventer borgernes indblanding.

Påstanden om Ishøjs et-partistat-karakter skyldes ikke alene, at Per Madsen har været borgmester siden 1974, fra få år efter byens grundlæggelse... Også andre steder i Danmark har vi set stærke borgmestre, der er blevet for magtfuldkomne. Men i Ishøj forværres situationen af, at byen er så ny, at alle ledende poster i byen er besat af folk, der skylder Madsen deres stilling... Alt det har været med til at skabe et samfund med talrige lodrette kommunikationslinjer og alt for få på tværs.

Det er en opfattelse, som jeg fik bekræftet i mine samtaler med Ishøj kommunes indvandrede. Men de lodrette kommandolinjer passerende tilsyneladende altid en formidlende instans: Indvandrerkontoret. Nogle opfattede, at kontoret arbejdede på en måde, som er helt uforenelig med dansk demokrati og retsorden:

"Ishøj skaber os om til passive problemer og får tilskud for at løse dem. Vi accepteres kun, når vi optræder i den permanente klientrolle. Indvandrere, som viser personligt initiativ og sætter sig op imod kommunen, får undersøgt deres personlige forhold, og man forsøger at knalde dem på alle mulige måder. Jeg plejer at kalde indvandrerkontoret for 'Gestapo'."

Kommunens tolke anklagedes for at have en nøglerolle, hvad enten man nu ønskede at benytte dem eller ej:⁶⁰

"Man siger at indvandrerne skal lære dansk. Jeg kan godt selv klare mig på dansk. Hvis jeg har et problem, insisterer de alligevel på tolken, som taler dårligere end jeg gør. Jeg tror ikke på, at vores problemer kommer videre fra Indvandrerkontoret. Indvandrerkontoret skulle hjælpe indvandrerne, men hjælper bare kommunen med at styre indvandrerne.

Tolkene hjælper kommunen. Bagtaler os. Anvendes som spioner. Rapporterer til indvandrerkontoret. Rapporterer, hvem der taler ondt om Per Madsen og kommunen. Kontoret ødelægger indvandrernes liv. Alt skulle være bedre uden det. Lederen hjælper en del mennesker og får til gengæld dyre gaver."

⁶⁰ Se også Ufers (1988a) reportager fra Ishøj, hvor Indvandrerkontorets rolle opfattes på lignende måde.

Har Grundtvig levet forgæves?

"I Ishøj virker det, som om Grundtvig har levet forgæves", afslutter Ufer sin artikel om "Ishøjs civile samfund". Det er den autoritære og topstyrede forvaltning, som forklarer den iøjnefaldende mangel på foreningsliv blandt kommunens indvandrede, mener han; noget som han ser som en af de alvorligste hindringer for en positiv integration i det danske samfund. De interviews, som jeg selv foretog med kommunens indvandrede i 1987/88 bekræfter helt og holdent denne opfattelse. Hvad jeg derimod *ikke* helt kan give Ufer ret i er, at indvandrerne selv i al almindelighed skulle være uvidende om de vide muligheder, det danske samfund i princippet giver for at udvikle et rigt organisations- og foreningsliv.

I mine interviews fortælles om energiske forsøg på at starte forskellige former for foreninger. Der fortælles om *deciderede indvandrerforeninger*, som mange opfatter burde gå på tværs af de enkelte etniske grupper. Men det handler lige så ofte om det store behov som mange, især blandt de unge, føler for en blandet og åben "*venskabsforening*" eller "*kulturforening*", hvor indvandrede medborgere og andre danskere kan mødes, omgås og udveksle erfaringer.

Jeg måtte gang på gang lytte til et nærmest skrigende behov for kontakt, et råb om hjælp til - ja netop - *integration*. Det handlede om et sted, hvor man kunne mødes og omgås på nogenlunde lige vilkår med lokale danskere; en fredhellig oase, hvor man ikke skulle føle sig udsat og udelukket som uvelkommen "*fremmedarbejder*", "*udlænding*" eller "*sort*"; en følelse som mange havde i forhold til danske foreninger, til lokale ungdomsklubber og også ofte i forhold til Ishøjs lokale kvartersklubber. Men for at realisere dette var man afhængig, ikke alene af offentlig støtte, men også af at kunne disponere over lokaler til formålet. Og den ene efter den anden kunne fortælle om den arrogance, hvormed kommunen havde afvist ansøgninger om både det første og det sidste.

Dette rimer dårligt med den holdning som oprindeligt udtryktes i Ishøjs indvandrer rapport; nemlig at et selvstændigt og rigt foreningsliv blandt indvandrerne burde udnyttes som en central indgang til en positiv integration. Men mine interviews tyder på, at denne arrogance kan bunde i mere grundlæggende interesser end slet og ret økonomiske eller praktiske hensyn. Det fremstår som et spørgsmål om *politisk kontrol*. Og det er netop her, vi kan begynde at se problematikken omkring "spredning af indvandrerne", fra et

helt andet perspektiv end den sædvanlige offentlige udhængning af "de fremmedes kultur" som hindring for "integrationen".

For det skulle ret hurtigt i Ishøjs indvandringshistorie vise sig, at indvandrerne nok ikke var slet så autoritetstro, som man på linje med Ufer måske kunne forvente. De indvandrerorganisationer, som faktisk blev dannet, viste sig nemlig allerede tidligt at bære på både politisk indsigt, en udmærket forståelse af det danske samfunds demokratiske muligheder samt en praktisk handlekraft, som på afgørende måder skulle sætte sig på tværs, når det gjaldt udformningen af Ishøjs indvandrerpolitik.

Det begyndte med at FAT (Foreningen af Arbejdere fra Tyrkiet) anmeldte kommunen til Folketingets Ombudsmand for racediskrimination på boligområdet i 1976, som jeg har omtalt tidligere. Næste sammenstød skulle ske efter publiceringen af Ishøjs *Indvandrerreport II* i 1978.

På et stort offentligt møde i Pakistansk Forening, fordømmes rapporten som "bevidst forvrænget" og "racistisk".⁶¹ Der rettes kritik mod kommunens måde at udregne "omkostningerne for indvandrerne" på. Pakistanerne hævder, at udregningerne er faktamæssigt ukorrekte. De beløb man kommer frem til er vildt overdrevne. Kommunens argumenter er tendentiøse og fører til, at socialt sårbare minoritetsgrupper hænges ud som et "kostbart velfærdsproblem". En uafhængig ekspert, som er nærværende ved mødet, kritiserer de kommunale forvaltninger for (på trods af al tale om kulturel valgfrihed og medindflydelse) i deres daglige virksomhed at drive "indvandrerkontrol", snarere end "indvandrerpolitik".⁶²

Men også her rettes den skarpeste kritik imod den "kvoteordning", som skal knæsatte et maximum af "10 procent udlændinge i en kommune". Den er i modstrid med internationale konventioner om menneskelige rettigheder og racediskriminering, hævder man. Det er samtidig pakistanerne, som i 1979 først berører "*spredningspolitikens*" *vigtige politiske dimensioner*.

De ser det som et alvorligt problem, at loftet på 10 procent automatisk vil begrænse indvandrernes indflydelse på lokalpolitikken,⁶³

⁶¹ Jacobsen (1979).

⁶² Også de tyrkiske indvandrere kritiserer *Indvandrerreport II*. Det sker specielt efter, at en tyrkisksproget skolelærer i Ishøj i 1980 oversætter rapporten til tyrkisk. Denne bliver, ifølge danske og tyrkiske lokalpolitiske aktive, fyret fra sit lærerjob, efter at der har rejst sig kraftige protester mod rapportens diskriminerende omtale af Ishøjs tyrkiske lokalbefolkning. Denne fyring, hævdes det, har indvandrerne tolket som en politisk fyring (straf for opfordring til "uro" i forbindelse med oversættelse af *Indvandrerreport II*) (Kilde: egne interviews).

⁶³ Dette fremføres blandt andet af den pakistanske forsker, Farooq-i-Azaam (1979), som sidst i 1970'erne i en periode var ansat som konsulent i Ishøj kommune.

et aktuelt problem i en situation, hvor man forventer, at udenlandske statsborgere (efter svensk forbillede) ellers snart skal få deres krav om stemmeret i lokalvalg gennemført.⁶⁴ Dette hører til den slags emner, som det er svært at diskutere med danske politikere. Men mine egne interviews med kommunens indvandrede 10 år senere tyder i det mindste på, at pakistanernes politiske overvejelser også længe har været vejledende for Ishøjs politiske etablerement; ganske vist i rent negativ forstand.

Politisk marginalisering

Nok virker det, som om man i Ishøj kommune målbevidst har forsøgt at "integrere" indvandrerne politisk. Men den måde man har gjort det på, minder mange af de indvandrede, jeg talte med, mere om det politiske system i deres "hjemlande", end de bryder sig om eller kan acceptere; specielt nu når de opfatter, at de burde være kommet til et højtudviklet vesteuropæisk land med en politisk tradition, som er respekteret af demokratisk sindede mennesker over hele verden. "De behandler os, som om vi befandt os i Tyrkiet", var en anklage jeg skulle møde gang på gang, når jeg talte med indvandrede fra Tyrkiet (tyrkere og kurdere). Disse skulle (efterhånden som pakistanerne udvandrede til andre kommuner) komme til at udgøre hovedparten af Ishøjs stemmeberettigede minoritetsmedborgere.

Mange af de, som nu er lidt ældre, var i 1970'erne kommet til Ishøj som overbeviste socialdemokrater og meldte sig hurtigt ind i den lokale socialdemokratiske partiorganisation. Men der skulle de møde en alt for velkendt form for klanpolitik. Et nærmest forbløffende scenario rulles op igennem disse beretninger; et netværk af intriger med kommunens indvandrerkontor som edderkoppen i midten. Siden slutningen af 1970'erne har kommunens indvandrede gang på gang kritiseret indvandrerkontoret for først og fremmest at fungere som et kontrol- og overvågningsorgan, som i alle tænkelige hverdagssituationer skyder sig indimellem den enkelte (indvandrede) borger og kommunens andre forvaltninger. Man klager over en påtvungen "klientisering"; for eksempel ved at folk, som taler udmærket dansk imod deres vilje skulle være blevet tvunget til at kommunikere med andre forvaltninger igennem indvandrerkontorets tolke. Man hævder desuden, at disse er dårligt kvalificerede og

⁶⁴ Hvilket da også sker i forbindelse med ændringer i Udlændigeloven i 1980, og for første gang får praktiske konsekvenser i forbindelse med kommunevalgene i 1982.

ikke har indvandrerne tillid.⁶⁵ Politisk aktive indvandrede i kommunen har på denne baggrund flere gange i tidens løb krævet kontoret nedlagt og argumenteret for, at en effektiv rådgivning med indvandrerne tillid skulle kunne organiseres effektivt med betydeligt færre midler.

I en analyse af de pakistanske indvandreres organisations- og integrationsbestræbelser fra 1979, umiddelbart efter udgivelsen af Ishøjs *Indvanderrapport II*, beskrev den pakistanske forsker, Farooq-i-Azaam Ishøj-administrationens indsats på følgende måde:⁶⁶

Indvandrerkontoret blev dannet af Ishøj kommune i 1975 for at hjælpe de indvandrede arbejdere med de daglige problemer, som opstod i samspillet med det danske samfund. I de få år, der er gået siden dets oprettelse er indvandrerkontoret blevet berømt for dets intriger mod de indvandrede arbejdere. Centret har en pakistansk og en tyrkisk tolk med en dansk chef. Disse nærer ringe tillid hos de indvandrede arbejdere, når det gælder oversættelser med videre. Ikke desto mindre, for at etablere kontrol over de indvandrede arbejdere, kræver alle forvaltninger i kommunen (skattekontoret, beskæftigelses- og bistandskontorer, de almenlystige boligselskaber osv), at de indvandrede arbejdere skal kommunikere med dem indirekte igennem Indvandrerkontoret. Dette tjener to formål: for det første bliver de enkelte indvandrede arbejdere gjort afhængige af Indvandrerkontoret, når det gælder alle afgørende spørgsmål i hverdagen; for det andet er det på denne måde muligt for embedsmændene i de forskellige afdelinger at få fuld information (som systematisk samles ind af Indvandrerkontoret gennem både uformelle og formelle kanaler) om den enkelte indvandrer, inklusive alle dennes "svage punkter". Indvandrerkontoret har også spillet en afgørende rolle, når det gælder at forpurre forskellige forsøg fra pakistanske arbejderes side på at forene sig. Det opererer inden for rammerne af det pakistanske indvandremiljø gennem en mindre gruppe pakistanske arbejdere, som kontoret tilbyder mindre "belønninger" til gengæld. Centret opretholder også nær kontakt med politiet og med andre lignende centre i andre kommuner. Det forsyner politiet med "information" om enkelte indvandrede arbejdere og de andre kommuners centre om forskellige metoder, som man anser som nyttige, når det gælder om at etablere "en effektiv kontrol" over de indvandrede arbejdere.

Da jeg selv foretog min undersøgelse i kommunen 10 år senere, var en stor del af pakistanerne udvandret til andre kommuner, hvor man opfattede sig bedre behandlet. I stedet var størrelsen af det tyrkiske indvandremiljø vokset en del. Ellers syntes ikke meget at

⁶⁵ En opfattelse, som også gengives i Ufers (1988) samtaler med indvandrede i Ishøj Kommune.

⁶⁶ i-Azaam (1979).

have forandret sig. Man kunne stadigvæk opleve at høre indvandrerkontoret beskrevet som en slags "koloniadministration", hvis vigtigste funktion i virkeligheden, mente man, sås (af de kommunale myndigheder) som at holde styr på "de vilde" igennem sin økonomiske eller moralske klemme på centrale nøglepersoner i det interne kommunale "indianerreservat".

Tyrkiske indvandrede, som jeg talte med om den politiske udvikling siden slutningen af 1970'erne, kunne fortælle om, hvordan nogle få indvandrere blev tildelt økonomiske privilegier, jobs og politisk position mod en forpligtigelse til at holde social og politisk kontrol med "deres indvandrere". Igennem disse loyale nøglepersoner kunne de kommunale forvaltninger (formidlet igennem indvandrerkontoret) få stadig information om, hvad der foregik i indvandrer miljøerne, hævdedes det. Man kunne også anvende disse gidsler som lokale høvdinge, der skulle så splid imellem forskellige etniske grupper og interessegrupper i de lokale indvandrer miljøer. De pågældende stråmænd blev beskrevet som "agenter", som skulle forpurre ethvert forsøg på at organisere sig politisk og stille krav til kommunen; for eksempel ved selv at tilkæmpe sig ledende positioner i foreninger eller infiltrere politiske aktionsgrupper. Her kom et indgående kendskab til og udnyttelse af indvandrerne lokale familieforhold kommunen til gode, mente man. En foreningsaktiv indvandret beskrev situationen på følgende måde:

"Folk, som forsøger at oprette foreninger uden om kommunens Indvandrerkontor bliver udsat for regelrette modkampagner. Jeg har bitre personlige erfaringer. Da jeg forsøgte at oprette en forening anvendte de blandt andet min egen fætter imod mig. Han arbejdede som tolk i kommunen og var en loyal medarbejder, som var bange for at miste sit job. De truede med at fyre ham, hvis han ikke makkede ret. De fik også XX, som er nær ven til borgmesteren, til at stille op til bestyrelsen. Han blev valgt på sin families og slægts stemmer. Siden førte han konsekvent en politik for at få foreningen lukket. Hævdede at vi var kommunister, provokatører og farlige. Intet af dette er sandt. Vi gik ind for demokratiske principper og havde folk af alle politiske afskygninger, som støttede os. Men vi tog indvandrerbørnenes situation i kommunen op på dagsordenen. Det var man bange for."

Personer, som har forsøgt at organisere sig inden for rammerne af den eksisterende socialdemokratiske partiorganisation, kunne fortælle om lignende oplevelser. Så snart, der blev fremsat krav, som

handlede om indvandrerne specielle situation, manipuleredes de aktivister, som stod bagved ud, hævdede man. Hvis dette er korrekt, synes der altså at eksistere en type af politiske grundpræmisser, som på forhånd dømmes ethvert forsøg på at få en reel demokratisk medbestemmelse i den lokale socialdemokratiske partiafdeling til at mislykkes. Hvis det virkelig forholder sig sådan, kan det heller ikke forundre, hvis partiloyaliteten har måttet sikres på anden måde end gennem appeller til politisk overbevisning. Unge såvel som gamle, kunne berette om, hvordan de oplevede, at partidisciplinen sikredes gennem en kombination af stokke- og gulerodsmetoder, straf og belønning.

Det kunne handle om, hvordan man selv eller ens børn var blevet lovet penge eller en lejlighed i kommunens almennyttige boligbyggeri, hvis man ville stemme på eller agitere for socialdemokratiet. Eller man kunne få at vide, hævdedes det, at forvaltningen så ville lægge et godt ord ind hos en arbejdsgiver i forbindelse med en jobansøgning.⁶⁷ Andre hævdede, at man havde forsøgt at sikre deres loyalitet med løfter eller trusler, som handlede om forhold (politisk straf eller økonomiske privilegier) i det tyrkiske udvandringsområde; en realitet, som hvilede på kommunens kontrol (igennem tjenester og personlige loyalitetsbånd) med tyrkiske stråmænd med en stærk position i indvandrerne sociale netværk; løfter eller trusler som for eksempel kunne realiseres med tyrkiske forretningsmænd eller den tyrkiske ambassade som mellemlid.

Muligvis blandt andet takket være en sådan feudal taktik sikrede socialdemokratiet sig fra 1982 et ekstra "indvandrermandat" i byrådet; af stor betydning i en situation, hvor man var nær ved at have absolut majoritet. Dette eftertragtede absolutte flertal opnåede man faktisk i 1986, hvor partiet erobrede 9 af sytten mandater (stadigvæk inklusive et "indvandrermedlem" af byrådet). Men allerede i forbindelse med dette "andet indvandrervalg" begyndte partiets greb om indvandrerne at svigte. Informanter fortæller, at de blev mere og mere skuffede over hele tiden at skulle være stemmekvæg uden at kunne få vigtige "indvandrersager" op på dagsordenen. Dette førte til dannelsen af en lokal "indvandrerliste". Den efterfølgende valgkamp blev ganske beskidt, kendetegnet af, hvad der mest kom til at

⁶⁷ Lignende historier om trusler eller løfter fra de kommunale forvaltninger fik jeg at høre fra indvandrere, som fortalte, at de kommunale politikere ville overtale dem til at undlade at vidne i den "høring", som fandt sted i foråret 1988 angående kommunens diskriminerende boligpolitik.

ligne, en regulær hetzkampagne mod indvandrerlistens spidskandidat, Mehmet Baran.⁶⁸

Disse negative erfaringer skulle efterhånden komme til at betyde, at flere og flere indvandrede søgte over til partier og lokale indvandrerlister til venstre for socialdemokratiet i forbindelse med kommunevalget i 1989. Borgmesteren fik nu mere end nogensinde før grund til at håndhæve Ishøjs kvotepolitik; en etnisk rensningspolitik med politiske fortegn.

Per Madsens og socialdemokratiets jordskredssejr (se ovenfor) skulle betyde, at indvandrerne endegyldigt skubbedes ud i en politisk ørkenvandring. De kom til at stå over for et absolut socialdemokratisk politisk monopol, som nu hvilede på et åbenlyst fremmedfjendtligt budskab til den danske lokalbefolkning. Dermed var det lykkedes for Ishøj Kommune at *udelukke de etniske minoriteter fra reel parlamentarisk medindflydelse* på kommunens anliggender.

"De vil ikke integreres!"

I sit tidligere omtalte brev til ombudsmanden fra juli 1976 gav Per Madsen en lang redegørelse for de skadelige virkninger af koncentrationen af indvandrere i visse kommuner og boligområder. Redegørelsen er spækket med en række socialt forstående argumenter af en type, som senere er kommet til at indgå som bærende temaer i den dominerende danske indvandrerpolitiske opfattelse af integrationssspørgsmålet.

Det handler for det første om argumentet, at den større og større koncentration af fremmedsprogede husstande i bebyggelserne forøger spændingen mellem danske og udenlandske beboere til skade for begge parter. Derfor bør man i indvandrerne egen interesse holde andelen af fremmede på et lavt niveau i de enkelte kommuner og boligområder.

Hvis man fra 1980'ernes og 90'ernes perspektiv ser tilbage på Per Madsens brev, virker dette argument dog ikke særligt overbevisende. I en tid, "hvor vi har oplevet voldelig terroraktivitet fra grønjakkere og andres side mod indvandrere næsten alle steder *bortset fra i Ishøj*, fremstår Ishøj", for at sige det med Ufers ord, "som et civilisatorisk paradys i forhold til mange provinsbyer og Køben-

⁶⁸ Se for eksempel *Sydkysten* (1985).

havn".⁶⁹ Det var et argument, som jeg også selv mødte, da jeg interviewede embedsmænd og kvinder i Ishøj kommune i 1987. Man fremhævede, at Ishøj faktisk aldrig havde oplevet egentlige "racekonflikter", som man kaldte det. Man opfattede, at dette måske skyldtes at "de unge danskere simpelthen ikke tør lave ballade, når indvandrerne er så mange sammen. Så snart, der er optræk til noget, så dukker der jo straks en ti stykker af dem (indvandrerne) op af asfalten. Men for eksempel i Greve Strand, hvor der ikke er så mange af dem - der er det noget andet".

Mine egne interviews med indvandrede i Københavnsområdet bekræfter dette indtryk. "Sorte", som bor i områder med få etniske brødre eller søstre, synes ofte at føle sig truet rent fysisk af den danske lokalbefolkning; efter deres udsagn specielt efter 1985, da Fremskridtspartiet for alvor satte ind med sin anti-muslimske kampagne.

Men selvom de kommunale embedsmænd tydeligt nok var bevidste om, at indvandrergruppernes tendens til at bosætte sig nær hinanden har en nødvendig social og tryghedsmæssig funktion (specielt i et samfund præget af øget racisme og diskriminering), holdt man sig loyalt til det argument, som man allerede kan finde i Per Madsens brev til Ombudsmanden fra 1976. Her reflekterer borgmesteren over "de forskellige nationaliteter(s) og indvandrere(s)... tradition for stærkt sammenhold og fællesskab, hvilket forhold sammen med sprogproblemerne danner den vanskeligste barriere mod... integration(en)".⁷⁰

I 1976 var denne "integration", stadigvæk ifølge Per Madsen, noget som "et flertal af indvandrerne selv ønsker". De gik derfor i realiteten imod deres egne udtalte ønsker og langsigtede interesser, når "for mange" bosatte sig i de samme områder. Det var den kommunale forvaltnings opgave at lede dem på rette vej, venligt men bestemt. 1980ernes tale om "khomeinisering" handler derimod om en direkte anklage for bevidst sabotage af samfundets velmenende integrationsbestræbelser fra fundamentalistiske, muslimske indvandrergruppers side.

Per Madsen er naturligvis ikke den første, som har fremsat denne type af argumenter. De har længe været af betydning inden for såvel forskningen som den politiske debat også i en række andre lande. Men den påstand, at visse grupper af indvandrede har tendens til at bosætte sig tæt ved hinanden, i sig selv skulle bremse en positiv og

⁶⁹ Ufer (1988a: 81).

⁷⁰ Folketingets ombudsmands beretning (1976).

alsidig integration i samfundet, er dog langt fra en ubestridt sandhed. I danske sammenhænge er spørgsmålet blandt andet blevet diskuteret af Birgitte Beckert og Gitte Lønnrot, som på basis af en undersøgelse blandt indvandrede fra tyrkiske landsbyer i Københavnsområdet konkluderer, at et nært sammenhold og fællesskab fungerer som grundlag for både gensidig hjælp, vigtig kollektiv information om samfundet som helhed samt for en nødvendig social, kulturel og psykologisk tryghed. De ser dette som vigtige forudsætninger for en levende kommunikation mellem gruppen og samfundet ivoirigt samt for en positiv integration i det danske samfund i det hele taget.⁷¹

Men på trods af, at det virker videnskabeligt uholdbart, som Beckert og Lønnrot hævder, så viser argumentet om "indvandrerne modstand mod integrationen" sig alligevel i sidste ende at være sandt; men ikke på helt samme måde, som man måske forestiller sig. Argumentet bekræfter nemlig under alle omstændigheder sig selv igennem sine sociale konsekvenser; et udmærket eksempel på Thomas' teorem, den selvopfyldende spådom. Den boligdiskriminering, som er forbundet med den måde, hvorpå den danske "spredningspolitik" praktiseres, kan nemlig i sig selv medføre en forstærkelse af den etniske grupperdannelse og give den en både mere "traditionel" og en mere segregeret eller "enklaviseret" karakter, end den ellers ville have haft. Hvis håndhævelsen af spredningspolitikken udarter i politiske hetzkampagner, hvor de etniske minoriteter bliver gjort til syndebukke for økonomisk krise og sociale problemer, bliver det nærmest uundgåelige resultat øget intolerance, reel segregering og ituslåede sociale relationer mellem danskere og minoritetsmedborgere samt voksende etniske modsætninger. Det vil i praksis sige en *reel af-integrering* af ellers ret så velintegrerede etniske minoriteter.

Lad os fortsætte med at se på, hvad den kommunale spredningspolitik egentlig betyder i menneskers hverdag.

Under diskrimineringens kolde hånd

Ufer var den første, som (i 1987) for alvor forsøgte at belyse dette på grundlag af en åben, opsøgende journalistik.⁷² Reglerne medfører "at danskere springer over indvandrerne i boligkøen, at

⁷¹ Beckert og Lønnrot (1987). En lignende konklusion er Bülent Diken (1993) kommet til.

⁷² Ufer (1988a: 26).

der opretholdes 'positivlister' ... over opgange, hvor indvandrere 'har lov' til at flytte ind i (nemlig, hvis der ikke bor nogen med mørk hudfarve i forvejen) og 'for store' familier udsættes for kraftige... trusler", konstaterer Ufer. Mange indvandrede har fem, ti eller flere gange i træk oplevet først at få et brev fra den almennyttige boligforening om, at deres ansøgning om et lejemål er blevet imødekommet, for kort efter at få et nyt brev, som afkræfter denne positive besked med meddelelsen, "Ikke godkendt, da kvoten for udlændinge er opbrugt". På trods af dette stiger andelen med indvandrerbaggrund i kommunen alligevel til noget over de ti procent i 1980'erne. Herefter synes problemet ikke længere at være, at forhindre antallet af indvandrede i at vokse. Det bliver, at skaffe sig af med en del af de uønskede "fremmede", allerede som bor i kommunen.

Det fører til en type af systematisk "boligapartheid", som indebærer smertelige oplevelser for den enkelte. Dette blev der blandt andet vidnet om under en høring omkring Ishøjs forskelsbehandling på boligområdet, som på initiativ af "Foreningen mod fremmedhad i Ishøj" fandt sted i foråret 1988. Dagbladet *Information* skriver i sit referat fra høringen blandt andet følgende:⁷³

Det ene tyrkiske vidne efter det andet på høringen kunne fortælle enslydende beretninger om, hvordan de havde fået afslag efter afslag på lejligheder i Ishøj med henvisning til kommunens kvoteordning. Og det til trods for at de fleste "2. generationsindvandrere" havde boet det meste af deres liv i Ishøj, og til trods for at de ifølge AABs vedtægter er berettiget til en lejlighed, når deres nummer kommer ud.

De unge tyrkere fortalte om en magtesløshed og en hårdhændet behandling på kommunekontoret og i det kommunale indvandrerkontor, der ved flere lejligheder fremkaldte en hovedrystende latter i den fyldte centersal.

Et gennemgående tema i vidneforklaringerne var, at en familie fik brev fra AAB (Arbejdernes Andelsboligforening) om, at deres lejlighed var beboet af for mange mennesker, og at nogle måtte forlade den. Når de så søgte et nyt sted at bo i kommunen fik de afslag af kommunen med henvisning til kvoteordningen, der blandt andet betyder, at der ikke må bo mere end én indvandrerfamilie i hver opgang.

[Der var] eksempler på at arbejdsløse småfamilier fik tilbudt fireværelseslejligheder til 3800 kroner (uden el), når de søgte tovværelses lejligheder - og derefter fik afslag af kommunen på grund af for lav indtægt...

Flere af tyrkerne fortalte, at de i desperation købte ejerlejligheder, som de ikke havde råd til.

⁷³ Østergaard Sørensen (1988a).

Ofte er den eneste mulighed, der står tilbage efter fem til ti afvisninger, at "flytte til en anden kommune - eller hjem til Tyrkiet", konstaterer *Information's* reporter. Mine egne interviews med unge minoritetsmedborgere i kommunen peger dog på, at alternativet "at flytte til en anden kommune", for mange handler mere om en teoretisk end end reel mulighed.

Mange unge mennesker ville ganske vist helst blive boende i Ishøj på grund af det gode fysiske miljø og den tryghed, som de føler i lokale netværk mellem slægtninge og folk med lignende etniske baggrund og erfaringsverden som dem selv. Men der er alligevel masser af eksempler på, hvordan unge familier, som brændende ønsker at flytte hjemmefra, har søgt lejlighed efter lejlighed i den ene kommune efter den anden, men altid med samme negative resultat. Dette synes at skyldes, at andre københavnske kommuner praktiserer præcis samme "boligapartheid" som Ishøj, dog uden at gøre så meget væsen af det.

Når praksisen med at underkende lejemål for at holde indvandrere ude, har bredt sig til flere andre kommuner, konkluderer Ufer i 1987,⁷⁴ må den betragtes som et "led i en udvikling" snarere end et enkeltstående tilfælde. For Ishøj kommune betyder dette konkret, at borgmesterkontoret får alvorlige problemer med at realisere sine politiske og administrative mål: det vil sige at gennemføre det etniske udrensningsprojekt. Hvis den "etniske rensning" bliver en alment accepteret tankegang, som praktiseres på samme måde af nabokommunerne, så findes der jo ingen steder at flytte folk hen. Repatriering (udvisning/"hjemsendelse") fremstår som det eneste alternativ. *For de etniske minoriteter betyder det, at de havner i en håbløs svikmølle.* På den ene side angribes de for at være for mange i lejlighederne, og på den anden side kan de ikke få nye lejligheder, hverken i Ishøj eller andre kommuner.

Men samtidig kommer ghettoskrækken mere og mere til at ligne en selvopfyldende spådom. Ved at forhindre indvandrede i at søge nye boliger kan man i realiteten komme til at styrke det, man kalder for indvandrerne "traditionalisme". Man tvinger generationerne til at leve tættere på hinanden end mange både yngre og ældre har lyst til.⁷⁵ I Ishøj og andre danske kommuner bor mange unge med andre

⁷⁴ Ufer (1988).

⁷⁵ I Ishøj kommune fortsatte det således stadigvæk at være almindeligt, at tre generationer (bedsteforældre, børn og børnebørn) bor i samme lejlighed. Dette forekommer dog snarere som udtryk for politisk-administrativ tvang end for indvandrerne "traditionalisme" eller økonomiske overvejelser. Dette synes også at bekræftes af en sammenligning, som jeg i midten af 1980'erne foretog mellem indvandrere fra samme område i Tyrkiet, som havde bosat sig dels i Ishøj og dels i Botkyrka kommune i Stockholmsområdet (se også Hjarnø

ord stadigvæk sammen med deres forældre af tvang - altså *ikke* fra forældrenes side, men fra kommunens - fordi de ikke tillades at søge egne lejligheder på lige fod med andre danskere. Man styrker "familismen" og den såkaldte "tradition". Samtidig bliver "ghetto-problemet" selvindlysende for enhver. Når de unge "indvandrere" på denne måde forhindres i at flytte hjemmefra, kan enhver dansker jo se, at "indvanderne ikke vil integreres".

Argumentet er dermed blevet selvbekræftende. Argumentet for den diskriminerende boligpolitik er jo, at indvanderne ikke kan integreres, hvis man ikke bryder deres familiemønstre og deres slægtssammenhold op. Men ved at indføre kvoteordninger forhindrer man effektivt den unge generation i at danne eget hushold, selv om både de selv og deres forældre egentlig vil det. Endelig, for at gøre hele situationen endnu mere uigennemskuelig og modsætningsfuld, virker det, som om man i Ishøj i andre kommunale sammenhænge systematisk udnytter den "traditionalisme" økonomisk, som man selv så indtrængende advarer imod, men samtidig konsekvent underbygger med den kommunale boligpolitik. På baggrund af denne dobbeltmoral forekommer anklagerne om "Autoritære mænd", "store familier" og "Khomeinisering!" ganske kyniske.

Jeg har allerede nævnt den politiske kontrol gennem lokale "sorte høvdinge", som, mange af de interviewede hævder, har været praktiseret systematisk igennem en længere årrække. Samtidig er det et gennemgående tema i mine interviews med kommunens indvandrede, at bistandskontoret systematisk og langvarigt synes at have fulgt en lignende politik i sin administration af det indre reservat. Gang på gang måtte jeg høre folk fortælle om, hvordan deres anmodninger om bistandshjælp var blevet afvist af sagsbehandlerne med opfordringer til at søge hjælp hos slægtninge, forældre, onkler, "rige slægtninge" eller velhavende og politisk indflydelsesrige indvandrede i lokalsamfundet.

Denne type af praksis skulle formidles gennem indvandrerkontorets "ekspertkundskab", dets detailviden om de enkelte indvanderfamiliers og slægters forhold samt dets nære personlige bånd til fremstående forretningsmænd i indvandrernes sociale netværk. Det vil sige folk i nøglepositioner, som har en økonomisk klemme på talrige "etniske" brødre og søstre i de københavnske lokalsamfund.

1987). I Botkyrka, hvor man ikke havde nogen boligdiskriminering af tilsvarende type som i Ishøj, boede de fleste yngre indvandrere fra Tyrkiet i kernefamilier.

Hvis det virkelig forholder sig på denne måde, repræsenterer de kommunale myndigheder i Ishøj altså en aktiv, systematisk og helt bevidst medspiller i de såkaldt "traditionelle" fællesskaber, som man så kraftigt kritiserer. Meget tyder på det. For eksempel er det næppe helt tilfældigt, at personnumrene i en rutinemæssigt fremstillet dataliste over kommunens godt 1.200 tyrkiske og kurdiske indvandrede, som jeg selv (i egenskab af forsker) fik tilstillet direkte fra de kommunale myndigheder i 1986, var sammenkørte så omhyggeligt, at det var muligt derigennem at se i detaljer, hvordan de enkelte individer var i slægt med hinanden; ikke bare inden for, men også på tværs af de enkelte husstande.

Kampen mod de lokale netværk

Allerede fra sin allerførste start retter idéen om kvoter for indvandrere et grundstød mod en hvilken som helst form for demokratisk integrationspolitik. Accepteres denne tankegang officielt og forsynes med de centrale statslige autoriteters blå stempel (som det skete i Danmark med ombudsmandens svar til Per Madsen fra midten af 1970'erne), så har man givet et helt klart ideologisk signal til den danske majoritetsbefolkning. *Man skal være på vagt over for de "fremmede"*, som faktisk bør behandles som et uintegreret fremmedlegeme i den danske samfundskrop. De skal følge andre retsregler end, når det gælder majoritetsbefolkningen. For, hvis de bliver "for mange", udgør de en fare for almenvellet og den sociale orden. Det slår tonen an for en systematisk negativ forskelsbehandling, mand og mand (eller kvinde og kvinde) imellem, også i lokal-samfundets hverdag.

På trods af dette budskab, som *i tolerancens navn* ganske utvetydigt opfordrer til diskriminering og udstødning, så er der alligevel meget, der tyder på, at mange indvandrede - muslimer som ikke-muslimer - på et tidligt stadium har indpasset sig på positive måder i danske lokalsamfund og på danske arbejdspladser; dette helt på trods af en tvivlsom indvandrerpolitik. Det er i hvert fald et indtryk, jeg selv ofte har fået, når jeg i løbet af de sidste 20 år har været ude og interviewe indvandrede rundt omkring i Danmark. Det gælder specielt dem, som har været med "hele vejen"; fra 1960'ernes eller de tidlige 1970'eres "arbejdskraftindvandring" til idag.⁷⁶

⁷⁶ Det bekræftedes også, i det mindste delvist, af en sammenlignende undersøgelse af indvandreres integration, som jeg sammen med Aleksandra Ålund (1987) gennemførte i begyndelsen af 1980'erne.

Ud over fleksible tilpasningsstrategier fra de indvandrede egen side tror jeg, at disse positive erfaringer skyldes den relativt åbne, tolerante og pluralistiske karakter, som det danske samfund (i det mindste tidligere) har haft sammenlignet med en række andre lande både inden for og uden for Europa.⁷⁷ Det er faktisk noget vi kan være stolte af. Det var også et billede, som jeg mange gange fik bekræftet, når jeg i 1988 interviewede indvandrede fra Tyrkiet i Ishøj kommune og i Københavnsområdet. Mange så nærmest med nostalgi tilbage på "de gode gamle dage". Det var dengang, man, hvis man ønskede det, stadigvæk kunne få lov at spise sin medbragte frokost i samvær med danske kammerater på arbejdspladsen. Og det var, da de unge endnu turde besøge blandede diskoteker, uden at have god grund til at frygte for at blive forfulgt og fysisk lemlæstet. Det var kort sagt dengang, man endnu havde så nogenlunde lov til at føle sig "integreret i samfundet".

Krisen og arbejdsløsheden satte naturligvis kammeratskabet under pres allerede fra midten af 1970'erne. Men mange venskaber og lokale tværetniske netværk overlevede alligevel presset. Det var først i løbet af 1980'erne, at det hændte for alvor. Derfor lå "gamle dage" egentlig ikke så forfærdeligt langt tilbage.

De interviewede anførte typisk to historiske brydningspunkter for deres smertefulde "afintegreringsproces": det vil sige, når de for alvor begyndte at føle sig systematisk udelukkede fra den danske majoritetsbefolknings hverdag. Det første brydningspunkt ligger omkring 1985, umiddelbart efter at Fremskridtspartiet for alvor og systematisk lancerer sin antimuslimske hetzkampagne i større skala. Det andet og måske mest fatale brydningspunkt ligger i 1987, da Per Madsen samler Fremskridtspartiets handske op og stemmer i med det anti-muslimske kor.

Nu begynder man for alvor at føle sig isolerede. De kommunale embedsfolks og ny-racisternes fjendtlige sprog skaber fremmedhad blandt danskerne og skræk og vrede hos indvandrerne. Danskerne trækker sig tilbage fra omgang med deres tidligere venner blandt indvandrerne. De "khomeiniserede" indvandrere tør nu ikke længere komme ned om hjørnet og tage den sædvanlige pilsner med kammesjykkerne. Der bliver også ballade i ungdomsklubben og på diskoteket. Ens børn mobbes og fryses ud af deres små danske

⁷⁷ Se for eksempel vort eget (ovennævnte) (Schierup and Ålund 1987, Schierup 1988) sammenlignende studium af jugoslaviske indvandrede integration i henholdsvis Danmark og Sverige.

"kammerater". Man begynder for alvor at frygte for sit liv og for sin sikkerhed.

Mine samtaler med først og fremmest tyrkiske indvandrede i Ishøj (i 1988 godt et halvt år efter at borgmester Per Madsen havde indledt et voldsomt felttog mod familiesammenføringer og "khomeinisering") vidner om, at der synes at have eksisteret en ganske betydelig grad af *kulturel assimilation* i forhold til, hvad der typisk betragtes som "dansk kultur". Denne kulturelle assimilation synes ikke så sjældent at have gået hånd i hånd med, hvad Milton Gordon (se kapitel to) kalder for "strukturel assimilation" i den private sfære og i lokalsamfundet. Det handler alt i alt om en type af uformel kommunikation og menneskeligt samkvem, som mange danskere sikkert skulle kalde for "integration".

Det gælder måske nok mest midaldrende mænd med indvandrerbaggrund, som kom til landet allerede i 1970'erne. Hos disse mennesker kan man møde et nærmest nostalgisk billede af den ikke så fjerne fortid i 1970'erne og første halvdel af 1980'erne. Det var dengang "danskerne var goe nok", og man havde "mange venner". Det var dengang "jeg godt turde gå på værtshus alene". Men nu er vennerne borte og "de sorte" bandlyste fra pub'en. Chikanen gør dagligdagen til en prøvelse:

"Vi har for eksempel problemer med naboerne, som råber racistiske slagord som 'Sorte aber, skrub hjem med Jer!'. 'Sydkysten' [lokalavisen] smides ikke ind ad brevsprækken længere, men direkte på trapperne. Så klager folk over, at udlændinge er nogle svin og griser til... Min bror har klaget til kommunen, og bedt dem klage til avisen. Men de vil ikke hjælpe... Det er det samme med reklamerne. De smider alt på gulvet. Ikke ind ad brevsprækken ligesom hos danskerne. Med arbejdsløsheden er der blevet mere og mere ballade. Vi har altid villet være gode venner med danskerne. Men det går ikke. Vi vil gerne forklare om vores kultur og sådan noget. Forståelse imellem os. Men, hvordan skal vi gøre, når de handler, som de gør. Vi kommer længere og længere væk fra hinanden. Vi bliver altid udelukket fra diskotekerne. De beder om medlemskort. Eller standser os på grund af påklædningen, mens danskerne passerer i samme påklædning... Engang ville vi tage en stopper op i bilen. Men hun ville ikke køre med os, når hun så, at vi var 'sorte'. Vi gør vores bedste, men man accepterer os ikke".

Men lad os nu se på nogle personlige erfaringer, som formidler minder af en nærmest eksemplarisk "integration":

"Inden der blev problemer hjalp vi alle sammen hinanden her i gaden. Med små og store ting i hverdagen, du ved. Og når der skulle holdes St. Hans Fest, for eksempel, så sendte vi brev ud til alle i kvarteret. Så mødtes vi i familieklubben og samlede ind... Så betalte vi hundrede kroner hver, og så købte vi en hel okse. Vi lavede grill, drak snaps og delte sodavand ud til ungerne. Så holdt vi fest hele natten."

Ifølge mine informanter, var det altså ikke kun mændene, der var "integrerede". Ishøj står i det mindste for en del tyrkiske familier for et samfund, hvor man nok har haft det mest nære og hyppige samkvem med andre familier i det lokale tyrkisk-danske etniske samfund, men samtidig et ret åbent forhold til danske naboer og familier i kvarteret. Dette samkvem har nok været mest positivt i dele af kommunen, hvor der findes en lokal identifikation med ens kvarter og gode mødepladser, eller hvor man har jævnaldrende børn, der leger sammen.

En af mine interviewpersoner fortæller om "at vi nede i kvarteret, hvor jeg bor, har sådan noget, vi kalder for en "familieklub". Han fortsætter:

"Der kom vi ofte hele familien. Det har altid været meget hyggeligt. Og det har altid været blandet - danskere og indvandrere. Jeg synes meget om den klub. Vi betaler et lille kontingent, og så er der nogen der er vagt i lokalet. Jeg har ofte været vagt dernede."

Men han fortæller også om, hvordan "det hele blev ødelagt".

Han peger på en direkte forbindelse mellem den negative danske indvandrer/flygtningedebat med borgmester Per Madsen i spidsen og sammenbruddet af de positive forhold til danskerne i lokalsamfundet:

"Efter at Per Madsen optrådte på fjernsynet, blev jeg bange. To dage efter kom en flok rockere og masede sig ind. De provokerede og truede mig og familien og sagde, at vi s'gu skulle skrubbe hjem og hænge os i bananpalmerne, i stedet for at hænge omkring her. Danskerne i klubben blev også bange. Jeg er ikke kommet dernede siden. Vi føler os ikke velkomne, og jeg tør ikke tage ansvaret for at tage mine børn og min kone med derned."

Faktisk var disse "rockere", ifølge den interviewede, typisk nok ikke fra Ishøj - som trods alt synes at være præget af noget mindre rådne etniske forhold end de fleste mindre "indvandrer-tætte" lokalsam-

fund i området - men fra en anden del af det sydlige Storkøbenhavn. Konsekvenserne var imidlertid lige alvorlige for det.

Mistroen og den udtalte eller udtalte racisme rammer den, som først er kommet til at føle sig tilstrækkeligt sårbar, overalt: på arbejde, på gaden og i de offentlige transportmidler. En yngre tyrkisk mand kunne fortælle følgende om sin "sidste bustur i Danmark":

"For en måned siden sad jeg i bussen på vej til Holte. Mange var tvunget til at stå. Der var en herrens trængsel. Jeg flyttede min taske og tilbød dem, der stod ved siden af, pladsen. Men folk rykkede bare længere væk. Ingen ville sidde med en 'sort'. Samme dag gik jeg hen og købte en brugt bil. Siden har jeg aldrig benyttet mig af et offentligt transportmiddel."

Man føler sig stemplet, ikke bare som "fremmed", som "sort" eller som "perker", men også som "fundamentalist" og "muhamedansk kvindeundertrykker". Som man kan man, som i det følgende eksempel, føle sig anklaget for at spille en chauvinistisk rolle, som man slet ikke kan genkende eller identificere sig med:

"Borgmesteren har proppet nogle falske forestillinger i hovedet på folk. Forleden, da jeg gik ned i centret, var der en dansk bekendt, som stoppede mig og spurgte, hvorfor min kone ikke var med. 'I tyrkere slipper jo ikke jeres koner ud'. 'Hvad pokker ved du om det?', svarede jeg. 'Jo, din kone kan vel ikke selv gå ud og handle i Bilka.' Jeg ved ikke, hvordan de har fået den slags ind i hovedet."

Men også kvinderne selv kunne fortælle om, hvordan de så en direkte forbindelse mellem "indvandrerhæden", et negativt billede af sig selv og deres familier og en voksende chikane og diskrimination i deres dagligdag. Følgende kan sikkert tages som en ret typisk dagligdags hændelse:

"Det begyndte for alvor for et halvt år siden. Efter at borgmesteren optrådte på TV, så tror danskerne, at vi er blevet menneskeædere... Vores gamle venner bliver mistænksomme, og indvandrerhaderne er mere uforskammede end nogen sinde før. Forleden da jeg ventede ved kassen i Bilka, var der to danske kvinder, der trængte sig frem i køen. 'Dit sorte svin', sagde den ene af dem, 'bag i køen med dig!' En mand, der stod bagved gav sit besyv med: 'Sådan

nogen som dig, skal se og skrubbe af til Istedgade', sagde han. 'Så bliver der ikke flere køer her!'",

En del synes at opleve, at det går værst ud over børnene. En mor kunne fortælle følgende:

"Den ældste er 12. Så har vi én på 10 og en lille på 5. Jeg ser sort på deres fremtid. De danske børn vil ikke lege med vores unger. De har lært af deres forældre, at fremmedarbejderne er dyr. Efter Per Madsens udtalelser er det blevet meget værre. Mine børn taler godt dansk, og der er kun én indvandrerfamilie i vores blok. Men der er alligevel ingen, der vil lege med dem længere. Per Madsen er ingen socialdemokrat. Han er bare racist. Jeg har stemt på ham for sidste gang. Men danskerne ser desværre ud til at være glade for ham."

Mistænksomheden og omverdenens udpegende og segregerede holdning mærkes ikke alene i det danske lokalsamfund, i forholdet mellem indvandrede og danske familier og i skolen, men også ind i de tyrkiske indvandrede mænds helt eget "kulturelle reservat". Det vil sige de lokale tyrkiske caféer eller "klubber", som de kaldes. Yngre mænd kunne fortælle om, hvordan indvandrerkafeen tidligere også havde været et sted, hvor man kunne omgås med danskerne, hvor man kunne være "vært", på "hjemmebane" så at sige:

"Vi spillede billard og havde det skægt med hinanden. Vi kunde også låne en bil af hinanden i en snæver vending, eller gøre hinanden små tjenester. Det skete også, at vi lånte penge af hinanden."

Men indvandrerhatten og stemplingen af de "fremmede" som muhamedanske fundamentalister gør sit, også her:

"Nu, efter at Per Madsen stod frem i TV og snakkede om at indvandrere er khomeinister og skal skrubbe hjem, så kommer de [danskerne] ikke mere. De blev sure på os, ser det ud til. De tror på Per Madsen. Men, hvis de bare tænkte sig lidt om, så havde de overhovedet ingen grund til det."

Men de som er mest sårbare er måske nok trods alt dem, som kom senere til landet, det vil sige omkring eller efter midten af 1980'erne; det vil sige, hvad "veteranerne" mindes som tidspunktet, hvor "de gyldne dage, da danskerne var OK" var passé. Det gælder unge mennesker, som er kommet til Danmark gennem familiesammen-

føringer. Men det kan også gælde unge mænd, der er kommet som flygtninge. Sådanne mennesker kan føle, at de er kommet "fra en krig til en anden". På trods af, at man er både ung og har en gymnasieuddannelse fra sit oprindelsesland, kan det føles næsten umuligt at tage kampen op med en fjendtlig omverden. Som for eksempel "Orhan", som ikke kunne få sig selv til at gå på danskkurser. For, som han forklarede mig, "det piner mig og gå rundt og høre på alle de racistiske udtryk. Og hvis jeg lærte sproget bedre, skulle det gøre endnu mere ondt."

Men de yngre synes i det hele taget at føle isoleringen særligt hårdt; tankevækkende på baggrund af den almene tendens til, at den åbne racisme først og fremmest synes at vinde terræn blandt de unge danskere.⁷⁸ En yngre mand, sidst i tyverne, som længe aktivt har søgt kontakt med danske unge, kunne fortælle om en situation, der for ham og hans kone mest af alt føles som en slags kulturel og social "karantæne":

"Vi har et par danske naboer, som vi tit omgås. De er næsten ligesom tyrkere. Laver tyrkisk mad og byder på kaffe.

Men ellers er det næsten umuligt at få danske venner. De konstaterer bare, at man er 'udlænding'. Vi har forsøgt mange gange. Men de vil ikke have noget at gøre med 'fremmedarbejdere'".

Vi har mange klubber i Ishøj - danske klubber - Ungbos klubber for eksempel. Jeg har forsøgt at besøge forskellige klubber. Men de vil ikke have indvandrere der. Jeg føler et stort behov for at tale med danskere - både om indvandrerproblemer og om det danske samfund. Men det er næsten umuligt at få kammerater her i landet.

Vi er på forhånd stemplede som 'udlændinge', 'fremmedarbejdere', og der er lukket for enhver kontakt allerede på forhånd. Jeg har også forsøgt på diskoteker. Men folk vil ikke snakke med 'sorthårede'. Ingen at snakke med på arbejdspladsen. Ingen at tale med i klubberne. Mine naboer, som er så søde, det er ældre mennesker. De tror, at de unge er blevet påvirket af nazisterne.

Ja, indvandrerne har det virkelig ikke godt.

Se nu. I sidste uge, da jeg var på vej hjem, så var der to unge danskere, som kom forbi. Først hilste de på mig. Men bagefter, da jeg havde passeret, så kastede de sten på mig bagfra. Og min kone, hun er også blevet meget nervøs. Hun er specielt bange for at gå ud

⁷⁸ Som det fremgår af for eksempel Blum (1986a).

lørdag og fredag. Mange mennesker er blevet så voldelige. Men ældre mennesker, de er meget søde. Mine naboer siger, at det er meget dumt, at folk opfører sig på den måde."

Den daglige chikane, diskrimineringen og truslerne om racistisk vold, som virker så dramatisk forværret i løbet af 1980'erne, skulle få mange til faktisk at overveje at tage den yderste konsekvens af kampagnen mod "de fremmede": at fly landet, som ej synes at vedkende sig sine minoriteter, hvor meget man end følger skikken. Men der synes ikke længere at eksistere en reel valgmulighed. En tyrkisk-dansk mand i midten af 30'erne formidler sine overvejelser på følgende måde:

"Jeg kom til Danmark som 17 årig. Dengang var danskerne venlige, og jeg havde mange venner. Nu er det helt anderledes, og mine venner er forsvundet. Jeg vil gerne rejse hjem nu med familien, som Madsen foreslår. Men jeg kan s'gu ikke. Hvis vi rejser til Tyrkiet, er vi også udlændinge dernede. 'Hvad fanden ska de hernede efter, siger folk. De er jo danskere!'"

Den realpolitiske integrationisme synes med andre ord - for at sammenfatte de ovenfor gengivne personlige erfaringer - at have bidraget til en reel "af-integrering"; brudt spæde tværetniske netværk i lokalsamfundet mellem danskere og indvandrede der, hvor de faktisk synes at have eksisteret; "enklaviseret" de lokale etniske minoriteter i en *de facto* "ghettoiseret" kulturel og social isolation; såret og "klientiseret" mennesker, som ikke allerede i forvejen havde affundet sig med klientrollen. Det vil sige, aktivt skabt et udsat "indvandrerproblem".

Et integrationspolitisk hasardspil

Lad os endnu engang vende tilbage til Gordons assimilationsmodel, som jeg omtalte i kapitel to. Jeg tror vi kan se det, som sker - ikke bare i Ishøj, men også andre dele af Danmark - som et subtilt samspil mellem de to aspekter af, hvad Gordon kalder for den "*strukturelle assimilation*". Det vil på den ene side sige forholdene i samfundets lokale civile liv (privat og familiesfæren og de lokale sociale netværk) og på den anden side forholdene i den institutionelle og offentlige sfære. Hvis de etniske minoriter gøres til problemer i den offentlige sfære og institutionssfæren, kan de

hermed samtidig blive uhyre sårbare i den civile sfære. Sårbarhed og isolation i civilsfæren betyder igen, at minoriteterne berøves vigtige sociale ressourcer for selv at engagere sig i en aktiv kamp for lige vilkår. Dette forekommer uhensigtsmæssigt set ud fra et langsigtet samfundsmæssigt perspektiv. Men måske er det alligevel netop dette, som er meningen med en pragmatisk kommunal politik i en trængt økonomisk situation. Man synes at lede efter argumenter, som kan understøtte en populistisk konsensus, der bortforklarer skattetryk og kommunale strukturproblemer med henvisning til De Andre.

Fikseringen på "indvandrere som problem" leder opmærksomheden bort fra sociale og økonomiske problemer, som er svære at løse, fordi de er forbundet med grundlæggende politiske magtforhold og interessermodsatninger i samfundet. Ved at anvende indvandrerne som syndebukke kan hårdt trængte politikere undgå at tage alvorligt fat om roden på disse problemer og interessermodsatninger, men samtidig beholde deres politiske legitimitet og underbygge deres magtposition. Det handler om et kompliceret "syndebukssyndrom". "For tyve år siden var vi forargede over den racisme, der blev udtrykt af nogle hvide i USA", skriver *Information*,⁷⁹ "Hvis de sorte kommer hertil, så flytter vi!" I dag bliver et tilsvarende argument taget som en helt reel og officiel begrundelse for at diskriminere mod udlændinge af borgmestre, kommunalbestyrelser og boligselskaber. Indvandrerne og flygtningene bliver gjort til syndebukke for det almennyttige byggeris problemer og kommunernes dårlige økonomi", konstaterer avisen. Dansk såkaldt "integrationspolitik" - på centralt såvel som lokalt plan - er efterhånden kommet helt på højde med Ishøj. Ishøj modellen er blevet adopteret af et stigende antal af landets kommuner; en form for institutionaliseret etnisk diskrimination, umiskendeligt og gentagne gange officielt blåstempelt fra centralt hold, selvom det, da dette strider mod de internationale menneskerettighedskonventioner, som også Danmark har tilsluttet sig, har vist sig vanskeligt fuldt ud at legalisere den via lovgivningen.

Den almengørelse af "Ishøj-modellen", der efterhånden er sket er stærkt diskriminerende i forhold til dem, der har mest brug for en bedre og større bolig. For eksempel kan de kommunale "godkendelsesordninger", som efterhånden bliver mere og mere udbredte over hele landet, anvendes til at hindre en stor minoritetsfamilie, der bor elendigt, i at få en moderne og billig 5-

⁷⁹ Nielsen (1993).

værelseslejlighed, der står tom i Ishøj eller Hvidovre, og i øvrigt ikke kan lejes ud. De fører også til, som jeg har vist, at unge par blandt de etniske minoriteter forhindres i at flytte hjemmefra og danne eget hushold, og derfor på ubestemt tid tvinges til at sambo med forældre eller svigerforældre under pressede boligforhold.

At det er så svært for udlændinge og etniske minoritetsmedborgere at få en ordentlig bolig, betyder dels, at de gennemgående er tvunget til at bo ringere end danske majoritetsfamilier i samme sociale situation, dels, at de er et let bytte for et sort boligmarked med fremleje på urimelige vilkår, boligdusør med videre. Bomulighederne begrænses for dem, der ikke har økonomiske muligheder for at købe egen bolig, til det nyeste og dyreste og det mest socialt "belastende" almennyttige byggeri, samt ældre, utidssvarende privat eller kommunalt udlejningsbyggeri. I hovedstadsområdet, hvor problemstillingen tegner sig skarpest, koncentrerer ressourcetsvage familier efterhånden mere og mere til de få kommuner, der endnu ikke har indført ulovligt diskriminerende, kommunale godkendelsesordninger - for eksempel København og Høje Taastrup.

I en situation, hvor kommunernes økonomi er stadigt mere trængt, ønsker de at beskytte sig mod dårlige skatteydere og udgiftskrævende familier. Samtidig fremfører Boligforeningernes landsforening, at de ikke ønsker for mange udlændinge på et sted, for så flytter danskerne. Men dette virker dog som et ganske forslidt skinargument. Fraflytningen af ressourcestærke danskere fra det sociale boligbyggeri i økonomisk udsatte kommuner startede før indvandrerne overhovedet begyndte at flytte ind i begyndelsen af 1970'erne. Det er baggrunden for, at indflytningen af indvandrere, som i for eksempel Ishøjs tilfælde, oprindeligt blev set som en løsning for de økonomisk svage forstadskommuners udlejningsproblemer i det sociale boligbyggeri.

I rapporten, *Etniske grupper og bosætning*, som handler om de etniske minoriteters bosætningsmønstre i hovedstadsområdet, borer Beckert og Lønnrot dybere i dette problem. De skriver blandt andet:⁸⁰

Indvandrerne flyttemønster har været karakteristisk ved, at denne befolkningsgruppe er flyttet mod de almene flyttestrømninger. Mens de ressourcestærke danskere... i stigende omfang er flyttet fra forstadskommunerne syd og vest for København, er indvandrerne derimod i stigende omfang flyttet dertil. Den nogenlunde tidsmæssige sammenfaldende akkumulation af indvandrere og akkumulation af sociale og økonomiske

⁸⁰ Beckert og Lønnrot (1987: 37-8).

problemer i disse forstadskommuner er ofte blevet opfattet som to udviklingsstrømme, der har en direkte forbindelse med hinanden, således at indvandrerne tilstedeværelse opfattes som direkte årsag til de herskende problemer, og antallet af indvandrere bliver derfor opfattet som en kommunal målestok for, hvor meget en kommune kan klare... Denne uheldige sammenblanding af to udviklingsstrømmes indbyrdes forbindelse, har i nogen grad medført, at den boligpolitiske debat har mistet sin politiske saglighed, og den ensidige fokusering på antallet af indvandrere har i høj grad virket tilslørende m.h.t. forståelsen af den egentlige årsagsvirknings-sammenhæng... indvandrerne tilstedeværelse (er) ... ikke den bagvedliggende årsag til de kommunale problemer; deres tilstedeværelse er derimod blot et symptom på de problemskabende boligmæssige fordelingsmekanismer, der har forårsaget, at stadig flere ressourcetsvage indbyggere bliver koncentreret i de mindst eftertragtede områder. Indvandrerne udgør således kun en del af det ressourcekrævende indbyggerklientel, og når politikere og andre skyder skylden for kommunernes problemer på indvandrerne og ikke på det ressourcekrævende klientel som helhed, er det udtryk for diskrimination, der i høj grad stigmatiserer indvandrerne som problemskabere, og som giver grobund for racisme...

En eventuel "spredning af indvandrere" repræsenterer derfor heller ikke nogen løsning for forstadskommunernes problemer. En sådan løsning er ikke "årsagsbekæmpende", men blot "symptombekæmpende".⁸¹ Virkelige løsninger kræver tilbunds gående handlinger, som er direkte rettet mod årsagsbekæmpelse. Det gælder for eksempel dybtgående indgreb på det boligpolitiske, skattepolitiske og socialpolitiske område, som skulle kunne nedbryde boligsegregationen i det hele taget og på længere sigt skabe større lighed mellem kommunerne.

Ishøjs strategi, som efterhånden helt skulle komme til at dominere debatten omkring de etniske minoriteters boligforhold, og hvis praksis omkring ulovlige godkendelsesordninger efterhånden i realiteten er blevet adopteret som en almen danske model for "integration", har derimod netop været at anvende det etniske minoriteter som en mediemæssigt opblæst indsats i et kommunalpolitisk spil om udligningsbidrag og specielle støtteordninger; en strategi som hurtigt slog tilbage i form af en negativ stempeling af lokalsamfundet som helhed. Dette har kun kunnet øge den negative socialt bestemte udvælgelse. Denne nydelige og velplanlagte by, der rutinemæssigt benævnes "Istanbulhøj" eller "Istanhøj" i aftenpressen, får som en slags rekyl af sine egne kommunalpolitikeres hårdtslående agitation et ganske ufortjent rygte i det ganske land; som en slags

⁸¹ *Op.cit.*

tredjeverdensslum; som en "tyrkerghetto", hvortil der kun flytter socialt belastede danskere, som er absolut tvungne til det.

Denne agitation skaber naturligt nok en politisk reaktion blandt de etniske minoriteter selv, som jeg har beskrevet det i det forgående. Og når den kommunale administration kommer i en stadigt skarpere politisk modsætning til de etniske mindretal, øges samtidig motivet for "etnisk rensning" af det kommunale territorium. Man vil holde antallet af valgerettigede mindretalsmedborgere så lavt som muligt. "Etnisk rensning" bliver hermed også synonymt med udrensning af den politiske opposition. Men Ishøj-politikerne skyder igen sig selv i foden. Når strategien for "spredning af indvandrerne", blandt andet som resultat af Ishøjs egen agitation, så småt bliver antaget som landets almene indvandrerpolitiske doktrin og som en almen kommunalpolitisk filosofi ud over hovedstadsområdet, så bliver den jo paradoksalt nok, som jeg har vist, også umulig at praktisere for den enkelte kommune. Hvis alle kommunale bureaukrater opfatter, at den acceptable andel indvandrere i netop deres kommune ligger under, lige omkring eller umiddelbart over den andel, som faktisk allerede findes, og indfører passende diskriminerende forholdsregler i overensstemmelse med dette, så bliver de etniske mindretal stavnsbåndne for alvor.

Det bliver da også tidspunktet (efter midten af 1980'erne), hvor *doktrinen om etnisk rensning af kommunerne overgår til en agitation for etnisk rensning af landet* i form af repatriering (hjemsendelse) eller stop for den i international lovgivning hjemlede ret til familiesammenføringer. Fra nu af bliver indvandrerne gjort til indsats i et større og mere nedrigt spil end rafleriet om de kommunale udligningsbidrag. I Ishøj gælder det taburetter og politisk kontrol i en situation, hvor den lokale politiske magtelite med sin manipulerende indianerreservatspolitik har skubbet de socialdemokratiske minoritetskammerater i armene på den lokale opposition til venstre, samtidig med at den trues af Fremskridtspartiets populistiske retorik fra højre.

Jeg har peget på, hvilke dyrebare følger syndebugspolitikken og den anti-muslimske "skik følge, land fly" kampagne (fra 1987) får på det lokale plan i form af iturevne sociale netværk og tvungen "af-integrering". Dette gælder ikke bare i Ishøj, men ud over det ganske land, hvilket man har kunnet overbevise sig om, hvis man har fulgt, hvad der er sket med de danske indvandremiljøer i løbet af de allerseneste år.

Per Madsen er kun en af de politikere og debattører, som i løbet af 1980'erne har slået deres navne fast i den brede danske offentlighed ved hjælp af hårdtslående budskaber rettet mod de etniske minoriteter. Men hans budskab har en speciel betydning. Med slagfærdig folkelighed og en problematisk legitimitet, som snylter på Danmarks største arbejderparti, har det på en usædvanligt effektiv måde skabt forudsætninger for udviklingen af diskriminerende holdninger på danske arbejdspladser og i den danske arbejderbevægelse. Nedmontering af velfærdsstaten, krise og social nedrustning er forbundet med globale processer, uigennemskuelige politiske magtforhold og komplekse strukturforandringer. Men her serveres i stedet dunkle budskaber, som appellerer umiddelbart til de primitive drifter. Her præsenteres enkle problemløsninger, som det går at forstå. Ligesom i krisens Østeuropa og i det tidligere Jugoslavien er det lettere at forstå, at det er naboen - det vil sige perkerne på anden sal - der stjæler brødet ud af munden på en, end det er at forsøge at sætte sig ind i omstændighederne omkring global omstrukturering, fagforeningernes nedtur, nationaløkonomi i bølgegang, fordækt spekulation på børsen eller svimlende transnationale kapitaltransaktioner.

Ishøj-socialdemokraternes uomtvistelige politiske triumfer på basis af et åbenlyst diskriminerende budskab er kommet til at udgøre en farlig fristelse for dansk socialdemokrati. Samtidig har Per Madsens krav om repatriering af de muslimske indvandrere ledt til en konsolidering af den "fremmedarbejder-" eller "gæstearbejder" problemdiskurs, som den danske fagbevægelse aldrig rigtigt er kommet ud over. Nu, set i bakspejlet, føles det som noget af et paradoks, hvis man tænker på, at det oprindeligt var Ishøj, som for alvor slog begrebet "indvandrere" fast i den danske offentlighed. Men det er måske netop dette - det vil sige en diskriminerende politik forankring i de mest udsattes led - som bør rette vor opmærksomhed mod strukturelle misforhold i fortid og nutid. *Med udbredelsen af fjendtlige holdninger mod de etniske minoriteter blandt danske arbejdere og i fagbevægelsen retfærdiggøres en udstrakt diskriminering også på andre felter end boligmarkedet. Det gælder ikke mindst rundt om på Danmarks arbejdspladser.* Også her bliver skjult og indirekte diskriminering til retfærdiggjort og direkte diskriminering.

Dette diskuterer jeg nærmere i næste kapitel, som handler om de etniske minoriteters store problemer og mindre muligheder på det danske arbejdsmarked.

Velkommen Mustafa?

Om arbejdets etniske deling

Lad alt håb fare, I som træder ind.

Dante Alighieri (Inferno)

I begyndelsen af 1970'erne kunne direktør Jens Fisker i bladet "Arbejdsgiveren" byde "Mustafa" velkommen som et kærkoment tilskud til den ufaglærte arbejdskraft i dansk industri.¹ Samtidig skulle DASF (Dansk Arbejdsmands og Specialarbejderforbund = nuværende SID) i rapporten, Samme Vilkår - fagforeningsbevægelsens første og eneste virkelige indvandrerpolitiske manifest - tale om betydningen af at vise solidaritet med de nye "gæster". Her hedder det blandt andet:

Danmark har fået et nyt problem - fremmedarbejderproblemet. Det er et problem, vi alle har helt inde på livet, et problem som berører os i vor egen arbejdssituation og som vi mange gange må tage stilling til i hverdagen...

Men fremmedarbejderne har åbnet vort blik for mange ting. De har fået os til at se, hvordan vi indhyller os i vor materielle velfærdspolitik, hvordan vi i forholdet til andre nationer roser os af vort lønmæssige og sociale stade, af dansk håndværk og dansk kvalitet - for at glemme alle de svage, som vi har efterladt i dette velfærdssamfund. Fremmedarbejderne er en af disse grupper.

De har også fået os til at indse, at arbejderbevægelsen tilsyneladende har glemt sin internationale solidaritet til trods for, at både kapital og arbejdskraft bliver mere og mere international. Vi har glemt at behandle andre på samme måde, som vi selv ønsker at blive behandlet som arbejdende gæster i et andet land.²

¹ Fisker (1970).

² DASF (1970: 4). Rapporten blev udarbejdet af et udvalg, bestående af sekretær i Arbejdsrådene og Specialarbejdernes Arbejdsløshedskasse, Carl Damsted Andersen,

Idag har vi ikke længere "fremmedarbejdere", men "flygtninge", "indvandrere" og nye "etniske minoriteter" med fast rod i Danmark. Denne del af den danske befolkning (omfattende størstedelen af befolkningen med en etnisk baggrund i såkaldte "tredjelande") beskrives dog stadigvæk som "de fremmede" i den pågående offentlige debat om indvandrere og flygtninge som problem; et "andet Danmark", som i den offentlige samtale systematisk defineres ud fra "samfundet". Størstedelen af disse indfødte "fremmede" er efterhånden blevet fortrængt fra industriens kerneområder til arbejdsformidlingerne, til ATB/UTB- (arbejds- og uddannelsesstilbuds-) ordninger, til bistandskontorerne eller til isolerede øer i arbejdsmarkedets mindst attraktive områder.

I dette 1990ernes Danmark lægges ansvaret for den sociale marginalisering og isolation først og fremmest på "indvandrerens selv". Dette sker, som beskrevet i kapitel to, i "integrationens" navn. Men det officielle Danmarks indvandrerpolitiske formaninger til "den enkelte indvandrer" om at se "at erhverve de nødvendige færdigheder, der gør det muligt at klare sig selv" formidler et skjult budskab;³ et "velkommen til erhvervsghettoen". På trods af, at "Mustafa" måske i tidens løb har lært at betjene sig af et efterhånden relativt varieret marked for både "danskkurser", "integrationsprogrammer" og "uddannelsespakker", er han og "Fatima" alligevel, hvis han/hun ikke kan eller vil blive eller fortsætte med at være velfærdsklienter, for det meste tvunget til "at klare sig selv" ude i arbejdsmarkedets marginal.

Herude og nede "på bunden" konfronteres den nyliberale doktrin med den etniske diskriminations realiteter.

For eksempel har ansatte på arbejdsformidlingerne længe kunnet fortælle om underhåndsaftaler på de store arbejdspladser mellem danske arbejdere og arbejdsgivere, og mellem danske arbejdere, større arbejdsgivere, lokale fagforeninger og arbejdsformidlingerne.⁴

oplysningssekretær i DASF, John Mølgaard og formanden for Fabrik- og Specialarbejder-
nes fagforening i Glostrup, Kaj Buch.

³ Fra Indenrigsministeriets redegørelse for indvandrerpolitikken (1992: 8); se videre kapitel 2.

⁴ Det var en viden, som jeg selv første gang fik del i fra nøgleinformanter indenfor AF, som jeg interviewede i 1987 - folk med et både langvarigt og dybt kendskab til indvandrernes arbejdsmarkedsbetingelser i Københavnsområdet - men først efter at jeg var blevet bedt om at "lige slukke for den der" (båndoptageren) og pålagt, at "dette her må ikke komme ud med navns nævnelse". Senere har jeg flere gange fået samme type af oplysninger fra forskellige ansatte i AF, der blandt andet også har kunnet berette om et vist "hemmeligt skrivebordscirkulære" omkring kvoteaftaler imellem fagforeningerne, arbejdsgiverne og AF.

Der "må ikke findes" over fem eller ti procent, variende efter arbejdsplads. Dette udgør - forklarer man - en slags rettesnor, som arbejdsformidlingerne - ganske vist med beklagelse - har følt sig tvunget til at følge i deres henvisningspraksis over for indvanderne.

Det synes altså at handle om "kvoteordninger", ligesom på boligområdet. Eller - for at sige det på en anden måde - om en forsættelig diskriminering, som er velorganiseret og udgør en institutionaliseret del af den daglige praksis blandt de centrale aktører på det danske arbejdsmarked. Forskellen er imidlertid, at hel- eller halvføfificielle kvoter på boligområdet længe har været et stormomsust tema i den offentlige debat, mens diskrimination på arbejdsmarkedet har været tys-tys; et tema som er blevet gemt og fejlet under gulvtæppet, selvom man i grunden godt ved, at problemet er enormt.⁵ Hvis emnet overhovedet nævnes, behandles det overfladisk i offentlige betænkninger. Det er heller ikke noget yndlingstema på forskningens dagsorden. Er vi heldige kan vi håbe på at finde en mindre passage bagest i forskernes rapporter under en overskrift som "Lidt om diskrimination"⁶ eller lignende.

Måske er disse ting for pinlige og for svære til, at man rigtigt vil gribe fat i dem. Heller ikke indvandrerorganisationerne har, indtil for nylig, villet eller vovet at tage hul på en virkelig diskussion om dette alvorlige samfundsproblem.⁷

Det er derfor af stor betydning, at såvel regeringen som landets vigtigste indvandrerorganisation (De Etniske Mindretals Sammenlutning i Danmark/ INDSAM) nu endelig synes at have sat en reel kulegravning af ligestillingsspørgsmålet på dagsordenen.⁸ Her bør undersøgelser af forholdene på arbejdsmarkedet indtage en meget vigtig plads.

Mine egne interviews udførte jeg i Københavnsområdet. Men Schjødt og Meiers (1989) undersøgelse af tyrkernes forhold på det lokale arbejdsmarked i Esbjerg tyder på, at lignende praksis er udbredt over landet.

⁵ Se for eksempel Hammer (1983) eller Arbejdsmarkedsnævnets sekretariat i København (1986).

⁶ Just Jeppesen (1989: 160), hvor emnet får 5 af bogens 184 sider. Et andet nyere eksempel er Ottosens (1992: 62ff) beskrivelse af de etniske minoriters arbejdsmarkeds- og uddannelsessituation og muligheder, hvor problemet bevilliges 7 af ialt 80 sider under rubrikken "Tilbageholdenhed, uvidenhed eller diskrimination?"

⁷ Et nyere eksempel på dette iøjnefaldende fravær af en diskussion om diskrimination er pjecen, *Et moderne integrationsprogram* (Mohammed et. al. 1992), forfattet af indvandrerrepræsentanter i Kulturministeriets Arbejdsgruppe angående forbedring af undervisningen for voksne indvandrere.

⁸ Se for eksempel Nævnet for etnisk ligestilling (1993), og INDSAM (1993). Også Arbejdsmarkedsstyrelsens (1993) nye rapport, *At møde barrierer*, repræsenterer en positiv signalændring.

Vigtige spørgsmål om arbejde

Der er to store spørgsmål, som umiddelbart bør stilles, når man går i gang med at undersøge de etniske minoriteters beskæftigelsessituation i Danmark. Hvorfor er *arbejdsløsheden* blandt de etniske mindretal så overvældende stor; flere gange højere end den iøvrigt betydelige arbejdsløshed blandt majoritetsdanskere? Og hvorfor befinder de indvandrede, som faktisk har beskæftigelse, sig i så uforholdsmæssig høj grad i arbejdsmarkedets allerdårligste jobs; fanget i en slags *etniske erhvervsghettoer*, som danskerne helt har ladet bag sig?

Efterhånden er det ved at gå op for såvel indvandrerne selv som de involverede myndigheder, pædagoger og ledere af diverse beskæftigelsesprojekter, at danskkurser og uddannelse ikke i noget rimeligt omfang leder til den ønskede ændring af dette beklæmmende billede. Det er problemer, som jeg diskuterer i begyndelsen af dette kapitel. Konklusionerne peger på nødvendigheden af at stille spørgsmålet om etnisk diskrimination på dagsordenen.

Etnisk diskrimination

Med "diskrimination" mener man normalt negativ særbehandling eller forskelsbehandling af "ligeværdige" personer.⁹ Diskrimination på arbejdsmarkedet betyder i denne sammenhæng en systematisk særbehandling - for eksempel i forbindelse med ansættelser eller forfremmelse til bedre jobs - af personer, som kan betragtes som ligeværdige med hensyn til såvel uddannelse som reelle faglige og arbejdspladsrelevante menneskelige kvalifikationer. At denne særbehandling er *systematisk* betyder, at det ikke bare handler om en unfair behandling af enkeltpersoner, men om særbehandling af hele kategorier af mennesker: for eksempel, unge, gamle, kvinder eller indvandrere. Når det drejer sig om "etnisk diskrimination" sker forskelsbehandlingen på baggrund af særlige etniske kendetegn (markører). Disse kendetegn kan omfatte fysisk udseende, "fælles oprindelse", fælles kultur, skikke og religion, sprog, navne, kropssprog, normer for familiedannelse, økonomisk placering i samfundet, og hvem man gifter sig med.

Mennesker kan dels defineres som en etnisk minoritet "indefra" af medlemmerne af denne minoritet selv, dels "udefra" af den sociale omverden.

⁹ For en detaljeret diskussion af begrebet se iøvrigt Bergman och Swedin (1989) samt Lange och Westin (1981).

Men når jeg i det følgende diskuterer etnisk diskriminering sigter jeg først og fremmest på *omverdenens opfattelse* af, hvem som tilhører en bestemt etnisk minoritetsgruppe. Omverdenens negative særbehandling af en etnisk minoritet rammer én, lige meget om man så selv ønsker at tilhøre den pågældende gruppe eller ej. Sagt på en anden måde: hvis omverdenen nu engang betragter mig som "tyrker", "sort" eller "perker", så bliver jeg ramt af forskelsbehandling af "tyrkere", "sorte" eller "perkere", lige meget om jeg så selv betragter mig som "pæredansk". Eller for at sætte sagen på spidsen med en historisk parallel: også mennesker, som først og fremmest betragtede sig selv som "tyskere", blev tvunget til at bære davidsstjernen (med alt hvad dette indebar af etnisk diskriminering), når omverdenen i det nazistiske Tyskland insisterede på at definere dem som "jøder".

Indirekte og direkte former for diskrimination

Hvor spørgsmålet om diskrimination hidtil overhovedet er kommet op til overfladen i dansk offentlig debat og forskning, er det blevet stillet som et spørgsmål om en type af handlinger, der udspringer af en *fordomsfuld indstilling* eller *negative holdninger* hos mennesker rundt omkring på arbejdspladserne.¹⁰ Diskrimination ses med andre ord som udtryk for et individuelt holdningsproblem, der kan løses med tilstrækkelige indsatser i form af "information", "oplysning", "opdragelse" og "uddannelse" rettet mod den danske majoritetsbefolkning.

Men diskriminerende handlinger behøver ikke nødvendigvis at have nogen forbindelse med en fordomsfuld indstilling eller negative holdninger til etniske minoriteter hos den, der udøver diskriminationen. Systematisk etnisk forskelsbehandling kan simpelthen være et resultat af, hvordan det moderne samfund og det moderne erhvervsliv fungerer.

Jeg henviser her i første omgang til, hvad man også plejer at kalde for *indirekte diskrimination*.¹¹ Det vil sige tilfælde, hvor et krav eller vilkår, der for så vidt er lige for alle, får som effekt, at én gruppe i samfundet stilles ringere end en anden. Et eksempel kan være princippet om, at man, for i arbejdsløshedslovgivningens forstand være tilgængelig for arbejdsmarkedet, skal kunne dokumentere, at man

¹⁰ For en forklaring af diskrimination, som bygger på en teori om fordomsfuldhed, se for eksempel Blum (1982 og 1986b).

¹¹ For en grundig begrebsforklaring se for eksempel SOU (1983: 18), Bergman och Swedin (1989).

har adgang til regelmæssig pasning for sine børn uden for hjemmet. Nyligt indvandrede, som havner bag i daginstitutionskøen, kan som helhed (utilsigtet) rammes uforholdsmæssigt hårdt af et sådant krav.

Noget lignende gælder for en række af de omfattende *strukturelle forandringer*, der er sket på arbejdsmarkedet siden midten af 1970'erne. Det handler blandt andet om nye former for rekruttering af arbejdskraft, ny teknik, nye organisationsformer og en opsplitning af arbejdsmarkedet i en række mindre delarbejdsmarkeder, som opererer mere eller mindre uafhængigt af hinanden. Jeg stiller spørgsmålet, om disse forandringer kan tænkes at give anledning til forskellige former for indirekte diskrimination. Det vil sige systematisk diskriminerende former for handling, som rammer de etniske minoriteter; uafhængigt af den enkeltes uddannelse og kvalifikationer, og uden at det i og for sig behøver at være hensigten.

Direkte diskrimination er derimod udtryk for *forsættlige* handlinger. Det kan for eksempel handle om, at en arbejdsgiver stiller personer ringere på grund af deres etniske tilhørsforhold. Forskelsbehandlingen kan naturligvis have at gøre med, at den pågældende arbejdsgiver har nogle personlige fordomme om indvandrere. Men det behøver ikke nødvendigvis at være tilfældet. Forskelsbehandlingen kan simpelthen - hvilket jeg viser med forskellige eksempler - hænge sammen med, at hun eller han har visse konkrete (socialt begrundede) forretningsmæssige interesser i at følge en sådan ansættelsespolitik. Det kan for eksempel være for at undgå uro og protester blandt arbejdspladsens danske ansatte, som opfatter deres egne jobs og arbejdsvilkår som truede af "de fremmede" i en situation, som præges af økonomisk krise, virksomhedsrationaliseringer og social usikkerhed.

Dette og andre eksempler på diskriminering udgør sjældent enkeltstående tilfælde. Tværtimod indgår de i forskellige former for *institutionaliseret diskrimination*. Med *institutionaliseret diskrimination* mener jeg former for forsættlig diskrimination, der er "regelsat";¹² direkte gennem lovgivningen, gennem bestemte forvaltningsmæssige procedurer, eller gennem en etableret, socialt accepteret og rutinemæssig praksis i hverdagen. Igennem en sådan praksis kan også lovgivning og forvaltningsmæssige regler - som i og for sig forekommer "etnicitetsblinde" - fortsætsligt og systematisk udnyttes af forskellige aktører på arbejdsmarkedet på måder, som får omfattende diskriminerende konsekvenser.

¹² Andersen (1987: 35).

Det handler om institutionaliseret diskrimination i forbindelse med etablerede interesser på arbejdsmarkedet og i arbejdslivet, men også om de politiske og ideologiske præmisser, som gør en udbredt institutionaliseret diskrimination mulig på det danske arbejdsmarked. Konsekvenserne er en udpræget social og faglig isolering af de etniske minoriteter inden for arbejdsmarkedets mindst attraktive områder. Her længst nede "på bunden" af det danske arbejdsmarked fremgår det med al tydelighed, at en kamp for ligestilling også må dreje sig om så meget andet end at ændre på nogle fordomsfulde holdninger. Det drejer sig blandt om de grundlæggende sociale og politiske betingelser for at få adgang til demokratisk indflydelse; i arbejdslivets hverdag såvel som i samfundet som helhed. Spørgsmålet om etnisk ligestilling er derfor et samfundsspørgsmål i dette ords bredeste betydning.

Udstødning og marginalisering

Indvandreres, flygtninges og etniske minoriteters situation på det danske arbejdsmarked har kun i ringe grad været genstand for forskning. Selvom der i løbet af de seneste år er gjort en del forsøg på at sammenstille til rådighed stående data,¹³ Hjørnø (1990) er vor statistiske viden på området stadigvæk mangelfuld. Et voksende problem er, at den gruppe, der her interesserer os, omfatter både mennesker med udenlandsk statsborgerskab og indvandrede, som efter nogle år i landet, har opnået dansk statsborgerskab. Disse ved vi ikke så meget om, da de medregnes i de totale opgørelser over danske statsborgere. Endelig er vi interesserede i forholdene for den voksende gruppe af unge danskere, som er født her i landet som børn af indvandrede forældre. Men "kun ved at se på de oplysninger, der eksisterer for de mange indvandrede eller børn af indvandrede, som har bibeholdt deres udenlandske statsborgerskab, og antage, at det nok ikke står meget bedre til med de øvrige, kan vi

¹³ For eksempel Hjørnø (1990), LO (1991), Ottosen (1992), Arbejdsmarkedsstyrelsens rapport, *At møde barrierer* fra 1993 samt *Dokumentation om Indvandreres* særnummer fra 1993, "Statistik om indvandrere og flygtninge 1993". Sidstnævnte har desværre af tidsmæssige årsager ikke kunnet anvendes som basis for dokumentationen i denne bog. Publikationen udgør det hidtil bedste statistiske faktaunderlag for en forståelse af de etniske mindretals situation i Danmark, som ikke mindst giver et udmærket indblik i forholdene på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet og hvad angår modtagelse af diverse bidragsdelser.

få et groft billede af indvandrerens situation på arbejdsmarkedet", konstaterer migrationsforskeren, Jan Hjarnø.¹⁴

Her er det ikke mindst arbejdsløshedsstatistikken, som falder i øjnene. Vi har i mange år oplevet en ekstrem kontrast mellem danskere og udenlandske statsborgere, når det gælder arbejdsløshedsens omfang. Siden midten af 1970'erne har udenlandske statsborgere arbejdsløshed konstant ligget tre til fire gange over den danske. Statistikken siger, at det er indvandrerkvindernes situation, der er værst; ikke mindst blandt de tyrkiske kvinder, hvor hver anden arbejdsløshedsforsikret er uden job. Men samtidig kommer der flere og flere advarselssignaler angående "anden generations" eller "tredje generations" problemer på arbejdsmarkedet og i uddannelsessystemet. Også unge fra de etniske minoriteter er i langt højere grad arbejdsløse end unge danskere, og de går i langt mindre omfang videre i uddannelsessystemet.

Arbejdsløshedsprocent for forsikrede, fordelt efter køn, alder og nationalitet, september 1990 (danskere, jugoslaver, tyrkere og pakistanere).¹⁵

	Danskere	Tyrkere	Jugoslaver	Pakistanere
Mænd:				
16-24 år	14	33	24	28
25-34 år	9	38	26	35
35-44 år	7	33	21	29
45-66 år	7	41	26	32
Total:	8	36	24	32
Kvinder:				
16-24 år	19	43	27	39
25-34 år	14	49	28	40
35-44 år	9	49	25	46
45-66 år	11	52	30	43
Total:	12	47	28	43

Kilde: Danmarks Statistik.

¹⁴ Hjarnø (1990).

¹⁵ For absolutte tal og i det hele taget en udvidet statistisk dokumentation angående spørgsmål, som tages op i dette kapitel, henvises til Dokumentation om Indvandrere (1993) samt Arbejdsmarkedsstyrelsen (1993).

I begyndelsen af 1970'erne var de udenlandske arbejderes beskæftigelsesgrad højere end danskernes. Den høje arbejdsløshed falder sammen med omfattende strukturelle ændringer på det danske arbejdsmarked siden midten af 1970'erne.¹⁶

Indvandrerne var og er i uforholdsmæssig høj grad tilknyttet de konjunkturfølsomme brancher, som er blevet hårdest ramt af den økonomiske krise og erhvervslivets omstrukturering i 1970'erne og 1980'erne. Mange indvandrede blev derfor, ligesom danskere, arbejdsløse, fordi deres virksomheder gik ned og hjem, rationaliserede og skar personalet ned eller flyttede produktionen til andre dele af verden.

Ledige (forsikrede) udenlandske statsborgere (jugoslaver, tyrkere og pakistanere) fordelt efter A-kasser (i heltal og procent). Ledige totalt (danmark) fordelt efter A-kasser (procent). September 1990.

	Antal indv. medl.	Antal ledige indv.medl	Pct. ledige indv.medl.	Pct. ledige total
Textil og Beklædn.	704	295	42	19
Forebyg. Børnefors.	449	199	44	13
Funktionærerne	279	103	37	10
Handel og Kont.	375	134	36	13
Kommunalarb.	756	253	34	8
Kvindeligt arb	3067	1227	40	18
Rest. og Bryggeri	400	175	44	19
Metalarbejderne	443	83	19	7
Specialarb (SID)	9227	3591	39	16
Øvrige kasser	2465	672	27	8

Kilde: Danmarks statistik.

Samtidig har arbejdsløsheden først og fremmest ramt de ufaglærte. Arbejdsløshedens fordeling mellem forskellige fagforbund (ovenstående tabel) kan ses som et udtryk for dette. Typisk har forbund med mange ufaglærte medlemmer også den højeste andel arbejdsløse. Det gælder for eksempel specialarbejderforbundet med en gennemsnitlig arbejdsløshed på 16 procent og Kvindeligt arbejderforbund med knap en femtedel af alle medlemmerne uden arbejde

¹⁶ Se for eksempel LO (1991: 16).

(1990). Og de fleste indvandrere er medlemmer af fagforbund med en høj arbejdsløshed.

At indvanderne primært har haft en stilling som ufaglært arbejdskraft i konjunkturfølsomme områder af industrien, kan dog kun forklare en del af deres højere ledighedsprocenter, hævder Ingrid Henriksen i SFI publikationen, *Indvanderne levevilkår i Danmark* (1985). En sammenligning af danskeres og udenlandske statsborgeres ledighedsgrad inden for samtlige brancher, viser nemlig at de sidstnævnte også rammes langt hårdere af ledighed end ikke-faglærte danskere i samme branche.¹⁷ Også de indvandrede regionale fordeling i landet med stærk overvægt på hovedstadsområdet, hvor fremstillingserhvervene kunne notere en særligt kraftig tilbagegang i forhold til for eksempel Jylland, afvises som forklaring.¹⁸

Med andre ord kan de indvandrede uforholdsmæssigt store beskæftigelsesproblemer kun delvist forklares med deres særlige stilling på arbejdsmarkedet. Man kan dog forestille sig, at de etniske minoriteters overordentligt høje ledighed hænger sammen med, at de har haft langt sværere end danskerne ved igen at komme i arbejde, når de først engang er blevet arbejdsløse. Gennemsnitligt har mindretallene længere arbejdsløshedsperioder end majoritetsdanskere. Når en indvandret først har mistet sit arbejde er det som regel yderst svært at finde veje tilbage til det ordinære arbejdsmarked. Typisk har perioder med generel fremgang i beskæftigelsen ikke ført til en sænkning af arbejdsløsheden blandt de etniske minoriteter.¹⁹

En nærliggende forklaring til dette skulle kunne være, at de etniske minoriteter har svært ved at leve op til de mange nye kvalifikations- og uddannelseskrav på det moderne arbejdsmarked.

Et spørgsmål om uddannelse?

Nye former for teknologi og nye former for arbejdsorganisation har siden midten af 1970'erne skabt behov for en stadigt mere veluddannet arbejdskraft. Arbejdsgiverne søger først og fremmest uddannet arbejdskraft. Ofte sker dette i en grad, som slet ikke står i forhold til

¹⁷ Henriksen (1985: 112ff).

¹⁸ *Ibid.* Indvandrede inden for fremstillingserhverv i Jylland udviser således ikke alene en højere ledighed end danskerne i samme område, men også en højere ledighed end indvandrede inden for fremstillingserhverv i hovedstadsregionen.

¹⁹ Se for eksempel *AF Københavns Indvandrerprojekt* (1988).

de formelle uddannelseskrav, som et vist arbejde stiller. Denne tendens har spredt sig også til dele af servicesektoren, som tidligere har været helt domineret af ufaglært arbejdskraft. Det gælder for eksempel rengøringsarbejdet. "For at få et rengøringsjob idag skal man helst have et truckførerbevis", som en repræsentant for LO udtrykte det.²⁰ At gøre rent (uden for den sorte eller grå sektor af arbejdsmarkedet) betyder, at man skal kunne arbejde med nye former for maskiner. Det betyder også at man skal vide, hvordan man skal omgås med forskellige former for kemikalier og læse komplicerede sikkerhedsinstruktioner.

Indvandrede har ligesom mange ufaglærte danskere svært ved at forbedre deres tekniske kvalifikationer, fordi et flertal har en ringe skolemæssig baggrund. Dette handicap kan skærpes på grund af sproglige barrierer.

Også LO fremfører (ovennævnte rapport) nødvendigheden af faglig kvalificering og uddannelse. Man støtter blandt andet sin opfattelse på en sammenligning af ledighedsgraden inden for forskellige fagforbund. LO noterer således, at vi i fagforbund som Metalarbejderne og Funktionærerne, med mange faglærte og uddannede medlemmer, finder relativt få medlemmer uden arbejde. I Metalarbejderforbundet er også de udenlandske medlemmer i mindre grad arbejdsløse end de danske. Man ser dette som udtryk for at indvandrede, som har en faglært eller anden uddannelse, klarer sig bedre på arbejdsmarkedet end deres ikke-faglærte landsmænd.

Men det er en læsning af statistikken, som nok bør tages med et vist forbehold.

For det første ligger de etniske minoriteters arbejdsløshedsgrad utroligt højt (37 procent) også i Funktionærforbundet; nogenlunde på højde med deres arbejdsløshed inden for andre forbund. For det andet finder vi (hvis vi ser bort fra Kommunalarbejderne) faktisk inden for netop de to nævnte forbund (Metal og Funktionærerne) *den største kontrast* mellem arbejdsløsheden blandt danske og udenlandske medlemmer. Inden for Metalarbejderforbundet er arbejdsløshedsprocenten blandt udenlandske medlemmer næsten *tre gange* højere end gennemsnittet, og inden for Funktionærerne næsten *fire gange*. Derimod er de udenlandske medlemmer i Kvindeligt Arbejderforbund og Specialarbejderne "kun" godt dobbelt så hyppigt arbejdsløse som gennemsnittet af alle medlemmer.

²⁰ I samtale med undertegnede.

På denne baggrund kunne man lige så godt foreslå en alternativ læsning af statistikken, som fortæller, at det er *specielt svært* for minoriteterne (alt andet lige) at slå sig igennem eller holde sig fast inden for områder præget af faglært eller uddannet arbejdskraft. Spørgsmålet er, om det skyldes, at de faglærte udenlandske statsborgere er mindre kvalificerede eller fleksible, når det gælder videreuddannelse, end deres danske kolleger, eller om deres højere arbejdsløshed fortrinsvis skyldes andre årsager.

Faglig omskoling og uddannelse er naturligvis central for alle arbejdsløse, faglærte såvel som ufaglærte, danskere såvel som indvandrere. Dette behov er ofte særligt udtalt blandt de etniske minoriteter, hvis høje arbejdsløshed, ud over strukturelle og uddannelsesmæssige årsager er blevet opfattet som udtryk for sproglige samt specielle kulturelle problemer.²¹ Den logiske konsekvens af denne opfattelse var naturligvis at fremme foranstaltninger inden for uddannelsesområdet. I første omgang blev der satset på danskundervisning. Men i løbet af 1980'erne og 1990'erne blev der efterhånden givet offentlig støtte til en række specialiserede kommunale uddannelses- og beskæftigelsesprojekter. Desuden blev ATB/UTB reformen lanceret som en målrettet indsats mod arbejdsløsheden, som politikerne anså skulle få afgørende betydning for svage grupper på arbejdsmarkedet.²²

Mere omfattende og forbedrede uddannelsesindsatser er stadigvæk nødvendige; ikke mindst blandt de etniske mindretal. Det bør der ikke herske tvivl om. Men samtidig er der efterhånden en hel del, der tyder på, at forøgede indsatser, bedre målretning og bedre koordinering på uddannelsesområdet, ikke *i sig selv* er en tilstrækkelig betingelse for at nedbringe arbejdsløsheden og hjælpe minoriteterne med at komme ud af erhvervsghettoen. De (desværre alt for få) studier, som indtil dato er gjort af forholdet mellem den reelle uddannelsesbaggrund og chancen for at finde en rimelig beskæftigelse, giver ikke grund til optimisme.

"Desværre, stillingen er besat..."

Først, hvad angår satsninger på danskundervisning, så har det allerede længe stået klart, at gode danskkunskaber ikke i sig selv behø-

²¹ Se for eksempel Kombineret undervisning- og arbejdsprojekt for indvandrerkvinder (1984) og Andersen (1987).

²² Beslutningsforslag nr. B 17 (1987).

ver at forbedre indvandrede chancer på arbejdsmarkedet. Dette er gang på gang blevet fremført af uafhængige eksperter og ansvarlige for diverse uddannelses- og beskæftigelsesprojekter.²³ Skarpest formuleres problemstillingen af de ansvarlige for et af de tidlige firseres "indvandrerprojekter":²⁴

I skærende kontrast til den offentlige ideologi om at danskkundskaber er vejen frem til arbejde, står den virkelighed, som indvanderne lever i: at der ingen sammenhæng eksisterer. Dette er utvivlsomt en meget væsentlig årsag til den beherskede interesse for at deltage i sprogkurser.

Men der findes heller ingen garanti for at samfundsindsatser i form af fagligt kvalificerende kurser eller anden form for uddannelse i rimeligt omfang vil lede til en højere grad af beskæftigelse for de etniske minoriteter. Det fremhæves for eksempel i en undersøgelse udført af Arbejdsmarkedsnævnets Sekretariat i København (1986).²⁵ Rapporten munder ud i en række konstruktive forslag til at forbedre AFs uddannelsesforanstaltninger for forskellige grupper af indvandrere, men afslutter med følgende advarsel:

Indvandrerne beskæftigelsessituation vil imidlertid ikke automatisk bedres via mere uddannelse. Selvom AF forstærker sin indsats over for indvanderne, kan man aldrig garantere, at indvandrere der har gennemgået relevante uddannelsesforløb vil få arbejde.

Indvandrerne beskæftigelsesmuligheder afhænger ikke kun af egne forudsætninger, men i lige så høj grad af arbejdsgivernes og arbejdspladsernes indstilling til at ansætte indvandrere. Det er ikke kun et spørgsmål om at overvinde sproglige, kulturelle og uddannelsesmæssige barrierer. Det er således også et spørgsmål om at overvinde holdningsmæssige barrierer hos danskerne.

Karin Andersens studium fra 1987, *"Desværre, stillingen er besat til anden side"*,²⁶ stiller denne problemstilling på spidsen. Rapporten repræsenterer til dato den bedst underbyggede belysning af ligestillingsproblemet på det danske arbejdsmarked. Den bygger på interviews med højtuddannede flygtninge samt med en række sagsbehandlere og undervisningskonsulenter, som i deres daglige arbejder med de etniske minoriteters problemer på arbejdsmarkedet.

²³ Se for eksempel Hammer (1983), *Kombineret undervisnings- og arbejdsprojekt for indvandrerkvinder* (1984) eller *AF Københavns Indvandrerprojekt* (1988). Sidstnævnte konstaterer blandt andet, at indvandrede kvinder med gode danskkundskaber ikke har så meget bedre muligheder for at få arbejde end dem uden.

²⁴ *Kombineret undervisnings- og arbejdsprojekt for indvandrerkvinder* (1984).

²⁵ Arbejdsmarkedsnævnets sekretariat i København (1986).

²⁶ Andersen (1987).

Konklusionen er entydig. Dette *handler om et samfundsproblem, ikke et kvalifikationsproblem*.²⁷ Selv om flygtningens...

kvalifikationer er tilstrækkelige allerede ved ankomsten til Danmark, og selv om hun endda opnår danske kvalifikationer, det være sig som erhvervs erfaring eller i form af dansk uddannelse og dermed "beviser", at hun kan begå sig fagligt og socialt i en dansk (arbejds mæssig) sammenhæng, så har hun meget svært ved at finde arbejde... For at konkurrere med danskere skal hun være *bedre* kvalificeret end danskerne. Det kan hun være i form af en meget speciel uddannelse eller erhvervs erfaring... eller i form af det sprog- og kulturkendskab, hun har i kraft af at være opvokset i - eller have uddannelse eller erhvervs erfaring fra - andre samfund end det danske.²⁸

Marianne Melchior sammenfatter i sin bog om *Flygtninge i Danmark* (1990) sammenhængen mellem uddannelse og arbejde på lignende måde:²⁹

... de [flygtningene] har fået dansk kundskaber og er interesseret i tilbud om omskoling og uddannelse i Danmark. Men til syvende og sidst er de afhængige af arbejdsgiverne og arbejdspladsernes interesse i at få medarbejdere, som er flygtninge. Hvis vi betragter integration i arbejdslivet som en vigtig forudsætning for integration i samfundet som helhed, så må vi fastslå og understrege, at situationen på arbejdsmarkedet bevirker, at sprogundervisning, supplerende kurser, omskoling etc. ikke er nok til at få i øvrigt kvalificerede flygtninge ind på det danske arbejdsmarked.

Denne opfattelse synes nu endelig at være trængt igennem til den politiske proces på centralt plan. Her giver Arbejdsmarkedsstyrelsens rapport (1993), fra udvalget nedsat af arbejdsministeren "vedrørende nedbrydning af barrierer for beskæftigelse af indvandrere og flygtninge" (de såkaldte "Barriereudvalg"), klarere signaler end, hvad man tidligere har mødt på dette niveau. Man udtrykker således med usædvanlig åbenhed en erkendelse af, at "arbejdspladsernes holdninger til "fremmed" arbejdskraft kan udgøre en barriere i sig selv over for indvandreres og flygtninges adgang til arbejdsmarkedet, uanset at de har kvalifikationer, der ligger på linie med danskernes", og at indvandrere og flygtninge "flere steder har ... de facto vanskeligheder med at få ansættelse, selvom de har kvalifikationer, der formelt og reelt ligger på linie med danskernes".

²⁷ *Op.cit.*: 122.

²⁸ *Op.cit.*: 130-31.

²⁹ Melchior (1990: 82-83).

Vi bør altså kunne konkludere - og oven i købet med arbejdsmarkedsstyrelsens blå stempel - at der ikke eksisterer noget rimeligt forhold mellem arbejdskvalifikationer eller uddannelsesbaggrund og den enkeltes chancer på arbejdsmarkedet.

Med andre ord: at forbedre sine sprogkunderskaber, faglige kvalifikationer og anden uddannelse *er* en nødvendighed. Men det betaler sig på den anden side alt for dårligt at satse på at dygtiggøre sig, hvis man er indvandrer eller flygtning i dagens Danmark. De eksisterende undersøgelser peger på, at selv faglærte eller andre uddannede mindretalsmedborgere, som efter alle rimelige kriterier burde være velkvalificerede, alt for ofte vælges fra af de danske arbejdsgivere. Det vil i praksis sige, at man - lige meget hvor meget man så end satser på uddannelse samt tilpasning til dansk arbejdspladskultur og sociale samværsnormer - som "indvandrer" har de største chancer for at ende på Arbejdsformidlingen, på Bistandskontoret eller eventuelt som lønarbejder i de alledårligste dele af det ufaglærte arbejdsmarked.

Etnisk arbejdsdeling på et enklaviserende arbejdsmarked

De indvandrede fik oprindelig især arbejde i de områder af industrien, som danskerne søgte væk fra, og hvor det var svært eller umuligt at finde dansk arbejdskraft. Det gjaldt for mændenes vedkommende specielt jern- og metalindustrien, mens mange kvinder fik arbejde for eksempel i plastindustri eller på vaskerier. Dengang som idag, konstaterer LO i sin rapport om *Indvandrerne på arbejdsmarkedet* (1991), "drejede det sig om arbejde med lave lønninger, ubekvemme arbejdstider og lange og hårde arbejdsdage med slidsomt og ofte farefuldt eller nedslidende arbejde".

I løbet af 1970'erne og 1980'erne har indvandrede eller deres børn desuden overtaget arbejde inden for andre sektorer, hvor det er svært at få dansk arbejdskraft. Det generelle skift i erhvervssektoren i det danske samfund, fra fremstillingsvirksomhed mod den offentlige sektor og privat servicevirksomhed, er dog langt mindre udpræget for indvandrede end for majoritetsdanskere. Og rengøringsarbejde, den offentlige lokaltrafik (buschauffører), taxikørsel og småbutikker (grønthandlere, døgnkiosker, restauranter mv), hører alle til områder med svære arbejdsbetingelser.³⁰

³⁰ Arbejdsforholdene inden for restaurationsbranchen hører til de ringeste på det danske arbejdsmarked. Se for eksempel *Hotel- og Restaurationspersonalets forbund* (1987).

Beskæftigede udenlandske statsborgeres erhvervsfordeling (procent), 15-64 år, november 1988.

	Danskere	Tyrkere	Jugoslaver	Pakistanere
Fremstilling	19	47	50	28
Bygge og anlæg	7	1	2	1
Transport	7	4	9	13
Handel, hotel og rest.	17	14	10	32
Øvrigt	50	34	29	26

Kilde: Danmarks statistik.

Beskæftigede lønmodtageres fordeling på arbejdsstilling (1990 i procent)

	Danskere	Tyrkere	Jugoslaver	Pakistanere
Funktionærer	56	9	13	14
Faglærte arbejdere	13	5	7	7
Ikke-faglærte arbejdere	24	82	73	70
Uden nærmere angivelse	7	4	7	9

Kilde: Danmarks statistik.

Udenlandske statsborgere udgør kun godt to procent af den samlede danske arbejdsstyrke på knap tre millioner. Som i begyndelsen af 1970'erne er de største kategorier af indvandrede i arbejdsstyrken tyrkere, pakistanere samt personer fra det tidligere Jugoslavien; tilsammen godt en halv procent af arbejdsstyrken, eller knap 20.000 mennesker. I begyndelsen af 1970'erne arbejdede næsten 90 procent af disse indvandrede som ufaglærte. Også idag arbejder hovedparten af de indvandrede (beskæftigede) lønmodtagere blandt disse grupper (i lighed med de fleste andre indvandrede fra tredjelande) i ufaglærte jobs. Men, mens indvandrede i 1970'erne udgjorde en vigtig del af store firmaers arbejdsstyrke, hvor de arbejdede integreret med danske arbejdere, blev de etniske minoriteter (fra tredjelande) i løbet af 1980'erne efterhånden mere og mere koncentreret til nogle isolerede enklaver inden for de mindst attraktive områder af arbejdsmarkedet. Områder med ekstremt dårlige

arbejdsforhold (såvel inden for industri som andre sektorer), en høj frekvens af arbejdsulykker og arbejdsbetingede lidelser, samt en svag faglig organisering.³¹

Det handler om et relativt begrænset antal i hovedsagen mindre virksomheder med tradition for at ansætte indvandrere, viser en undersøgelse foretaget af AF i København.³² Disse virksomheder tilbyder skifteholdsarbejde (natarbejde) eller arbejde uden faste arbejdstider; rutinepræget, tungt og snavset arbejde med lav løn. De pågældende virksomheder sætter stor pris på indvandrede som arbejdskraft. De betragtes som en pålidelig og "stabil" arbejdskraft; uundværlig for de pågældende virksomheder, idet arbejdet har en karakter, som gør, at man ikke vil kunne få det udført ved hjælp af dansk arbejdskraft. I større virksomheder, som ansætter mennesker med forskellig faglig baggrund fordelt på mange forskellige arbejdsområder, er de indvandrede typisk koncentrerede inden for nogle få arbejdsprocesser, der bliver defineret som mindre attraktive og præges af dårlige arbejds- og beskæftigelsesforhold.

I virksomheder, hvor der arbejder både danskere og indvandrede, samles de etniske mindretal i det hele taget oftest i isolerede arbejdsgrupper. Det er mest typisk, hvor produktionen varetages af et sjak eller et hold. Her lader man gerne et hold bestå af folk fra samme etniske gruppe.

Eksisterende undersøgelser tegner videre konturerne af en slags gennemgående *etnisk arbejdsdeling*. Her segregeres ikke alene indvandrede i forhold til danskere, men ofte også de enkelte etniske minoriteter i forhold til hinanden. Hver etnisk gruppe har så at sige sit eget lokale arbejdsmarked. (Ex-)jugoslaver foretrækkes af arbejdsgiverne inden for metalindustrien, mens pakistanerne koncentrerer sig inden for eksempel elektronik, restaurantvirksomhed og handel.

Dette etnisk delte arbejdsmarked er lagdelt. Pakistanerne får for eksempel i almindelighed mere kvalificeret arbejde end tyrkere og marokkanere. Denne type af etnisk lagdeling genfinder vi inden for rammerne af den enkelte virksomhed, hvor for eksempel de mere interessante job typisk udføres af pakistanere, mens de hårdere og mindre interessante overlades til tyrkere. Der sker en yderligere deling efter køn. For eksempel er nogle af de mindst attraktive virksomheder inden for rengøringssektoren blevet til en slags ghettoer

³¹ Raffensøe (1987) og Graversgård (1987a + b).

³² Arbejdsmarkedsnævnet i København (1988), Arbejdsmarkedsnævnets observationer bekræftes også af for eksempel Graversgård (1987b) for Århus' vedkommende og af Skjødt og Meier (1989) for Esbjergs vedkommende.

for tyrkiske kvinder, mens mange elektronikvirksomheder foretrækker pakistanske kvinder.

Ofte ansætter de pågældende virksomheder dog kun indvandrede fra én bestemt etnisk gruppe. Det gælder endvidere, at indvandrede fra tredjelande som helhed udfører ufaglært arbejde, og at de udelukkes fra arbejdsledende funktioner. En udtalt skepsis mod at lade indvandrede arbejde som arbejdsledere bliver typisk formuleret i fordomsfulde vendinger som for eksempel: "Indvandrerne tåler ikke at få magt over deres landsmænd!", eller lignende, noterer Arbejdsmarkedsnævnets rapport.³³ Men der udtrykkes imidlertid endnu større betænkeligheder ved at lade indvandrere lede danskere.

En ganske særlig sektor inden for dette stadigt mere etnisk opdelte arbejdsmarked består af private mindretalsejede virksomheder. I starten har især pakistanske indvandrede etableret sig som selvstændige. Men etableringen går nu også hurtigt blandt de tyrkiske indvandrede.

Selvstændigt erhvervsdrivende og medhjælpende ægtefæller i procent af erhvervsaktive (danskere, pakistanere tyrkere og udenlandske statsborgere totalt) i 1986 og i 1990.

	Danskere	Tyrkere	Jugoslaver	Pakistanere	Udl. tot.
1986	11	3	2	15	8
1990	9	7	3	22	9

Kilde: Danmarks statistik

Etablering inden for den "etniske økonomi" opfattes normalt som et udtryk for en "positiv integration", også af de etniske minoriteters egne organisationer. Udviklingen understøttes gennem iværksætterydelser og specielle kurser for indvandrede, som vil åbne eget. At etablere sig som "selvstændig" er blevet set som et alternativ til arbejdsløshed eller erhvervsghettoen. Og som det fremgår af nedenstående tabel er de selvstændigt erhvervsdrivende udenlandske

³³ *Op.cit.*: 13).

statsborgere i grad mennesker, som for nogle få år tilbage har været uden for arbejdsmarkedet eller ufaglærte arbejdere.

Denne optimisme bør dog ikke lukke vores øjne for, at størstedelen af de mindretalsejede virksomheder er små, og drives ved hjælp af familiearbejde. Det handler om svære arbejdsforhold, og yderst lange arbejdstider. Familier som "åbner eget", gør det for det meste ikke, fordi de er specielt "forretningsmindede", men fordi privat erhvervsvirksomhed, i bedste fald, kan udgøre en kilde til en vis økonomisk sikkerhed; givet at familien er parat til at acceptere en lav levestandard.³⁴ Der er også en livlig cirkulation i denne sektor. Konkurrencen er stenhård og betingelserne for at lykkes er tvivlsomme. En stor andel af dem, som åbner egen virksomhed bliver hurtigt tvunget til at lukke igen. Interviews med "selvstændige" blandt de etniske minoriteter afspejler en dyb skepsis i forhold til deres muligheder i Danmark.³⁵

Andelen (i procent) af de selvstændigt erhvervsdrivende i 1986 og i 1990 (november) som fire år tidligere var enten (forsikrede) arbejdsløse, uden for arbejdsstyrken eller ikke-faglærte arbejdere (danskere, pakistanere, tyrkere, jugoslaver og udenlandske statsborgere totalt).

	Danskere	Tyrkere	Jugoslaver	Pakistanere	Udl.tot.
Selvst. i 1990 som i 1986 var:					
Arbejdsløse eller uden for arbejdsstyrken	5	30	16	26	20
Ikke-faglærte arbejdere	5	29	20	17	10
Selvstændigt erhvervsdrivende	60	15	44	32	33
Selvst. i 1986 som i 1982 var:					
Arbejdsløse eller uden for arbejdsstyrken	6	41	23	30	18
Ikke-faglærte arbejdere	4	27	16	18	7
Selvstændigt erhvervsdrivende	58	19	35	34	32

Kilde: Danmarks Statistik.

³⁴ Sampson (1990).

³⁵ *Op.cit.*

Etniske erhvervsghettoer

De områder af det danske arbejdsmarked, hvor de etniske minoriteter er velkomne som arbejdskraft, svarer til, hvad den britiske forsker, Stephen Feuchtwang - på grundlag af en diskussion af etnisk diskrimination i Storbritannien - kalder for etniske "erhvervsghettoer".

Etniske erhvervsghettoer betyder:

- typer af beskæftigelse som er opslidende, repetitive og monotone, ofte farlige, beskidte og udarmede på socialt indhold, samt for det meste relativt dårligt betalt;
- fælder på arbejdsmarkedet fra hvilke overgang til andre, mere attraktive, mere varierede og bedre betalte former for beskæftigelse er yderst vanskelig;
- fælder, som uforholdsmæssigt mange fra de etniske minoritetsgrupper holdes fangne i.

En af de vigtigste årsager til at sorte og indvandrede arbejdere koncentrerer i disse etniske erhvervsghettoer, mener Feuchtwang, er, at ansættelse på det moderne engelske arbejdsmarked hovedsageligt sker på baggrund af personlige anbefalinger og private kontaktnet. Er der én gang, for eksempel i forbindelse med indvandringsmønstret, sket en koncentration af etniske minoriteter i visse områder af arbejdsmarkedet, opstår der en selvforstærkende negativ proces. Minoriteternes personlige kontaktnet går igennem familie, naboer og venner, som allerede er ansatte i den etniske erhvervsghetto. Det er rekrutteringskanaler, som udnyttes rutinemæssigt af arbejdsgiverne. Samtidig er minoriteterne socialt udelukkede fra "de hvides" sociale netværk, som i højere grad giver adgang til social mobilitet inden for mere attraktive dele af arbejdsmarkedet.

Også på det danske arbejdsmarked sker ansættelser efterhånden for det meste via personlige anbefalinger og sociale kontakter.

I 1970'erne satte man en annonce i avisen eller gik til arbejdsformidlingen for at søge arbejde. Idag finder stadigt færre mennesker ansættelse igennem direkte ansøgninger eller igennem arbejdsformidlingerne. Man behøver personlige kontakter og personlige anbefalinger for at få et job. Vore muligheder for at få et arbejde afhænger altså mere og mere af vore *personlige sociale netværk*.

Derfor fungerer arbejdsformidlingerne heller ikke mere som en effektiv hjælp for de arbejdsløse til at finde arbejde.³⁶

Disse problemer møder ikke mindst de unge, som for første gang søger ind på arbejdsmarkedet. Benedicte Madsen har i en rapport om netværk som faktor for differentiering mellem stærke og svage grupper på arbejdsmarkedet på en overbevisende måde beskrevet, hvorledes de personlige netværk idag spiller en afgørende rolle for, om unge formår at skaffe sig et arbejde.³⁷ Til arbejdsformidlingen går man hovedsageligt for at stemple eller for at blive kontrolleret.

Dette er ikke bare et ungdomsproblem, men måske i endnu højere grad et etnisk problem. Også i Danmark rekrutterer størstedelen af de virksomheder, som gerne beskæftiger indvandrere, *nye medarbejdere via allerede ansatte indvandrere*. Samtidig savner de etniske minoriteter oftest private sociale netværk, som effektivt kan skaffe dem adgang til kvalificerede sektorer af arbejdsmarkedet. Derfor rammes de specielt hårdt af denne type af ændringer i gældende praksis.³⁸

Et mislykket beskæftigelsesprojekt

Disse tendenser var en af udgangspunkterne for det såkaldte "Arbejdsgiverprojekt" gennemført af AF-København.³⁹ Man havde observeret, at rekrutteringen af etniske minoriteter til arbejdsmarkedet sjældent sker gennem AF eller andre etablerede institutionelle rekrutteringskanaler, men hovedsageligt gennem allerede ansatte indvandrede sociale kontaktnet. De etniske mindretals sociale kontaktnet var typisk begrænset til dette meget snævre og ikke særligt attraktive arbejdsmarked.

Samtidig opfattede man det dog som opmuntrende, at de arbejdsgivere, som faktisk beskæftigede indvandrede, satte stor pris på dem. Det gjaldt også de ganske få tilfælde, hvor det faktisk lykkedes indvandrede at blive accepterede som arbejdsledere.

³⁶ Madsen (1982); Se også Hjarnø (1989). For en sammenlignende diskussion af situationen i en række lande se OECD (1984).

³⁷ Madsen (1982); Paulson (1982) kommer på basis af en undersøgelse af personalechefers holdninger og ansættelsesstrategier i Göteborg til lignende konklusioner for Sveriges vedkommende.

³⁸ Feuchtwang (se ovenfor) har fremsat en generel teori om etnisk diskrimination, som tager udgangspunkt i de sociale netværks store betydning, når det gælder arbejdssøgning og ansættelsespraksis på det moderne arbejdsmarked.

³⁹ Baseret på Arbejdsmarkedsnævnet i København (1988), samt interviews med de projektsvarlige.

AF opfattede derfor, at hvis man først fik brudt nogle bestemte barrierer ned, så skulle man kunne skabe en slags positiv "sneboldseffekt". Det handlede dels om at overvinde sprogproblemer og kulturelt betingede problemer blandt indvandrerne selv. Men det handlede også om at slå hul på de etniske mindretals isolering ved at skaffe dem adgang til nye dele af arbejdsmarkedet. Hvis man kunne skaffe nogle nøglepersoner ind som mellemledere på nye områder, ville andre automatisk følge efter som følge af netværkseffekten. Arbejdsgivernes skepsis over for at ansætte indvandrere i ledende stillinger opfattede man først og fremmest som udtryk for løst begrundede "fordomme", som man skulle kunne overvinde gennem systematisk at skabe en række "positive eksempler".

Man lancerede derfor i samarbejde med nogle udvalgte virksomheder et projekt, hvor man forsøgte at etablere en mellemlederuddannelse for indvandrere. Man satsede på virksomheder med rekrutteringsproblemer. Ideen var at "få virksomhederne til at ansætte en dansktalende indvandrer, uddanne denne til mellemleder/sjakleder, og under dennes daglige ledelse at få ansat andre indvandrere, der ikke med hensyn til danskkundskaber var så velfunderede".⁴⁰

Projektet blev dog en fiasko. Det mislykkedes, ifølge AF, først og fremmest på baggrund af modstand fra virksomhedernes arbejdsledere såvel som problemer i "medarbejderkredsen"; ikke mindst i byggesektoren. Man opfattede, at dette sikkert havde noget at gøre med "de samarbejdsmetoder, der traditionelt hersker...". Det drejede sig om at "arbejdssjak" ofte "sammensættes... uden egentlig indblanding fra arbejdsgiverside og ... baseret på accept. Formændene kender de folk, de ønsker at samarbejde med, og ved endvidere hvem der passer godt sammen".⁴¹

Privilegerede delarbejdsmarkeder og lukkede beskæftigelsesforhold

Vi kan se de vanskeligheder, som projektet stødte på som et typisk udtryk for, at større og større dele af et stadigt mere segmenteret

⁴⁰ Arbejdsmarkedsnævnet København Indvandrerprojekt (1988: 6).

⁴¹ Det er jo interessant, at i Danmark er de etniske minoriteter aldrig havnet i byggesektoren, som i en række andre lande. Det hænger rimeligtvis sammen med bestemte traditioner for organisering af denne sektor i Danmark.

moderne dansk arbejdsmarked præges af *delarbejdsmarkeder med lukkede beskæftigelsesforhold*. Dette indebærer - til forskel for et åbent og konkurrencepræget arbejdsmarked - at adgangen til en vis type af jobs er lukket for andre end en veldefineret lønarbejdergruppe, og at der er en nøje sammenhæng mellem lønarbejdernes kvalifikationer, deres faglige tilhørsforhold eller uformelle kontaktnet og adgangen til et bestemt job.⁴² Disse lukkede beskæftigelsesforhold kan opstå på forskellig måde og have forskellig karakter. I det følgende diskuterer jeg betydningen af to typer af lukkede delarbejdsmarkeder: de *virksomhedsspecifikke, interne arbejdsmarkeder* og de *lukkede faglige delarbejdsmarkeder*.

Interne arbejdsmarkeder

I stærke og fremgangsrige virksomheder kan vi se udviklingen af såkaldte "interne arbejdsmarkeder". Det er virksomheder som satser på en organisationsstruktur præget af team-work, samarbejdsånd, høj arbejdsmotivation hos den enkelte ansatte samt intensiv kundskabsformidling.⁴³ Her forlader man det tayloristiske princip, om at arbejdet stramt skal underordnes produktionsprocessen, til fordel for et perspektiv, hvor de ansatte betragtes som en "kreativ ressource". Under disse betingelser indebærer en rationel forretningsstrategi en type af udvælgelse, hvor kompetencen betragtes som unik og som en investering for virksomheden.⁴⁴ Besættelsen af kvalificerede stillinger sker her ikke længere via det åbne konkurrenceprægede arbejdsmarked, men gennem en omsorgsfuld uddannelse, opflytning og mobilitet internt i virksomhederne.⁴⁵ Ansættes ny arbejdskraft, sker dette efter personlig anbefaling fra allerede ansatte.

Virksomhederne kræver ubetinget loyalitet og personligt engagement fra "medarbejdernes" side. Til gengæld kan de tilbyde de ansatte rimelige arbejdsforhold, ansættelsestryghed samt gode muligheder for uddannelse og karriere inden for rammerne af virksomhedernes interne arbejdsmarked. Men samtidig ansættes andre arbejdere for at udføre visse jobs, som er rutineprægede, uinteressante, sundhedsfarlige, mindre kvalificerede og forbundet med midlertidige eller usikre ansættelsesvilkår. Denne type af jobs adskilles organisationsmæssigt fra virksomhedernes mere privilegerede

⁴² Boje (1991: 40ff).

⁴³ Åberg (1989).

⁴⁴ *Op.cit.*.

⁴⁵ *Ibid* og Boje (1991).

rede interne arbejdsmarkeder. Der sker hermed en stadigt tydeligere opdeling mellem virksomhedernes stampersonale (på det interne arbejdsmarked) og deres randpersonale. En anden strategi er at lægge mindre attraktivt arbejde ud på entreprise (underleverandører i produktionen, monterings- og pakningsarbejde m.v.). Konjunktur nedgange går først og fremmest ud over ansatte i disse virksomheder.

Samtidig med udviklingen af disse interne arbejdsmarkeder og en voksende kontrast mellem arbejdsvilkårene for stam- og randpersonale i de fremgangsrige virksomheder, sker der på arbejdsmarkedet som helhed en stadigt mere udpræget opdeling mellem forskellige typer af virksomheder i en slags centrum-periferi system. Der sker hermed en polarisering af karrierevilkårene afhængigt af virksomhedstilknytning, hævder den svenske arbejdsmarkedsforsker, Rune Åberg.⁴⁶ Det bliver mere og mere vigtigt at tilhøre de stærke virksomheder i centrum og specielt de faglærte eller højtuddannede kategorier af ansatte inden for disses beskyttede interne arbejdsmarkeder. Den markedsfølsomme periferi og det ufaglærte arbejde bliver derimod stadigt mere konjunkturfølsomt, og unge mennesker eller indvandrere får sværere og sværere ved overhovedet at få en stabil forankring på arbejdsmarkedet.

Denne type af udsortering fra de fremgangsrige firmaers privilegerede "interne arbejdsmarkeder" forstærkes af en speciel social gruppedynamik, som hviler på nye former for arbejdsorganisering. Team-work stiller nye krav til samarbejdet mellem de enkelte ansatte; i en afdeling på et kontor, i en arbejdsgruppe på en moderne industrivirksomhed, eller i et sjak på en byggearbejdsplads. Det bliver mere og mere almindeligt, at man skal arbejde nært sammen i tæt sammensvejsede grupper, som har ansvar for et kompliceret og dyrt produktionsapparat. Der stilles nye krav. Det handler om større krav til personlig fleksibilitet, men også om voksende krav til den sproglige kommunikation. Et betydeligt økonomisk ansvar lægges direkte på de enkelte arbejdsgrupper, som får en udstrakt indflydelse for både planlægning og intern fordeling af sit eget arbejde samt rekruttering af medarbejdere. Lønnen bliver gjort direkte afhængig af den enkelte arbejdsgruppes resultat i en grad, som ikke var mulig inden for rammerne af tidligere former for arbejdsorganisation eller med den kollektive bevidsthed og de kollektive faglige strategier, som tidligere var dominerende i dansk arbejdsliv.

⁴⁶ Åberg (1989).

Helt i tråd med virksomhedsledelsens strategier satser de ansatte idag selv på at rekruttere personer med en unik individuel faglig kompetence, som kan komplettere gruppens interne arbejdsfordeling. Samtidig bliver - helt bortset fra individernes tekniske og formelt faglige kompetence - de rent *personlige relationer i den enkelte arbejdsgruppe* mere og mere væsentlige. De selvstyrende arbejdsgrupper forsøger at undgå alt, som kan vise sig uforudset; mulige socialt forstyrrende indslag i gruppens kommunikation og samarbejde, som eventuelt skulle kunne sinke arbejdsgangen, mindske arbejdsresultatet og sænke lønnen. Man bliver ekstremt selektiv, når det gælder om at rekruttere nye folk til gruppen. I modsætning til den brede solidaritet, som kendetegnede mange klassiske arbejderkollektiver, skaber en resultatorienteret konkurrence mellem mindre arbejdsgrupper en ånd af "vi mod de andre". Man satser blandt andet derfor på rekruttering igennem de personlige netværk. Man vil have nogen ind, som man kender godt i forvejen, eller "venners venner". Gruppen bliver en lukket, socialt homogen enhed, som forsøger at holde alle "fremmede" ude; noget som specielt rammer de etniske mindretal. Inden for rammerne af moderne interne arbejdsmarkeder ser vi på den ene side udviklingen af en *heterogen* sammensætning af grupperne, når det gælder de individuelle faglige kvalifikationer; det vil sige en intern arbejdsdeling i gruppen mellem forskellige individer, som kombinerer almen uddannelse med nødvendige individuelle specialkunderskaber. På den anden side bliver arbejdsgrupperne mere og mere *homogene*, når det gælder den sociale og her ikke mindst den etniske sammensætning.

Faglige delarbejdsmarkeder

Denne "etniske homogenisering" har jeg sammen med en gruppe kolleger for nylig beskrevet i et detaljeret studium af etniske relationer i svensk arbejdsliv.⁴⁷ Men også her i landet kan vi antage, at den generelle tendens til dannelsen af lukkede beskæftigelsesforhold har problematiske konsekvenser for de etniske minoriteter,⁴⁸ ligesom for en række andre lønarbejdergrupper, som er tvunget til at konkurrere på det åbne arbejdsmarked.

⁴⁷ Se Schierup og Paulson (red.) (1993), som bygger på et studium af Volvo Bilfabrik i Göteborg (Schierup 1993). Undersøgelsen handler om indvandrede arbejderes ændrede arbejdsvilkår set i lyset af ny teknik og nye former for arbejdsorganisation..

⁴⁸ Se for eksempel Ibsen (1981).

Fagforeningsbevægelsens forskellige struktur i de to skandinaviske lande gør imidlertid, at svenske erfaringer og forskningsresultater ikke umiddelbart kan overføres til den danske situation.⁴⁹ I Sverige er alle ansatte i den enkelte virksomhed (bortset fra skellet mellem "kollektivanställda" og "tjänstemän") organiseret inden for rammerne af det samme fagforbund. I Danmark organiseres de ansatte på en virksomhed derimod inden for rammerne af forskellige forbund. Der opstår en række modsætninger på grund af dette, såvel på den enkelte virksomhed som på arbejdsmarkedet som sådan. Specielt udtalt er den traditionelle modsætning mellem fagforbund som for eksempel SID, der organiserer mange ufaglærte, og fagforbund som for eksempel Metal, der organiserer bestemte grupper af faglærte.

Det danske arbejdsmarked har traditionelt været præget af de fagligt uddannedes bestræbelser på at monopolisere bestemte typer af jobs på basis af deres indflydelse igennem deres forbund. Dette har givet anledning til en traditionel opdeling af det danske arbejdsmarked i beskyttede såkaldte *faglige delarbejdsmarkeder*.

Ved *faglige delarbejdsmarkeder* forstås en opdeling af arbejdsmarkedet efter arbejdskraftens kvalifikationer: ufaglærte, faglærte, mellemteknikere og funktionærer. Inden for hvert af disse arbejdsmarkeder finder vi en yderligere opdeling efter branche eller fag. Adgangen til disse faglige delarbejdsmarkeder reguleres strikt igennem eksklusiv og grænseaftaler, hvorved stærke fagforbund har været i stand til at forbeholde bestemte jobområder for bestemte typer af erhvervsuddannelser, som for eksempel inden for de grafiske fag, byggefagene, metalfagene m.v. Adgangen til denne type af jobs er nøje kontrolleret af de faglige organisationer, ligesom iøvrigt tilgangen til uddannelse inden for de pågældende fagområder.⁵⁰ Dette gør overgang fra den ene type af job til den anden vanskelig for mennesker med uklare formelle faglige kvalifikationer og uden den relevante faglige tilknytning.

Det er en problemstilling, der blandt andet diskuteres nærmere af Lene Schjødt og Dorthe Meier i en undersøgelse af tyrkiske indvandreres betingelser på det lokale arbejdsmarked i Esbjergområdet.⁵¹ Forfatterne argumenterer for, at såkaldte *faglige delarbejdsmarkeder* udgør en faktor, som blokerer for integrationen af de oftest ufaglærte og dårligt uddannede tyrkiske arbejdere på det lokale

⁴⁹ Se for eksempel Jensen (1988).

⁵⁰ Boje (1991: 40).

⁵¹ Schjødt og Meier (1989).

arbejdsmarked. Det er også en problemstilling, som jeg selv ofte har stødt på i forbindelse med indvandrernes arbejdsmarkedsproblemer.

Den markante aktuelle udvikling af de virksomhedsspecifikke, såkaldte *interne arbejdsmarkeder* betyder i dansk sammenhæng, at de traditionelle faglige monopoler trues. Opvurderingen af de *virksomhedsspecifikke* kvalifikationer, som er knyttet til den kontinuerlige *interne uddannelse* inden for bestemte arbejdsområder på den enkelte virksomhed, kan betyde, at nye kvalificerede medarbejdergrupper kommer til at udgøre en alvorlig trussel mod lokale faglige monopoler på visse attraktive jobs. Hvis det handler om indvandrere, kan dette give anledning til alvorlige konflikter af etnisk karakter omkring, hvem der skal kontrollere omorganiseringen på en virksomhed.

Etnisk deling som selvgenererende proces

De beskyttede og privilegerede virksomhedsspecifikke arbejdsmarkeder, som præmierer personlig kreativitet og vi-mod-de-andre-ånd, er prægede af en lav repræsentation af mennesker med en etnisk minoritetsbaggrund. De udgør modpolen til arbejdsmarkedets udsatte etniske erhvervsghettoer. På dette etnisk opdelte arbejdsmarked, fungerer rekruttering igennem de eksisterende sociale netværk typisk som en motor i en slags selvforstærkende diskriminationsproces.⁵² Denne diskrimination behøver ikke *nødvendigtvis* at være et resultat af tilsigtet diskriminerende handlinger. Den kan simpelthen være et udslag af arbejdsgivernes stræben efter at skaffe sig den størst mulige kontrol over rekrutteringsprocessen og arbejdsstyrken.

Opsplitningen i mindre delarbejdsmarkeder samt rekruttering gennem "mund til mund metoden" øger således muligheden for at kunne kontrollere faglig virksomhed gennem mellemmand med en central position i netværkene. Disse står som oftest i et personligt afhængigheds- eller taknemmelighedsforhold til arbejdsledelsen. Men selvom denne form for rekruttering oprindeligt kan bygge på helt andre motiver end etnisk forskelsbehandling, får den alligevel i praksis klart diskriminerende effekter. Hvis de sociale netværk i realiteten er adskilte fra hinanden, leder de etniske minoriteters sociale netværk - helt bortset fra den enkeltes personlige uddannelsesmæssige eller faglige kvalifikationer - under alle omstændig-

⁵² Feuchtwang (1982).

heder mod et segmenteret arbejdsmarkeds mindst attraktive områder. Tilsvarende er de etniske minoriteter socialt udelukkede fra netværk, som leder mod beskæftigelse inden for rammerne af beskyttede interne arbejdsmarkeder med stimulerende arbejdsforhold og stabile beskæftigelsesforhold.

En systematisk etnisk forskelsbehandling kan således udmærket forstås som et udtryk for selve den måde, et stadigt mere segmenteret (opsplittet) moderne arbejdsmarked fungerer på. Det vil sige som udtryk for *indirekte diskrimination*. Faglige monopoler, virksomhedsspecifikke arbejdsmarkeder og gruppeorienteret rekruttering igennem snævre sociale netværk giver ophav til former for praksis (rutinemæssige handlingsmønstre i hverdagen), som får *diskriminerende effekter*. Dette gælder, selv om slutresultatet af disse processer i og for sig ikke *behøver* at være tilsigtede fra begyndelsen. Det handler altså om strukturelt grundede former for handling, som i grunden er blinde for "etnicitet" eller "race", men som alligevel får etnisk diskriminerende effekter i praksis.

Institutionaliseret diskrimination versus "samme vilkår"

Resultatet er altså under alle omstændigheder et delt arbejdsmarked, hvor den etniske segmentering og segregering får karakter af en selvforstærkende proces.

Denne segregering kan imidlertid let gøres til genstand for en *efferrationalisering*. Der er ikke langt fra det faktum, at mennesker med en bestemt baggrund mere eller mindre tvangsmæssigt koncentrerer sig til visse nicher på arbejdsmarkedet til den logiske kortslutning, at visse etnisk definerede grupper faktisk også bedst eller kun skulle *egne* sig til at udføre visse typer af jobs.⁵³ Dette hyppigt forekommende bagvendte ræsonnement kan danne udgangspunkt for eller understøtte forskellige former for *direkte diskrimination*.

Almindeligt florerende fordomme om etniske minoriteter fungerer som effektive udelukkelsesmekanismer, der rammer den enkelte indvander, helt uafhængigt af dennes formelle fagligt-uddannelsesmæssige kvalifikationer. Disse fordomme ses af mange mennesker, som arbejder praktisk med de etniske minoriteters beskæftigelsesproblemer, som en af de største forhindringer for en positiv integration af indvanderne i arbejdslivet.

⁵³ Se også Feuchtwang (1982).

Negative "holdninger" er imidlertid, som allerede sagt i indledningen, for det meste udtryk for andet og mere end personligt begrundede "fordomme".

En lang række eksempler har det fælles, at de - på den ene eller den anden måde - udtrykker former for bevidst eller *forsætlig* forskelsbehandling, som retfærdiggøres på baggrund af udbredte negative stereotyper om "de fremmede". Men en forskelsbehandling, som på overfladen måske kan se ud som udtryk for tilfældigt chikaneri og lokale former for "mobning", finder støtte i, hvad der ligner, en "national konsensus" om "indvandrerproblemet". Denne konsensus retfærdiggør forskellige former for *institutionaliseret* diskrimination rettet mod de etniske minoriteter. Her forenes arbejdsgiverinteresser, faglige interesser og brede partipolitiske hensyn omkring en slags kompromis eller overenskomst på tværs af traditionelle interessemodsætninger.

Dagligdagens chikaneri og mobning

Det vimler med eksempler på, hvordan kvalificerede indvandrere udelukkes fra danske arbejdspladser. "Osmans" historie, fortalt af en lærer i et fagligt undervisningsforløb, er typisk.⁵⁴

"Osman havde arbejdet som faglært tømrer i Tyrkiet. Han kom på kursus hos os og lærte sig godt dansk. Han fik en solid arbejdsmarkedsuddannelse som supplement til sin uddannelse og sine arbejds erfaringer fra Tyrkiet. Så kom han ud i praktik på en dansk byggearbejdsplads, hvor han havde udsigt til fast arbejde. Arbejdsgiveren var udmærket tilfreds, og han ville gerne forlænge ansættelsen. Men så blev der naturligvis oprør. Danskerne ville "s'gu ikke have sorte ind på arbejdspladsen" - og slet ikke én, der er så dygtig, som Osman. Der blev møde med tillidsmanden. Osmans formand var glad for ham, men følte sig alligevel tvunget til at sige, at Osman var alt for dårlig til dansk. Ellers skulle han også have fået en helvedes ballade. Men det stemmer overhovedet ikke. Problemet er faktisk, at Osman er alt for god til dansk. Den slags opfattes som konkurrenter. Osman røg i hvert fald ud. Han er arbejdsløs nu, selv om det er en af dem vi virkelig har satset på. Nu forstår du måske, hvilke enorme problemer, vi står over for. Det er ikke nok med at give folk en uddannelse og bearbejde arbejdsgiverne. Vi er også tvunget til at tage kampen op med både danske arbejdere og fagbevægelsen. Det klarer vi ikke."

⁵⁴ Fingeret navn.

Dette handler tydeligvis om mere end "fordomme" hos danskerne. Set i et større perspektiv falder denne hændelse ind som en brik i det større mønster af institutionaliseret diskrimination, som hænger sammen med den systematiske opdeling i faglige og virksomhedsspecifikke arbejdsmarkeder. Netop byggesektoren hører til de mest velbeskyttede faglige delarbejdsmarkeder i Danmark. Vi finder her stærke tendenser til dannelsen af virksomhedsspecifikke arbejdsmarkeder og ekskluderende gruppedannelser.

Da jeg diskuterede eksemplet "Osman" med en centralt placeret repræsentant for LO, anførte han, at lignende ting sker med arbejdsløse danskere, ikke bare i byggesektoren, men også på andre typer af arbejdspladser. De fryses ud, og der bliver ingen ansættelse efter praktik eller arbejdstilbud. Det er en almindeligt forekommende form for institutionaliseret diskrimination, som desværre er indbygget i den måde, det moderne arbejdsmarked fungerer på. Barriererne mellem fagene opretholdes med såvel formelt lovlige som mindre lovlige uformelle metoder. Dette handlede derfor ikke om et specielt "indvandrerproblem", mente han.

At nogle danskere også fryses ude, bør dog ikke godtages som argument for *ikke* at gøre noget; det vil sig at reservere kampen mod diskrimination og raceadskillelse til solidaritet med de sorte i Sydafrika. At racistisk sprogbrug og etnisk diskrimination får lov til at "blomstre" frit får alvorlige samfundsmæssige følger af en helt anden kvalitet, end når diskriminationen "bare" gælder almindelige (etniske) "danskere". Det skaber grundlag for et samfund og en samfundsstruktur, som bygger på systematisk etnisk forskelsbehandling, og hvor barriererne mellem befolkningsgrupperne efterhånden bliver mere og mere umulige at bryde. Apartheid i form af etnisk ghettoisering på arbejdsmarkedet bekræftes som tingenes normale og "naturlige" orden.

"Osmans" historie er kun et eksempel på en lang række deprime-rende beretninger fra et etnisk segregeret arbejdsmarked. Ofte handler det om et direkte racistisk voldsregimente, som mødes med enten ligegyldighed, passivitet eller magtesløshed fra de lokale fagforeninger. "Musas" historie er ikke noget enestående eksempel:

"Der var kun tre indvandrere på fabrikken, og det var et godt arbejde. Men kammeratskabet eksisterede ikke for os tyrkere, vi blev fuldstændig frosset ud.... Både tillidsmænd og formanden forfulgte os systematisk. Jeg blev også gang på gang truet med tæv af de danske arbejdskammerater, hvis jeg ikke kunne se at skrubbe af fra arbejdspladsen....

Så gik jeg til min fagforening [Nærings- og Nydelsesmiddelsarbejderne] for at beklage mig. Afdelingsformanden var i grunden god nok. Han sagde, at han nok skulle støtte en klagesag. Men der kom ingenting ud af det hele. Så var det en dag, at en flok danske arbejdere på fabrikken fløj på mig og bankede mig halvt ihjel. Efter det var jeg simpelthen tvunget til at sige op. Men desværre så kunne fagforeningen alligevel ikke hjælpe mig. Så jeg fik altså karantæne i fem uger..."

Organiseret udelukkelse

LO-funktionærens argument i "Osman-sagen" er faktisk et udmærket eksempel på dobbeltheden i fagbevægelsens indvandrerpolitiske slogan om "Samme vilkår!", først lanceret af DASF (nuværende SID) i 1970.⁵⁵

I udvalgsrapporten af samme navn slog DASF først og fremmest til lyd for krav om organisering af "fremmedarbejderne" og fagbevægelsens medvirken i kontrollen med rekruttering af udenlandsk arbejdskraft.⁵⁶ Man ønskede at få fuld kontrol med løn- og arbejdsforhold for de udenlandske arbejdere, for dermed blandt andet at kunne sikre, at disse ikke blev anvendt af arbejdsgiverne som løntrykkere eller som murbrækkere for en underminering af arbejdsforholdene på danske virksomheder. Dette var selve kernen i princippet om samme vilkår. Dette skulle ganske vist også indebære, at fremmedarbejderne fik adgang til uddannelsesmuligheder og andre samfundsressourcer på lige fod med den danske befolkning. Men parolen om "samme vilkår" byggede dog, på linje med det *formelle ligestillingsmål* i dansk indvandrerpolitik i det hele taget, på konformisme i problemløsningerne. Det vil sige en politik med så få særforanstaltninger som muligt.⁵⁷

Kun på ét punkt forlader DASF dette princip om formel ligestilling og ensartethed i problembehandlingen. Det gælder, når man foreslår en *kvoteordning* for fremmedarbejdere, som skulle indebære, at "ingen virksomhed må beskæftige mere end 25 procent fremmedarbejdere inden for den enkelte faggruppes arbejdsområde".⁵⁸ Her handler det altså om et forslag om formel etnisk define-

⁵⁵ For en omfattende teoretisk diskussion af indvandrerpolitik og fagbevægelse se iøvrigt Thorud (1985), som udgår fra norske erfaringer.

⁵⁶ DASF (1970).

⁵⁷ Dette står i modsætning til en målsætning om *reel ligestilling*, hvor man igennem specielle målstyrede indsatser søger at kompensere for problemer, som systematisk forhindrer minoritetsgrupper i faktisk at udnytte de muligheder, som findes, på lige fod med majoritetsbefolkningen.

⁵⁸ *Op.cit.*: 10.

ret forskelsbehandling. Formålet med dette var tilsyneladende godt: det vil sige at sikre en beskyttelse af arbejdsforholdene på den enkelte arbejdsplads i en situation, hvor de udenlandske arbejdere for det meste endnu ikke var bekendte med dansk faglig tradition og praktisk fagligt arbejde på virksomhedsplan. Man ville simpelthen undgå at skabe arbejdspladser med dårlige løn- og arbejdsforhold, som udelukkende beskæftiger udenlandsk arbejdskraft. For "udgør fremmedarbejderne en større andel af det samlede antal arbejdere, vil det være svært at udføre tillidsmandsgerningen effektivt", opfattede DASF.⁵⁹ Man satsede derfor også samtidig på en kampagne for at aktivt integrere de indvandrede arbejdere i det faglige arbejde.

Desværre blev denne kampagne alt for kortlivet.⁶⁰ Derimod er kvoteprincippet blevet hængende. Men dette princip, der, ligesom når det gælder kvoteordningerne på boligområdet, blev opfundet for "de fremmedes" egen skyld, skulle i praksis få en rent negativ betydning for de etniske minoriteter. Overenskomster mellem arbejdsgivere, fagforeninger og arbejdsformidlinger omkring kvoter, som tillader en vis begrænset andel "sorte" på de mere attraktive arbejdspladser (som jeg omtalte i begyndelsen af dette kapitel) kan udelukkende tjene til at håndhæve en systematisk etnisk diskrimination. Det er med til at forvise de etniske minoriteter til dyb magtesløshed og marginalisering på arbejdsmarkedet. Det er et godt eksempel på, hvordan faglig politik - under trykket af økonomisk krise og arbejdsløshed - er blevet et effektivt middel til at begrænse "de fremmedes" tilstedeværelse på arbejdsmarkedet til de isolerede etniske erhvervsghettoer, som (etnisk) dansk arbejdskraft for længe siden har søgt væk fra.

Etnocentrisk konsensus

Kritiske passager i LOs indvanderrapport fra 1991 antyder en skjult dagsorden, som udgør noget af en historisk konstant i den faglige indvandrerpolitik:⁶¹

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Visse indsatser blev gjort i begyndelsen af 1970'erne. Men kursusvirksomheden blev hurtigt "brækket ned" (1974-75), som Kaj Buch (SID) udtrykker det i et interview med Ole Reimers (Reimers 1979: 118). Dette skete efter Kaj Buchs udsagn, "fordi der var manglende interesse fra udenlandske kammeraters side". Interviewerens kommentar er sigende: "Mener du ikke, at denne forudsætning for at kunne deltage i faglige kurser bider sig selv i halen, fordi uden sproget kan man altså ikke deltage i faglige kurser, og uden faglige kurser bliver det svært for indvandrerne at varetage deres egne og kammeraternes interesser på arbejdspladserne"... Her refererer man altså til manglende sprogkundskaber, som årsag til manglende faglig uddannelse. Hvad siger du til det?"

⁶¹ LO (1991: 17)

Indvandrerne befinder sig i kanten af arbejdsmarkedet. De fik oprindeligt arbejde de steder, hvor der ikke kunne skaffes dansk arbejdskraft til de pågældende jobs. Holdningen var således fra starten, at man foretrak dansk arbejdskraft på det danske arbejdsmarked, vel at mærke når den kunne skaffes. Og det kunne den på ny, da arbejdsløsheden satte ind i begyndelsen af 70'erne. Dermed blev danske arbejdere bedre stillet, alene fordi de var danske - uafhængigt af arbejdskraftens kvalifikationer i øvrigt.

LO-rapporten går dog ikke nærmere ind på hvilke samfundsmæssige interesser "man" egentlig repræsenterer. Det findes der næppe heller noget entydigt svar på.

Christian Horst beskriver dansk fremmedarbejder- og indvandrerpolitik som et modsætningsfyldt felt, hvor en bred *konsensus* gradvist blev udviklet på tværs af traditionelle klasse-mæssige interesser i det danske samfund. Etableringen af dette felt hænger nært sammen med det almene samfundsproblem, som manglen på arbejdskraft kom til at udgøre i Danmark fra midten af 1960'erne.⁶² Der opstod en intensiv samfundsdebat om mulighederne for at udnytte udenlandsk arbejdskraft for at løse dette problem.⁶³ Såvel arbejdsgiverforeningen som staten betragtede import af arbejdskraft som en nødvendig løsning på flaskehalsproblemer i produktionen. Dette synspunkt mødte også en vis forståelse fra LOs side. Man havde forståelse for det almene samfundsmæssige problem omkring arbejdskraftmangel og det pragmatiske krav om at sikre fortsat økonomisk vækst via arbejdskraftimport udefra. Dette, anså man, skulle kunne sikre en maksimal kapacitetsudnyttelse af produktionsapparatet under en konjunkturopgang. Derved skulle dansk industri kunne undgå at tabe markedsandele i Danmark såvel som i udlandet. Dette, opfattede man, ville i det lange løb være en forudsætning for at kunne sikre fortsat økonomisk vækst og dermed også den fulde beskæftigelse. Samtidig opfattede man, at fremmedarbejderbeskæftigelsen ville blive et midlertidigt fænomen.

I starten var der en relativt god overensstemmelse mellem denne forestilling om midlertidighed, de fremherskende former for migration og fremmedarbejdernes egne forventninger til opholdet i Danmark. Men efterhånden skabte måden, hvorpå den nye politik blev ført ud i livet en voksende usikkerhed såvel blandt fremmedarbejderne selv som blandt danske arbejdere. Fremmedarbejderbeskæftigelsen, blev reguleret ved hjælp af kortvarige opholds- og

⁶² Horst (1991a: 71), hvis analyse af konsensuspolitikens udvikling jeg gengiver i det følgende.

⁶³ Dokumenteret af Würz-Sørensen (1988a).

arbejdstilladelser, men uden nogen kontrol med de økonomiske muligheder for at leve og bo i Danmark, uden nogen form for introduktion til arbejdsmarkedets organisering og uden faste regler og rutiner for regulering af løn- og arbejdsforhold.

Dette skabte en reaktion fra dele af fagforeningsbevægelsen, ikke mindst fra DASF, hvor man følte den største direkte konkurrence fra fremmedarbejderne på arbejds- og boligmarkederne. DASF rejste derfor krav om en central styring af importen af udenlandsk arbejdskraft, og så positivt på det midlertidige stop for indvandring, som officielt blev indført 1. januar 1971, men reelt havde fungeret siden 20. november 1970. Herefter kom indvandringen til at ske ifølge diverse dispensationer og med en voksende grad af regulering.⁶⁴

Men DASF stillede samtidig på linje med de kommuner, hvor problemerne føltes særligt akut, sine krav om en bredt organiseret fremmedarbejderpolitik, som skulle modvirke forskelsbehandling på arbejdsmarkedet, på det sociale område og uddannelsesområdet og lede til en alsidig social integration på arbejdspladser og rundt om i lokalsamfundene. Linjen i begyndelsen af 1970'erne er derfor ganske klar. Der kræves en streng indvandringskontrol, som skal begrænse rekrutteringen af udenlandsk arbejdskraft til områder, hvor der ikke kan fremskaffes dansk arbejdskraft. Denne skal kombineres med kravet om ligestilling i velfærdsstaten for de fremmedarbejdere, som allerede opholdt sig i Danmark.

Men som helhed skulle spørgsmålets behandling blive præget af en lav prioritering hos de etablerede politiske partier og organisationer samt de centrale statslige instanser. Det er denne brede konsensus tværs over de traditionelle klassegrænser, der kommer til at dominere over sektorer (dele af fagbevægelsen) og lokale interesser (indvandrer-tætte kommuner). Politikken får den *laissez faire* karakter som skal komme til at præge dansk indvandrerpolitik fremover. Det vil sige en lav prioritering af området som helhed, hvor problemløsningerne får en *ad hoc* og lokal karakter.

Således kom de krav, som blev stillet fra dele af fagbevægelsen og indvandrer-tætte kommuner om velfærdsstatslig integration af fremmedarbejderne, til kort over for den almindelige konsensus omkring tilfældige løsninger. Under indtryk af dette samt den økonomiske krise og en voksende arbejdsløshed blandt danske arbejdere fra 1973 forstummede fagbevægelsens initiativer for en

⁶⁴ Se iøvrigt Hjarnø (1973), som giver en mere detaljeret fremstilling af Danmarks modsætningsfyldte fremmedarbejderpolitik i begyndelsen af 1970'erne.

offensiv dialog angående "samme vilkår" til fordel for en defensiv politik.

Fremmedpolitikens skjulte dagsorden

I takt med den stigende arbejdsløshed daler engagementet i indvandrernes forhold. Forsvaret for danske lønarbejders jobs bliver det helt dominerende tema.

Det handler i første omgang om opslutning omkring den etablerede konsensus omkring fremmedarbejderbeskæftigelsens midlertidighed med forventninger om, at den udenlandske arbejdskraft afvikles i takt med, at krisen slår igennem og arbejdsløsheden vokser. Dette støder på problemer, da indvandrerne i starten ikke bliver arbejdsløse i større omfang end danskerne.⁶⁵ Først i løbet af 1975 bliver indvandrernes arbejdsløshed i SID højere end gennemsnittet for forbundet. De fleste arbejdsløse indvandrere havde på dette tidspunkt opholdt sig i landet i flere år. Ideen om hjemsendelse støder på modstand dels fra EF's side og dels med hensyn til Danmarks forpligtelser i forbindelse med overholdelse af internationale konventioner.⁶⁶ Samtidig var arbejdsgiverne imod en almen afvikling af fremmedarbejderbeskæftigelsen, på grund af, at den udenlandske arbejdskraft fortsatte med at spille en vigtig rolle i produktionsområder prægede af tungt, snavset og risikofyldt arbejde med ubekvemme arbejdstider.⁶⁷

Udskiftningen af fremmedarbejderne med dansk arbejdskraft sker derfor efterhånden som arbejdsløsheden slår igennem. Der opstår en konsensus mellem arbejdsgivere, danske ansatte og lokale fagforeninger om en diskriminerende ansættelsespraksis. Hermed gøres den eksterne indvandringskontrols krav om, at danske job skal reserveres for dansk arbejdskraft, i praksis til et alment princip for fremmedarbejderpolitikken som helhed. Dette diskriminerende princip kommer altså efterhånden også *indad* til at virke som en skjult dagsorden for regulering af forholdet på landets arbejdsmarked mellem majoriteten og de stadigt mere permanent forankrede etniske minoriteter.

I en situation med vedvarende arbejdsløshed understøttes denne proces via lovgivningen. Et eksempel er paragraf 65 i arbejdsløshedslovgivningen, hvor det fra 1979 gøres til en forudsætning for at modtage understøttelse, at man kan tale og forstå dansk. Dette ses

⁶⁵ Bruus Pedersen (1977).

⁶⁶ Horst, *op.cit.*: 73-4.

⁶⁷ Klebak og Horst (1977).

som en af de skjulte selektionsmekanismer, som kan anvendes som begrundelse for ikke at ansætte udenlandsk arbejdskraft. Der er ikke blevet udviklet nogle reelle kriterier for at bedømme forholdet mellem danskundskaber og de sprogkrav, som bestemte typer af jobs stiller. Loven har derimod givet *carte blanche* for en udbredt diskriminering. Denne bygger på en situationsbetinget manipulation, hvor skellet mellem at "ikke tale dansk" og "ikke være dansk" varierer efter forgodtbefindende.⁶⁸ Et andet nyere eksempel er ATB/UTB ordningen, som - afhængigt af hvorledes lovgivningen i praksis forvaltes lokalt - faktisk kan bidrage til, at de etniske minoriteter mister tilknytningen til arbejdsmarkedet (i arbejdsløshedslovgivningens forstand).⁶⁹

Schjødt og Meiers undersøgelse om tyrkeres stilling på arbejdsmarkedet belyser blandt andet arbejdsformidlingernes rolle i denne institutionelle diskrimination.⁷⁰ Det personlige fremmøde på AF foregår ... som en sorteringsmekanisme", skriver de to forfattere om situationen på det lokale arbejdsmarked i Esbjerg. "Har arbejdsgiveren på forhånd ... givet udtryk for, at man ikke ønsker en udlænding, så sorteres en sådan fra ved samtalen", hævder de, og "AF bakker herved op omkring de eksisterende fordomme mod indvandrerne, og er således med til at foretage en negativ særbehandling af denne gruppe". Tyrkerne skal generelt have betydeligt bedre kvalifikationer end danskerne for at opnå et bestemt job.

Parallelt med denne diskrimination og uddefinering på arbejdsmarkedet fortsatte tanken om, at "afvikle fremmedarbejderne, efterhånden som de blev *for mange*",⁷¹ at udgøre en central målsætning som var indskrevet i den almene konsensuspolitikens skjulte dagsorden. Det vil sige, når fremmedarbejderne ikke længere opfyldte deres produktive funktion, eller når denne funktion kunne erstattes af dansk arbejdskraft.⁷²

Opholdstilladelsen blev således kædet sammen med regler om *passende boligforhold* eller brug af offentlige ydelser som udvisningsgrund. Disse regler "vanskeliggjorde familiesammenføringer i en slags svikmøllesystem", skriver Horst,⁷³ hvor man ikke kunne få en større bolig, hvis man var alene (eller få), og hvor man ikke kunne få

⁶⁸ Horst (1991a: 74).

⁶⁹ Diskuteres blandt andet af Schjødt og Meier (1989) og i en rapport fra Hotel- og Restaurationspersonalets Forbund (1987).

⁷⁰ Schjødt og Meier (1989)..

⁷¹ Horst (1991a: 74).

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

familiemedlemmerne til Danmark, hvis man ikke havde en *passende bolig*. I realiteten blev mange opholdstilladelser inddraget af hensyn til den danske beskæftigelsessituation. En "kreativ tolkning" af fremmedloven, som praktiseredes uden offentligt indsyn af Tilsynet med Udlændinge (TMU) under Rigspolitichefen, betød at TMU i realiteten kunne fungere som en del af forvaltningen på arbejdsmarkedsområdet. Et udsagn af politimester Søren Sørensen, Fremmedpolitiet fra 1977 kan illustrere dette:

Når man konsekvent inddrager opholdstilladelser, sker det af hensyn til den danske beskæftigelsessituation. Man kan sige, at det ikke betød så meget, hvis de pågældende var millionærer, men, der er jo nogle, der vil arbejde, og de tager arbejdet fra de arbejdsløse".⁷⁴

Selv efter vedtagelsen af den nye fremmedlov i 1983 vedblev indvandrerne at lide under en grundlæggende mangel på retssikkerhed. Dette skulle fremgå af en række delikate udvisningssager, af hvilke den såkaldte Tamilsag repræsenterer den mest celebre.

Familiesammenføringsspørgsmålet udgjorde i det hele taget en af 1980ernes og 1990ernes varmeste politiske kartofler. Et spørgsmål, der administreredes på måder som gang på gang skulle bringe Danmark på kant med internationale menneskerettighedskonventioner. Det blev især fremdrevet af Fremskridtspartiet og socialdemokratiske kommunalpolitikere, men disses argumentation kunne læne sig mod den fortsatte (underliggende) konsensus om den nødvendige begrænsning af "de fremmedes" antal; en konsensus, som også idag omfatter såvel fagbevægelsen som Socialdemokratiet som helhed. Fra begyndelsen af 1983 blev denne grundlæggende diskurs sammenkædet med flygtningespørgsmålet, som skulle give anledning til en offentlig debat præget af etnisk intolerance og folkelig mobilisering i nationalismens tegn.

"De hænger hjernen på knagen!"

På trods af den officielle overgang fra en fremmedarbejderpolitik til en integrationspolitik fra begyndelsen af 1980erne fortsætter den dominerende offentlige debat med andre ord at ligge på linje med den underliggende dagsorden i den oprindelige konsensuspolitik og dennes programmatisk uddefinering af "de fremmede" fra nationen. Men denne uddefinering kom i løbet af 1980erne til at ske i

⁷⁴ *Politiken* (1977).

mere og mere systematisk *kulturelle termer*, sammenfattet i begrebet "integration".

Mediebevidste socialdemokratiske politikere som Ishøj-borgmesteren Per Madsen bidrog til at gøre uddefineringen af de etniske minoriteter legitim langt ind i fagbevægelsen. Den marginalisering vi møder på værkstedsgulvet eller på kontoret kan med andre ord ses som lokale udtryk for den ny-racistiske ideologi, som i løbet af de sidste 15-20 år er vokset op i kølvandet på den økonomiske krise og velfærdsstatens nedtur overalt i Europa.

Også mange steder i den organiserede fagbevægelse har man taget denne ideologi til sig som en slags almen "sund fornuft". Jeg talte for eksempel med en ældre SID-bureaukrat, XX, som havde administreret arbejdsløshedskassen i et indvandrer-tæt område i de sidste 20 år. Et brudstykke fra vor samtale er nok et ret typisk eksempel på nærmest rutinemæssigt problematiserende talemåder om "de fremmede".

CS (forfatteren/intervieweren): "Så du mener altså, at unge danskere og indvandrere har visse problemer, der kan minde om hinanden?"

XX: "Både ja og nej. Nu er der jo det, at indvandrerne, de har jo en kultur jo, som er meget svær at ændre på. Og det er så også spørgsmålet om, hvor meget de skal ændre den. Men jeg kunne da godt tænke mig, at man ændrede på den i den tid, der hedder klokken syv til klokken fire om eftermiddagen. Efter fire da må de da godt for min skyld holde lige så meget kultur de vil, af deres gamle. Men altså imellem syv og fire, eller inden for arbejdstiden, da må de altså følge spillets regler."

CS: "Men hvad er det for problemer, der kan opstå på grund af det, på en arbejdsplads, altså?"

XX: "Ja, lad os bare tage sådan en ting som madpakken. Den er der jo himmelvid forskel på. Den kan det jo nok knibe for nogen at acceptere. Og de spiser på en anden måde. En anden ting, det er også det, at de ... hvis de er lidt religiøse og overholder deres bedetider... og det er jo på minuttet jo, at de lige pludselig stopper. Vi har jo haft én, der har lagt sig på knæ herude midt i det hele ikke ... ikke sandt..."

CS: "Ja, men er det noget almindeligt... eller er det undtagelser?"

XX: "Det er undtagelser. Men... så er der jo det, at indvandrerne, de skal sættes i gang. De kan ikke selv finde på, at finde noget og....

altså de skræver hellere over en stak lort, end de fjerner den. Andre, eller hvad skal vi sige, den danske arbejder, flytter det der skidt, når han ikke har andet at lave. De skal sættes i gang. Og så, øh, når de så er færdige med det stykke arbejde, så bliver de altså bare stående, indtil der kommer nogen og sætter dem i gang. De går ikke tilbage til den arbejdsleder, de har og siger: 'Nu er jeg færdig, hvad skal jeg så lave'. De stiller sig bare op og venter... Men det er det igen. Det er deres kultur. Det er, som man somme tider siger: 'Man hænger hjernen på knagen'. Man må ikke tænke på sit arbejde, og så tager man den, når man går hjem igen. Vi andre vi har den jo altså trods alt med på arbejdspladsen..."

CS: "Man skulle jo ellers tro, at hvis man har været ude og arbejde i nogle år, så lærer man det vel..."

XX: "Men altså, den er meget svær og ... Det er igen deres kultur. De må ikke selv tage initiativ, som vi andre... Som jeg sagde før... ligger der en stak skidt, så går de over den".

CS: "Men kan man ikke snakke med hinanden og komme overens om sådan noget?"

XX: "Det.... kan godt være svært. På de fleste arbejdspladser, der er ikke nogen integration... det kan man jo godt tillade sig at sige... nej, der er ikke nogen integration. De holder sig for sig selv. Altså er der, lad os sige ti tyrkere og ti danskere på en arbejdsplads, så er der ti der og ti der... der er ikke noget med, at de sidder tyve sammen..."

Afviselser fra regelen forklares også i etniske termer med henvisning til "den hvide mands" civiliserende gerning:

XX: "Vi må nok sige at tyrkerne, det er manden der kommer med bagdelen ude af bukserne... og pakistanerne, hvis man ska tage de to og sammenligne... Man kan sige, hvad man sige vil om englænderne og hollænderne eller franskmændene, men de gav dem altså noget skolegang, og det kan vi meget tydeligt mærke. Forskellen på de ledige pakistanere og de ledige tyrkere - den er så markant, så der er ikke noget... Så det er problemet med tyrkerne. Deres baggrund er for dårlig, set i forhold til kolonindvandrerne, hvis man kan kalde dem sådan".

Lad håbet bag Jer kammerater!

"Hænge hjernen op på knagen" fører tankerne til den berømte velkomst til Dantes helvede i *Den guddommelige komedie*. "Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate", står der skrevet over indgangsporten. "Lad alt håb fare, I som træder ind"; en rimelig overlevelsesstrategi for den, som under alle omstændigheder ikke - i dette liv - har nogen anstændig chance for at undslippe et åndsfortærende slid i erhvervsghettoen. Vi mennesker formes af de sociale betingelser, som vi lever under. Indvandrerne "kultur" *formes* (blandt andet) i erhvervsghettoens flugtsikre fængsel og i konfrontation med en diskriminerende omverden. Ikke underligt, hvis denne "kultur" efterhånden kommer til at omfatte både håbløshed, resignation og passivitet.

Men det handler naturligvis i denne sammenhæng om en helt anden tankegang. "At hænge hjernen på knagen" fungerer her som en brutal metafor (symbollet billede), der indgår i en almindelig *strategi for efterrationalisering*. Denne kraftfulde metafor hjælper os med at vende det *faktum på hovedet*, at så mange indvandrere er fanget i jobs uden kreative muligheder. Det får os dermed til at begribe, at "indvandrere overhovedet ikke (under nogen omstændigheder) formår at udføre den type af kreativt arbejde, som arbejdsmarkedet kræver idag!". De har med andre ord, hvad de fortjener.

Denne type af suggestiv symbolmanipulation kan ikke andet end virke som en selvopfyldende spådom; i hvert fald ikke når den, som står for den, er en funktionær i arbejdsløsheds-kassen; en lokal nøglestilling, når det gælder de etniske minoriteters tilknytning til arbejdsmarkedet. Det handler om intet andet end den typiske skyde-skylden-på-offeret-logik, som også her - via den måde den styrer fagforeningers, arbejdsløsheds-kassers og arbejdsformidlingers praktiske handlinger i forhold til de etniske minoriteter på - uundgåeligt får selvbekræftende virkninger i virkeligheden.

Her møder vi igen forenklingen af misforhold på arbejdsmarkedet, hvor "kulturen" anvendes som forklaring på bristende integration. Problemerne bunder i et væsensforskelligt "kulturmønster": fra madpakker over "muhamedanisme" til arbejdsmotivation. De "sorte" er uhjælpeligt kulturelt programmerede til at skræve over lortet i stedet for at samle det op som "os andre". Det hele sammenfattes i formelen "mangel på integration". "De" holder sig for sig selv, isolerer sig, klumper sig sammen på grund af den anderledes kultur. Altså

det kulturelt begrundede ghettoargument, som ser ganske bort fra erhvervsghettoens sociale realitet. Den "gamle kultur" forbliver uforandret på grund af denne mangel på "integration". Det vil sige et cirkelproblem, som i sidste instans kun kan løses igennem at udelukke selve problembærerne fra systemet; henvist til klientrollen, proppet af vejen "i nogle kældre... så de kan sælge oliven alle sammen eller Feta-ost",⁷⁵ eller måske allerbedst udvist til det såkaldte "hjemland".

"Mangel på integration" eller "af-integrering"?

Men der findes også *andre forklaringer* på, at "der ikke er nogen integration", at "der ikke er noget med, at man sidder sammen". En diskussion, som jeg i 1988 havde med en gruppe tyrkiske arbejdere, som arbejdede på en stor fabrik i Københavsområdet, belyser sagen fra en anden vinkel. Deres forklaring giver anledning til at omprøve forestillingen om "den manglende integration". Måske handler det snarere om en aktiv *af-integrering*, hvor det er majoriteten snarere end minoriteten, som udgør problemets kerne.

Jeg spurgte dem, hvordan de havde det med danskerne på arbejde. "Det er bare ad helvede til", kom det tørre svar, "det er nogle racister, hele bundtet". Lettere chokeret, spurgte jeg forsigtigt, om det så altid havde været sådan. "Nej overhovedet ikke. For et par år siden sad vi og spiste vores frokost ved samme bord og drak pilsner i pauserne". "Ja, men, hvordan pokker kan det så gå til, at det er blevet så dårligt nu?", ville jeg vide.

Det var der først ingen af dem, der rigtigt kunne svare på. Måske på "grund af borgmester Madsens udskejelser i pressen..." eller måske fordi "danskerne er anderledes nu til dags...", sådan i det hele taget.

Jeg syntes ikke, at det var nogen rigtigt tilfredsstillende forklaring, og forsøgte at få dem til at mindes, om der var sket nogle vigtige ting på arbejdspladsen lige omkring det tidspunkt, hvor det begyndte at "gå ad helvede til".

Så var der en, der kom i tanke om, at den bonusordning, som de alle sammen lider under, faktisk var blevet indført lige før, det for alvor begyndte at gå skævt i forholdet til danskerne. Det førte frem til, at vi hjalp hinanden med at gå deltaljeret igennem hændelsesforløbet fra den dag, de nye normer blev indført. Senere blev jeg inviteret ud for at se på fabrikken. Jeg blev listet ind ad bagvejen.

⁷⁵ Citat fra Blum (1987), som kritiserer en overdrevet fokusering på "ethnic business" som problemløsning i forhold til de etniske minoriteters arbejdsmarkedssituation.

For ingen i gruppen ville have, at det skulle komme frem, at de havde inviteret en "forsker" ud for at se på deres arbejdsforhold.

I korthed kan situationen beskrives på følgende måde:

Arbejdet blev aflønnet efter gruppeprincippet med bonus i forhold til produktionsresultatet. Men, nogle nye store maskiner, som spytter stålprofiler og rør ud, blev "kørt" af piloter, som justerer dem, stiller dem om til nye opgaver, og har ansvar for en vis service. Alle piloterne var danskere. Indvandrerne "tog fra" og "bundtede", hvilket er et opslidende og relativt farligt arbejde, som desuden er dårligere lønnet end piloternes. Ingen danskere ville arbejde som "bundter". Efterhånden var tempoet blevet så opskruet, at indvandrerne følte sig tvungne til at stille krav om, at piloterne måtte sætte tempoet ned. Men det skabte konflikter i forhold til danskerne. Dels på grund af bonus'en og dels på grund af, at også de danske arbejdere følte sig klemte - oppefra af formanden og ledelsen, som hele tiden forsøgte at presse tempoet op.

Og så var det altså, at man efterhånden holdt op med at drikke øl sammen.

Til historien hører også, at flere indvandrere selv havde ønsket "forfremmelse" til piloter, men fået afslag. Det skete blandt andet med den begrundelse, at de ikke var med i Metal. At komme på kursus og styrke sine formelle faglige kvalifikationer kunne der heller ikke blive tale om "på grund af sproget".

"Men kan du så forklare mig", spurgte en af de tyrkiske arbejdere mig, "hvordan det kan være, at vi godt kan få lov til at køre maskinerne om natten?"

Her spiller arbejdsgiverne med andre ord forskellige etniske grupper ud mod hinanden. Indvandrerne får "lortejobbene" om dagen samt hele natskiftet, (også de mere attraktive arbejdsopgaver) på tidspunkter, hvor danskerne ikke vil arbejde.

Indvandrerne føler sig tvunget til at acceptere dette. De er bange for at blive fyret, ellers. Men de føler sig, helt naturligt, forbigåede, krænkede og diskriminerede, når deres reelle kvalifikationer samtidig ikke bliver anerkendte - hverken af de danske arbejdere, ledelsen, eller fagforeningen. De danske arbejdere føler sig presset, fordi minoritetsarbejderne faktisk har nogle reelle kvalifikationer, som er vigtige for virksomheden. Det betyder, at ledelsen har en klemme på dem. Hvis de stiller for store krav, har ledelsen den mulighed, at man kan forsøge at få de "gode jobs" omdefineret og ansætte indvandrede i stedet.

Hvordan skal vi nu forklare denne splittelse? Hvorfor kunne de tyrkisk-danske og de dansk-danske arbejdere ikke bare gøre fælles sag i forhold til de nye akkordsystemer og så ellers fortsætte med at drikke øl med hinanden i god fordragelighed?

Lad os først tage en udflugt til fagbevægelsens og danske arbejderes traditionelle måde at forklare tingene på.

Inden for arbejderbevægelsen er konflikterne mellem majoritets- og minoritetsarbejdere traditionelt blevet set som en slags "kulturkonflikt", hvor de etniske minoritetsarbejderes tilbagestående "bondekultur" kommer i konflikt med en moderne lønarbejderbevidsthed. Det er også en tolkning, som i et vist omfang har fundet genklang inden for den (beskedne) forskning, som har fundet sted omkring indvandrerne arbejdsmarkedsforhold i Danmark.

For eksempel noterer Schjødt og Meier i den tidligere nævnte undersøgelse om det lokale arbejdsmarked i Esbjerg, at det er forbundet med en række problemer for indvandrere at komme ind på en dansk arbejdsplads. Det gælder ikke mindst i den tunge industri, hævder de, hvor man finder den mest veletablerede og velorganiserede "arbejderkultur, som definerer solidaritet og normer for god opførsel. Det er netop disse forhold, der beskriver lønarbejderbevidstheden, og når man ikke er blevet socialiseret til den, kan man meget let komme til at overskride en række uskrevne love".⁷⁶ De nævner, at indvandrerne beskrives som "skruebrækkere" på danske arbejdspladser. De har svært ved at forstå, "hvorfor man ikke bare kan 'knokle derudad', når man er på akkord, og derved tjene flere penge".⁷⁷ Denne manglende "lønarbejderbevidsthed" har skabt en hel række konflikter.

Det er en type af argument, som jeg også selv gang på gang stødte på fra danske arbejderes side. Det var standardtemaet for mine diskussioner med danske arbejdere overalt, når jeg i løbet af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne besøgte forskellige industriarbejdspladser. Fremmedarbejderne blev set som en trussel mod solidaritetens uskrevne love. Når der kom indvandrere i en virksomhed, kunne det lede til, at arbejdstempoet blev sat i vejret, og at arbejdsforholdene blev utålelige. Så blev de danske arbejdere tvunget til at flygte fra virksomheden. På store arbejdspladser som for eksempel Det danske Stålvalseværk i Frederiksværk, hvor jeg selv arbejdede en periode i 1973, var situationen præget af boblende konflikter i forbindelse med den vanskelige integration af lavt

⁷⁶ Schjødt og Meier (1989: 16).

⁷⁷ *Ibid.*

uddannede arbejdsmigranter i et stærkt etableret dansk arbejder-kollektiv med stolte faglige traditioner. Man havde "s'gu ikke noget særligt imod gæstearbejderne" - for der var jo stadigvæk mangel på arbejdskraft. Men de måtte "kraft'edme se at lære sig, hvordan man opfører sig på en dansk arbejdsplads!" Arbejdskammeraterne og virksomheden var to forskellige ting - i det mindste stadigvæk i 1973. Det vil sige, at det var et finere udtryk for solidaritet at sætte sig og dele en kasse bajere med kammesjukkerne i fred og ro på natskiftet, end at i tide og utide komme rendende med en flaske schlivovitch til formanden. Morakkeri var skruebrækkeri.

De danske arbejderes beklagelser udtrykker mere end blot fordomme.

Der er faktisk næsten altid opstået alvorlige konflikter, hvor indvandrede med en landsbybaggrund i større antal finder beskæftigelse inden for rammerne af etablerede industriarbejderkollektiver. Størstedelen af de fremmedarbejdere, som kom til Danmark fra Jugoslavien og Tyrkiet, havde en landsbybaggrund, og havde overvejende været beskæftiget med landbrug i hjemlandene.⁷⁸ I starten fandt de det ofte vanskeligt at acceptere og følge danske arbejderes og dansk arbejderbevægelses spilleregler. Disse spilleregler bygger på en logik, som er fremmed for den tænkemåde, der præger familiebruget. Dette er præget af den enkeltes identifikation med produktionsenheden (husholdet/familien).

Forholdet mellem overordnede og underordnede i bondesamfundet er heller ikke hovedsageligt økonomisk og upersonligt defineret som i det klassiske kapitalistiske industrisamfund. Det handler snarere om mangesidig afhængighed, gensidige forpligtigelser og ansvar imellem socialt ulige partnere. Socialt ansvar fra den dominerende parts side modsvares af personlig underkastelse, respekt og loyalitet fra den underlegne parts side, og traditionelt ofte af en gensidig tillid, som bygges op på langt sigt. Som livsstil ligger dette langt fra, hvad der er blevet betragtet som traditionel "arbejderbevidsthed".

Henvisninger til indvandrenes landlige oprindelse og udanske kultur er imidlertid en helt utilstrækkelig forklaring på passivitet i faglige sammenhænge.

For det første er det jo langt fra alle indvandrere, som kommer fra en bondebaggrund.

For det andet behøves der i grunden ingen kulturelle argumenter for at forklare en eventuel passivitet og underdanighed. Denne kan

⁷⁸ Pakistanerne havde derimod ofte en middelklassebaggrund.

lige så godt tolkes som et udtryk for en grundlæggende magtesløshed, som skyldes samfundsmæssige forhold i Danmark: den retslige usikkerhed (den virkelige udvisningstrussel eller frygten for den) og den usikre position på arbejdsmarkedet, med størst risiko for at blive fyret i tilfælde af uro på arbejdspladsen og mindste mulighed for nogensinde igen at komme ind på arbejdsmarkedet.

For det tredje har det erfaringsmæssigt vist sig - i Danmark såvel som i andre vesteuropæiske lande - at de indvandrede arbejdere, også dem med en landsbybaggrund, relativt hurtigt begynder at føle et behov for kollektivt at påvirke sine daglige arbejdsvilkår.⁷⁹ Men det har overalt været alt for vanskeligt for indvandrede at vinde gehør for deres specielle problemer inden for en fagbevægelse, hvis hovedinteresser typisk har været at sikre, at de ikke bliver konkurrenter i forhold til majoritetsarbejderne. Isolerede i faglige sammenhænge, har det typiske udtryk for fremmedarbejderes og indvandreres kollektive kamp for bedre arbejdsvilkår - i Danmark såvel som i andre vesteuropæiske lande - været den vilde strejke. Men strejker blandt etniske minoritetsarbejdere har kun sjældent fundet nogen støtte blandt danske majoritetsarbejdere, endsize i fagbevægelsen.

Endelig, for det fjerde, synes den danske såkaldte "arbejderbevidsthed" idag mere at repræsentere et nostalgisk skønmaleri på arbejderbevægelsens museum end en social realitet.

Krisen og strukturændringerne skulle i løbet af 1970erne og 1980erne mere og mere undergrave traditionelle former for bred solidaritet inden for fagbevægelsen. Samtidigt med, at omfanget af den traditionelle "arbejderklasse" er krympet dramatisk, er kløfterne mellem ufaglærte og faglærte arbejdere blevet uddybet. Mellem dem der har arbejde, og dem der ikke har. Solidariteten mellem de forskellige dele af fagbevægelsen er blevet stadigt mindre. Samtidig trues også solidariteten inden for rammerne af de enkelte fagforbund af de ekspanderende "interne arbejdsmarkeder", som vokser frem på tværs af traditionelle forbundsgrænser. Den traditionelle arbejderklasse, dens bevidsthed og dens organisationsformer er i opløsning.

Påtvungne etniske grænser

For de etniske minoriteter på arbejdspladserne rundt omkring har denne udvikling betydet, hvad man kan kalde for en voksende *af-integrering*.

⁷⁹ Se for eksempel Reimers (1979: 76ff).

En erfaring, som jeg har gjort i forbindelse med forskellige undersøgelser i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne er, at mange, især yngre indvandrere, har været *udmærket integrerede på danske arbejdspladser*. De blev med andre ord "gode og solidariske danske arbejdere". Man lærte sig, hvad man kan og ikke kan, skal og ikke skal, hvis man er en god arbejdskammerat: "Ikke arbejde over normen", "ikke fedte for arbejdsgiveren" og så videre. "Være solidarisk" med kammeraterne, kunne tage en grovkornet spøg, "tid til en grøn" og en fortrolig snak indimellem.

Men nu opfatter mange indvandrede arbejdere, at danskerne totalt har svigtet solidariteten. Solidariteten var vigtig, så længe det gjaldt om at forhindre, at fremmedarbejderne kom til at fungere som løntrykkere. Nu er solidariteten mere og mere blevet indsnævret til at gælde den enkelte arbejdsgruppe. Grænserne trækkes op mellem dem, der skal tilhøre de privilegerede grupper på de ekspansive virksomheder og de "interne arbejdsmarkeder" i centrum og virksomheder eller produktionsområder med usikre arbejdsforhold i periferien.

Dette rammer "svage grupper" blandt den danske majoritetsbefolkning såvel som blandt de etniske minoriteter, der ikke er i stand til at erhverve sig de nødvendige kvalifikationer, eller som ikke er i besiddelse af de nødvendige kontaktnet.

Hvis vi nu til sidst igen går tilbage til vort eksempel med konflikten mellem tyrkisk-danske og dansk-danske ansatte på metalprofil-fabrikken, er det alligevel svært at opfatte tyrkisk-danskerne som en svag gruppe i denne forstand. Det handlede om yngre arbejdere med både skoleuddannelse og et godt dansk, etablerede i det danske samfund og fuldt tilpassede til dansk "arbejderkultur". Det var desuden mennesker, som alle havde været ansatte i virksomheden i flere år. Det var folk, som igennem langvarig praksis efterhånden havde erhvervet sig vigtige virksomhedsspecifikke arbejdskvalifikationer. Det var ambitiøse yngre mennesker, som ønskede at få mulighed for at gå på faglige kurser.

Men i en situation med øget rationaliseringspres på virksomheden gør deres brede arbejds erfaring og deres reelle virksomhedsspecifikke kvalifikationer dem til konkurrenter, som truer danskernes reelle monopol på de bedste jobs. Som de tyrkisk-danske arbejdere så det, udnyttede de faglærte danske arbejdere de traditionelle faglige grænser mellem Metal og SID til at udmanøvrere dem. Men *samtidig* udnyttede de danske arbejdere også systematisk deres styrke i virksomhedens interne magtstruktur - det vil sige personlige

kontakter til formænd og værkfører - til at forhindre, at tyrkisk-danskerne skulle kunne få mulighed for - igennem formel faglig uddannelse - at ændre deres tilknytning fra SID til Metal. Udelukkelsen fra kammeratskabet (dvs. fra at drikke øl sammen) blev her et middel til fuldstændigt at ekskludere de tyrkisk-danske kammerater fra påvirkningsmuligheder i forhold til denne magtstruktur. Hentydninger angående "madpakken" kan naturligvis være et effektivt våben i kampen for at befæste denne påtvungne isolering af "de fremmede". Som led i en lokal magtkamp tjener "fordomme" nu til at markere "etniske grænser, som tidligere ikke var så vigtige; et fænomen, som er blevet kaldt for "etnicering" eller "etnifisering". Forholdet mellem tyrkisk-danske og dansk-danske arbejdere kendetegnes altså af en slags *påtvungen af-integrering igennem etnifisering*.

I denne situation bliver den nye akkord først og fremmest årsag til endnu et problem i forholdet mellem de dansk-danske og de tyrkisk-danske arbejdere, snarere end et spørgsmål imellem de ansatte og ledelsen.

Men for yderligere at øge vores forståelse af konflikten bliver det nødvendigt endnu engang at udvide analyserammen. Den nye akkord var tilsyneladende bare et forbigående middel til at øge virksomhedens rentabilitet. Der var mere dybtgående forandringer på vej. Rutinemæssige jobs skulle efterhånden elimineres til fordel for en mere automatiseret produktion med gruppeorganisation og teamwork. Her kridtes banen op for skabelsen af et mere avanceret "internt arbejdsmarked" og for en ulige kamp om, hvem der skal tilhøre dette, og hvem der skal sendes til arbejdsformidlingen eller låses inde i den etniske erhvervsghetto. "Kulturen" gøres her til en belastende faktor i kampen for at bevare et fagligt monopol på trods af det "interne arbejdsmarkeds" tendens til at nedbryde traditionelle faggrænser. Der bygges uoverstigelige barrierer mellem de etniske grupper. Disse barrierer befæstes gennem en blokering af faglige uddannelsesmuligheder, udelukkelse fra vigtige sociale netværk samt ekskludering fra indflydelse i magtstrukturen; i virksomhederne, i uddannelsesinstitutionerne samt i arbejdsmarkedets organisationer og institutioner.

Under isoleringens vilkår

En opfattelse, som man ofte møder rundt omkring på danske arbejdspladser, i arbejdsløshedskasserne, på arbejdsformidlingerne

og på de kommunale beskæftigelsessekretariater, er, at indvandrere forsøger at undgå forskellige krav på arbejdsmarkedet ved at spille uvidende: "mig ikke forstå".⁸⁰

Set fra indvandrerside møder man imidlertid gang på gang en modsat tolkning af sprogkundskabernes betydning.

Jeg har allerede nævnt eksempler på, at indvandrede med gode sprogkundskaber samt gode faglige eller virksomhedsspecifikke kvalifikationer af danske arbejdere let synes at blive betragtet som konkurrenter på etnisk blandede arbejdspladser. Der lægges - indirekte eller direkte - et pres på arbejdsgiverne for ikke at ansætte indvandrere i kvalificerede jobs.

I de mindst attraktive nicher på det etnisk opdelte danske arbejdsmarked er "mig ikke tale dansk" derimod ofte en *værdsat arbejdskvalifikation*. Her kan ubehjælpsomt dansk betragtes som en mere eller mindre nødvendig menneskelig kvalifikation for at få og beholde et job.

"Mange af vores landsmænd [tyrkerne] har efterhånden gået på kursus efter kursus, som aldrig fører til noget konkret", siger en tyrkisk foreningsaktiv. "Det gælder også pakistanerne. Det fungerer faktisk omvendt. Den, der ikke kan en skid, har større chancer for at få arbejde. Mange arbejdspladser har kun indvandrere, som ikke har nogen uddannelse. De klager ikke, de kan sættes til hvad som helst. Arbejdsgiverne ansætter helst ikke folk, som kan godt dansk. De laver for meget vrøvl, protesterer mod ulønnet overarbejde og urimelige arbejdsforhold og den slags".

Indvandrede, som taler for godt dansk, er alt for bevidste om sine rettigheder og protesterer mod arbejdsforhold, som strider mod alle fagretslige normer om sikkerhed og arbejdsmiljø. Uvidenhed og mangel på dansk kundskaber er med andre ord en livsbetingelse for en del af det danske erhvervsliv. En vigtig forudsætning for at opretholde den etniske erhvervsghetto er at kunne rekruttere og opretholde en arbejdsstyrke, som er sprogligt, kulturelt og fagligt isoleret.

Det er denne isolation i kombination med den altid overhængende fyringstrussel, som holder de etniske minoriteter fast i farlige, sundhedstruende arbejdsmiljøer konstaterer John Graversgård i Arbejdstilsynets undersøgelse angående indvandrernes arbejdsforhold i Århus.⁸¹ "Sprog kan læres forbavsende hurtigt", slår han fast,

⁸⁰ Se for eksempel Schjødt og Meier (1989: 13).

⁸¹ Graversgård (1989: 104).

"og det kan jo også læres på arbejdspladsen. Forudsætningen er, at man ikke isolerer indvandrerne både psykologisk, socialt og arbejdsmæssigt på arbejdspladserne. Hvis man lader være med det, så bliver de heller ikke isoleret sprogligt".

Og isolerede, og uden bred faglig støtte, kan indvandrede ikke kæmpe for en forbedring af deres arbejdsforhold.

Et eksempel er følgende hændelse fortalt af en (bedre stillet) minoritetsarbejder på en større lagervirksomhed: en virksomhed som beskæftigede mange nyindvandrede (flygtninge og familiesammenførte).

"Jeg arbejder selv som truckfører. Men lagerekspedienterne, det er kun indvandrere. Det er næsten bare indvandrere, der gør det tunge kropsarbejde. Man går 20 km om dagen og skal løfte 20 tons om dagen med sine bare hænder - op på pallerne. De fleste får store problemer med arme og ryg. Man kan ikke holde det ud i mere end et års tid; allerhøjst to. "Det er bare folk, som lige er kommet til landet, for eksempel som flygtninge, som arbejder derude. Folk, som ikke kan dansk. Det behøver man ikke. Bare man kan tallene. Vi er kun 2 af 25 på afdelingen, som kan dansk. Tidligere var der fire, fem stykker. Nu holder jeg også op til sommer.

Der er også 30-40 danskere på virksomheden, men de arbejder på kontoret, er arbejdsledere eller arbejder som chauffører, truckførere eller noget andet. Af og til bliver der også ansat danskere på lageret. Men sådan nogle holder altid op efter højst en måneds tid. De kan altid finde noget andet. Heller ikke indvandrere, som kan dansk, havner dernede. Og det er naturligvis heller ikke et sted, hvor man har en levende chance for at lære sig noget dansk.

Det er ikke, fordi folk ikke klager. Vi indvandrere har ofte klaget over akkorden dernede, som er alt for hidsig. Vi har klaget direkte til arbejdsgiveren. Vi har også klaget til fagforeningen igennem tillidsmanden. De kom selv herud for at høre på os. Så skulle der tages tid på arbejdet. Normen på 14 000 collies var ti år gammel. Der skulle laves ny akkord, og der skulle tages tid. Så skulle man egentlig have arbejdet langsomt. Tidsstudiemanden sagde, vi skulle arbejde som normalt. Hvis man arbejder langsommere, så har han de gamle dagsedler i hånden. Han ved, hvor meget vi laver om dagen. Så kom den nye højere akkord. 16 000 collies om dagen. Man kan godt gå under akkorden, men så trækker de på lønnen. Efter at vi fik den nye akkord, er de fleste gået ned.

Vi klagede så over, at den blev højere, akkorden. Men så kom tidsstudiemanden med kortene i hånden til fagforeningsmøde... og

så kunne de ikke gøre noget. Det hele var faktisk tillidsmandens skyld; en dansker, som har været ansat i 25 år og bare sidder og nusser med papirarbejde. Han sagde, at vi bare skulle arbejde som normalt. Han vidste ikke, at vi skulle gå ned i løn, sagde han."

Dette eksempel peger på, hvor vanskeligt det kan være at få sine krav frem, selv i tilfælde, hvor det relevante fagforbund faktisk forsøger at leve op til sin rolle. Det sætter fokus på problemerne med manglende kommunikation på det etniske delte arbejdsmarked. Men det peger også på, hvor problematisk det er, at de etniske mindretal aldrig har opnået nogen egen platform i de faglige organisationer i Danmark. Tillidsfolk med mindretalsbaggrund er et næsten ukendt fænomen på danske arbejdspladser, måtte arbejdstilsynet konstatere, efter at have ledt med lys og lygte.⁸² Skylden for dette vil mange fagligt aktive danskere sikkert lægge på mindretallene selv. Men det er samtidig et faktum, at fagbevægelsen i tidens løb har gjort alt for lidt for at ændre på tingenes tilstand; såvel når det gælder mindretallenes repræsentation i organisationerne, som når det gælder forbedring af information og kommunikation.⁸³

Et lukket system

De gange, jeg har talt med fagligt aktive inden for *Kvindeligt Arbejderforbund*, har jeg fornemmet en form for menneskeligt engagement i de indvandrede arbejderes skæbne, som har været svær at spore i tilsvarende interviewituationer med repræsentanter for typiske mandlige forbund som SID. Det er som om lederne i et forbund med mange ufaglærte danske kvindelige medlemmer med en stærkt udsat position på arbejdsmarkedet nikker genkendende til mange af de problemer, som møder deres indvandrede søstre. Men samtidig giver de udtryk for, at fagbevægelsen befinder sig i en utroligt vanskelig situation, hvor det er næsten umuligt at påvirke arbejdsgivernes misbrug af de indvandrede arbejdere. Man møder her, ligesom i *Hotel- og Restaurationsforbundet* - et andet forbund med mange kvinder og indvandrere,⁸⁴ men kun begrænset politisk

⁸² Graversgård (1987).

⁸³ Satsninger har været stødvise og periodiske. Et eksempel er støtten til *Fremmedarbejderbladet* som blev trukket tilbage sidst i 1970'erne med det motiv, at indvanderne nu burde være blevet tilstrækkeligt danske. Et senere eksempel er LOs lovende satsning på at starte et blad for indvandrere i 1990; et initiativ, som desværre blev alt for kortvarigt.

⁸⁴ Se for eksempel Olsson (1987: 120), som beskriver situationen inden for Hotel- og Restauration, et forbund, som gennemgående har engageret sig stærkt for sine mange indvandrede medlemmer.

magt - desuden en frustration over mangelen på aktiv interesse for indvandrerspørgsmål i fagbevægelsen som helhed.

Følgende interview med en højtstående repræsentant for KAF (YY) vidner om et aktivt arbejde for at få indvandrerkvinder i arbejde. Men det vidner også om en dobbelt standard på arbejdsmarkedet; en situation, hvor påstået manglende dansk kundskaber snart figurerer som en belastning og snart som en slags nødvendig negativ kvalifikation på det etnisk opdelte arbejdsmarked.

YY: "Vi har ... meget, meget store problemer med at få dem [de indvandrede kvinder] anbragt i arbejde. Det, der er problemet, er at arbejdsgiverne vægrer sig ved at tage dem på grund af deres manglende færdigheder... vi havde en konference sidste år på Roskilde højskole, hvor jeg var blevet bedt om at lave en undersøgelse om alle ledige kvinder, også blandt vores arbejdsløse indvandrerpiger. Jeg var i den situation - og det var formanden for SID ... også - vi måtte, med fare for at vi kunne blive hængt ud som racister, sige til forsamlingen, at et af midlerne var, at man måtte på en eller anden måde gøre vore indvandrerpiger forståeligt, at de skulle lære dansk for at kunne få et arbejdsforhold. Det jeg sagde før, at arbejdsgiverne ringer og siger, jamen, de kan ikke dansk, vi kan ikke tage dem. Jeg har et slående eksempel på en arbejdsgiver, der ringede og skulle bruge 10-12 damer. Vi sendte 8 indvandrerpiger og 4 danske piger. Han antog ikke én af indvandrerpigerne. Og alt sammen med begrundelsen, at de ikke kunne dansk. De kunne ikke dansk, og hans påstand var, at han kunne ikke forklare dem, hvad arbejdet var, og så var han bange for, at de fik en forkert opfattelse af det, de skulle lave, og dermed blev arbejdet ikke udført godt nok."

CS (forfatteren/intervieweren): "Hvad var det for en type arbejde?"

YY: "Det var monteringsarbejde og sådan noget. Men jeg sagde til ham, at det var for dårligt, han burde have givet vores indvandrerpiger en chance, for det måtte være muligt at gøre dem forståeligt, når det kun var monteringsarbejde. Og så kunne han da have ansat dem på prøve, og hvis de så viste sig helt umulige, så er det i orden, så kunne man sige, de kan altså ikke klare det. Det gjorde han ikke. Han afviste dem kategorisk. Vi har også prøvet et andet tilfælde, hvor en arbejdsgiver også skulle bruge nogle piger. Det var på en pakkefabrik. Da ringede de ned og spurgte om nogle damer, og så blev vi enige om, at vi ville ikke

sige til ham, at vi sendte nogle indvandrerpiger derud, men vi gjorde det. Vi sendte nogle indvandrerpiger imellem. Og så ringede han meget fortrønet tilbage og sagde, at det var sandelig ikke indvandrerpiger, han havde tænkt sig. Det var danske piger, for det skulle jo være nogle, der kunne dansk. Så sagde jeg, 'men altså pigerne har været ude i et arbejdsforhold, har passet deres arbejde, de er blevet fyret, fordi der ikke er mere at lave der, hvor de var tidligere, men de vil meget gerne have et arbejde'. Men han tog ikke nogen af dem."

CS: "Hvorfor danskerne?"

YY: "Ja, han begrundede det med ... det ligger helt klart, mange danske arbejdsgivere vægrer sig ved at tage vores indvandrere."

CS: "Du har det der konkrete tilfælde. Kunne de der piger så tale noget dansk?"

YY: "Nej, det var meget, meget slemt".

CS: "Det er ikke en løspåstand, det der?"

YY: "I nogen tilfælde er det. Altså jeg kan også fortælle dig et tilfælde, hvor pigerne udmærket kan tale dansk og gøre sig forståelig, hvor arbejdsgiveren alligevel har sagt, da han opdagede, det var en indvandrerpige: 'Jamen, forresten jeg skal kun bruge to'. Og så er indvandrerpigerne dem, der er blevet skubbet til side. Vi ser det jo også, når vores indvandrerpiger er blevet langtidsledige - og det er en af de ting, som jeg kan blive meget, meget harm over. De skal ud i 7 måneders job; stat, amt og kommune - den er jo lavet om den regel fra 9 til 7 måneder, - og stat, amt og kommune påstår, at de er i den situation, at de kan kun anvise dem rengøringsarbejde. Og det ender med at 90% af vores indvandrerpiger, der er i arbejde, det er rengøringsarbejde - dårligt betalt rengøringsarbejde, hvor de efter vores mening må arbejde meget hårdere og meget hurtigere, og som følge deraf er det meget stresset og slidsomt for arme og ryg."

Vi præsenteres her for et *lukket system*. På den ene side er det svært at lære sig et rimeligt dansk, fordi man enten er arbejdsløs eller arbejder på arbejdspladser, hvor man er isoleret, sprogligt og socialt. På den anden side afvises indvandrede, som faktisk kan tilstrækkeligt dansk, under alle omstændigheder fra etnisk blandede arbejdspladser, fordi de er "indvandrere". De kastes tilbage til en hårdhændet udnyttelse i den etniske erhvervsghetto, hvor mang-

lende dansk kundskaber snarere er en positiv almenmenneskelig kvalifikation end en belastning. Således understøtter strategierne inden for arbejdsmarkedets mere attraktive dele de fremherskende strategier i de mindst attraktive. Det er netop på baggrund af, at arbejdsgiverne i de førstnævnte tilsyneladende mere eller mindre konsekvent afviser at ansætte mennesker med en afvigende ikke-dansk etnisk baggrund, at arbejdsgiverne i de sidstnævnte kan bedrive en nærmest hensynsløs rovdrift på de etniske minoriteters arbejdskraft.

Indvandrerhertz

For kvinderne er det først og fremmest rengøringsbranchen, det gælder. Men også denne er i sig selv opdelt efter arbejdets karakter og efter etniske linjer.

Interviews i afdelinger af KAF, som især organiserer medlemmer aktive i rengøringsbranchen, gav et interessant indblik i denne opdeling.

De interviewede nøglepersoner inddelte branchen i tre lag. Disse er præget af forskellige arbejdsforhold, forskellige lønniveauer, forskellige typer af arbejdsorganisation, delvist forskellig kunde-kreds, samt en markant forskellig etnisk sammensætning af arbejdsstyrken.

I det øverste lag finder vi de store selskaber, ofte multinationale, som for eksempel ISS. Her har rengøringsarbejdet en specialiseret karakter, er ofte kraftigt mekaniseret og rationaliseret, og kræver betydelige specialkundskaber og uddannelse. De ansatte arbejder ofte i selvstyrende grupper. Virksomhederne er medlemmer af DAF. De betaler overenskomstmæssige lønninger, og ansættelsesvilkårene kontrolleres og reguleres gennem det fagretslige system. Konkurrencekraften bygger på kvalitet, organisation, rationalisering og stordrift kombineret med højtudviklet specialisering. Disse virksomheder domineres af dansk arbejdskraft. Her er det utroligt svært for indvandrede at komme ind.

Et trin længere nede i branchehierarkiet finder vi nogle både større og mindre virksomheder med dårligere arbejdsbetingelser, betydeligt lavere lønninger og meget usikre ansættelsesforhold. Ofte består disses arbejdsstyrke næsten udelukkende af mindretallene; specielt indvandrede kvinder. De enkelte virksomheder foretrækker typisk at rekruttere arbejdskraft fra bestemte etniske grupper. De ansætter også ofte mindretalsarbejdere familievís, hvilket betyder en specielt

stor usikkerhed. I tilfælde af uoverensstemmelser og fyringer er det jo hele familien, der ryger.

Her er arbejdsforholdene hårrejsende. Igen et udsagn fra en kvinde i ledende position inden for KAF:

"Jeg har lige startet en sag op... det er et meget stort rengøringsselskab... 95% af de ansatte i det pågældende rengøringsselskab er indvandrerpiger. *De arbejder*, og det kan jeg dokumentere... Pigen, som denne sag handler om, er 26 år, og hun arbejdede fra uge 7 .. og frem til uge 22 ..., hvor hun har haft et enormt antal ugentlige arbejdstimer ud over det normale på 39 timer. Hun har så galt torsdag den 7. maj - hold nu fast, for det er rigtigt det jeg siger - torsdag den 7. maj arbejdede hun 21 timer, fredag den 8. maj arbejdede hun 19 timer. Det vil sige, at hun med rengøring arbejdede i 40 timer på to døgn, der som bekendt har 48 timer... De bliver udnyttet, vores indvandrerpiger, fordi de er bange for - de tør ikke sige noget til arbejdsgiverne, og de ved, hvor svært det er for dem at finde et andet arbejde. Denne her sag det er jo bare den ene uge, uge 19, et par uger længere henne, der arbejder hun også 73-74 timer. I uge 7, der arbejdede hun i 15,5 time hver dag, mandag, tirsdag, onsdag, torsdag, fredag, lørdag. Hun har ingen overtidsbetaling fået. Og det ved du lige så godt som jeg. Det havde aldrig gået, hvis det havde været en dansk pige. Der var ingen arbejdsgiver, der havde turdet eller vovet at byde en dansk pige de arbejdsforhold...

De ansætter indvandrerpiger, de tilbyder dem de groveste arbejdsforhold, for det ved de, de ikke kan få de danske piger til. De udnytter dem. Så hvis de bliver ansat 3 timer, lad os sige 3 timer, hver dag, så har de mange gange arbejdet 4,5 timer, inden direktøren giver dem lov til at forlade lokalet. Men de får kun løn for de tre timer... Vores indvandrerpiger bliver mange gange, når de er ansat i store rengøringsselskaber, i deres rengøringsarbejde... pålagt så meget arbejde, så de ikke kan nå det i den tid, de får løn for. Når så direktøren kommer og ser, de ikke er færdige, så siger hun til dem: 'Så må du blive her, til du er færdig, men du får ingen løn'. Det ville en dansk pige jo aldrig nogensinde finde sig i. Hun ville sige: 'Jeg er ansat i tre timer og nu er de tre timer gået, så nu går jeg'. Og det er der, jeg vil hen. Altså man kører en hetz på arbejdsmarkedet mod vores indvandrerpiger".

Endelig finder vi *længst nede* en vildtvoksende underskov af ganske små og marginale virksomheder. Disse er ofte mindretalsejede. De konkurrerer systematisk ved hjælp af familiearbejde og "sort

arbejde". Der hersker retsløshed. Arbejdsforholdene er elendige og uden nogen som helst form for kontrol fra fagforeningernes eller arbejdstilsynets side. Her finder vi ingen dansk arbejdskraft. Der finder en skarp konkurrence sted mellem "etniske" arbejdsgivere fra forskellige indvandrergrupper om at besætte nicher på et snævert og hårdt presset marked.

Noglepersonerne i KAF fremhævede, at branchens to nederste lag overlever takket være dårlige arbejdsforhold og lave lønninger. Her spiller de etniske minoriteter, som er mere eller mindre udelukkede fra arbejdsmarkedet i branchens øverste lag, en central rolle. Men selvom branchens forskellige lag udgør nogle delarbejdsmarkeder, som er mere eller mindre isolerede fra hinanden, er de underste lag ikke uden betydning for forholdene i det øverste lag. Også her presses lønningerne, og arbejdsforholdene trues på grund af den konkurrence, som det underbetalte arbejde i de to underste lag frembyder på et stenhårdt marked; et marked, hvor dele af kundekredsen først og fremmest går efter det billigste tilbud.

Reservatpolitik

Jeg har i det foregående givet nogle eksempler på typiske etniske erhvervsghettoer. Men der findes andre eksempler i forskellige brancher. I disse marginale nicher på arbejdsmarkedet udnyttes de ansatte så brutalt, at de brydes ned, fysisk og psykisk, efter ganske korte arbejdsperioder. De 7-9 måneder, som arbejdsloshedslovgivningen kræver for, at man skal kunne hæve arbejdsloshedsstøtte uden at blive udsat for karantæne, udgør i princippet en øvre grænse for, hvad de fleste klarer sig igennem.

Denne ekstreme udnyttelse er en form for etnisk diskrimination, som for en række virksomheders vedkommende synes at indgå i et institutionaliseret system; et system, der bygger på grundlæggende regler i dansk arbejdsloshedslovgivning.

Undersøgelser fra indvandrerens danske arbejdsmarked giver en række eksempler på virksomheder, som "systematisk pumper indvandrere ind på arbejdsmarkedet, og fyrer de ansatte lige så systematisk, så snart de har arbejdet de 1014 timer, der er forudsætningen for at blive medlem af en a-kasse".⁸⁵

På denne måde skubber arbejdsgiverne problemerne over på forsikringssystemet. Samtidig sikrer de sig, kommenterer en repræsentant for KAF, "hele tiden ... at have et friskt arbejdshold, der er ængstelig for at opnå sine 1014 timer, så de kan komme på fuld

⁸⁵ Ufer (1988a: 86); sammenlign også Schjødt og Meier (1989).

understøttelse".⁸⁶ Hun giver også eksempler på, at indvandrede kvinder skaffer sig 3-4 forskellige jobs for at få timer nok til fuld tid: "De er ét sted i halvanden time, to timer et andet sted, tre timer et tredje sted og lidt mere et fjerde sted. De flintrer og farer rundt fra arbejdsplads til arbejdsplads fra tidlig morgen til sen aften. Det er en uholdbar situation. Og den ville danske kvinder aldrig finde sig i. Men indvandrerkvinderne er nødt til det".⁸⁷

Truslen om firing med karantæne er altså en trumf for arbejdsgiverne, som sikrer, at de ansatte finder sig i hvad som helst. Udsigten til fem ugers karantæne betyder, at der kan udvikles et "fæstelignende forhold" til en virksomhed, hævder Arbejdstilsynet.⁸⁸ Der er grosteske eksempler på, at indvandrede har arbejdet gratis i flere måneder for at bevare deres arbejde.

Men, hvis det forholder sig på denne måde, så har dansk arbejdsløshedslovgivning i praksis længe fungeret som en slags offentlig støtte til at opretholde en arbejdskraftreserve for de etniske erhvervsghettoer; et "sort" reservat, hvorfra visse arbejdsgivere altid kan rekruttere billig, udhvilet og fjælgelig arbejdskraft til at udføre de mindst attraktive jobs under umenneskelige forhold.

Med ATB/UTB ordningen er der fra slutningen af 1980'erne blevet sat en stopper for, at denne proces kan fortsætte i det uendelige. Men samtidig er der, som tidligere nævnt, en hel del der tyder på, at de nye uddannelsesordninger sjældent er tilpasset til indvandrernes reelle behov. I så fald svigter det sociale og økonomiske sikkerhedsnet, som arbejdstilbudsordningen trods alt betød. I en sådan situation bliver de reelle valgmuligheder for mange lig med: det kommunale bistandskontor, eller job under retsløse forhold i en uorganiseret virksomhed.

Diskriminationens sammenhænge

Etniske minoriteter med rødder i såkaldte tredjelande udgør en lille del af den samlede danske arbejdsstyrke. Men det er samtidig en gruppe, der har en iøjnefaldende stilling på arbejdsmarkedet.

Det handler for det første om den ekstremt høje *arbejdsløshed*. For det andet peger tilgængeligt materiale på, at de indvandrede, som har arbejde, overvejende befinder sig i nicher på arbejdsmarke-

⁸⁶ *Op.cit.*: 88.

⁸⁷ *Op.cit.*: 87-8.

⁸⁸ Graversgård (1987: 108).

det med relativt lave lønninger, ekstremt dårlige arbejdsforhold og uregelmæssig beskæftigelse; kort sagt, *etniske erhvervsghettoer*. I en situation, hvor social mobilitet ind i mere attraktive dele af arbejdsmarkedet virker udelukket for andre end et lille mindretal blandt mindretallene, forekommer det opslidende familiearbejde i "Den Etniske økonomi" for alt for mange, at være det eneste realistiske alternativ til klientrollen eller lønarbejdets erhvervsghetto.

Jeg har i det foregående, på grundlag af det relativt sparsomme kildemateriale, som findes tilgængeligt, samt egne interviews, forsøgt at belyse dette almene billede fra forskellige vinkler. Formålet har været at pege på nogle problemstillinger, ud fra hvilke man fremover skulle kunne starte nogle systematiske undersøgelser angående de etniske minoriteters situation på arbejdsmarkedet.

Tidligere undersøgelser har vist, at indvandrede høje arbejdsløshed ikke kan forklares alene på baggrund af deres placering i konjunkturfølsomme områder af arbejdsmarkedet, før den omfattende omstrukturering og rationalisering satte ind fra midten af 1970'erne. Heller ikke det relativt lave uddannelsesniveau blandt de etniske minoriteter giver nogen fyldestgørende forklaring. Uddannelse og forbedring af de formelle faglige kvalifikationer synes ikke i sig selv i nogen højere grad at øge de etniske minoriteters konkurrencemuligheder på det danske arbejdsmarked.

Det er nødvendigt at søge efter sammensatte årsagssammenhænge, som bygger på en forståelse af det moderne arbejdsmarkeds omdannelse i løbet af de sidste par årtier. Jeg har peget på nogle vigtige forandringer af strukturel karakter. Jeg hævder, at disse danner grundlag for handlingsmønstre, som kan have kraftigt diskriminerende effekter i forhold til de etniske minoriteter, men uden at denne diskrimination i og for sig *behøver* at være forsætlig. Der er altså tale om en omfattende *uforsætlig* og strukturelt grundet *indirekte diskrimination*.

Det gælder nye sociale netværksmodeller for rekruttering af arbejdskraft. Det gælder også former for arbejdsorganisation, som fremmer et mønster med fagligt heterogene (sammensatte), men etnisk homogene selvforvaltende arbejdsgrupper inden for arbejdsmarkedets dynamiske sektorer. Effekterne af disse faktorer for strukturelt funderet diskrimination får deres store betydning på baggrund af arbejdsmarkedets voksende *segmentering*; det vil sige dets opsplitning i stadigt mindre og samtidig stadigt mere lukkede *faglige og virksomhedsspecifikke delarbejdsmarkeder*. Rekruttering, faglig kvalificering og opflytning af de ansatte til bedre jobs sker på

baggrund af et ofte snævert defineret interessesfællesskab mellem ledelse og privilegerede grupper af ansatte på de pågældende virksomheders *interne arbejdsmarkeder*.

Vi kan hermed se konturerne af en *selvforstærkende strukturelt funderet diskriminationsproces*; et arbejdsmarked, hvor de etniske minoriteter (fra "tredjelande") systematisk isoleres fra de sociale netværk, som leder mod interne arbejdsmarkeder med bedre arbejdsforhold og gode karrieremuligheder, mens deres egne stadig mere etnisk specifikke og segregerede netværk leder mod de etniske erhvervsghettoer. Ifølge denne model vil man - medmindre disse tendenser ikke brydes af en række aktive betræbelser for at fremme reel ligestilling - kunne forudse en *fortsat enklavisering af arbejdsmarkedet med etniske fortegn*.

Denne enklavisering vil blive uddybet på baggrund af en række forskellige former for *fortsættelig og institutionaliseret direkte diskrimination*. Den forsættelige diskrimination involverer en række forskellige umiddelbare aktører i arbejdslivets hverdag: arbejdsgivere, lønarbejdere og arbejdsledere på den enkelte virksomhed, fagforeninger, arbejdsformidlinger og andre offentlige institutioner.

Latente modsætninger mellem etnisk danske lønarbejdere og beskæftigede med etnisk mindretalsbaggrund er blevet tilspidset i forbindelse med økonomisk krise og omstrukturering af erhvervslivet fra midten af 1970'erne. Det giver sig udtryk i en lang række forskelligartede konflikter. For eksempel kan forholdet mellem etniske grupper tilspidses i en situation, hvor dannelsen af nye virksomhedsspecifikke arbejdsmarkeder presser medlemmer af faglærte forbund til at forsvare deres hårdt trængte faglige monopoler.

Men, mens der tales meget i faglige kredse om "de fremmedes" manglende "integration", er der blevet gjort utroligt lidt for faktisk at integrere etniske minoritetsansatte i positioner (som tillidsfolk og andet), hvor de kan få del i ansvaret for at udvikle forbedrede etniske relationer i arbejdslivet. I mangelen på en fremsynet dansk politik for at skabe harmoniske etniske relationer i det hele taget er fagforeningerne i alt for høj grad blevet offer for fristelserne til simpelthen ensidigt at - igennem en diskriminerende ideologi og praksis - *kontrollere*, at de etniske minoriteter ikke optræder som konkurrenter.

Denne holdning understøtter og legitimerer en række tilsyneladende spontane former for mobning og udefrysning af indvandrere på danske arbejdspladser i en situation, hvor arbejdsløshed og nye former for teknik og arbejdsorganisation sætter forskellige grupper

op mod hinanden. Enkeltstående fagforbund eller lokalafdelinger med et offensivt og kritisk syn har dårlige muligheder for at påvirke situationen i en positiv retning uden stærk støtte fra fagbevægelsen som helhed og i sidste instans fra det danske samfund som sådan.

Fagbevægelsen har altså været medvirkende til at jage de etniske mindretal ind og fastholde dem i de etniske erhvervsghettoer. I en situation, hvor de etniske minoriteter ikke selv har nogen organiseret interessenæssig platform i fagbevægelsen, kan måderne, hvorpå forskellige fagforbund hævder deres særinteresser, lettere antage en diskriminerende karakter.

Hvad, der i bedste fald kan betegnes som udbredt passivitet fra fagforeningernes side, har betydet af de etniske minoriteter står uden reelle muligheder for at kæmpe mod en hårdhændet udnyttelse i de etniske erhvervsghettoer. Efter en nærmere analyse fremstår det tydeligt, at disse erhvervsghettoer ganske enkelt er det uundgåelige spejlbillede af arbejdsløsheden, den økonomiske og sociale usikkerhed samt udfrysningen på arbejdspladserne og i faglige sammenhænge.

Kulturelt, socialt og fagligt isolerede og udsat for en konstant fyringstrussel har den enkelte mindretalsansatte ingen mulighed for at modsætte sig ofte helt urimelige krav på arbejdspladsen. Denne omfattende udnyttelse skulle i løbet af 1980'erne udvikle sig til en bestemt type af "smid-væk" strategi blandt arbejdsgiverne i visse virksomheder og brancher. Arbejdsløshedslovgivningen skulle her komme til at fungere som det institutionelle fundament, for at en både hensynsløs og kortsigtet udslidning af arbejdskraften kunne finde sted; en praksis, som minder en hel del om de måder, hvorpå transnationale selskaber længe har udnyttet arbejdskraften i dele af "den tredje verden". Ved at fungere som formidlere af arbejdskraft til disse ghettoer har også arbejdsformidlingerne understøttet denne institutionaliserede etniske diskriminering.

En række rutinemæssige former for institutionaliseret diskrimination finder på et højere plan sin legitimering og "berettigelse" i en bred *politisk konsensus* omkring de etniske minoriteters uddefinering som "fremmede" i det danske samfund og deres marginalisering på det danske arbejdsmarked. Denne konsensus synes at udtrykke en slags uskrevet overenskomst, som går på tværs af de traditionelle klasseskel. Den bakkes op af en ny form for racistisk ideologi, der tilbyder en kulturelt begrundet forklaringsmodel på "indvandrerproblemet"; en model ifølge hvilken offeret er "skyld" i sine egne pro-

blemer på baggrund af familieformer og kultur, som ikke stemmer med et moderne samfunds regler og konventioner.

På kulturens slagmark

De forskellige dyr lader sig inddele i: dem der tilhører Kejseren, dem der dufter godt, dem der er tamme, pattegrise, sirener, fabeldyr, vildhunde, dem der indbefattes i nærværende klassifikation, dem der opfører sig som gale, dem der er tegnet med en meget fin kamelhårspensel, dem der lige har slået en krukke i stykker, og dem der på lang afstand ligner fluer.

Gammelt kinesisk leksikon

En zoologi om folkeslagene er, af sagens natur, en umulighed.

Edmund Husserl

Det "kulturelle" er blevet til en central ideologisk slagmark for en "ny verdensordens" forskelligheder, uligheder og sociale og økonomiske modsætninger, hævder den amerikanske forsker, Immanuel Wallerstein.¹ Denne slagmark kan ikke forstås uden for samtidens komplekse sociale skel og konflikter, forankrede i den moderne kapitalistiske verden. Dominerende herskertechnikker såvel som forskellige former for modstand mod en rådende økonomisk og politisk orden udtrykkes stadigt oftere i termer af "kultur" og etnisk særegenhed.

Den katastrofale politiske udvikling i det tidligere Jugoslavien hænger blandt andet sammen med, at landet siden 1960'erne er blevet ramt af en dyb økonomisk og social krise;² tvunget i knæ af en ulige international arbejdsdeling og gældsbyrden til verdens rige lande og hensat under strikt administration af Verdensbanken og Den Internationale Valutafond. Men man forklarer rutinemæssigt brodermord og etnisk rensning med ensidige henvisninger til "uforenelige kulturmønstre, religioner og traditioner". Noget lignende gælder for eksempel forholdene på det indiske subkontinent, hvor opblussende etniske konflikter forklares som udtryk for modsætninger mellem det "muslimske" og det "hinduisk". Og for ikke så længe siden har vi set Golfkrigen systematisk blive forklaret

¹ Wallerstein (1990).

² Schierup (1990).

som et udtryk for uforeneligheden mellem "islamisk kultur" og "den vestlige civilisation".

I Danmark er det såkaldte "indvandrersproblem" blevet til en tilsvarende slagmark. Her kappes en række politiske aktører og samfundsdebattører om, hvordan man skal definere "indvandrernes kultur" og løse de samfundsproblemer, den påstås at være ophav til.

Per Madsen, Preben Møller Hansen, Søren Krarup, Mogens Glistrup og andre populistiske tribuner taler fra hver deres politiske perspektiv om "det fremmedes" kulturelle væsensforskellighed og dets uforenelighed med danskheden; en fare for dansk arbejderklasses fællesskab, for danske lokalsamfunds overlevelse eller for det nationale fællesskab og kristenheden.

En liberal, indvandrervenlig og anti-racistisk opinion går til modangreb ved at fremhæve en multikulturel utopis mange dyder i termer af "kultur". De ansatte i det velfærdsinstitutionelle behandlerapparat taler om "to-kulturel pædagogik" og skræddersyede, kulturelt tilpassede integrationsprogrammer.

Det akademiske forskersamfund faldbyder de forskellige kombatanter en række forklaringer på forskellige problemforhold under betegnelser som "kultursammenstød", "kulturkløfter" og "kulturelle misforståelser". Kurer for disse svøber markedsføres under varemærker som "kulturforståelse", "kulturel kompetence", "interkulturel kommunikation" eller "pluralistisk integration". Samtidig oversvømmes vi af forskningsrapporter, hvis titler taler om "de fremmede".

Fortalerne for mellemmenneskelig tolerance og et "multikulturelt samfund" vil noget helt andet end de populistiske folkeforførere på højre såvel som venstrefløj. Men de udtrykker sig alligevel igennem et lignende sprog; en lignende dulgt "diskurs". "Kultur" er blevet en slags universalforklaring; let at fatte. Kultur opfattes på den ene side som "et problem", men på den anden side som en "ressource", en "berigelse" eller som en slags "panacea"; et universalmiddel, der kan læge alle samfundets problemer og sygdomme. Men en overdosis af kulturalistisk forståelse er fatal. Socio-økonomisk og politisk betingede sociale uligheder kan vi ikke bare lave om til "kulturelle forskelle". Der behøves en dosis modgift mod *alt* for forskellighedsfikserede måder at se tingene på. Avnerne må skilles fra hveden. Vi må stoppe op, se tilbage på vore erfaringer, tage vare på vor fornuft, granske vort sprog, tage vore motiver såvel som vore handlinger op til revision, og ikke mindst; lytte til de mennesker, som vi taler om.

Racismens dulgte grammatik

Den udbredte diskrimination og de etniske minoriteters problematiske situation på boligmarkedet og på arbejdsmarkedet, som jeg har diskuteret i de to foregående kapitler, understøttes af fremvæksten af en ny-nationalistisk ideologi med racistiske undertoner overalt rundt omkring i Europa. Det er en ideologi, som fortæller os, at verden består - eller retteligt *bør* bestå af - af en række fra hinanden helt adskilte folkeslag, hver for sig naturligt forenede til et selvindlysende fællesskab på grundlag af separate "kulturer". Disse kulturer er væsensforskellige. De er indbyrdes uforenelige, og de bør derfor med al magt holdes adskilte. Kulturblanding er kultursmitte, som truer en sund folkesjæl i et sundt samfundslegeme.

Når man idag taler om at satse på en politik, som skal modvirke "fordomme" hos den danske majoritetsbefolkning og fremme etnisk ligestilling, er det nødvendigt at forstå denne nye racismes specielle karakter såvel som dens sociale baggrund.

Men diskussioner om racisme og racediskriminering har som helhed indtaget en ganske marginal rolle i den danske indvandrerdebat - også inden for den såkaldte "indvandrerforskning".³ "Racisme" og "racediskrimination" forbindes i Danmark stadigvæk for det meste med ekstreme og åbenlyse former for vold; oftest blandt unge medlemmer af ekstremistiske bevægelser på "græsrodsplan" ("Grønjakker", "nynazister" og så videre). Det er også stadigvæk iøjnefaldende fysiske kendetegn - ikke mindst hudfarve - der ses som udgangspunktet for at racistiske stereotyper dannes.⁴ Endvidere er der blevet fokuseret på racisme som et spørgsmål om *individuelle* fordomme, værdiorienteringer eller "holdninger";⁵ en slags moralsk eller sjælelig sygdom, der skal kureres med folkeopdragelse og "information".

En omfattende diskussion om den moderne racismes karakter rundt omkring i verden har dog ledt mod en langt bredere definition af begrebet "racisme" og "racediskrimination", som idag omfatter negativ stempling og forskelsbehandling med henvisning til afstamning, national og etnisk oprindelse; et udgangspunkt som er antaget i de vigtigste internationale konventioner. I forskningssammenhæng

³ Undtagelser er for eksempel Jacques Blums (for eksempel 1982, 1986a og 1986b) og Carsten Svane Hansens (1992 a+b) arbejder.

⁴ Den svenske forsker, Anders Lange (1992) har for nylig med bogen, *Refleksioner kring rasism*, slået et tappert slag for denne ortodokse visdom.

⁵ For eksempel Blum (1986a). For en mere bred opfattelse i dansk sammenhæng se dog Svane Hansen (1992b).

er det konventionelle syn på racisme som (først og fremmest) udtryk for individuelle holdninger blevet stillet mere og mere i tvivl til fordel for perspektiver, der beskriver den moderne indvandrerfjendtlighed som en form for "diskurs". Det vil sige en slags kollektiv forestillingsverden og et sprog, som bygger på en underliggende logik; en logik, der for det meste ikke er bevidst hos det enkelte menneske, der udtrykker racistiske fordomme.

Her handler det *først og fremmest* om et *sprog* og en forestillingsverden, som de fleste af os ikke er bevidste om, selv om vi alle tager mere eller mindre del i den. Ikke om en moralsk eller sjælelig defekt hos det enkelte menneske. Således beskriver den svenske forsker Hedi Bel Habib racismen "som struktureret som en ubevidst grammatik, et bøjningsmønster, som styrer tænkningen og sprogbrugen på alle samfundsniveauer".⁶ Stefan Jonsson taler om "racismens diskurs" som et mere præcist begreb for denne ubevidste grammatik. Det handler om "et kollektivt og vidtforgrenet paradigme, som bestemmer hvorledes, hvornår, hvorfor og mod hvad, racismen kommer til udtryk", hævder han.⁷

I Danmark, som i en række andre europæiske lande er denne diskurs, denne ubevidste grammatik eller dette ideologiske system idag koncentreret omkring "indvandrerproblemet"; det spørgsmål, som vi på en enestående usund og besat måde knytter hele vor politiske debat op omkring.⁸ Der er sket en almen *racialisering* af de vesteuropæiske samfund, hævder den franske racismeforsker, Pierre André Taguieff,⁹ med et begreb, som oprindeligt blev skabt af Franz Fanon i hans kritik af det koloniale samfund. "Racialisering" vil nærmere bestemt sige, *at forvandle særlige former for oprindelse og kulturel eller etnisk baggrund til absolutte skel mellem mennesker*; en slags absolut udelukkelsesprincip, som bygger på en statisk og nærmest "biologiseret" opfattelse af "kultur".

Dette er den grundlæggende diskurs bag "indvandrerproblemet", som jeg diskuterede det i denne bogs kapitel ét.

Racismens problematiske udbredelse og den måde, den kommer til udtryk, diskuterer også Stefan Jonsson i sin nyligt udkomne bog (1993), *De andre - Om Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. Han mener at begrebet "indvandrer" har fået en stemplende betydning og funktion, som bidrager til diskrimination og racialisering:

⁶ Bel Habib (1992a).

⁷ Jonsson (1993: 258).

⁸ For at parafrasere professor Bernd Martin ved Europacentret i Wien. Citeret i Woollacott (1991) og Jonsson (*ibid*).

⁹ Taguieff (1987).

At gentagne gange pege et menneske ud som indvandrer, er diskrimination. At gentagne gange definere et menneske som et problem, er også diskrimination. At pege et menneske ud som et problem, fordi vedkommende er indvandrer, er ny-racisme.

Ankerpunkter for denne "racialisering" i Danmark og andre vesteuropæiske samfund er begreber som "indvandrere", "integration", "kulturelle forskelle" og "de fremmede". Den racialiserede multikulturelle diskurs kan man næppe skille fra sin funktion, hævder Taguieff. Den udgør en syndebugs-ideologi, på grundlag af hvilken man med en naturlig selvfølgelighed kan fremstille "offeret" (de etniske minoriteter) som en aggressiv trussel, "mod hvilket man kan koncentrere alt had hos den gruppe, i hvis navn man taler, og hvis interesser man forestiller at forsvare".¹⁰ Denne ideologi reaktiverer historisk dannede racistiske myter under dække af et "forsvar for folkeslagenes ret til en egen identitet"¹¹; en forestilling, som bygger på tanker om absolutte forskelle og skel mellem forskellige folkeslags "kulturelle arv" og deres forskellige etniske oprindelse og afstamning.

Inddelingen af nationen i "vi" og "de fremmede", "danskere" og "indvandrere", er en hovedforudsætning for fjendtligheden mod de etniske minoriteter.¹² "Myndigheder og medier giver i virkeligheden racehetzerne det vigtigste redskab: de navngiver en stor gruppe landsmænd som i grunden fremmede", hævder Arne Ruth, chefredaktør (inden for kulturområdet) på Sveriges førende dagblad, *Dagens Nyheter*.

Det samme kan man sige om mange af de forskere og dele af den liberale opinion, som ellers betragter sig selv som "indvandrer-venner"; de populistiske agitatorers arge modstandere. Det handler om mennesker, som går ind for et tolerant og multikulturelt samfund, og hvis holdninger ved første øjekast synes at stå langt fra et racistisk ideologisk budskab. Men går man dybere, fungerer fælles begreber som "de fremmede", "integration" og "kulturelle forskelle" på en måde, så de inviterer til en problematisering af De Andre.

Når det gælder forskningen om indvandring og etniske relationer i Danmark, har denne i alt for høj grad haft et ukritisk forhold til begreber, som den selv har ført til torvs. Man tænker på og taler om konflikter i samfundet ved hjælp af nogle enkle kulturetiketter, som man fortsætter med at hæfte på forskellige "indvandrergrupper".

¹⁰ Taguieff (1987).

¹¹ *Op.cit.*: 14ff.

¹² Ruth (1992).

Det handler også om forbindelsen mellem "socialt problem" og "fremmede kulturer", som opererer med en (udsagt eller ikke-udsagt) "lægge skylden på offeret" logik. Det drejer sig om en kategorisering af forskellige kulturer, der betragtes som mere eller mindre egnede til at passe ind i et "moderne samfund".

I mange tilfælde er der faktisk en forbavsende lighed mellem de begreber og forklaringsmodeller som, på den ene side, den akademiske forskning og de offentlige betænkninger opererer med og på den anden side den type af argumentation, som man støder på hos debattører som Per Madsen, Søren Krarup og Mogens Glistrup, i formiddagsaviserne og i diskussioner med menigmand. Det vil sige; argumenterne tværs over den offentlige samtales spektrum har en udpræget tendens til at operere med en lignende (udsagt eller ikke-udsagt) "lægge skylden på offeret" logik.

Det virker med andre ord, som om den offentlige samtale om indvandrere i høj grad - på trods af uenighed om de fleste konkrete politiske spørgsmål - i høj grad iscenesætter et fælles problemkompleks. Disse præmisser er sjældent rigtigt bevidst for den, som fører talen eller argumentationen. Men ikke desto mindre får deres skjulte tilstedeværelse vigtige konsekvenser i virkeligheden. Hermed har såvel politikerne som den offentlige forvaltning, forskningen og den oplyste liberale opinion ufrivilligt været med til at opbygge den nye racismes ubevidste grammatik. Det er en problemstilling, hvis forudsætninger og omfattende konsekvenser jeg diskuterer nærmere i de følgende kapitler.

"De fremmede iblandt os"

Racismens gamle og "nye klæder"

Nazismens antisemitisme og Europas kolonisering af Afrika og Asien blev *først og fremmest* retfærdiggjort med henvisninger til såkaldte *racebiologiske* teorier.¹³ Det er altså først og fremmest det faktum, hævdede man, at mennesker er skruet forskelligt sammen fra naturens hånd, som forklarer, at nogle, så at sige, er "programmerede" til at forblive samfundets slaver eller udstødte. Udvalgte synlige fysiske kendetegn, som mørk hud og krogede næser, eller usynlige formodede fysiske forskelligheder baseret på

¹³ Om forholdet mellem racisme og kolonialisme, se for eksempel Lindquist (1992). For en generel teoretisk diskussion om racisme se Miles (1989).

en bestemt genetisk oprindelse *stigmatiserer* visse folkegrupper. De fungerer som de ydre tegn på eller symboler for afvigende mentale egenskaber og kulturel ikke-tilpasningsbarhed. Disse "mindreværdige racer" fortjener ikke at nyde godt af samme privilegier som "hvide" europæere eller renblodede arier. Dette retfærdiggør diskriminering, udnyttelse, udplynning, udelukkelse, indespærring eller udryddelse.

Dette racebiologiske syn på samfundet blev efter anden verdenskrig fuldstændigt politisk diskrediteret. Baggrunden var dels de skræmmende spor fra nazismens racistiske og antisemitiske udryddelsespolitik. Men også den eurocentriske verdensanskuelse, som havde udgjort det ideologiske grundlag for Europas koloniale erobringstogter og den økonomiske udsugning i Afrika og Asien blev kritiseret som undertrykkende, reaktionær og utilidsvarende. Europas gamle oversøiske imperier (England, Frankrig osv) brød sammen og moderne ideologier, som talte om "udvikling" og internationalt samarbejde kom hurtigt til at dominere den post-koloniale politiske tankegang. Men nye racistiske strømninger i Vest- og Nordeuropa har i løbet af 1970'erne (specielt England), 1980'erne og 1990'erne, givet næring til voksende politisk modstand mod efterkrigstidens økonomisk betingede indvandring og senere mod den kontinuerlige ankomst af flygtninge fra den tredje verdens og Østeuropas autoritært styrede stater og krigshærgede områder. "De fremmede" "truer vor livsform og vort nationale sammenhold".

I Danmark har både forskningen og en indigneret, tolerant og respektabel offentlighed fokuseret mest på iøjnefaldende græsrodsracisme blandt unge danskere.¹⁴ Men Mogens Glistrup og Fremskridtspartiet ligger tæt op ad en politisk bevægelse som Le Pens indvandrerfjendtlige og højreradikale *Front National* i Frankrig. Søren Krarups nationalromantiske og anti-islamiske retorik har også et på-forskellighed-manisk-fikseret indvandrer-fjendtligt budskab som sit centrale omdrejningspunkt. Intolerancen på højresiden af det politiske spektrum modsvares af en ikke mindre udtalt intolerance inden for rammerne af dele det traditionelle politiske venstre; i 1980'ernes stormfulde indvandrer- og flygtningedebatter først og fremmest repræsenteret ved den populistiske socialdemokrat Per Madsen og den traditionelt venstre-kommunistiske formand for Sømandsforbundet og partiet Fælleskurs, Preben Møller Hansen. Også i disses politiske retorik er en indvandrer- og indvandringsfjendtlig nationalisme den centrale dagsorden. Men den finder her

¹⁴ Blandt forskere, for eksempel Blum (1986).

en form med særlig appel til forskellige grupper af danske arbejdere, og for Per Madsens vedkommende sikkert også dele af den traditionelle middelklasse med orientering mod Socialdemokratiets traditionelle højrefløj.¹⁵

De nye indvandrerfjendtlige politiske ideologer og folkelige bevægelser forvalter Europas racistiske arv på en ny måde.¹⁶ Gamle fjendebilleder bearbejdes, får ny indpakning og indprentes i den folkelige bevidsthed på måder, så man undgår at komme alt for stærkt i konflikt med toneangivende politisk sprogbrug og koutyme.

Synlige biologisk arvelige kendetegn (hudfarve, hår, øjne, fysiognomi) fortsætter ganske vist i praksis med at fungere som åbenlyse markører for forskellige typer af institutionel diskriminering og "sortering" af mennesker: fra politiets daglige praksis ved Danmarks og andre vesteuropæiske landegrænser til hverdagslivets diskriminerende handlinger i offentlige institutioner, i boligområder og på arbejdspladser. Men de historisk belastede racebiologiske ideer er bandlyste fra den officielle politiske arena. De er ikke forenelige med moderne forestillinger om demokrati, tolerance og mellemfolkeligt samvirke. De mere sofistikerede blandt de nye indvandrerfjendtlige politiske ideologer og folkelige bevægelser undgår da også åbenlyse henvisninger til traditionelle racebiologiske tankegange. Det centrale begreb er derimod *kultur*. Etniske grupper betragtes som uforenelige på grund af deres *forskellige kulturer*. Det er henvisninger til *kulturel forskellighed*, som legitimerer diskrimination og udelukkelse fra "nationen".

Indvandrerne forskellige kulturer betragtes som væsensfremmede og som uforenelige med "vores" kultur. Ikke fordi deres kultur egentlig er ringere end vores. For eksempel Mogens Glistrup tager (i det mindste på overfladen) nøje afstand fra alle vestlige kulturoverlegenheds-forestillinger. Han distancerer sig fra en tidligere tids kolonialisme og tidligere raceteoriers forestillinger om et naturligt *hierarki* mellem de menneskelige "racer".¹⁷ Men hver ting på sin plads. En dansk nation som invaderes af væsensfremmede kulturer forgiftes og taber sin livskraft.

¹⁵ For en grundig almen diskussion af moderne populistiske bevægelser og ideologiske strømninger i Norden, se Fryklund och Peterson (1981).

¹⁶ I Tyskland, for eksempel, forvalter dagens racistiske strømninger i samfundet på mere eller mindre skjulte eller åbenlyse måder den nazistiske og antisemitiske arv (Rätzkel 1991). Også i for eksempel England (se for eksempel Cohen 1987) og Frankrig (se for eksempel Balibar 1992) findes der en stadigvæk levende antisemitisk tradition. Men her er det også arvet fra kolonialismens racistiske ideologier (*op.cit.* og Lindquist 1992), som udgør et vigtigt historisk råmateriale for konstruktionen af den moderne tids diskriminerende diskurser.

¹⁷ Som Nacef (1993) gør rede for.

Det er først og fremmest mindretallene med en etnisk baggrund i "muslimske lande", som er blevet gjort til ofre for denne nye kulturalistiske forskelsracisme. Tidligere tiders "anti-semitisme" modsvares idag af en voksende "anti-islamisme". "Muhamedanerne" er for Danmark som "en dråbe arsenik i et glas rent vand", som Glistrup udtrykte det engang i 1980'erne. I sin bog fra 1991, *De fremmede i landet*,¹⁸ skriver han om den "u-overstigelige afgrund"¹⁹ mellem dansk kultur og de muslimske indvandreres kultur. "De to kulturer står... til hinanden som ild og vand".²⁰

Glistrups synspunkter kan ikke betegnes som "gammeldags racisme", hævder kultursociologen, Mehmet Ümit Necef,²¹ noget der ofte gøres. Der forekommer ikke genetiske-biologiske forklaringer i Glistrups ideologisk-sproglige univers. På den anden side er hans kulturforståelse dog nærmest biologisk, fortsætter Necef:²²

Racen og racens biologiske egenskaber er forsvundet fra forklaringsrammen, og man har erstattet 'race' og 'gener' med 'kultur'. En kultur, der er så statisk, altslugende, uforanderlig, dybtforankret, upåvirkelig, hermetisk lukket over for omverden, at man står tilbage med to muligheder: Enten en jungiansk forklaringsmodel, der går ud på, at kultur er noget der sidder i underbevidstheden og styrer bag om personen. Personen er, med andre ord, en bæremaskine for kulturen. Eller at kultur er noget, der sidder i blodet, i generne. Personen kan ikke løbe fra sin kultur, ligesom vedkommende ikke kan løbe fra sit udseende, sin hudfarve og biologiske arve-masse.

Det er en racisme, hvis bærende tema ikke er den biologiske arv, men derimod ikke-reducerbare, absolutte kulturelle forskelle. Det er en racisme, som i det mindste ved første øjekast, ikke hævder at visse grupper af mennesker er overlegne i forhold til andre. Den insisterer udelukkende på skadeligheden af at udviske grænser, på uforeneligheden mellem kulturelt bestemte livsformer og traditioner. Det er en "racisme uden race",²³ som den franske sociolog Étienne Balibar, udtrykker det. Samtidig med, at man undgår at tage til konventionelle racistiske argumenter hentet fra racebiologien eller genetikken, demonstrerer neo-racismen, hvorledes kultur kan bringes til at "fungere som natur", på en måde, "hvorpå man á

¹⁸ Glistrup 1992 (første udgave 1991).

¹⁹ *Op.cit.*: 246.

²⁰ *Op.cit.*: 252.

²¹ Necef 1993.

²² *Ibid.*

²³ Balibar (1990).

priori kan spærre individer og grupper inde i en genealogi, en bestemmelse, som hviler på en uforanderlig og urørlig oprindelse".²⁴

Menneskelig natur og "kulturelle forskelle"

Dette ideologiske budskab om kulturernes absolutte væsensforskellighed og uforenelighed udgør grunden for, hvad den engelske forsker, Martin Barker (1981) har kaldt for "den nye racisme" (*new racism*). Hans udgangspunkt var et detaljeret studium af udsagn fra personer som Enoch Powell, Alfred Sherman og Margaret Thatcher. Det drejer sig om politiske forgrundsfigurer i debatten om indvandrede etniske grupper i 1970ernes og 1980ernes Storbritannien, hvis ideologiske budskaber kommer tæt på vore egne indvandrerfjendtlige nøglefigurer som Mogens Glistrup, Søren Krarup og Per Madsen.

Mens "den gamle racisme" byggede på fysisk antropologiske (biologisk orienterede) raceteorier kan man nærmest betegne neo-racismen som et populistisk udtryk for en "socio-biologisk" filosofisk og samfundsteoretisk tradition. Samfundets karakter forklares ud fra ideer om menneskets biologiske egenart med *kulturen* som det formidlende led. Efterkrigstidens racistiske ideologer, hævder Barker, henviser alle til, at det er det normale udtryk for "den menneskelige natur" at danne grupper på basis af *kulturel lighed*. Det skiller dem ud fra andre folkegrupper, der opfattes som "fremmede" og udelukkede fra gruppens naturlige fællesskab. Den cement, der binder en gruppe sammen, er dens fælles livsmønster: dens kultur. Denne fælles kultur er også essensen i den enkeltes personlige identitet. Denne er ikke udtryk for individuelle valg, men naturligt givet så at sige på forhånd.

Den racistiske ideologi er iøvrigt tæt sammenvævet med en *ekstrem nationalisme* i en tid, hvor nationalismen er en anakronisme. Det handler om en forståelse af begrebet "nation", som bygger på sociobiologiske ideer om kulturelt fællesskab og etnisk renhed. Det fælles livsmønster er grundlaget for enhver genuin gruppesolidaritet, hævder man. Kulturen holder folk sammen ved at give dem en kollektiv bestemmelse og fælles vilje. Dette kulturelle fællesskab og følelsen af at høre til er "instinktivt" givet i og med den grundlæggende menneskelige "natur". Uden det skulle nationen ikke kunne eksistere. For nationen er intet andet end det levende udtryk for et folks fælles traditioner og livsmønster. Set ud fra dette perspektiv er den ideelle nation kulturelt og etnisk homogen. Ofte anvendes den

²⁴ *Op.cit.* (1990: 34).

idealiserede familie som en analogi for nationen, som det klart fremgår af Søren Krarup citatet nedenfor, hentet fra morgenavisen *Jyllands-Posten* i eftersommeren 1984:²⁵

Igennem mere end tusind år har vi her i landet udgjort en *nation* med samme religion, sprog, kultur og historie, og dette nationale fællesskab kan man naturligvis ikke knipse til side som noget ligegyldigt, fordi økonomiske eller ideologiske interesser tilsiger politikerne at gøre det. Man skal det heller ikke. Kærlighed til fædrelandet og hjemmet er én af de smukkeste menneskelige følelser, der findes, nøje sammenhængende med ægthed og anstændighed - og en gammel nationalstat svarer jo netop til et hjem. Her har familien eller folket sit fristed og sit særlige fællesskab. Det forhindrer ikke, at man kan få gæster. Det forhindrer heller ikke, at man kan åbne sine døre for nødstedte og eventuelt give dem permanent ophold. Men hvis man vil se bort fra forskellen på værter og gæster ved at forvandle familiens hjem til et offentligt herberge, så begår man et overgreb mod familien og hjemmet og grundlægger samtidig en lang række konflikter, som bestemt ikke vil og ikke kan blive fredelige. Forskellene må erkendes - forskellen på hjem og herberge, på danskere og fremmede, på kristne og muhamedanere. Forskellene må både erkendes og respekteres".

Denne fundamentalistiske sognepræst er i Danmark en af de mest velartikulerede repræsentanter for den populistiske ideologi, som skulle udvikle sig til en vigtig politisk kraft overalt i 1980ernes Europa - fra Jean Marie Le Pen i Frankrig til Ian Wachtmeister i Sverige.

Vi er ganske vist alle sammen, fremhæver alle disse "nye racister" i modsætning til "de gamle", mere eller mindre *éns* fra naturens hånd. Men det er netop denne *fælles menneskelige natur* som ligger bag ved den universelle tendens til at danne lukkede, etnisk rene samfund i modsætning til "de fremmede". Det ligger simpelthen i den menneskelige natur at udelukke "fremmede" fra samfundets kulturelle fællesskab. Det er også naturligt at forsvare dette samfund, når fremtiden for dets livsform ses som truet. Det gælder briter og danskere såvel som pakistanere, tyrkere, serbere og kroater; danskere såvel som "de fremmede". På den måde er vi alle ens. Denne reaktion bygger på naturlige instinkter og almindelige menneskers sunde sans, hævder man. Netop på grund af, at den er instinktiv og biologisk begrundet, så er tendensen til at forsvare en given kultur også noget, man ikke kan diskutere rationelt eller logisk. Det betyder ikke, at den er dårlig. Tværtimod har denne naturlige tilbøjelighed tjent nationens overlevelse i mange hundrede

²⁵ Krarup (1984).

år. Og retten til et eget (kulturelt homogent) etnisk-nationalt hjemland bør også udgøre en grundlæggende menneskeret. For igen at give ordet til Søren Krarup, som han refereres i et interview med *Ekstra Bladet*:²⁶

Danmark kan ikke overleve som Danmark, hvis der en dag står en halv til en hel million muslimer inden for vore grænser og kræver at forblive muslimer. De må kræve deres ret - og *deres* ret vil krænke vores ret til kun at være os selv *hos* os selv. Krigen om det danske hus vil flamme op i gadernes rå, demarkationslinjer... Den kristne, historisk rodfæstede danskhed er ligesom vort helbred: Vi tænker ikke på det, når vi er raske - først når sygdom angriber os, bliver vi bevidste om det... Folket er sundt... Det har - ubevidst slumrende - en dyb historisk identitets-arv. En arv, der instinktivt vækkes til live som et immunforsvar... Det tavse flertal er ikke åndløst, rodløst og ligeglad... Det er dybt bekymret og bange. Det tavse flertal opfatter ikke abstrakt og teoretisk, men mærker på den konkrete hverdags tusinde små stik, at den sunde krop er under angreb.

Den instinktive karakter af menneskers forsvar for deres adskilte kulturer og nationen, som Søren Krarup her postulerer, afslører den liberale integrationstankes overfladiskhed og de fatale politiske fejlgreb den giver anledning til, mener de ny-racistiske ideologer. Mennesker, der tilhører forskellige kulturer, og som indgår i en særlig livsform, hævder man, ønsker at bevare denne *intakt og adskilt* fra andre væsensforskellige kulturer og livsformer. Det handler ikke om en personlig stillingtagen. Det ville simpelthen være *unaturligt*, hvis det skulle forholde sig anderledes. Lovgiveres liberale reformer og velmenende skrivebordsintellektuelles spekulationer om "integration" saboterer dermed også et naturligt instinkt og gør derfor nærmest ubodelig skade på det nationale fællesskab. Derimod er almindelige menneskers instinktive "sunde sans" og deres ønske om en særlig og adskilt kulturel identitet ikke bare "naturlig": den sætter indvandringens problem på sin spids og tegner dagsordenen for et opgør med enhver form for liberal integrationspolitik.

Det mest harmoniske og lykkelige miljø for mennesker fra forskellige kulturer, hævder neo-racisterne, er deres eget nationale hjemland, et lukket og beskyttet territorium, hvor deres traditioner og livsform kan finde fuld udfoldelse. "Hvem er jeg?", spørger Søren Krarup retorisk, og svarer:²⁷

²⁶ Gazan og Westberg (1982).

²⁷ Krarup (1984).

Muhamedaneren er muhamedaner. Det bestemmer hele hans liv og holdning. I Danmark er vi kristne, og det bestemmer vores hele liv og holdning. Hvordan skulle muhamedaneren og vi kunne "integreres" uden at høre op med at være os selv? Det er naturligvis umuligt. Dette ville være et homunculus eller et kunstprodukt, som kun findes i politikeres og planlæggeres firkantede hoveder. I virkelighedens verden er man *enten* muhamedaner eller kristen - og her i Danmark er vi kristne".

Men tilstedeværelsen af "fremmede kulturer" i Storbritannien, Danmark eller andre vesteuropæiske lande truer ikke bare majoritetsbefolkningens livsform og det nationale sammenhold, postulerer de nye racister. Det betyder også, at indvandrerne selv bliver forhindrede i at "udvikle deres særlige kulturer". Det er derfor uundgåeligt, at der opstår frustrationer samt fjendskab og uoverstigelige modsætninger mellem majoritetsbefolkningen og indvandrede etniske grupper. Derfor kan repatriering (hjemsendelse), strenge begrænsninger for familiesammenføring og en restriktiv indvandrings- og flygtningepolitik også fremstilles som i grunden humane, demokratiske og hensynsfulde foranstaltninger, der tjener "de fremmedes" egen langsigtede interesse.

Familiesammenføringer og indvandringen af "khomeiniserede" flygtninge skærper disse indbyggede kulturelle modsætninger, mener en bekymret og pragmatisk Per Madsen,²⁸ og dermed behovet for en fremsynet politik for repatriering:

Det næste bliver ... at følge Frankrigs og Hollands eksempel med at give dem et beløb, så de kan rejse hjem... Vi bruger 30-40.000 kroner om året på at uddanne hvert indvandrerbarn, og dem har vi 470 af. Blot for at se, at de efter 10 års skolegang gifter sig med en landsmand, der kommer direkte fra plogen, og for pigernes vedkommende iklædes tørklæde og lange gevandter. Jeg vil ikke sidde og se på, at de piger går ned. Jeg vil ikke have, at der indføres middelalderagtige tilstande... Med den livsstil får vi dem aldrig ind på de danske arbejdspladser. Arbejdsmarkedet vil jo ikke have folk, der ser så anderledes ud. De vil have folk, som de er flest. Det er jo sådan, virkeligheden ser ud. Med det kulturmønster, nogle af indvandrerne lægger for dagen, kan de lige så godt rejse hjem og dyrke deres arbejdsløshed der".

En ukontrolleret indvandring og blanding af forskellige kulturer blokerer altså "de fremmedes" fremgang i samfundet. Samtidig fører det til en fremadskridende nedbrydning af den naturlige sociale orden og enhver sund moral. Det leder mod "fundamentalisme", kriminalitet og hellig krig i gaderne midt i fredelige danske købstæder. Den selvbestaltede "humanistiske lobby" - "menneskevenner

²⁸ Her i et interview med *Informations* Lene Frøslev (1987).

med svag tænkeevne",²⁹ som taler om tolerance og en gylden multi-kulturel fremtid - afslører hermed sig selv, hævder Hasselbalch (Den Danske Forening) i sit neo-racistiske manifest, *Viljen til modstand*, som en selvcentreret og farlig, anti-humanistisk "lobby":³⁰

Hos os sidder humanisterne og tænker smukke tanker. Mener, at vi står over for en "multikulturel" fremtid, som er et stort gode. Henviser til, at det da gik meget godt i England (lige indtil Rushdie-sagen pludselig katalyserede den fundamentalistiske muslimske identitet og man hørte råbene "dræb, dræb" i gaderne, hvilket de som regel glemmer at berette). Fortæller om vor pligt til at vise tolerance. Herser og regerer med de uvillige og forlanger aflad i form af betalinger til store indsamlinger, som kan bruges til at "informere" endnu mere om det "multikulturelle" samfunds velsignelser og til at indforskrive endnu flere muslimer ubeset.

Hermed udpeges "multikulturalisterne", med deres vision om et tolerant samfund, hvor mange forskellige kulturer eksisterer fredeligt side om side også som neo-racismens politiske fjende nummer et. Glistrup, Krarup og som i nedenstående citat, Hasselbalch beskriver dem som prægede af en farlig idealisme, der sætter det nationale fællesskabs velfærd og overlevelse på spil:³¹

Hvad tænker de mon på? Hvor mange folkeslag vil de i deres eksotiske vanvid importere? ... Hvor mange forskellige indbyrdes uforenelige kulturer vil humanisterne bænke ved vort bord, inden de bliver tilfredse? Muslimerne må ikke spise svinekød, hinduerne ikke køer, andre ikke andet. Hvad skal vi mon spise til sidst, når vi skal sidde ved samme bord i det store fællesskab?

Men måske findes der flere ligheder mellem "menneskevennerne" og de folkekære demagoger, der angriber dem, end såvel de første som de sidste selv opfatter.

Det liberale etablissement og kulturalismens hegemoni

Mark Duffield,³² en anden britisk forsker hævder, at "den nye racisme", som den beskrives af Barker, bare er den ene pol i et omfattende ideologisk "hegemoni",³³ som behersker den politiske

²⁹ Hasselbalch (1990: 25).

³⁰ *Op.cit.*: 40.

³¹ Hasselbalch (1990: 40).

³² Duffield (1984).

³³ Duffield anvender begrebet hegemoni i Antonio Gramsci's betydning. Det vil sige for at beskrive det politiske resultatet af en situation hvor "to tilsyneladende modsatte sider i en magtblok deler et fælles terræn".

debat om racerelationer og etniske relationer i det britiske samfund (hegemoni = det, at de dominerende kombattanter på nationens magtpolitiske felt forenes af visse fælles ideologiske grundantagelser). Den anden pol er et indflydelsesrigt "liberalt-professionelt etablissement" præget af "multikulturelle" vurderinger.

Det ideologiske "terræn", som dette multikulturelt orienterede liberale etablissement deler med sin tilsyneladende modsætning, "neo-racismen", kalder Duffield for *kulturalismen*. Med kulturalisme, mener han, at forholdet mellem etniske grupper i det moderne Storbritannien og Vesteuropa forstås ensidigt ud fra forenklede forestillinger om "kultur".

Fra assimilationspolitik til integrationspolitik

Den gradvise udvikling af en britisk integrationspolitik fra midten af 1950'erne søgte svar på en lignende politisk situation, som skulle opstå i Danmark omkring midten af 1970'erne: en situation, som man opfattede krævede et effektivt stop for indvandring (specielt af "black immigrants" fra de tidligere Britiske kolonier i Vestindien, Afrika og Asien), samtidig med at man søgte efter modeller, som kunne fremme en harmonisk integration af en voksende fastboende befolkning med indvandrerbaggrund.

I denne situation har man lige så stille givet køb på en tidligere assimilationspolitik til fordel for en integrationsmodel baseret på ideer om "kulturel pluralisme" og en formel bekendelse til et princip om "ligestilling" (*equal opportunity*) mellem etniske grupper.

En fuldt udviklet britisk integrationspolitik giver sig fra slutningen af 1960'erne blandt andet udtryk i en blomstring af det, der skulle blive kendt som "the race relations industry": et komplekst konglomerat, som omfattede alt fra magtfulde statslige kommissioner for "lighed mellem racerne", multikulturelle uddannelsesinstitutioner og serviceorganer til en række frivilligorganisationer, visse sektioner af fagforeningerne og dele af det akademiske forskersamfund; tilsammen en institutionel og politisk basis for et liberalt og anti-racistisk indstillet etablissement orienteret mod multikulturalisme og "ligestilling". Deres fælles politiske mål var at skabe bedre "racerelationer" gennem uddannelse og oplysning, gennem en kamp mod diskriminering og racisme og en afhjælpning af gruppebetingede sociale handicaps, som man opfattede, at indvandrere - eller deres kulturer og livsformer - led under i det britiske samfund.

En lignende udvikling kan vi se i Danmark i løbet af 1980'erne.

Ligesom i andre europæiske lande udvikles der omkring et voksende indvandrerinstitutionelt kompleks en slags liberalt professionelt etablissement. Dette etablissement konstituerer sig som en interessegruppe i forhold til formuleringen af lokale integrationsprogrammer: sagsbehandlere i forvaltning og serviceorganer, modersmålsundervisere, lærere i folkeskolen, professionelle indvandrereksperter og rådgivere. Disse indvandrereksperter udgør vigtige "indvandrervenlige" stødtropper bag om krav på en tolerant integrationspolitik med multikulturelle og anti-racistiske intentioner.

Det liberale velfærdsstatslige etablissements etos udtrykker - i Danmark såvel som i Storbritannien - hvad Duffield kalder for en "ny realisme". Det vil sige forestillingen om en realistisk, tidssvarende og tolerant "kulturpluralisme" eller "multikulturalisme" versus en mislykket, anakronistisk og undertrykkende assimilationspolitik. Dette etablissements vurderinger bakkes op gennem udviklingen af et nyt forskningsparadigme, som skitserer grundbegreberne for en ny kulturorienteret synsvinkel på det sociale arbejde, samt uddannelse og erhvervsrådgivning.³⁴

Der sker også i Danmark i løbet af 1980'erne et opgør med den assimilationstænkning, som i samklang med den officielle ideologi (for at anvende Jonathan Schwartz' ord i en kritik af dansk indvandrerforskning) ensidigt havde behandlet indvandrerens kultur og deres "modstand mod integration" (læs "assimilation") som en "stædig muldyragtig tradition, der forhaler en liberal værts velvillige hensigter".³⁵ Under indflydelse af et voksende antal studier, som forholdt sig kritisk til den gældende indvandrerpolitik,³⁶ skulle vi efterhånden få en situation, hvor forskningsverdenens hovedfelt blev orienteret mod en forståelsesramme med "pluralistisk integration" som det centrale programmatisk begreb.³⁷ Dette begreb formidler for det første et vist syn på samfundsudviklingen; den nye realismes erkendelse af, at samfundet allerede er blevet "multietnisk" eller "multikulturelt" og rent faktisk består af en række sameksisterende, men hver for sig forskellige kulturer. Men det indeholder også et normativt element, som indebærer en forestilling

³⁴ Se for eksempel Københavns Amtskommune (1982), Rahbek Pedersen og Skutnabb-Kangas (1983), Slavensky (1985), Horst (1988b), Hjarnø (1988), Moldenhawer (1989), Boesen *et al.* (1989), Hammer (1989).

³⁵ Schwartz (1985). Se også Schierup (1988) for en diskussion af assimilationsparadigmet inden for dansk indvandrerforskning.

³⁶ For eksempel Rahbek Pedersen og Skutnabb-Kangas (1983), Schwartz (1985), Hammer (1989), Horst (1988a+b), Würtz Sørensen (1988a+b).

³⁷ Se f.eks. Rahbek Pedersen og Skutnabb-Kangas (1983), Schierup (1988), Hammer (1989) og Horst (1991).

om, at indvandrede befolkningsgrupper også ad politisk vej *bør* gives så gunstige betingelser som muligt (modersmålsundervisning, to-kulturel pædagogik og kultur-tilpassede integrationsprogrammer) for at "bevare og videreudvikle ... sin egen kultur samtidig med, at de må lære at klare sig i det nye samfund, igennem at tilegne sig (dele af) den nye kultur".³⁸

Den nye realisme

Den kulturpluralistisk orienterede "indvandrerforskning" var i 1970'erne og 1980'erne udtryk for et nybrud i forhold til den officielle indvandrerpolitiske ideologis assimilatoriske grundholdninger.³⁹

Denne type af forskning skulle få betydelig indflydelse på en "kulturbevidst" omorientering inden for forvaltning, uddannelsesinstitutioner og det sociale arbejde; specielt på det lokale (kommunale og amtskommunale) plan. Men den så også kritisk på den etablerede forskning, som ud fra et assimilatorisk grundperspektiv hovedsageligt fokuserede på indvanderes tilpasning til eksisterende institutioners etablerede funktionskrav.⁴⁰ Den assimilatorisk orienterede forskning gav ikke noget realistisk billede af et samfund, som i virkeligheden allerede var blevet "multikulturelt".

I 1990'erne er denne "nye realisme" inden for forskningen mere og mere kommet til at dominere den såkaldte "indvandrerforsknings" videnskabelige felt. Denne orientering er kommet til at dominere i den offentlige debat.

Det drejer sig ofte om studier, som ud fra et traditionelt kulturanthropologisk perspektiv, beskriver samfundet som et konglomerat af familiebånd, trosforestillinger, psykisk disposition, sociale holdninger og stærke traditioner, samlet under betegnelsen "kultur".

Mange studier koncentrerer sig om forholdet mellem køn og generationer. Andre om de lokale sociale netværks betydning. Det er oftest *familien* - forstået som den bærende og "mest modstandsdygtige del af kulturen" - der optræder som det centrale referencepunkt og problemfelt.⁴¹ De etniske minoriteters familieformer og lokale netværk behandles skiftevis som en slags "barriere for integrationen" i et moderne samfund, og med en slags tilbageskuende nostalgi som en "kulturel ressource". Måske repræsenterer både det ene og det andet perspektiv på en vis måde en projektion af et

³⁸ Hammer (1989).

³⁹ Horst (1988a + b).

⁴⁰ Schwartz (1985). Se videre Schierup (1987 og 1988).

⁴¹ Se for eksempel Kärre (1981) og Rahbek Pedersen og Skutnabb-Kangas (1989).

centralt konfliktfelt i et Vesteuropa og et Danmark, hvor forholdet mellem køn og generationer samt stat og civilt samfund fremstår som et af de mest brændende socialpolitiske spørgsmål. Familierelationerne er en del af det civile samfund, som længe er blevet udsat for social ingeniørkunst med det formål "at lægge livet til rette" i det moderne samfund.⁴² Dette spørgsmål aktualiseres endnu engang af indvandringen, som introducerer en ny udfordring for den videnskabelige "fornuft" og de sociale ingeniører.

Derimod forholder man sig i bedste fald overfladisk til den politiske og økonomiske historie i udvandringslandene, og til betydningen af klassesdeling, udstødningsmekanismer samt politiske og økonomiske magtforhold for indvandrernes situation i deres nye "værtsland". Dermed fremstår ofte en forenklet model af en oprindelig "kulturel arv", som aktivt stræber mod at genetablere sig selv og det traditionelle oprindelsessamfunds institutioner, oftest repræsenteret ved (formodet) "traditionelle" familieformer og slægtsrelationer, når den transplanteres til indvandringslandets nye kontekst.⁴³

Også blandt forskere, som iøvrigt besidder en dybtgående indsigt i indvandrede minoriteters sociale og kulturelle baggrund i udvandringslandet såvel som i det danske samfund, møder vi forenklede kulturalistiske modsætningspar; for eksempel mellem "den muslimske familie" og grundlæggende danske værdier. Ikke mindst blandt antropologer er der en tendens til at operere med forenklede kulturelle modstillinger som mellem "en patriarkalsk, kollektivistisk familieform funderet i den ideologiske overbygning: Islam" og en dansk ideologi om "en ukrænkelig individualitet".⁴⁴

Det synes her, på trods af et kulturelrelativistisk udgangspunkt, at handle om, hvad den svenske forsker Aleksandra Ålund betegner som en tvivlsom begrebsmæssig polarisering mellem det "traditionelle" og "det moderne"; en populær tankefigur i skandinavien i det hele taget.⁴⁵ "Indvandrerarkulturer" fremstilles som ladet med traditionalisme, mens en aftraditionaliseret majoritetskultur beskrives som mere ensartet, end den egentlig er. Individets identitetskriser forbindes med vanskeligheder ved at opretholde "kulturel integritet". Ålund afslører en skjult etnocentrisk dagsorden bag kulturelrelativismens principielle postulat, at "alle kulturer er lige meget

⁴² "Att lägga livet till rätta" er titlen på en bog af den svenske kvindeforsker Yvonne Hirdman, som udgør et historisk studium af svensk "folkhemspolitik" og social ingeniørkunst.

⁴³ Som i for eksempel Elverdams (1991) statiske modstilling af et stereotypet billede af traditionel islamisk medicin og det moderne danske sygehusvæsen.

⁴⁴ Bøgild Mortensens (1989).

⁴⁵ Ålund (1991b).

værd". Man skimter et udtalt hierarki, hvor de formodede "traditionelle" (tredje verdens-) kulturer under alle omstændigheder forventes at underordne sig og tilpasse sig til den formodede "moderne" (vestlige) civilisation.

Det er en model, som i forenklet og ofte yderligere forvansket form overtages fra forskningen og finder anvendelse i forskellige socialpolitiske, kriminalpræventive og administrative sammenhænge. Vi ser den ofte udmøntet i klichéagtige problembegreber som "mellem to kulturer", "splittede identiteter" eller "kulturel skizofreni".

Oplæggene til forskellige kommunale "indvandrerprojekter" rundt om i Danmark giver eksempler på denne almindeligt forekommende modstilling mellem det "traditionelle" og det "moderne". Som det hedder i oplægget til et kommunalt "indvandrerprojekt":⁴⁶

I et feudalt samfund, som livet i tyrkiske landsbyer kan sammenlignes med, styres individernes handlinger i betydelig højere grad end i et industrialiseret samfund igennem ydre autoritet, f.eks. præsten, religionen, kulturelle skikke... Dette betyder at tyrkerne... er meget afhængige af, hvad andre synes om dem. De er ikke individualistisk indstillet, ligesom vesterlændinge er.

I overensstemmelse med denne logik ses nedbrydningen af traditionelle familieforhold typisk som den vigtigste baggrund for problematiske former for social tilpasning. Truslen mod traditionelle normer og det etablerede familiemønster gør, at "tyrkiske indvandrerfamilier" er "bange for indflydelse fra dansk kultur", mener forfatteren.⁴⁷ "De... reagerer med et kulturforsvar, som medfører en mere konservativ holdning, end det ellers ville være tilfældet i deres eget hjemland", hedder det videre. Baggrunden for dette findes i:

...tyrkiske indvandreres kontaktflade med det danske samfund... Bordelhusene man i Tyrkiet benyttede blev udskiftet med forhold til såkaldte frigjorte danske piger, men nu i private hjem. Derfra stammer opfattelsen af danske kvinder som umoralske. Tyrkiske kvinder ønsker absolut ikke at blive opfattet, som om de deler danske kvinders levemåde. Derfor er det vigtigt for dem at markere en samhørighed med andre ligesindede kvinder. Tørklædet på hovedet er vigtigere i Ballerup end i Istanbul! Efter mændenes ambivalente og dobbeltmoralske møde med det danske "frie" samfund, formindskes behovet ikke for at kontrollere egne unge kvinder. Opfattelserne af danskere er derfor... meget ensidige, overdrevne, fordomsfulde og

⁴⁶ Hanna Heiskanen i Ballerup Kommunes (1986) ovennævnte oplæg til indvandrerprojektet, *At leve i midlertidigheden*.

⁴⁷ Heiskanen *op.cit.*

unuancerede. Derfor er det heller ikke så underligt, at konsekvensen bliver en angst for indflydelse fra dansk kultur, hvorfor tyrkere umyndige personer som kvinder og unge specielt skal beskyttes.

Vist er et tilsyneladende konservativt "kulturforsvar" en type af respons på en udsat social situation, som vi ofte kan støde på; såvel blandt mennesker med indvandrerbaggrund som blandt helt almindelige dansk-danskere. Men de (kulturelle) "rødder" man (i begge tilfælde) påkalder er snarere fiktive end reelle. Den polariserende kulturforskellighedsforståelse fremstiller dem imidlertid som virkelighed. Istedet for at man går dybere i en forståelse af reaktioner mod krænkning og marginalisering af "den fremmede" i et moderne samfund, formes "Tyrkeren" til et bagudstræbende offer for en fejlplaceret kulturel baggrund, som han med sin tryghedssøgen forsøger at transplantere til det danske. Samtidig patologiseres alt, hvad der havner midt imellem, begge steder eller helt ved siden af (som skizofreni "mellem to kulturer"), eller det får ganske enkelt ingen plads indenfor rammen af en stereotyp kulturalistisk billeddannelse.⁴⁸

Retorsionseffekten

Konkrete undersøgelser af etniske gruppers konstituering bygger ofte hovedsagelig eller udelukkende på gruppens egne subjektive følelser af tilhørighed og nærhed kontra frygt for og afstand til andre grupper.⁴⁹ Som det hedder i en bog om pakistanske indvandrerkvinder i Danmark:⁵⁰

Det pakistanske indvandrersamfund er et minoritetssamfund, baseret på den kendsgerning, at pakistanerne har en etnisk, religiøs og kulturel baggrund, der adskiller dem radikalt fra det omgivende danske samfund... Der udfoldes hele tiden store bestræbelser på i det pakistanske indvandrersamfund, at alle holder sig i folden og forsøger optimalt at leve op til idealerne... De stereotyper, pakistanerne har om danskerne og det danske samfund bygger på en række negative vurderinger af synlige forskelle i pakistansk og dansk levevis og tilværelsesopfattelse... De havnede i et fundamentalt anderledes samfund, hvor alt, set med deres øjne, var tilladt. Den voldsomme kontrast til Pakistan har naturligvis været chokerende.

⁴⁸ Se også Ålund (1991a).

⁴⁹ Se videre Ålunds (1985) diskussion af etnicitet og klasse.

⁵⁰ Bajaj og Søby Laursen (1988).

Denne type billede af en *umiddelbar etnisk tilknytning* og en (tilsyneladende på forhånd given) kulturel identitet, der mobiliseres som et forsvar mod truslen fra De Andre, kommer tæt på den "nye racismes" idé om en *naturlig tilhørighed* til en eksklusiv kulturel gruppe, mener Duffield, som diskuterer tilsvarende studier i Storbritannien.⁵¹

Hvor fællesskabet for "de nye racister" er instinktivt og biologisk givet, henviser "de nye realister" til psykologiske eller sociale årsager. Det vil sige den psykologiske sikkerhed og praktiske hjælp, som en fælles identitet og kultur skænker det enkelte individ. Men det åbenbare (diskursive) slægtskab mellem den nye racismes og den nye realismes kulturalistiske kategorier har alligevel - på trods af denne vigtige forskel - vist sig som et alvorligt problem, opfatter Duffield.

Dette kritiske fokus, som Duffield og andre britiske intellektuelle fra begyndelsen af 1980'erne har sat på et problematisk samspil mellem neo-racismen og den såkaldte "nye realisme" inden for forskning, administration og socialt arbejde, efterhånden er begyndt at vinde fodfæste inden for minoritetsforskningen ud over Vesteuropa.⁵² Multikulturalismen - for ikke så længe siden udtryk for et "kættersk" oprør mod rådende *common sense* og for antiracistiske tankers og bevægelers stærkeste bastion - er med andre ord kommet til at fremstå som et etableret paradigme, der selv må stå for skud for voksende "heretisk" kritik.

Den nye kulturalistiske "forskelsracismes"⁵³ ideologiske forgrundsfigurer, hævder franske forskere,⁵⁴ godtager på en paradoksal måde den multi-kulturelle anti-racismes grundlæggende argumenter; ja den bygger ligefrem systematisk sine doktriner på dem.⁵⁵ Neo-racisterne skriver således let under på at "racer" ikke udgør biologisk bestemmelige isolater, ja på, at der faktisk slet ikke eksisterer forskellige "menneskelige racer". Man anerkender at individers

⁵¹ Duffield (1984) går i forbindelse med sin kritiske diskussion af "den nye realisme" igen nogle forskeres studier af asiatisk indvandring til Storbritannien, som blandt andet forklarer indvandringen fra Pakistan ud fra en kulturalistisk referenceramme. For andre britiske intellektuelles kritik af kulturalistiske udgangspunkter i forskning og velfærdsinstitutionelt arbejde, se også for eksempel Grillo (1985) og Gilroy (1987).

⁵² Se for eksempel, Koth and Rath (1987), Rath (1990), Dittrich und Radtke (1987), Taguiff (1987 og 1991). Hele denne kritik kan i grunden ses som en slags "ekko" af en nord-amerikansk debat i 1970'erne. Også uden for Europa finder vi en kritisk stillingtagen til et forenklet multikulturelt perspektiv; for eksempel Patterson (1977) i USA og Castles *et al.* (1988, 1992) i Australien.

⁵³ "Racisme differentialiste". Se for eksempel Taguiff (1987).

⁵⁴ "Une racisme sans race". Se for eksempel Balibar (1990: 33).

⁵⁵ Taguiff (1987), Balibar (1990).

evner og færdigheder ikke bestemmes gennem "blodet", ja ikke engang igennem generne, men derimod gennem deres tilhørsskab til forskellige kulturer. Set i dette perspektiv, hævder Étienne Balibar,⁵⁶ er det på en paradoksals måde i realiteten den etnologiske eller kulturantropologiske videnskab, som har forsynet efterkrigstidens neo-racisme ud over Europa med hovedparten af dens argumenter.

Det er en videnskab, hvis grundindstilling er både humanistisk og kosmopolitisk, men som samtidig er helt orienteret mod anerkendelsen af "forskelligheden" og kulturernes mangfoldighed; en videnskab for hvilken verden som helhed er lig med alle de forskellige kulturens samspil i en broget "menneskelighedens symfoni". Disse kulturer ses som historisk stabile og adskilte. En grundlæggende værdipræmis bag denne antropologiske kulturforståelse er kampen mod enhver form for uniformerende kulturimperialisme; mod elimineringen af miniritetskulturer og ikke-vestlige civilisationer, mod "etnocid" (kulturmord). Men antropologiens store navne, som for eksempel Lévi Strauss,⁵⁷ der har kæmpet for at vise, at alle kulturer og civilisationer er lige komplekse og nødvendige for den menneskelige tankes udvikling, finder sig nu, konstaterer Balibar, indrullet i tjeneste for en neo-racisme, som hævder at "kulturblandinger" eller undertrykkelse af "kulturdistance" modsvarer menneskehedens intellektuelle selvmord og til og med truer selve den vestlige civilisations biologiske overlevelse. Når, for at illustrere Balibars argument med et eksempel fra vor egen danske verden, Mogens Glistrup sammenligner de danske livsværdier stillet over for truslen fra de invaderende "muhamedanere" med "inkaerne... i forhold til de fremtrængende spanske lejekrigsknægte", med "indianerne over for de Nordamerikanske Fristaters wild west-fremtrængen" og med "maorierne over for de engelske New Zealand-nybyggere eller Australnegrene over for Europaemigrationen",⁵⁸ så handler det om intet andet end at stille Lévi-Strauss på hovedet.⁵⁹

De politiske følger er omfattende. Det drejer sig om en skæbnesvanger *retorsionseffekt*,⁶⁰ forklarer Taguieff.⁶¹ Neo-racismen over

⁵⁶ Balibar (1990: 33ff).

⁵⁷ Lévi-Strauss (1971).

⁵⁸ Glistrup 1991.

⁵⁹ Også i Danmark læser "forskelsracisterne" Lévi-Strauss med indlevelse, hvilket man kan forvise sig om, hvis man kigger i Den danske Forenings blad, "Danskeren".

⁶⁰ Retorsion = anvendelse af modstanderens argumenter imod hende selv.

⁶¹ Taguieff (1987).

tager anti-racismens argumenter for deres pålydende værdi; vender anti-racisternes våben mod dem selv i en kamp mod indvandring, mod en åben og humanistisk flygtningepolitik og mod enhver form for multikulturel integrationspolitik. Dette fører til en kritisk underminering af den etablerede anti-racismes forsvarsværker.

Kulturen slår tilbage

I Skandinavien er kritikken mod det kulturalistiske paradigme i vidt omfang kommet fra forskere med minoritetsbaggrund. En kritisk pioner i Skandinavien var den indisk-norske forsker, Sunil Loona,⁶² som med sit indlæg, "I samfunnsforskningens ghetto", på Det VII:e Nordiske Migrationsforsker Seminar i Sigtuna i 1986, kritiserede "etnicitetsforskerne" for at "se på forholdet mellem 'etniske minoriteter' og 'majoritetssamfundet' udelukkende som et spørgsmål om kultur". "En sådan abstrahering af 'kulturforskelle' fra den historiske og materielle sammenhæng, leder til en nedtoning og tågelægning af strukturelle årsager til opretholdelse af forskelle mellem grupper", hævder han. "Der tales... aldrig om de klasseforhold indvandrerne indgår i, eller om institutionaliseret racisme i samfundet". Dette skyldes, mener Loona:

at kultur bliver behandlet som et uafhængigt område, at forskningsvirksomhed reduceres til en enkel katalogisering af kulturelle forskelle og derefter om dilemmaer og diskvalificeringer, som følger. Vi får m.a.o. en opslagsbog i eksotisme. Indvandrerne og deres kulturer bliver objekter for forskning og opmærksomhed, mens resten af landet - politiske processer, økonomisk liv og historie - udebliver fra analysen, selv om disse direkte eller indirekte påvirker indvandrernes situation på en afgørende måde".

Denne "etnicitetsforskernes" "kulturisme" eller "kultur for kulturens egen skyld",⁶³ danner udgangspunkt for en stigmatiserende udpegelse af indvandrede minoritetsgrupper, mens en kritisk granskning af magtforholdene i samfundet og dermed perspektiver for ændringer i en diskriminerende institutionel praksis tabes ude af syne, konkluderer Loona.

Med bogen *Paradoxes of Multiculturalism* (1991),⁶⁴ har Aleksandra Ålund og jeg introduceret et lignende kritisk perspektiv på den kulturalistisk orienterede forskning om international migration

⁶² Loona (1986: 19).

⁶³ Loona *op.cit.*

⁶⁴ Som udgør den svenske Maktutrednings delrapport om international migration og etniske relationer.

og etniske relationer i Sverige.⁶⁵ Her hævder vi blandt andet, at en systematisk oversættelse af social ulighed i termer af etniske og kulturelle "forskelle" risikerer at bidrage til fremvæksten af en svensk "vertikal mosaik"; en etnisk delt social pyramide, som legitimeres af en ny form for racisme.

Kritikken er i svenske sammenhænge blevet fulgt op af blandt andet Hedi bel Habib og Stefan Jonsson, begge omtalt i indledningen til dette kapitel. Bel Habib, intellektuel med nordafrikansk/fransk baggrund, opfatter, at indvandrerpolitikken og indvandrerforskningen går hånd i hånd som "statsmagtens måde at opretholde magtforhold gennem at udnytte kulturforskelle". De bærer på en skjult dagsorden af *kulturel apartheid*,⁶⁶ skriver han blandt andet i en omdebatteret artikel (1992) i *Dagens Nyheter* (idet han anvender et begreb, som oprindeligt blev lanceret i skandinaviske sammenhænge af Arne Ruth).⁶⁷

Faktum er, at mennesker ikke er så specielt kulturelt forskellige, mener Bel Habib. Men de bliver det som følge af den indvandrerpolitiske ideologis forvanskninger. Denne forvandler forholdet mellem individer til et spørgsmål om adskilte egenskaber hos to imaginære kollektiver: "svenskere" og "indvandrere". Denne konstruerede opdeling af befolkningen i adskilte etniske kollektiver understøttes på en ureflekteret måde af indvandrerforskningen, fortsætter han.⁶⁸ Indvandrerforskningen "styres af fordomme". Gennem sin orientering mod "eksotiske mønstre" har den medvirket til bygge etniske barrierer op mellem mennesker.⁶⁹

Indvandrerforskningen har som sådan ingen egentlig videnskabelig basis, mener Bel Habib, men udgår fra:⁷⁰

politisk konstruerede kulturforskelle, som majoritetsbefolkningen lokkes til at konsumere. Det har ledt til en udvikling, hvor såkaldte indvandrer-kunskabskurser er blevet konsumtionsvarer for personale indenfor forskellige samfundssektorer. Det dominerende billede er, at mennesker møder mennekser og på en eller anden mystisk måde viser sig at have problemer med at fuldt ud forstå og omgås med hinanden på grund af såkaldte kultursammenstød. Det hele bliver en opgave for forskere og eksperter i statens tjeneste, som skal bidrage til at etablere den universelle gensidige forståelse.

⁶⁵ Arne Ruths (1986), chefredaktør på *Dagens Nyheter*, tidlige lancering af den britiske kritik af "den nye realisme" i en kronik i 1986, var indtil da forblevet "en ensom svale".

⁶⁶ Habib (1992a).

⁶⁷ Ruth (1986).

⁶⁸ Habib (1992a).

⁶⁹ Habib (1992b).

⁷⁰ Habib (1992a).

Selv om Bel Habib skyder over målet i sin kritik,⁷¹ så er det væsentligt at notere, at han repræsenterer et vigtigt "backlash"; en rekyl fra indvandrede intellektuelle, som opfatter sig selv og de etniske minoriteter som udhængte og kulturelt stemplede af forskningen i Skandinavien. Også i Danmark har intellektuelle fra de etniske minoriteters egne rækker taget til orde mod, hvad der opfattes som indvandrerforskningens og det velfærdsinstitutionelle arbejdes ensidige kulturalisme; en kulturalisme, som i sidste instans går neo-racismens ærinde. Det repræsenterer en markant forskydning i forhold til 1980'erne, hvor de organiserede indvandrere, såvel som de (få) etniske minoritetsintellektuelle, der fik adgang til at artikulere sig i offentligheden,⁷² helhjertet og stort set over en kam understøttede det danske kulturalistiske "nybrud".

Lægmandens fordomme og forskerens

I en artikel i *Dansk Sociologi* går medieforskeren og sociologen, Mustafa Hussain i rette med, hvad han opfatter som dansk indvandrerforsknings grundlæggende *etnocentriske* orientering.⁷³ Denne gennemgående etnocentriske holdning har, mener Hussain, givet sig udtryk i to forskellige typer af perspektiver, som hver især blokerer for en rimelig og realistisk forståelse af etniske relationer i det danske samfund.

På den ene side har vi haft og har stadigvæk en funktionalistisk orienteret forskning, hvor "det altdominerende formål", synes "at have været at finde midler til at 'tilpasse' indvandrerne til 'systemet', hvor identifikation af dysfunktioner og dårlig tilpasning af de afvigende kulturer og livsformer synes at have været det primære mål. Perspektivet domineres af teorier om systemintegration og funktionalisme". Ofte handler det her, mener Hussain, om en slags "ad hoc projekter, som gennemføres og ledes af embedsmænd". Metoden er for det meste indsamling af såkaldte "hårde data" i overensstemmelse med en positivistisk eller empiricistisk tradition.

På den anden side har vi fået en forskning med erklæret kulturpluralistisk observans; en forskning, som i høj grad arbejder med

⁷¹ Bel Habib (1992a). For kritiske kommentarer til Bel Habibs synspunkter se Arnstberg (1992), Ehn (1992), Sjögren (1992) og Karlsson, Schierup och Ålund (1992).

⁷² Dette gælder også delvist stadigvæk. Se for eksempel *Et moderne integrationsprogram*, forfattet af Fakhra Mohammed, Celal Deveci og Mahmut Erdem (1992), Indvandrerrepræsentanter i Kulturministeriets Arbejdsgruppe for en forbedring af undervisningen af voksne indvandrere.

⁷³ Hussain (1991).

såkaldte *bløde eller kvalitative data*, der indsamles via samtaleinterviews eller såkaldt deltagerobservation.⁷⁴ Det handler om et perspektiv og en metode, som i og for sig burde give forskeren muligheder for at tage del i en anden kultur end sin egen, og være egnet til at frembringe en øget indsigt i de etniske minoriteters livsverden. Men denne forskning har også i danske sammenhænge i al for høj grad været domineret af "et kulturelt determinisme-paradigma", som fokuserer ensidigt på stereotypt opfattede *kulturelle forskelligheder*. Dette er sket på bekostning af et iøjnefaldende fravær af perspektiver, som fokuserer på social klasse, social baggrund, socioøkonomisk placering, bolig- og arbejdsmiljø.

Vi finder her - i indvandrerforskningens kommen sense kulturelle klichéer - et eklatant eksempel på, hvad den britiske sociolog Anthony Giddens har kaldt for en "dobbelt hermeneutik", hævder Hussain. Det vil sige et nært samspil og en tæt overlappning mellem, på den ene side, de forestillinger der dominerer lægmandens og den politiske offentligheds verdensbillede og, på den anden side, den videnskabelige begrebsdannelse.

Overlappningen mellem videnskabelig begrebsdannelse og alment florerende folkelige forestillinger bliver specielt tydeligt, når det gælder billedet af *Islam*. Islam og dens betydning for de etniske minoriteter i Danmark fremstår i en række studier som et kraftigt forenklet paradigme. Et stereotypt tolkningsskema - som er forlenet med videnskabens autoritet - overtages som en slags håndbog i indvandrer- og flygtningekundskab inden for såvel den sociale som den sundhedsmæssige, politiske og uddannelsesmæssige sektor. Her genfinder vi forskningens kulturklichéer i ordvalget hos f.eks. socialrådgivere, jordemødre og skolelærere, konstaterer Hussain. Det drejer sig om en diskurs, som - hvis vi skræller dens tolerante humanistiske indpakning og den akademiske udtryksform bort - udtrykker en type af kulturalisme, som i virkeligheden ikke ligger langt fra den krarupske nyracismes antimuslimske fundamentalisme; en moderne parallel til den historisk rodfæstede europæiske antisemitisme.⁷⁵

En anden skarpt formuleret kritiker af kulturalismen i dansk indvandrerforskning, Bashy Quraishy - intellektuel med pakistansk baggrund, free-lance journalist kendt fra de danske medier, samt medlem af Indvandrerrådet - opfatter ligeledes at danske, såkaldte

⁷⁴ Som i høj grad er foretaget af antropologer.

⁷⁵ Jf. Hussain (1992b).

indvandrerforskere, "bærer ved til tendentiøse, populistiske teorier".⁷⁶

Dette betyder igen, skriver han i artiklen "Forskningens forsøgskaniner", at "resten af samfundet lades tilbage med informationer, baseret på uvidenhed og ignorance". En gennemlæsning af hundredevis af bøger og forskningsrapporter, overværelse af utallige diskussioner og forelæsninger, givet af danske forskere, tegner et mønster af "stereotype gengivelser af etniske minoriteters livsvilkår i Danmark, som snarere end at oplyse, bekræfter de eksisterende fordomme i det danske samfund". Forskningsresultaterne kan som regel ikke anvendes af de etniske minoriteter selv, og derud over kan minoriteterne ofte ikke genkende sig selv i minoritetsforskningen. Billedet er stereotyp. Mange minoritetsforskere synes at have den opfattelse "at minoriteterne tænker ens, handler ens, og lever ens. De ses ikke som individer, men som gruppe".⁷⁷

Quraishy mener, at en af forklaringerne til, at mennesker med intelligens og akademisk baggrund på denne måde ukritisk "vender sig fra sandheden" og glemmer "deres egentlige rolle", er, at de etniske minoriteter "ikke selv deltager i forskningen". "Majoriteten af danske forskere" synes fuldstændigt at have "overset at forståelsen af minoriteternes socialpolitiske situation også afhænger af, at man konsulterer minoriteterne". En vej fremad, mener han, skulle kunne være, at forskerne aktivt søger en dialog med de mennesker, hvis liv de studerer. Minoriteterne skulle, fortsætter Quraishy, som partnere kunne:

finde relevant, alternativt materiale og komme med andre fortolkninger af minoriteternes problemer i det danske samfund. Minoritetspartneren kunne også indgå i diskussioner om konklusioner og måske rette misforståelser, der kan lede til forkerte konklusioner.

Forskning, politik og samfund

Der findes imidlertid yderligere en vigtig dimension af problemet, som er blevet påpeget af en kritiker af dansk indvandrerforskning, den amerikansk-danske kultursociolog, Jonathan Matthew Schwartz. "Det er lige så nødvendigt at studere kolonisatorerne, som det er at undersøge de koloniserede", påpegede han i foredraget "Afkolonisering af migrationsforskningen", i forbindelse med et

⁷⁶ Quraishy (1992b).

⁷⁷ *Op.cit.*

seminar afholdt i 1981 af Komiteen for Alternativ Udviklingsforskning.⁷⁸

Schwartz anerkender værdien af etnografisk feltarbejde, som formår at formidle en forfinet sans for "den andens" (det vil sige de nye indvandrede etniske minoriteter i det danske samfund) særlige kulturelle egenart. Men han advarer mod de ulykkelige konsekvenser af samfundsvidenskabelige undersøgelser, der beskriver diverse "indvandrer kulturer", som præsenteres løsrevet fra den større samfundsmæssige kontekst præget af dominans og underordning. Med begreber som "kultur" og "tradition" placeret i forskningens hovedstrøm bliver sociale konflikter beskrevet som "kultursammenstød". Opretholdelsen af forskellige og adskilte "kulturer" bliver det programmatisk mål for det (selvforstået) liberalt-progressive forskersamfund. Men, konkluderer Schwartz:

Hvis racismen i det avancerede kapitalistiske samfund er problemet - og det er det - så er det lige så vigtigt at studere racismens "kultur", som det er at studere den kultur, som tilhører racismens ofre.

I artiklen "Social scientists meet the guest workers", som indgår i bogen, *Reluctant Hosts*, fra 1985, udvikler Schwartz dette tema yderligere. Her - som konklusion på en gennemgang af femten års dansk forskning om "gæstearbejdere" og "indvandrere" - konstaterer han blandt andet følgende:

Forskning og politik forsøger - når det gælder indvandrerspørgsmålet - at tilpasse sig hinanden som hånd i handske. Nogle få forskere - inklusive mig selv - har sat spørgsmålstejn ved integrationens teori og praksis. Men dette betyder, under dagens givne betingelser, at man marginaliserer sig selv. Den videnskabelige forskning om indvandrerproblemet har bevæget sig fra et studium af "sociale betingelser" til et studium af "kultursammenstød". Denne forvandling betyder, at problemets tyngdepunkt kommer til at ligge i de kulturelle traditioner, som indvandrerne har bragt med sig til det moderne Danmark.

På denne måde *reflekterer*, eller måske endnu bedre *refrakterer*, historien om forskningen omkring gæstearbejder-/indvandrerproblemet institutionerne og magtstrukturen i det danske samfund. "Problemet", som det defineres som formidlet igennem dansk samfundsforskning, separeres i forskellige toner og temperamenter. Ændringen inden for forskningen peger snigende men sikkert på forvandlingen af det danske samfund og på dets krise.

⁷⁸ Schwartz (1981).

Beklageligvis var Schwartz rigtigt nok for tidligt ude til, at hans vigtige budskab den gang kunne modtages af flertallet af de danske "indvandrerforskere". Men han pegede på en grundlæggende videnskabssociologisk - og på samme tid politisk - problemstilling, som absolut ikke har mistet sin relevans i forhold til 1990ernes "kulturaliserede" og "etnicerede" samfundsdebat.

Det handler om vigtige ændringer i forholdet mellem forskning og samfundsudvikling.

Den dominerende forskning om gæstearbejderne i 1970erne var, ifølge Schwartz, ikke bare "assimilatorisk", som dens kritikere i 1980erne har hævdet.⁷⁹ Den var - ligesom den dominerende indvandrerpolitiske diskurs på den tid (se kapitel to og fire i foreliggende bog) - samtidig optaget af spørgsmålet om "lige vilkår" i en bred samfundsmæssig sammenhæng; den velfærdsstatslige ideologiske grundlæggende diskurs. Det var specielt fra midten af 1970erne, at en forskning med samfundskritisk potentiale voksede frem. Denne forskning kunne blandt andet demonstrere en problematisk mangel på ligestilling mellem de udenlandske arbejdere og danske arbejdere med hensyn til boligforhold og adgang til det sociale velfærds-system og sundhedssektoren.⁸⁰

I kontrast til dette, skulle man kunne se udviklingen af den nye "kulturdeterministiske" diskurs inden for forskningen om de etniske minoriteter som et af udtrykkene for firsernes "postmoderne" eller såkaldt "dekonstruktivistiske" videnskabsideal i et samfund præget af en dyb krise for velfærdsstatens store kompromis. Her dominerer en fragmenteret optagethed af adskilte "identiteter", mens de fleste taber blikket for den samfundsmæssige helhed.

Samtidig med, at opmærksomheden koncentrerer sig på en diffus forestilling om kulturel "forskellighed" og "retten til kulturel udfoldelse på den enkelte indvandrergruppes egne præmisser", glider opmærksomheden bort fra spørgsmålet om social ligestilling.⁸¹ Ligestillingsidealet flyder nu (teoretisk og ideologisk) nærmest sammen med ideen om "retten til at være anderledes" (kulturelt set). Den ensidige fokusering på "kulturelle forskelle" bliver et ideologisk røgslør, som dækker over voksende social ulighed⁸² og

⁷⁹ Se for eksempel Schierup (1987, 1988).

⁸⁰ Schwartz nævner blandt andet Jesper Bruus Pedersens (1974, 1975) demografisk orienterede studier af fremmedarbejdernes boligforhold og Klebak og Horsts (1977) studium af *Fremmedarbejderes viden om social- og sundhedsvæsenet*. Men man kan også sige, at for eksempel Andersen (1979) - ud fra en anderledes, overvejende assimilatorisk vinkel - tilhører denne velfærdsstatslige diskurs.

⁸¹ Se dog for eksempel Horst (1991).

⁸² For en kritik af den svenske udvikling, som følger denne linje se Ålund (1985, 1991b).

legitimerer en diskriminerende indvandrerpolitik. Idet dette nye "ideal", formidlet gennem forskningen, kommer til at præge de ansatte i statslige og kommunale institutioner, bidrager det blandt andet til at stille det velfærdsinstitutionelle og uddannelsesmæssige arbejdes etablerede praksis i tvivl et samfund præget af en omfattende social, politisk og identitetsmæssig krise.

Dette peger på, hvordan "kulturen" bliver til "slagmark" for andre kræfter, end hvad man måske umiddelbart tror.

Fra kliché til kapitulation

Integration og politikkens krise

Dybdestrukturen i vor opfattelse af os selv og af verden bygger på det illusoriske billede af en verden opdelt mellem to lejre, "os" og "dem". "De" er enten "gode" eller "onde".

S. Gilman

Overalt søger man nu feberagtigt en ny og umulig struktur for tryghed, som benævnes race og etnisk tilhørighed, en slags astrologi på kommunalt eller nationalt niveau.

Lars-Olof Franzén

Den nye multikulturalistiske "realisme", som jeg i det ovenstående har givet en kritisk præsentation af, repræsenterer - for nu at vende tilbage til Duffields grundlæggende tese -¹ historisk set, en type af videnskabelig og ideologisk ramme, som udvikles parallelt med den "nye racisme". Det gælder såvel i den danske (1980'erne) som i den britiske (1970'erne) efterkrigstidshistorie.

I kontrast til "den nye racisme" bygger "den nye realisme" ikke på ideer om kultur som biologisk bestemt. Tværtimod vender den sig imod sådanne ideer. I stedet støtter den sig på sociologisk og psykologisk forskning. Men på trods af denne forskel, udviser de grundlæggende antagelser for "den nye realisme" og "den nye racisme" alligevel et antal slående lighedspunkter.

Såvel "den nye realisme" som "den nye racisme" er *kulturalistiske* i deres grundindstilling. De bygger på en ensidig opfattelse af samfundet, som forklarer social udvikling og sociale konflikter med henvisning til "kultur" og "kulturelle forskelle". "Den nye realisme" har som helhed en ganske statisk og normativ på kulturelle forskelle fikseret analyse af samfundet fælles med "den nye racisme". Man kan få indtryk af, at etniske gruppers livsformer og kulturer er mere eller mindre faste skabeloner, som igennem generationer fortsætter med

¹ Duffield (1984).

at genskabe en lignende social adfærd og psykiske dispositioner. I begge tilfælde - "nye racister", såvel som "nye realister" - er det *familien* der ses som basis for den sociale orden.

"Kultur" defineres ud fra en forestilling om adskilte "etniske identiteter". Det kan dreje sig om en "dansk" identitet, en "tyrkisk" identitet, en "kristen" identitet eller en "muslimsk" identitet, hvor den ene mere eller mindre antages at udelukke den anden. Denne etniske identifikation betragtes som grundlæggende for menneskets selvforståelse, samfundsmæssige horisont og adfærd.

Ofte beskrives etnicitetens "kulturelle arv" eller den "kulturelle bagage" i nogle absolutte og mere eller mindre skæbneprægede kategorier; som en nærmest "naturlig" eller "genetisk" del af de individer og de folkegrupper, som antages at bære den. Den etniske "identitet" beskrives for det meste som en næsten medfødt "essens" i det enkelte menneske, som bestemmer dets tilhørsforhold til en vis folkegruppe.

To sider af samme mønt

Forkæmperne for "multikulturalisme" og forskellige "nyracistiske" ideologer er derfor ikke så forskellige fra hinanden, som man umiddelbart skulle tro, hævder Duffield. På trods af de ofte bitre politiske modsætninger imellem dem bygger argumenterne på lignende (diskursive) præmisser. Den nye realismes tale om "integration" og den nye racismes tale om "repatriering" er derfor i grunden "to sider af samme mønt". De førstnævnte udgår fra den tolerante doktrin, der siger, at vi skal respektere "deres kultur", så langt det overhovedet går med hensyn til vilkårene for "integration" i den moderne verden; for "enhver kultur er lige så god som en hvilken som helst anden kultur", og det er noget, der er vigtigt at respektere. Det mener de andre også. Men samtidig hævder de intolerant, at "andre kulturer er uforenelige med vores kultur og derfor skal de holde sig for sig selv".

Kan vi genkende os selv i Danmark? Kan vi genkende den universelle *forskellighedslogik*?

Også de danske "flerkulturalisters" centrale begrebsapparat opererer med en række termer og distinktioner, der systematisk kontrasterer De Andre imod "os".² Dette tilkendes gives for eksempel

² En type af dualisme, som er grundlæggende for den ny-racistiske populisme. Se for eksempel Fryklund och Peterson (1989).

ret så utvetydigt med den distancerende titel på en af de nyere publikationer fra Socialforskningsinstituttet: *Kan DE få arbejde?* (min understregning). Således adskilles "De" Andre og "os" som væsens- og artsforskellige kategorier; en sproglig logik, som udmærket (imod de udtalte intentioner) i den politiske praksis kan fungere som en "videnskabelig" underbygning af den nye racismes grundlæggende axiom om *kulturernes væsensforskellighed* og uforenelighed. Samme forskellighedslogik fremstår overalt, blandt andet af omslagene på en række kulturpluralistisk orienterede skrifter. Et populært tidsskrift om "indvandrerundervisning og dansk som fremmedsprog" hedder for eksempel, *Forskellighed*.

En lignende sproglig markør er - præcis som for den ny-racistiske diskurs - *de fremmede*; en (sikkert ubevidst) udpegende, udelukkende og stigmatiserende betegnelse, som nøje tilkendegiver, hvem der anses at tilhøre det forestillede nationale fællesskab, og hvem der ikke gør det. Variationerne er mange: "Fremmede iblandt os";³ "Om danskernes forhold til de fremmede";⁴ "Fremmede mellem himmel og jord";⁵ "Fremmede i Danmark";⁶ "De fremmede i Danmark";⁷ eller slet og ret, "De fremmede".⁸ Andre udskillende markører er begreber "kultursammenstød", "kulturkonflikt" eller "kulturkløft", som er standardbegreber for eksempel i en næsten hvilken som helst beskrivelse af den (fiktive) "muslimske familiefors" problematiske (mangel på) tilpasning i det moderne danske samfund.⁹

Men hvis det fremherskende "problemsprog" i hverdagens praksis i realiteten hele tiden kategoriserer de "fremmede" i termer af forskellige "kulturer", der betragtes som mere eller mindre egnede til at passe ind i et "moderne samfund", så viskes de reelle grænser mellem flerkulturalismens tolerance og nyracismens intolerance ud.

"Flerkulturalismens" kategorisering af folkegrupper i termer af "kulturel oprindelse" får hermed lignende effekter som en racemæssig kategorisering. Den "sorterer mennesker i kulturer og kulturer i forskellige positioner", som Feuchtwang (1990) udtrykker det. En "position" kan være et vist boligområde, eller det kan være en posi-

³ *Fremmede iblandt os. Fremmedarbejderne i Danmark* (1975).

⁴ Blum (1986).

⁵ Moldenhawer (1989).

⁶ Højris (1983).

⁷ Ottosen (1992); dvs. titlen på en aktuel populærvidenskabelig serie af udgivelser om Danmarks etniske minoriteter fra Socialforskningsinstituttet.

⁸ Mellemfolkeligt Samvirke (1985).

⁹ Se for eksempel Børmark *et al.* (1983) og Komiteen til Forståelse mellem Danske Indvandrere (1985).

tion i samfundets ulige "etniske arbejdsdeling". Her skønnes nogle grupper på grund af antagne "kulturtræk" uegnede til visse jobs og henvises derfor til arbejdsmarkedets mindst prestigebetonede og mest usikre områder.

På et arbejdsmarked som det danske, præget af systematisk og institutionaliseret etnisk diskrimination, kan det ofte forekomme ret ligegyldigt, hvilken konkret livsbane, hvilken formel uddannelse og hvilke reelle kvalifikationer man har, eller hvor godt eller dårligt man i øvrigt "taler dansk". Inden for rammerne af et kulturaliseret verdensbillede bliver ens antagne "etniske identitet" let det, som først og fremmest bestemmer, hvordan omverdenen betragter én. Så kan det næsten være lige meget, om den enkelte så også i sin egen selvforståelse faktisk betragter sig som medlem af den pågældende gruppe. Man kategoriseres alligevel ud fra sin "etniske oprindelse".

Kulturens klamme hånd

Der er efterhånden blevet rettet en hel del kritik imod forskellige danske institutioners arbejde med de etniske minoriteter.

En af de kritiske røster tilhører Lisa Fichel, en amerikansk-dansk socialantropolog og socialrådgiver, som arbejder med praktisk erhvervs- og uddannelsesrådgivning for flygtninge i Århus Kommune. Derfor er kritikken også en selvkritik - "indefra" så at sige. I artiklen "Kulturens klamme hånd" (1992) kritiserer hun en problematisk kulturfiksering, som hun opfatter har vredet det sociale og uddannelsesmæssige arbejde i den forkerte retning. Hendes konklusion efter fem års dagligt arbejde med flygtninge inden for offentligt regi er følgende:¹⁰

Fokuseringen på de kulturelle aspekter har bremset for en mere nuanceret forståelse af flygtninges placering som minoritetsgruppe i Danmark. Kulturelle forklaringer isoleret fra en bredere samfundsanalyse er også blevet benyttet som en legitimering af en stadig mere diskriminerende dansk politik over for flygtninge og indvandrere. Ansatte inden for de offentlige systemer har ikke haft gavn af de kulturelle forklaringer, men er tværtimod ofte blevet endnu mere fremmedgjort over for deres nye målgruppe.

Den ensidige fokusering på "kulturelle forskelle", forblinder sagsbehandlerne, når de arbejder med de etniske minoriteter, hævder

¹⁰ Fichel (1992: 204).

Fischel. En typisk måde at behandle flygtninges problemer på det danske arbejdsmarked på er blevet at fordybe sig i den kulturelle baggrund. Således tolkes for eksempel årsagerne til, at veluddannede og ambitiøse flygtninge fra Iran går i stå i det danske uddannelsessystem eller ikke formår at komme ind på arbejdsmarkedet, som udtryk for det "muslimske familiemønster". For eksempel kan det være en flygtnings tætte relationer til familien i Iran og dennes indflydelse på valget af fremtid i Danmark, der ses som afgørende.

Denne type af kritik og selvkritik er som sådan ikke ganske ny. For eksempel pointeres det i en publikation fra Dansk Flygtningehjælp (fra 1989), at det er vigtigt, at flygtninge under integrationsforløbet ikke behandles efter nogle forenkede recepter, der bygger på kulturelle stereotyper om mennesker fra forskellige lande og forskellig etnisk baggrund.¹¹

Samme rapport peger blandt andet på det nødvendige i at i stedet i hvert enkelt personligt tilfælde tage "flygtningens totale situation" i betragtning. Hvor ligger problemet? På "det almenmenneskelige, det kulturspecifikke eller det individuelle?" Samtidig advarer man imidlertid imod "kulturel blindhed". Det anbefales, at sagsbehandlerne udgår fra en positiv såkaldt "tværkulturel bevidsthed". Dette kræver, at vi begynder "at betragte andre kulturer som 'positive' former for mening og måder at leve på. Det indebærer, at man lærer sig evnen til at se og forholde sig til forskellene mellem kulturerne, 'rummene' imellem 'dem' og 'os' og i sidste ende mellem 'mig' og 'det andet'". Det er vigtigt at tilstræbe "en autentisk dimension" i vejledningsarbejdet og ikke blive hængende i "den snævre faglige ekspertise" eller en overdreven "professionalisme", hedder det.¹²

Lisa Fichel peger imidlertid på, at det *største problem* måske netop er, at sagsbehandlerne i al for høj grad glemmer deres faglige kompetence, når de konfronteres med "det andets" formodede kulturelle forskellighed. Flygtningerådgiveren bliver tilsyneladende helt ude af stand til at benytte sig af sin kritiske sans og sit eget prøvede værktøj; gode hævdvundne sagsbehandler-metoder, hvor det normale er at tage udgangspunkt i den enkelte klients "konkrete sociale/økonomiske baggrund og samtidig afdække de muligheder og begrænsninger, de offentlige systemer som sådan står for".

Det havde været det mest fornuftige "at forsøge at forstå iranere ns forvirring ud fra hans konkrete situation her og nu i det danske

¹¹ Boesen *et al.* (1989: 186ff).

¹² *Op.cit.*: 173 og 182.

samfund og ud fra de krav, de danske systemer stiller til ham",¹³ sammenfatter Fichel diskussionen af det konkrete eksempel, som hun tager op. For:

Hans uddannelsesbeviser hjemmefra er blevet afvist, og han har måttet igennem flere års sprogprøver, forberedelseskurser m.m., før han har kunnet kvalificere sig til at tage en dansk studentereksamen. Adgangsbe-grænsning og stramme SU-regler gælder for alle studerende, men rammer flygtninge specielt hårdt.

Familien i Iran er ikke klar over de vanskeligheder, flygtninge møder i Danmark; dels fordi det er vanskeligt at forklare reglerne og logikken i så indviklet et system, og dels fordi denne unge iraner oplever sit manglende 'fremskridt' som et personligt nederlag og ikke som en generel konsekvens af hans placering som medlem af en minoritetsgruppe i Danmark".

Men sagsbehandleren er endt i en *blindgyde*. Hun arbejder ud fra en forestilling om et "muslimsk familiemønster", der egentlig ikke fortæller hende noget som helst om den enkelte iraner, hun forsøger at rådgive, eller hans familie. Det "muslimske familiemønster" kan hun alligevel ikke gøre så meget ved. "For en muslim er en muslim... eller?" Sådan ræsonnerer den offentligt ansatte, som er trængt op i en krog og ikke ser nogen konstruktiv udvej, mener Fichel.

Nærmest som at høre ekkoet fra Krarups dogmatiske, "Muhamedaneren er muhamedaner!"

Desertering til fjenden?

Fichel's diskussion af den forvildede socialrådgiver på den malplace-rede kulturforståelses afveje peger på det nærmest paradoksale slægtskab mellem de to, tilsyneladende modsatte, ideologiske strømninger, som er vokset frem i løbet af 1970'erne (England) og 1980'erne (Danmark og en række andre vesteuropæiske indvan-dringslande); på den ene side den "nye racisme" og på den anden, "den nye realisme", repræsenteret ved et liberalt, tolerant og kultur-pluralistisk indstillet, velfærdsinstitutionelt etablissement og forsker-samfund.

For den "nye racisme" og for den "nye realisme" er "samfundet" mere eller mindre synonymt med en fælles livsform eller kultur. Denne har en stabil karakter og evnen til hele tiden aktivt at genskabe sig selv på trods af skiftende ydre omstændigheder. Spørgsmål om social ulighed, klasse og strukturelt betingede magt-

¹³ *Op.cit.*: 205.

forhold erstattes mere eller mindre af et fokus på familien som det grundlæggende institutionelle udtryk for en folkegruppes kultur. Opløsning af en kultur eller livsform er per definition et "sygdomstegn".

"Den nye realisme" ser det ligesom "den nye racisme" som det normale og naturlige, at etniske grupper stræber efter at opretholde deres forskellige livsform og kulturelle identitet. Fordi kulturer er stabile og tenderer mod hele tiden at genskabe sig efter samme form (udmøntet igennem idéen om instinktiv tilhørighed hos "de nye racister" og begrebet etnicitet hos "de nye realister"), er det også naturligt, at kulturelle forskelle i samfundet opretholdes. Det er ikke et spørgsmål, om en kultur er dårligere end en anden: det vigtige er det faktum, at de er *forskellige* og hver især udtryk for et umiddelbart fællesskab. I en sådan situation er en assimilationspolitik urealistisk.

Det som skiller "de nye racister" fra de liberale "nye realister" ligger først og fremmest på det holdningsmæssige og politiske plan.

Det er problemet med at fremme ligestilling i forholdet mellem kulturerne (og dermed individer), som ligger bagved "den nye realisme"s liberale reformånd. Opfattelsen af kulturpluralisme (det vil sige den parallelle sameksistens af forskellige distinkte kulturer i et fælles samfund) som tingenes normale tilstand udspringer direkte af kulturalisternes syn på en livsform som noget, som aktivt stræber efter at genskabe sig selv i nye kontekster. Og i modsætning til "de nye racisters" standpunkt er *fjendskab* mod "de fremmede" ikke et nødvendigt element i forsvaret for en bestemt livsform. Når fjendskab alligevel optræder, ses dette som et resultat af uvidenhed, eller som et udtryk for konkurrence om knappe ressourcer.

Den store modsætning ligger altså i synet på fordommenes og diskriminationens rolle i systemet. For "de nye racister" er dette noget primært, naturligt og kreativt, for "de nye realister" noget sekundært, situationsbetinget og negativt.

Men, på grund af at selve deres kulturalistiske perspektiv giver spørgsmål om samfundets grundlæggende politiske og økonomiske magtforhold en underordnet plads i analysen, så kan de "nye realister" bare operationalisere deres perspektiv i form af nogle relativt simple kulturelle stereotypier. Derfor formår de heller ikke at tilbyde et troværdigt alternativ til "de nye racister" i en situation, hvor samfundet rent faktisk præges af tilspidsede etniske konflikter. Når den kulturalistiske integrationspolitik konfronteres med en tilspidsning af etniske konflikter forbundet med strukturelt betin-

gede ulige magtforhold i samfundet, fører dette nærmest uundgåeligt til en intellektuel, moralsk og institutionel krise.

Politikkens krise - en intellektuel , moralsk og institutionel krise

Når - under de givne samfundsforhold af økonomisk krise og socialt opbrud - en tilsyneladende irrationel vold ikke længere lader sig oplyse eller reformere væk, lamslås det liberale etablissement, hævder Duffield. "Alt som derefter er nødvendigt", konkluderer han, under indtryk af den eskalerende vold i Storbritanniens "inner cities" i begyndelsen af 1980'erne, "er at nogen fremkommer med beviser for at tilstedeværelsen af væsensforskellige kulturer i Storbritannien leder til vold. Så er vejen ryddet for det liberale etablissements desertering til modpartens lejr". Magtbalancen inden for rammerne af det modsætningsfyldte "kulturalistiske hegemoni" forskydes nu fundamentalt, idet den "nye realisme" politiske positioner flyder stadigt mere sammen med den "nye racisme". Men betingelserne for dette var allerede til stede fra begyndelsen; givet med de ensidige og forenkende kulturalistiske forklaringsmodeller.

Der er grund til at frygte, at det scenario som Duffield maler op for Storbritanniens vedkommende - det vil sige den gradvise opløsning af et liberalt, tolerant og reformvenligt etablissements kulturpluralistiske positioner - er udtryk for en mere generel tendens som manifesterer sig på forskellig måde (afhængigt af den konkrete udlændinge- eller indvandrerpolitik, den almene politiske tradition, den specifikke karakter af interessepolitikken og samfundsudviklingen iøvrigt) ud over det meste af Europa. Den højreekstremistiske voldsbølge griber om sig, mens de folkevalgte tager sig til hovedet. Man hverken vil eller tør gå til problemernes rødder i "et EF med høj arbejdsløshed, med jobs som sluses fra en stabil forarbejdningsindustri til enkle og mere usikre serviceerhverv, med belastninger på det sociale velfærdssystem", hvor der er opstået "et bymiljø med to hastigheder", skriver Martin Woollacott.¹⁴ Det er en situation hvor vi:¹⁵

I krybsporet finder ... et bysamfund som udmærkes af industrielt forfald, opløsning af arbejderklassen og en gruppetilhørighed som falder fra hinan-

¹⁴ Woollacott (1991), som her anvender et udtryk lånt fra den franske politolog, Pascal Perrineau.

¹⁵ *Ibid.*

den ... i netop disse områder plejer nyligt ankomne indvandrere at slå sig ned; hvor de kan vælge mellem enten at indgå i en splittet og apolitisk lokal underklasse eller, ved at forsøge at bevare sin egen kulturelle identitet, fyre op under den type af hvid identitet som, *Front National* bygger på.

Flugten fra virkeligheden er ikke reserveret for højreekstremistiske politiske bevægelser og partier (som for eksempel Le Pens *Front National*, Hollands *Centrumpartij*, fremskridtspartierne i Danmark og Norge, *Ny demokrati* i Sverige) som (specielt i valgtider ved stemmeurnerne) profiterer på den europæiske arbejderklassens nye sårbarhed, konstaterer Woollacott. Dette praktiseres tillige af de mange moderate og konservative partier, som skriver under på, at "indvandrerspørgsmålet" er et nøgleproblem i vor tid. Men også det politiske venstre synes at være parat til at udnytte frygten for "raceuroligheder" i en situation, hvor de traditionelle partiprogrammer ikke længere formår at appellere tilstrækkeligt til vælgerne. Det gælder Mitterand i Frankrig, men også socialdemokratierne i Tyskland, Danmark og Sverige.

De seneste år har klart vist, at det politiske etablissement i Storbritannien, i Danmark og det øvrige Norden, ligesom i Kohls Tyskland - til højre såvel som til venstre - har forstået at slå politisk mønt af indvandrerspørgsmålet. Alle ved i grunden, at det er den økonomiske, sociale og politiske marginalisering af store dele af den traditionelle arbejderklasse, som skaber angsten og usikkerheden. Men alligevel bifalder man ny-racismens postulat om, at det er nogle få tusind flere tyrker, palæstinensere, iranere eller bosniske muslimer rundt omkring i Europas storbyer, som udgør problemet.

Hermed er "de nye racisters" ideologiske budskab slået ind over størstedelen af det politiske spektrum. Resultatet er en stramning af indvandringskontrol og asylpolitik.¹⁶ Men det er også en truende opløsning af grundlæggende moralske præmisser og politiske kriterier for en tolerant og fremsynet integrationspolitik, der hvor en sådan faktisk er blevet formuleret. Det måske mest slående eksempel på dette er sikkert Sverige, hvis indvandrerpolitiske *deroute* eller *detour* Ålund og jeg betegner som *Multikulturalismens Paradoxa*.¹⁷ Mens "Fort Europas" mure rejser sig mod omverdenen, antager den politiske debat og samfundsinstitutionernes daglige praksis også her en "racialiseret" karakter.

¹⁶ Schierup (1990), Joly (1992).

¹⁷ Ålund and Schierup (1991).

Også danske "indvandrervenners" troværdighed og politiske positioner undergraves i et samfund præget af krise, strukturrationaliseringer, social marginalisering samt vaklende fællesskaber og traditionelle former for social solidaritet. Dette viser Jørgen Würz-Sørensen som en åbenbar parallel til Duffields tese om den multikulturalistiske integrationspolitikks krise i England.¹⁸ Visse passionerede entusiaster manøvreres ud på et uholdbart "nationalmasochistisk" sidespor, som enten helt underkender betydningen eller eksistensen af en "dansk kultur" eller også fremstiller denne i absolut negative termer som "et omvendt fjendebillede".¹⁹

De flerkulturelt indstillede "indvandrervenner" formår ikke at præsentere et sammenhængende alternativ til voksende arbejdsløshed og sociale og etniske konflikter. Samtidig bliver blandt andet Ishøj borgmesteren Per Madsens heftige angreb på indvandrerne for manglende integrationsvilje og hans "skik følge, land fly" imperativ katalysator for en almen krise, præget af tvivl i forhold til det realistiske i en integrationspolitisk strategi. Ambitiøse akademikere hyres ind og gør sig en karriere på at levere objektive "facts" om den muslimske fare, familiesammenføringer²⁰ og invasionen af bekvemmelighedsflygtninge fra selvforskyldt underudviklede "muhammedanske" lande. Dette skaber en bred offentlig legitimitet for de nye racisters angreb på ideerne om "det multikulturelle samfund" og på "indvandrervennerne".

"Indvandrervennernes" alibi for flygtningepolitikken, der, mener Ole Hasselbalch, bygger på slebne argumenter om imperialism, nykolonialisme og elendighed i "den tredje verden", skal vendes mod dem selv. Det gælder - for at citere *Viljen til modstand* - et felttog mod truslen fra "En ekspansiv religion".²¹

En ... religion - eller ideologi om man vil - der bruges som påskud i en akut nødsituation skabt af en befolkningsekspllosion, som ingen regeringer i Mellemøsten og Nordafrika tilsyneladende kan eller vil gøre noget afgørende ved. Et fortræffeligt åndeligt alibi for den imperialism og nykolonialisme, som vandrigen til Vesteuropa under alle mulige og umulige påskud udgør. En tidsindstillet bombe midt i vore børnebørns dagligstue.

¹⁸ Würz-Sørensen (1988c).

¹⁹ *Ibid*: 128-29.

²⁰ Som kultursociologen, Eyvind Vesselbo, der gør en lynkarriere som "indvandrerforsker" i 1990'ernes kolde politiske klima. Rapporten *I går, i dag, i overmorgen*, som var et bestillingsarbejde til Ishøj kommune (se videre denne bogs kapitel tre), bliver et springbrædt til centraladministrationen, i hvis tjeneste Vesselbo (1992) med undervisningsministeriets rapport, *Fremmedsprogede elever i folkeskolen*, bidrager til en legitimering af vigtige assimilatorisk motiverede ændringer i indvandrerpolitikken.

²¹ Hasselbalch (1990: 40).

Under presset fra vittige, velargumenterede og folkelige debattører og en integrationistisk realpolitik's pragmatisme fordybes "indvandrer-vennernes" krise og tvivl. Den kommer til at omfatte såvel den politiske højre- som venstrefløj og strække sig langt ind i Danmarks mindre modstykke til Storbritanniens liberalt professionelle etablisement; en tendens, som tydeligt er at mærke, når man taler med "projektmagere" inden for rammerne af offentlige foranstaltninger orienteret mod uddannelse og arbejdsmarkedsintegration. Hvis ikke denne tvivl tages alvorligt, og leder til nye initiativer for at fremme strukturel assimilation og social ligestilling, kan den lede til en farlig opgivenhed.²²

Lad mig illustrere med en udflugt til Danmarks "indvandrerprojekter".

Projektmagere:

Fra oprustning til kapitulation?

Indvandrerne høje arbejdsløshed er typisk blevet set som udtryk for en voksende modsætning mellem et moderne arbejdsmarkeds dynamiske krav og "de fremmedes" mangel på sprogfærdigheder og anvendelig uddannelse. De etniske minoriteters formodede "traditionelle" baggrund er blevet set som en barriere, som må overvindes gennem opdragelse og indlæring af problembærerne.

Som det for eksempel udtrykkes i følgende socialpædagogiske oplæg til et kommunalt uddannelsesinitiativ for etniske minoritetsunge mellem 16 og 25 år; et projekt, der, som det hedder, skal give "indvandrergrupperne bedre arbejds-, uddannelses- og fritidsvilkår og derfor være med til at forebygge fremtidige minoritetsproblemer":²³

I kurserne må der lægges vægt på forskelle mellem det tyrkiske feudalsamfund og det vesteuropæiske industrialiserede samfund. Her er det vigtigt at fremhæve, at det tyrkiske kulturmønster i det vesteuropæiske samfund kan fremstå med en kvindeundertrykkende effekt, både i praksis hvad angår arbejde og uddannelse, men også i befolkningens bevidsthed... Det er vigtigt, at der gennem hele kursusforløbet gives en indsigt i vigtigheden af uddannelse i et vesteuropæisk samfund. Dette i relation til at der på længere sigt vil være behov for uddannelse for at kunne skabe et acceptabelt forsørgelsesgrundlag for familien. Det er vigtigt at være opmærksom på

²² Angående definition af begrebet "strukturel assimilation", se kapitel to.

²³ Ballerup Kommune (1986).

forskelligheden i forsørgelsesgrundlaget i det tyrkiske og det danske samfund. Det er endvidere vigtigt at afdække forældreroller og forældrekrav til unge i det danske og det tyrkiske samfund. Her tænkes bl.a. på nødvendigheden af en delvis nedbrydning af det tyrkiske kulturmønster, sammenholdt med fremtidsmulighederne for de unge tyrkere der forventes at blive boende i Danmark.

I overensstemmelse med et sådant grundsyn har politikere, myndigheder, embedskvinder i offentlige institutioner såvel som mange forskere først og fremmest fokuseret på sociale eller kulturelle træk hos de forskellige etniske minoriteter; kulturtræk, som man har antaget forhindrer de beskæftigede i at holde sig fast på arbejdsmarkedet, de arbejdsløse i at finde veje tilbage til arbejdslivet, og de unge i at kunne skaffe sig en uddannelse, en praktikplads og et stabilt job. Resultatet er efterhånden blevet et relativt omfattende konglomerat af *mangelkompenserende* institutionelle strategier. Man ser her "indvandrerens" selv som det centrale problem, og tager derfor ensidigt sigte på at rette op på dennes (antaget) bristende forudsætninger for at kunne tilpasse sig til de ændrede strukturelt betingede krav i "et moderne vesteuropæisk samfund".

Længe opfattede man først og fremmest, at det skulle være indvandrernes formodede dårlige danskkundskaber, som var den største og egentlige årsag til den omfattende arbejdsløshed.²⁴ Den ordinerede medicin blev "danskkurser og atter danskkurser".

Den samlede volumen af danskundervisningen for indvandrere skulle mellem 1973 og 1983 ekspandere med næsten 500 procent, samtidig med at den tvivlsomme kvalitet på sprogundervisningen efterhånden blev forbedret noget.²⁵ Men kontrasten mellem danskernes og indvandrernes ledighed på arbejdsmarkedet fortsatte med at uddybes snarere end at formindskes, for i begyndelsen af 1980'erne at nå det høje niveau, den stadigvæk har idag.

I en besk kommentar i *Fagbladet* i 1983 konstaterer journalisten, Ole Hammer, at man systematisk tilbyder indvandrerne "dansk-kurser i stedet for arbejde", mens det er "forskelsbehandlingen vi i virkeligheden skal sætte ind over for".²⁶

²⁴ Mulighederne for en massiv uddannelsesindsats realiseredes ved at definere danskundervisningen som et frit felt for oplysningsforbundene, som kunne organisere kurser uden nogen egentlig kontrol med undervisningstilbuddenes faktiske kvalitet eller undervisningens konkrete resultater. En speciel tolkning af arbejdsløshedslovgivningen blev anvendt mere eller mindre rigorøst (varierende fra område til område) som AFs sanktion for at gøre danskundervisning til en obligatorisk del af de langtidslediges arbejdstilbudsperioder.

²⁵ Hammer (1984b: 22).

²⁶ Hammer (1983).

Det blev imidlertid heller ikke i fortsættelsen "forskelsbehandlingen" eller diskrimineringen på arbejdsmarkedet og på arbejdspladserne, som politikere, forskere og indvandrereksperter skulle fokusere på. På officielt embedsmandsplan fortsatte en mere eller mindre ensidig fokusering på "danskundskaberne" at gøre sig gældende.²⁷ Men i den praktiske virkelighed fortsatte udviklingen af undervisningstilbuddene ind i en ny fase, hvor danskundervisningen mere og mere skulle blive kombineret med supplerende undervisningsforløb, som sigtede mod at kvalificere indvandrere for integration på et dansk arbejdsmarked under konstant strukturel forandring.

I løbet 1980'erne skulle indvandrerundervisningen udvikle sig til en relativt omfattende og varieret industri, som beskæftigede en række (hovedsageligt majoritetsdanske) engagerede eksperter med en efterhånden bred erfaringsbaggrund. Der opstod et forgrenet, men ofte vildtvoksende netværk af uddannelsestilbud og "integrationsprogrammer" i offentligt eller privat regi.

Dette såkaldte "integrationsarbejde" har fået en væsentlig plads i flere kommuners målsætninger og planlægning.²⁸ En vigtig drivkraft bag dette har blandt andet været kommunernes frygt for at en skærpet tolkning af arbejdsløshedslovgivningens såkaldte "rådighedsbegreb" efterhånden skulle føre til, at flere og flere indvandrere faldt ud af arbejdsløshedsforsikringen. Dermed skulle de trille ind på de kommunale bistandskontorer, hvilket ville betyde en direkte belastning for de kommunale pengekasser.

Ikke mindst den gradvise etablering af det nye ATB/UTB-system (arbejdstilbuds- og uddannelsestilbudsordninger) fra den senere del af 1980'erne skulle øge denne frygt og motivere de enkelte kommuner og amtskommuner for at satse på indvandrerundervisningen.²⁹ Det faldt naturligt i tråd med denne interesse, at amtskommunerne fra 1986 skulle overtage hovedansvaret for indvandrerundervisningen fra oplysningsforbundene.

Der sker hermed i løbet af 1980'erne en betydelig oprustning af de indvandrerrelaterede uddannelsesinitiativer. Samtidig skulle kursus-tilbuddene blive mere og mere sofistikerede i deres udformning og metodik. Kritikken af den ensidige satsning på danskundervisning

²⁷ Hvilket for eksempel så sent som i 1990 giver sig tydeligt udtryk i rapporten fra den af indenrigsministeriet (Indenrigsministeriet 1990) nedsatte embedsmandsgruppe om integration af indvandrere i Danmark. Rapporten får en svidende kritik af repræsentanter for indvandrernes organisationer (se for eksempel *Indvandrerens* 1990).

²⁸ Se for eksempel Århus Amtskommune (1990) og Rosling (1992).

²⁹ Se Schjødt og Meier (1989) for en videre diskussion af rådighedsbegrebet og ATB/UTB ordningen i relation til de etniske mindretals situation på arbejdsmarkedet.

fulgtes af en kritik af koncepter, som ensidigt ville satse på udviklingen af rent tekniske arbejds kvalifikationer. Hvis indvandrerne skulle have en reel chance for at (gen)etablere sig på det danske arbejdsmarked, var det nødvendigt, at udvikle mere forfinede undervisnings- og integrationsmodeller, som skulle bygge på en dybtgående forståelse af indvandrernes egen kultur såvel som på det moderne arbejdsmarkedets funktionsmåde.

1980ernes uddannelsesprojekter skulle hermed komme til at fokusere stadigt mere på begrebet *kultur*.

Amputation nødvendig:

Integrationspolitikens kapitulation

I starten var det hovedsageligt et assimilationistisk perspektiv som skulle dominere, ligesom det stadigvæk var tilfældet inden for såvel forskningen som den politiske debat i Danmark.

Ét eksempel på denne assimilationistiske ånd er et eksperimentelt såkaldt "kombineret undervisnings- og arbejdsprojekt for indvandrerkvinder", som blev organiseret af kommuner i Københavnsområdet i 1983-85. Her argumenterer man for, at de indvandrede kvinder i deres egen interesse må lære sig at "stå på to ben". Ellers skulle de ikke forvente sig at blive accepteret på danske arbejdspladser.³⁰ En systematisk indlæring af dansk offentlig kultur og dansk arbejdspladskultur burde indgå som en væsentlig del af et effektivt integrationsprojekt.

Det var tydeligt nok den populære forestilling om "kulturkonflikten", som var vejledende for projektets udformning. Det betragtes som nødvendigt, at møde denne kulturkonflikt med hensynsfuldhed og omtanke, samtidig med at de projektansvarlige bør bevare en sund professionel distance til sine klienter. "Arbejds-gruppen var forud for projektets iværksættelse klar over 'den klassiske sympatisørfejl' i forhold til indvandrere". "Kort fortalt går den[ne] ud på", hedder det:³¹

at danskerne i forholdet til indvandrerne tillægger dem egne motiver og tror, at indvandrerne handler ud fra vore værdinormer. Hvis - eller når - forskellen afsløres, føler danskerne sig ført bag lyset af indvandrerne, selv om danskerne selv er skyld i illusionsmageriet.

Vi bestræbte os på at tøjle denne tilbøjelighed ved at forsøge at leve os ind i indvandrerkvindernes forestillingsverden og respektere den som

³⁰ *Kombineret undervisning- og arbejdsprojekt for indvandrerkvinder* (1984).

³¹ Op.cit.: 4.

udgangspunkt for deres handlinger, uanset hvor langt den lå fra vor forestillingsverden.

Dernæst forsøgte vi at forstå, at lige såvel som indvandrerne ikke accepterer en række fremtrædelsesformer i vort kulturmønster, så accepterer vi heller ikke alle deres.

"Det blev understreget under hele projektforsløbet, at formålet med vore korrektioner var at styrke 'det danske ben'", lyder det videre, "og ikke angribe indvandrerkvinderne personligt eller kulturelt".

Grundtanken med projektet var med andre ord at fremme en slags assimilationistisk målsætning, som svarer til, hvad svenske politikere og forskere har kaldt for "funktionel integration". Dette vil nærmere bestemt sige indvandrede minoriteters tilpasning til majoritetssamfundets institutioner, normer og kultur i den udstrækning "som er nødvendig, for at kunne fungere i samfundet, mens samtidig den egne etniske identitet forbliver uforandret", som det er blevet formuleret af Jonas Widgren, en af arkitekterne bag den moderne svenske indvandrerpolitik.³² Der altså tale om en assimilation, som "ifølge dette grundsyn ikke drives længere end, hvad der er nødvendigt for at indvandrergruppen og værtsfolket skal fungere sammen på en integreret og effektiv måde", som det udtrykkes af sociologen, Harald Swedner.³³

Undervisnings- og arbejdsprojektets indvandrede kvinder viste sig at være forbavsende modtagelige for "opdragelse" og funktionel tilpasning til danske arbejdspladsnormer. Samtidig fik de al ønskelig støtte fra deres egne familier og lokale etniske netværk, som de projektansvarlige arbejdede tæt sammen med. Der blev også oprettet positiv kontakt med en del arbejdsgivere.

Men som helhed var projektets resultater imidlertid ikke alt for opmuntrende.

De projektansvarlige må konstatere, at det på baggrund af mangel på samarbejdsvilje fra forskellige aktører på det danske arbejdsmarked knap nok nytter noget at satse på en opdragelse af folk med en afvigende etnisk baggrund til at konkurrere med danskerne på det åbne arbejdsmarked. Det realistiske vil være at satse på et begrænset nicheperspektiv. Det indebærer - ud over de erhvervsghettoer, hvortil de etniske minoriteter i forvejen rekrutteres igennem deres egne lokale sociale netværk - at forsøge at åbne nogle nye beskyttede "lommer" på arbejdsmarkedet, hvor indvandrerne enten har nogle helt specielle konkurrencemæssige fortrin,

³² Widgren (1980: 75).

³³ Swedner (1971: 143).

eller hvor de af forskellige årsager ikke møder dansk konkurrence. En lignende konklusion møder vi blandt projektmagere fra den (til forskel fra mange andre) aktive og positive Københavns Arbejdsformidling, som konstaterer, at "det er nødvendigt med en høj grad af holdningsbearbejdning, hvis det skal lykkes at stille indvandrere lige med danskere i konkurrencen om job". Noget der gælder "ikke blot i virksomhederne, men helt bredt i det danske samfund".³⁴

Konklusionen synes at være klar: Hvis denne forudsætning ikke ændres (dvs. danskernes "holdninger"), så bliver det nødvendigt at amputere det ene ben.

Nicheinitiativet bekræfter kulturel apartheid

Det er "niche-perspektivet", der efterhånden bliver den dominerende strategiske linje for 1980ernes og 1990ernes projektmagere. Det er en linje, som langt hen ad vejen understøttes af indvandrernes egne organisationer, både politisk og igennem egne praktiske uddannelsesmæssige initiativer.

Man kan se dette som udtryk for en slags pragmatisk og defensiv "ny realisme". Der findes nok en bevidsthed om diskrimineringens og racismens realitet og konsekvenser. Men man anser det på forhånd for umuligt at konfrontere denne diskrimination og racisme direkte. Styrkeforholdene bedømmes ganske enkelt som for ulige. I stedet satser man på en positiv udnyttelse af kulturelle og sproglige ressourcer og en aktiv mobilisering af de etniske sociale netværk som redskaber til at besætte bestemte etnisk specifikke enklaver på arbejdsmarkedet.³⁵ Det etnisk opdelte arbejdsmarked³⁶ og kulturel apartheid accepteres hermed som en mere eller mindre given samfundsmæssig forudsætning. Altså måske i mere end en forstand en "ny realisme"; en realisme, som tager konsekvenserne af arbejdsmarkedets reelt eksisterende funktionsmåde og af de reelt eksisterende adskilte etniske netværk.

Som en logisk konsekvens af denne erkendelse sigter projektmagerne sig aktivt ind på en positiv og bekræftende tilpasning til

³⁴ AF Københavns Indvandrerprojekt (1988).

³⁵ Et af de mest teoretisk velfunderede nicheprojekter har været *Harems* væve- og tekstilprojekt. Projektets grundtanke beskrives (Nielsen 1987: 11) på følgende måde: "Projektets metodiske grundtanke har været at tage udgangspunkt i indvandrerkvindernes egne og kulturspecifikke ressourcer, og samtidig at skabe et positivt samspil med indvandrernes sociale netværk, som disse kendes fx fra de relativt indvandrertrætte kommuner i Københavns Amt; i stedet for at tage fat på områder, hvor de store indvandrergrupper traditionelt er svage, har det været ønsket at lægge vægt på de områder, hvor disse grupper erfaringsmæssigt ikke har problemer med at konkurrere med danskere, men måske ligefrem besidder nogle fortrin".

³⁶ Se videre kapitel fire.

arbejdslivets etniske deling. Det ligner - som det udtrykkes af Kampmann *et al.* - en situation, hvor det "multikulturelle" mere og mere integreres i en slags "cost-benefit" analyser inden for uddannelsessystemet, det sociale og det kulturelle område, motiveret af at finde punkter, hvor man kan "bruge 'de fremmede' i produktion og afsætning".³⁷ Her bliver "ønsket om at finde en kulturel fællesnævner eller 'nedre markør' til legitim selektion af bestemte kulturelle eller etniske grupper",³⁸ et dominerende motiv for "integrationsarbejdet".

Der sættes på væve- og tekstilprojekter for indvandrede kvinder, på kurser for uddannelse af "to-sprogede" og "to-kulturelle" medarbejdere orienteret mod nicher i daginstitutioner, beskæftigelsesprojekter og uddannelsesforanstaltninger. Der gøres - med et rygstød i den ændrede arbejdsløshedslovgivnings nye paragraffer og muligheder - organiserede fremstød for at få folk i gang som "iværksættere" i specielle "indvandrer niches". Og man sætter på kurser for højtuddannede flygtninge og andre indvandrede, som opreklameres som ideelle mellemmand og kvinder for en stadig mere internationaliseret dansk eksportindustri.³⁹

En tidligere åbent udtalt assimilativ målsætning forsvinder mere eller mindre fra disse nye nicheorienterede "indvandrerprojekter", mens det humanistiske og det kommunikativt mellemmenneskelige fremhæves. Samtidig fremstilles afvigende "kultur" og "forskellighed" i al almindelighed som en positiv "ressource" med kreative potentialer.⁴⁰ Projektansvarlige slår fast, at det er nødvendigt at arbejde med hele personen; at hjælpe kursusdeltagerne med "at genopbygge deres selvtillid og tro på, det nytter noget".⁴¹ Man fremhæver det væsentlige i at bygge på "indvandrer kulturens præmisser med det resultat, at kvalifikationskravene ikke er formuleret på forhånd, men bliver formuleret efterhånden som projektet udvikler sig og tager form".⁴² Andre tager som deres udgangspunkt, at en kombination af kompetencegivende undervisning med udvikling af indvan-

³⁷ Kampmann *et al.* (1991: 12).

³⁸ *Op.cit.*: 13.

³⁹ Et af landets mest varierede udbud af "Indvandrerprojekter" har længe været at finde i Århus Kommune (se Jensen *et al.* (1986)).

⁴⁰ Typisk for eksempel for holdningen i det tidligere nævnte (SVUA-støttede) tidsskrift for indvandrerundervisning, *Forskellighed*.

⁴¹ Moldenhawer (1989).

⁴² *Op.cit.*

drernes sociale netværk er en forudsætning for at hjælpe dem ind i rimeligt attraktive nicher af det regulære danske arbejdsmarked.⁴³

Disse strategier bygger karakteristisk på en type af græsrodsstrategi, som i en evaluering af en række indvandrer-/flygtningeprojekter støttet af udviklingsmidler fra SUM (Socialt udviklingsprogram under Socialministeriet), er blevet kaldt for "De små skridts integrationspolitik".⁴⁴ Det handler om lokalt netværksarbejde, organiseret kulturudveksling og "kulturmøde", erfaringsudveksling i lokalsamfundene, gradvis konsolidering af kulturelle ressourcer, samt opbygning af personlig selvtillid og initiativ.

Den ene af rapportens forfattere, Marianne Melchior, opfatter, at der muligtvis ikke findes nogen anden vej frem, specielt når der arbejdes med dårligt uddannede målgrupper med en svag social stilling, som det for eksempel er tilfældet for mange indvandrerkvinder.

Defaitisme

Der kan nok ligge en hel del i dette. Men der er idag, i begyndelsen af 1990'erne, grund til behersket optimisme, også når det gælder denne pragmatiske mikro-strategi for "de små skridts integration".

Advarselssignaler er der nok af. En række projekter viser fremgang på det lokale netværksplan, men en iøjnefaldende mangel på succes, når det gælder beskæftigelsen. De små iværksættervirksomheder i "den etniske økonomi" plages af alt for mange konkurser. De unge fra de etniske minoriteter kommer ikke ind på videre uddannelse.

Et af de mest aktuelle og skarpest formulerede nødråb kommer fra Hanne Lene Petterson, siden 1986 aktiv i Høje-Tåstrup kommunes ambitiøse udviklingsarbejde omhandlende "metoder til integration af nytilkomne unge indvandrere på arbejdsmarkedet og i samfundet".⁴⁵ Af økonomiske grunde, som det hedder sig, føler kommunen sig ikke længere i stand til at videreføre projektet.⁴⁶ Men af rapporten iøvrigt fremgår det, at der faktisk er tale om en regelret *kapitulation* over for arbejdsmarkedets og uddannelsessystemets hårde realiteter. De bitre erfaringer fra års ihærdigt og målbevidst projektudviklingsarbejde har vist, at det ikke er muligt at

⁴³ Vejledende for for eksempel AF Københavns Indvandrerprojekt 1986-88 (AF Københavns Indvandrerprojekt 1988).

⁴⁴ Melchior og Hjarnø (1992: 98ff).

⁴⁵ Petterson (1992). I rapporten, *Integrationsprogram for unge indvandrere i Høje-Taastrup Kommune*, beskriver Petterson (1989) dette projekts oprindelige udformning i detaljer.

⁴⁶ Blandt andet på grund af at det ikke længere er muligt at opnå tilskud fra EFs Socialfond. Petterson (1992: 3).

integrere indvandrere på et arbejdsmarked, der ikke har brug for deres arbejdskraft eller i et uddannelsessystem, "som ikke er indrettet således, at det tager højde for indvandrernes specielle baggrund".⁴⁷

Lignende erfaringer udtrykkes af andre projektmagere rundt omkring i landet. Blandt andet synes det i begyndelsen af 1990'erne i stigende grad at handle om en diskriminering, som ikke alene finder sted på arbejdsmarkedet, men tillige i stigende grad inden for *uddannelsessystemet*; ikke mindst inden for forskellige dele af voksenundervisningen, som de indvandrede befolkningsgrupper er særligt stærkt afhængige af. Her har det klassiske argument om "manglende dansk kundskaber" fra arbejdsmarkedet (se denne bogs kapitel fire) fået en ny rolle at spille, som sorteringsprincip. "Jo bedre vi kvalificerer indvandrerne sprogligt og uddannelsesmæssigt igennem vore introduktionskurser, des mere strammer de forskellige voksenuddannelser deres krav til dansk kundskaberne", kan Torben Nielsen - en garvet og erfaren "projektmager", som idag arbejder med integrationsarbejde i Ballerup kommune - oplyse. "Efterhånden stiller man krav af en sådan karakter, at man rent faktisk skal være dansk for at komme ind", mener han.⁴⁸

Hvad er så egentlig problemet?

Hanne Lene Petterson peger i ovennævnte rapport fra Høj-Tåstrup kommune på en række faktorer, som hun mener, i samspil med hinanden, betinger indvandrernes marginaliserede situation:

- Struktur og krav på arbejdsmarkedet.
- En uklart defineret indvandrer- og integrationspolitik.
- En ukoordineret og usystematisk integrationsindsats.
- Indvandrernes baggrund, kultur, holdninger, motivering og kvalifikationer.
- Holdninger blandt den menige dansker såvel som hos politikere.

Dette er et billede, som også bekræftes af konklusionerne i en landsomfattende rapport fra Socialforskningsinstituttet fra 1992, som på en sammenfattende måde beskriver de etniske minoriteters stilling på arbejdsmarkedet og forhold til uddannelsesmulighederne.

⁴⁷ *Op.cit.*: 9.

⁴⁸ Fra interview med undertegnede i marts 1993.

Rapportens forfatter Mai Heide Ottosen påpeger blandt andet, at undervisningsindsatserne over for indvandrere i det hele taget har været helt utilstrækkelige.⁴⁹ De bestræbelser, der gøres, lider også ofte af mangel på målrettethed, samt mangel på samarbejde og koordinering mellem samfundets forskellige sektorer og institutioner. Der er med andre ord en erkendelse af, at der stadigvæk findes en lang række institutionelle barrierer, når det gælder om at opbygge et rimeligt udbud af uddannelsesmuligheder. Løsningen ses i en tydeligere indvandrerpolitik, flere ressourcer til uddannelses- og beskæftigelsesprojekter, en klarere ansvarsfordeling mellem systemets forskellige aktører, samt bedre planlægning og koordinering i kombination med en holdningsbearbejdning i forhold til den danske befolkning.

Spørgsmålet er dog om dette rækker til. Det såkaldte "integrationsarbejde" befinder sig i en krise, ikke kun på baggrund af mangel på ressourcer eller planlægning og koordinering, men i høj grad på baggrund af den udbredte diskriminering på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet og på andre områder af samfundslivet. Hermed er Ole Hammers råben vagt i gevær fra begyndelsen af 1980'erne mere aktuel end nogensinde før. Vi kommer ikke videre uden for alvor at diskutere "forskelsbehandlingen".

Nu peges der jo ganske vist i en række projektmageres, forskeres rapporter og nu omsider også på centralt embedsmandsplan ("Barriereudvalget")⁵⁰ på, at danskernes såkaldte "fordomme" eller negative "holdninger" til de indvandrede minoriteter er en af de vigtige barrierer for en "rimelig integration".

Men det er ikke ligegyldigt, *hvorledes* vi forstår og diskuterer disse barrierer. At forstå betydningen af den etniske forskelsbehandling og siden at kunne gøre noget ved den afhænger, som Hammer udtrykker det, af om "vi er klar over, hvor og hvordan den foregår".⁵¹

I bogens kapitel fire beskrev jeg den etniske forskelsbehandling, som hvilende på forskellige typer af strukturelt betinget (indirekte) og institutionaliseret (direkte) diskrimination. Denne udbredte diskrimination udtrykker langt mere end et holdningsproblem. Den er, som jeg har hævdet i kapitel fem, legitimeret af en slags "ubevidst grammatik". Denne ubevidste grammatik bygger på en bestemt logik, som er med til at styre vores opfattelser og handlinger, uden at vi for det meste selv er bevidste om det. Det er en

⁴⁹ Ottosen (1992).

⁵⁰ Arbejdsmarkedsstyrelsen (1993).

⁵¹ Hammer (1983).

"racialiseret" logik, som mere eller mindre udgør et fælles ideologisk terræn for intolerante populistiske "indvandrermodstandere" og tolerante og liberale "indvandrervenner" og "projektmagere".

Dette har, som det udtrykkes i en rapport fra Institut for Pædagogik ved Københavns Universitet, "i høj grad påvirket mulighederne for fælles, mere overordnede integrative/assimilative foranstaltninger i negativ retning". Det er blevet "vanskeligere at finde rum for 'de fremmede'".⁵²

Men det betyder også, at projektmagerne, forskerne og det liberalt-professionelle etablissement i det hele taget, må begynde at forstå sig selv som en integreret del af selve "indvandrerproblemet".

"We are all part of the problem". Dette ubehagelige faktum er blevet udtrykt med al mulig klarhed af Lisa Fichel, som med sin nordamerikanske baggrund, besidder nogle historiske erfaringer af det multi-kulturelles problematiske dobbelthed. Det er blandt andet disse erfaringer, der har fået hende til at se med stor skepsis på de fremherskende problemtolkninger blandt danske socialrådgivere, uddannelsesansvarlige og indvandrerprojektmagere. "Fokusering på de kulturelle forklaringer leder os som sagsbehandlere og medarbejdere i det offentlige regi hen til konklusioner i retning af, at det er viden og 'opdragelse', flygtninge mangler", skriver hun.

Projektmagere, bistandsarbejdere, socialrådgivere og andre ansatte i den offentlige sektor har en ganske særlig forståelse af flygtninges og etniske minoriteters kulturelle baggrund, fortsætter hun. Denne forståelse hænger sammen med, at analysen foregår ud fra et ensidigt "integrationsperspektiv". Her vurderes "traditioner, værdier mm... bevidst eller ubevidst ud fra, om de er hæmmende eller fremmende for deres 'integration' i det danske samfund. I denne sammenhæng kommer kulturelle klichéer let til at fungere som en legitimering af en diskriminerende politik:⁵³

Kvoter for hvor mange udlændinge, der må bosætte sig i bestemte områder, optages på uddannelsesinstitutioner, og politiske retningslinjer for, hvor mange udenlandske børn, der må optages på en bestemt folkeskole, begrundes alle med, at flygtninges kulturelle baggrund forstærkes, hvis de er mange sammen, og at dette er hæmmende for deres integration i det danske samfund.

"Men problemet kan også analyseres ud fra en anden vinkel", fortsætter Fichel; en vinkel, der fokuserer mere på selve det sociale

⁵² Kampmann *et al.* (1991).

⁵³ Fichel (1992: 205).

og institutionelle system og de mange modsigelser, det indeholder, og mindre på flygtninge som problem. Flygtninge/etniske minoriteter indgår i et klient/behandler forhold, der er baseret på ulige magtforhold; magtforhold, der i et videre perspektiv bør ses i sammenhæng med de reelle politiske magtforhold i Danmark. Det vil sige, hvorledes de enkelte institutioners kompetence og arbejdsrutiner fastlægges politisk. Flygtninges og andre indvandrede reaktioner bør forstås ikke så meget som et udtryk for "kultur", men som en reaktion på dette ulige magtforhold, mener Fichel.

Det er en problemstilling, som jeg kommer nærmere ind på i bogens afsluttende kapitler.

En kursændring er akut. Valget mellem "kapitulation" og at optræde som "sagsbehandlere" for en almen frasortering af de etniske minoriteter på arbejdsmarkedet, i skolerne og i boligområderne, kan lede Danmarks tolerante og indvandrervenlige liberalt-professionelle etablisement ind i en farlig tilstand af defensiv handlingslammelse.

Dette lader "kulturens slagmark" åben for den populistiske ekstremismes kritik af "den humanistiske indvandrerlobby", og for et overtag for xenofobi og udelukkelsespolitik over tolerance og "pluralistisk integration"; en tilstand, som måske allerede mere eller mindre er indtrådt. Lad (endnu) et citat fra Ole Hasselbalchs, *Viljen til modstand*, være optakt til en selvransagelse:⁵⁴

... i den forkælede levebrødshumanists tankeverden er alt naturligvis muligt. For ingen tvinger ham til at tænke tingene til ende. Han lever trygt og afsondret. Han kan tillade sig at sidde i sit røgelsesfyldte studerekammer og se væk fra det umulige i det, han forlanger, fra selvmodsigelserne, fra alt hvad der ikke passer ind i hans tankekasteller. Han kan sidde på en lyserød sky og blæse glastrompet.

Ja, nok behøver tingene at blive tænkt igennem. Det er ganske vist. Hvis kulturaliseringen er blevet lig med institutionaliseret diskrimination, er der brug for eftertanke!

⁵⁴ Hasselbalch (1990: 40).

Fejlfarvernes frasortering

Det er den hvide mand, som skaber negeren. Men det er negeren, som skaber *négritude*.

Franz Fanon

I Europa og i Danmark kommer vi til at genopleve erfaringerne fra Los Angeles 1992, hvis vi ikke - i bredeste forstand - finder nye veje til et velfærdssamfund for alle; mindretal som størretal.

Det er faktisk allerede sket; ikke én, men mange gange: i 1981 i London, i 1992 i Paris og Bruxelles, i 1993 i Solingen og flere andre tyske byer... og med gadekampene i København efter folkeafstemningen om Unionen den 18 juni, 1993. For alle udstødte behøver ikke nødvendigvis at være "sorte" eller at have brune øjne. Danmarks udstødte "hvide" vikingætlinge konstruerer deres egne "etniske" subkulturer som en reaktion mod et samfund som, de opfatter, helst ikke længere vil se dem, og som de selv ikke længere ser som deres.¹

Dette stiller "indvandrerproblemet" karakter af et i grunden moderne, socialt og strukturelt betinget spørgsmål på spidsen. Men det tvinger os samtidig til at problematisere gængse opfattelser af, hvad det "kulturelle" og det "etniske" egentlig står for.²

I det følgende beskriver jeg nogle almene aspekter af de etniske minoriteters strukturelt (økonomisk-politisk) bestemte udsortering fra arbejdsmarkedet i en bortvisnende dansk velfærdsstat. Dette giver i kapitel otte anledning til nogle refleksioner angående sam-

¹ En type af problematik som Boel Westerberg (1987), for svensk vedkommende, tager op i sin bog, - *det är ju vi som är negen...*

² Problemstillinger omkring den moderne "symbolske" etnicitet udgør en tematik, som i danske sammenhænge blandt andet er blevet behandlet af Necef (1992). Necef foretager her en grundig gennemgang af den amerikanske debat om en "ny" identitetssøgende og æstetiserende etnicitet.

menhængen mellem social udsortering og nye etniske ungdomsidentiteter.

Bekymring - ikke uden grund

Et af de mest omdiskuterede spørgsmål i forbindelse med de nye etniske minoriteters såkaldte "integration" i det danske samfund har i de senere år været den såkaldte "anden generations" problemer i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet. Det gælder en svag tilknytning til arbejdsmarkedet blandt de minoritetsunge som helhed, men også mangel på kompetencegivende uddannelse for dem, der befinder sig på arbejdsmarkedet. Man har gjort opmærksom på en udpræget tendens hos de unge fra minoriteterne til at droppe ud af skolen uden afsluttende eksamen og en tilsyneladende mangel på motivation for at gå videre med eller afslutte en ungdomsuddannelse for dem, der forlader folkeskolen.³ Nogle aktuelle tal fra arbejdsmarkedsstyrelsens nyligt udkomne (1993) rapport om indvandreres og flygtninges beskæftigelsesmuligheder virker ganske skræmmende: ca 30% af de unge med etnisk minoritetsbaggrund er uden nogen tilknytning til arbejdsmarkedet eller uddannelsessystemet, mens dette kun gælder 6% af landets unge som helhed. Af de unge indvandrere på arbejdsmarkedet har 90% ikke nogen kompetencegivende uddannelse. Dette er tilfældet for 45 procent af de unge som helhed.⁴ Samtidig antyder tal fra hovedstadsområdet en tendens til, at de minoritetsunges andel af samtlige ledige blandt de etniske minoriteter er kraftigt stigende, mens danske unges andel af samtlige danske ledige er markant faldende.⁵

Et karakteristisk træk for debatten om de unges uddannelses- og arbejdsmarkedssituation er, at den i høj grad - ligesom debatten om "indvandrerproblemet" som helhed - har sat fokus på "offerets" egne (formodede) brister: mangel på uddannelse, sprogkundskaber eller "motivation", eller på en uhensigtsmæssig familiebaggrund.

Og faktisk *er* det heller ikke ualmindeligt at møde en opgivende holdning på de unges vegne hos den ældre generation.

"Vore børns fremtid tegner sig sort. Vi ved ikke, hvad vi skal stille op", som det blev udtrykt af en far, som oprindeligt indvandrede til

³ Hvilket, blandt andet fra ungdomsvejlederside, har givet anledning til forslag om kvoter i forhold til uddannelsessystemet.

⁴ Arbejdsmarkedsstyrelsen (1993: 10).

⁵ *Op.cit.*: 41, tabel som citeres fra publikationen *Det københavnske arbejdsmarked i tværsnit*, 1993.

Danmark fra Tyrkiet i begyndelsen af 1970'erne. "Ja, selvfølgelig skal mine børn have sig en uddannelse", fortsætter han. Men han lader igen tvivlen få overtaget, mens han trækker på skulderen: "Men jeg tror alligevel ikke, at det går, selvom de er dygtige. Jeg tror ikke, det kommer til at gå, hvis de [danskerne] fortsætter med at behandle vore børn, som de behandler os."

En del danske "indvandrereksperter" opfatter denne tvivl og opgivenesshed, som et udtryk for "Mustafas kulturelle baggrund": en mangel på forståelse af uddannelsens betydning i et moderne samfund; et udtryk for en familistisk ideologi i et patriarkalsk samfund med "en islamisk overbygning", hvor de gamle ser det som vigtigere at holde de unge fast i de forpligtigelser, der er forbundne med storfamiliens kollektivistiske livsstil og fælles økonomiske projekter. Nogle ser det simpelthen som et udtryk for en slags "orientalsk fatalisme".

Men ud fra dette perspektiv bliver det, som Jan Hjarnø gør opmærksom på, svært at forstå, at det, der fremfor alt længe har været gældende i de tyrkiske landsbyer, som disse forældre kom fra for en 15-25 år siden, er uddannelse, uddannelse og atter uddannelse; én ting som forældre og børn i hvert fald synes at være enige om.⁶

Vi ser ofte fremført, at dette hænger sammen med, at indvandrerne i Danmark "lever isoleret", og at de, når de "føler sig truet af alt det nye", indkapsler sig i "den gamle kultur", ligesom en slags stift tryghedspanser.

Men vi kan også sætte fokus på diskrimineringen og på racismen: angsten for at ungerne ikke skal klare rotteræset, "hvis de fortsætter med at behandle vore børn, som de behandler os nu". Det leder mod en alternativ forklaring af, *hvad der er sket med* denne ældre generation; oftest driftige mennesker, som har været vant til at kæmpe med tingene, som de kommer, men iøvrigt vise deres taknemmelighed for det, som samfundet havde at byde på. Nu er mange af dem blevet gjort til passive klienter og ved ikke, hvad de skal stille op over for et samfund, hvis voksende fjendtlighed på samme tid forekommer dem overraskende, urimelig og alt for overmægtig.

Deres ærligt følte bekymring på de unges vegne er ikke uden grund i virkeligheden. Deres børn diskrimineres på arbejdsmarkedet, når de skal ud og søge praktikpladser i forbindelse med en uddannelse. Dette har fået mange til at afbryde en påbegyndt

⁶ Hjarnø (1990).

uddannelse. Heller ikke en gennemført uddannelse gør, at man kan forvente sig "lige vilkår". Arbejdsmarkedsstyrelsens ovenfor nævnte rapport kan blandt andet fortælle os, at også blandt de minoritetsunge, som går videre i skolesystemet, er der en iøjnefaldende såkaldt "overledighed". Det viser sig, at unge fra de etniske minoriteter under alle omstændigheder er arbejdsløse i markant højere grad end danske unge, lige meget hvilket uddannelsesniveau de har.⁷

Men de unge er ikke som deres forældre. Fra deres side kan vi ikke forvente os hverken taknemmelighed, passivitet eller opgivenesshed. Disse unge har, som Bashy Quraishy udtrykker det, "samme erfaringer i skolen og i samfundet som den lokale befolkning" iøvrigt, "og derfor opfører de sig også på samme måde".⁸

Indvandrerne børn kender deres rettigheder, taler dansk, kan følge med i medierne, og har indset, at deres forældres passive holdning i virkeligheden kun har medført mere chikane. De har ikke nogen mindreværdskomplekser. Når de står over for racisme, svarer de igen, og dette bliver selvfølgelig ... taget som et udtryk for voldelighed, mens de selv anser det for en retfærdig hævndelse af deres grundlæggende menneskelige værdighed. De vil gerne accepteres af samfundet, for det de gør og er som enkeltpersoner og ikke for det, de som del af en gruppe bliver anset for.

Æblet falder langt fra stammen: succes-stories og andre unger

Dette fik mig til at tænke på titlen på Morten Ejrnæs' og Üzeyir Tirelis omtalte bog,⁹ *Æblet falder langt fra stammen*.

Bogen bygger på en undersøgelse af tyrkiske, såkaldte "anden-generationsindvandrere", som er på vej frem i det danske uddannelsessystem. De to forfattere tager afstand fra den "stadig voksende tendens til at opfatte de etniske minoriteter i Danmark som et problem" - den debat i offentligheden, der "meget ofte har nærmet sig en hetz mod de fremmede" og, hvor der er blevet "ledt med lys og lygte efter problemer".¹⁰

De er bevidste om de reelt eksisterende problemer - at en overordentlig stor del af de minoritetsunge forlader uddannelses-

⁷ Arbejdsmarkedsstyrelsen (1993: 42).

⁸ Quraishy (1989: 40 og 38).

⁹ Ejrnæs og Tireli (1992).

¹⁰ *Op.cit.*: 7.

systemet uden eksamen, og at disse er dårligt stillede på arbejdsmarkedet - men mener, at det bare kan forøge defeatismen at blive ved med at fokusere ensidigt på problemer. En del unge fra de etniske minoriteter falder nemlig *langt fra stammen*, konstaterer de. Det vil sige, at de adskiller sig fra deres forældre igennem målbevidst at sigte mod at uddanne og dygtiggøre sig. Ved at fokusere på, hvilke forhold, der har en positiv indvirkning på de unges motivation for at fortsætte med en ungdomsuddannelse efter folkeskolen, vil Ejrnæs og Tireli "sætte fokus på succeserne" for dermed at "få viden om, hvordan fiaskoerne kan ændres til succeser".¹¹

Med deres undersøgelse vil de dokumentere, at de mange af indvandrenes børn, som trods alt *er* på vej frem i det danske uddannelsessystem, både "på kort og på langt sigt repræsenterer en ressource, som man skal værne om ved at give dem nogle tilbud, der giver dem gode muligheder for at få uddannelse og arbejde".¹² En vigtig forudsætning for dette, mener forfatterne, er at "give de unge tyrkere bedre muligheder for at udvikle den tyrkiske, kurdiske eller muslimske side af sig selv". Dette er vigtigt for, at de skal kunne blive en slags social ressource, der trækker hele deres egen etniske gruppe med op, men også for hele det danske samfund "i en periode, hvor internationaliseringen bliver mere og mere udtalt",¹³ konkluderer Ejrnæs og Tireli.

Dette optimistiske *etniske-minoriteter-som-ressource* perspektiv placerer endnu en gang "indvandrerens" selv og hendes kulturelle baggrund i fokus. Man vil skabe de bedste forudsætninger for, at de, der falder langt fra stammen - det vil sige, tager et afgørende skridt uden for en "traditionel" kulturbaggrund - kan blive motiverede for at satse på sig selv, og dermed trække sig selv og andre op ved håret. Men samtidig vil man forsøge at vaske nogle særlige "komparative fordele" ud af de etniske minoriteters "kulturelle baggrund". Ved systematisk at opdyrke og forædle visse kulturelt-etnisk bestemte "ressourcer" vil man på samme tid styrke gruppens interne sammenhold og de unges fremtidige muligheder på et stadigt mere krævende (post-)moderne arbejdsmarked.

Hermed er der sket en vigtig forskydning i perspektivet på "kultur": fra en overvægt for - den ofte uudsagte - forestilling om "indvandrerkultur som problem" til en dominans af den positive forestilling om "indvandrerkultur som ressource" under kyndig

¹¹ *Op.cit.*: 13.

¹² *Op.cit.*: 7.

¹³ *Op.cit.*: 87.

ekspertvejledning; en forskydning som ligger i tråd med ideologien bag mange af 1980ernes "indvandrerprojekter".¹⁴

Det handler i grunden om en modificeret markedsøkonomisk model; tanken om en strategisk justering af markedsmekanismernes frie spil gennem en selektiv styrkelse af visse individers og etnisk-kulturelt definerede kollektivers konkurrencekraft; en konkurrencekraft, som så vidt muligt ledes mod specielle nicher, hvor de etniske minoriteter antages at have særlige fortrin.

Denne type af strategi kan være højst nødvendig; ikke mindst i et samfund, hvor racistisk udpegelse og institutionaliseret negativ diskrimination er et voksende problem, som blokerer for uddannelse og beskæftigelse af de etniske minoriteter. Men, som jeg har hævdet i det foregående,¹⁵ er der imidlertid store chancer for, at dette markedsorienterede og kulturalistiske ressourceperspektiv giver bagslag, hvis vi ikke samtidig i tilstrækkelig grad er opmærksomme på problemstillingens videre (strukturelle) politiske, økonomiske og sociale dimensioner.

Hvad Ejrnæs og Tireli foreslår, minder ikke så lidt om den strategi for *affirmative action* (positive strategier, som skal understøtte initiativer fra den enkelte og hendes etniske gruppe for at komme ind i uddannelsessystem og erhvervsliv), som har præget USA i 1970erne og 1980erne.¹⁶

Affirmative action, indbefattende forskellige former for positiv diskrimination (for eksempel særlige øremærkede kvoter på uddannelsesinstitutionerne for sorte og for en række andre racemæssigt-etnisk definerede minoriteter), var i løbet af 1980ernes Reagan-æra blandt andet med til at skabe grundlag for fremvæksten af en sort pocketudgave af den amerikanske Yuppie-generation. Men dette kunne ikke forhindre 1990ernes "riots", som under Bush-administrationens sidste tid var med til at markere nedtællingen for det håbefulde ny-liberale eventyr.

Lad os nu se nærmere på, hvordan det står til med Danmark.

¹⁴ Som jeg tog op til diskussion i kapitel seks.

¹⁵ Kapitel seks.

¹⁶ For en kort og fyndig kritik af dette perspektiv, se Gorelich (1989).

"Fremmede" i den bortvitrende velfærdsstat

Udstødning fra arbejdsmarkedet

En af de ting, som har gjort forholdene mere tålelige for indvandrede arbejdere i Danmark end på bunden af Walrafs Tyskland, er den danske arbejdsløshedslovgivning; længe en af de mest liberale i verden. Det har været forholdsvist let at få adgang til arbejdsløshedsunderstøttelse, og der har eksisteret få midler til at presse de arbejdsløse ind i jobs, som ligger uden for deres fagområde eller det geografiske område, hvor de bor. På trods af stramninger i løbet af 1980'erne - visse af dem direkte rettet mod de indvandrede - har arbejdsløshedsforsikringens økonomiske dækning fortsat været relativt god, set med international målestok. Det har også været ret ukompliceret at kvalificere sig til understøttelse i længere perioder. Mange udenlandske statsborgere, såvel som danske, har været permanent arbejdsløse i årevis.

For de indvandrede arbejdere og deres børn har arbejdsløshedsunderstøttelsen tjent som en nødvendig sikkerhedsventil for de ofte helt umenneskelige forhold i "erhvervsghettoen". Men den tavse accept af en permanent "klientisering" i stemplingsmøllen har samtidig banet vejen for en vedvarende marginalisering både i forhold til arbejdsmarkedets magtstruktur som samfundets i det hele taget.

Det sociale samspil på danske arbejdspladser var tidligere den vigtigste genvej til kommunikation med majoritetsbefolkningen. Dette kunne videre understøtte opbygningen af uformelle sociale netværk, som forgrenede sig ud i lokalsamfundene og samfundets institutioner og blev en støtte for opbygningen af en lokal social og politisk platform.¹⁷ Derfor skulle den omfattende arbejdsløshed efterhånden blive et af de vigtige forhold, som bidrog til den voksende sociale adskillelse i samfundet mellem minoritet og majoritet. Dette er ikke blevet bedre af, at en overvejende passiv accept af klientiseringen fra de indvandrede egen side er gået hånd i hånd med brist på initiativer i forhold til danske fagforeninger. Mangelen på en platform i fagforeningerne er blevet ensbetydende med, at man er uden indflydelse på, hvad der sker på arbejdsmarkedet og uden muligheder for at påvirke racisme og diskrimination på danske arbejdspladser.

¹⁷ Schierup & Ålund (1987), Schierup (1988).

Uden kanaler for at kunne påvirke deres situation på arbejdsmarkedet blev de indvandrede arbejdere manøvreret ud i en yderst sårbar situation, da man begyndte at ændre arbejdsmarkedspolitikken fra midten af 1980'erne. Givet den omfattende etniske diskrimination på arbejdsmarkedet, skulle den ændrede arbejdsløshedslovgivning (på trods af visse politiske reformer og en række konkrete lokale initiativer rettet mod genoptræning og genindslutning på arbejdsmarkedet), bidrage til, at tilknytningen til det ordinære arbejdsmarked er fortsat med at mindske. Nedenstående tabel illustrerer nogle tendenser.

A) Uden for arbejdsstyrken i 1986 og i 1990. B) Uden for beskæftigelse (lønarbejde/egen erhvervsvirksomhed) i 1986 og i 1990. Danskere, tyrkere, pakistanere, jugoslaver og iranere (i procent af den totale befolkning mellem 18 og 66 år)

	Danskere	Tyrkere	Jugoslaver	Pakistanere	Iranere
a) Uden for "arbejdsstyrken":					
I 1986	18	21	23	33	92
I 1990	18	28	31	42	73
b) Totalt uden for lønnet beskæftigelse/egen erhvervsaktivitet:					
I 1986:	23	49	39	52	94
I 1990	26	60	50	64	83

Kilde: Danmarks Statistik.

Det fremgår her, at (a) andelen af *danske statsborgere* mellem 18 og 66 år, som befinder sig *uden for arbejdsstyrken* - det vil sige, som *ikke* er enten i arbejde, beskæftigede som privat erhvervsdrivende eller er registreret som ledige a-kasemedlemmer med ret til arbejdsløshedsunderstøttelse over en femårig periode (mellem 1986 og 1990) holdt sig konstant på ca. 18 procent. Noget lignende gør sig gældende, hvis vi i stedet ser på (b), der angiver andelen af den totale gruppe (23 procent i 1986 og 26 procent i 1990), som befinder sig *uden for beskæftigelse* i det hele taget. Det vil nærmere bestemt sige dem, der befinder sig uden for arbejdsstyrken *plus* de registreret ledige A-kasemedlemmer med ret til understøttelse. En mindre

stigning af den samlede andel uden for beskæftigelse skyldes den højere arbejdsløshed i 1990, som omfatter såvel danskere som indvandrere.

Derimod ser vi blandt forskellige grupper af udenlandske statsborgere en meget markant vækst i den andel af befolkningen, som (a) befinder sig uden for arbejdsstyrken og i endnu højere grad den andel, som (b) befinder sig uden for beskæftigelse. Mest markant er væksten blandt pakistannerne, blandt hvilke så mange som 42 procent befinder sig uden for arbejdsstyrken og 64 procent uden for beskæftigelse i 1990. Men vi ser også en kraftig øgning i begge kategorier blandt tyrkere og jugoslaver.

Blandt *iranerne* ser vi dog modsat et vist fald i omfanget af såvel den andel, som befinder sig uden for arbejdsstyrken som del andel, der er uden beskæftigelse. Men her er det vigtigt at lægge mærke til, at udgangspunktet også er noget nær det absolutte nulpunkt. Således befandt sig så mange som 92 procent af iranerne mellem 18 og 66 år uden for arbejdsstyrken i 1986 og hele 94 procent var uden nogen form for beskæftigelse. Trods en vis forandring er såvel tilknytningen til arbejdsmarkedet som andelen af beskæftigede også i 1990 meget svag. Så mange som 73 procent befinder sig i dette år stadigvæk uden for arbejdsstyrken og hele 83 procent uden for beskæftigelse.

Ganske vist repræsenterer en betydelig del af den iranske gruppe yngre mennesker, som er engageret inden for rammerne af forskellige uddannelser.¹⁸ Men det rækker indtil videre ikke ved det faktum, at iranerne som helhed synes at have haft overordentligt svært ved at opnå tilknytning til arbejdsmarkedet, og det på trods af,

¹⁸ Ifølge *Dokumentation om Indvandrere* (1993: 50) var 24% af de iranere (mellem 16 og 66 år), som i 1991 var uden arbejdsmarkedstilknytning (arbejdsløse eller uden for arbejdsstyrken) uddannelsessøgende. Tilsvarende gælder kun 6% af tyrkerne, 5% af jugoslaverne og 8% af pakistannerne.

Til gengæld er mange (mellem dem uden arbejdsmarkedstilknytning) blandt de sidstnævnte tre nationaliteter pensionister - 8% af tyrkerne, 17% af jugoslaverne og 6% af pakistannerne - mens dette kun gælder godt 2% af iranerne. Her er det vigtigt at bemærke den store generelle alderskontrast mellem de tre "gamle" indvandrergrupper, som efterhånden omfatter mange ældre og den iranske "flygtningegruppe", som i meget høj grad består af yngre mennesker i den "uddannelsessøgende" alder.

Ekskluderer vi såvel de registreret arbejdsløse som pensionisterne fra billedet, nærmer de fire gruppers profiler sig hinanden en del. I alt udgør da de uddannelsessøgende 29% af befolkningen uden for arbejdsstyrken (ekskl. pensionister) mellem iranerne mod 14% mellem tyrkerne, 12% mellem jugoslaverne og 13% mellem pakistannerne.

En del af kontrasten mellem iranerne og de andre grupper kan - ud over den forskellige aldersfordeling - sikkert forklares med den store forskel i kønssammensætningen. Blandt iranerne består hoveddelen af gruppen af mænd, mens kønsfordelingen er langt mere jævn blandt de tre andre grupper. Andelen af personer under uddannelse er i alle grupper større blandt mænd end blandt kvinder.

at gruppen erfaringsmæssigt indeholder mange med gode arbejds-kvalifikationer, som *burde* kunne finde anvendelse på det danske arbejdsmarked. Det handler om driftige mennesker med store ambitioner om at kunne klare sig selv. Det er også mennesker, der hovedsageligt er kommet hertil som flygtninge (i første halvdel af 1980'erne), og dermed ofte vil have gennemgået Dansk Flygtningehjælps sprogkurser og integrationsprogrammer, som blandt andet burde have kvalificeret mange af dem for en positiv integration på arbejdsmarkedet.¹⁹

Denne kontrast mellem en "flygtningegruppe" og de forskellige større grupper, der oprindeligt blev trukket til landet som arbejds-migranter, kan vi med rimelighed tolke som et udtryk for de mange vanskeligheder etniske grupper, der er defineret som "fremmede", har med at finde fodfæste på det danske arbejdsmarked. De "gamle" grupper med baggrund i 1960'ernes og 1970'ernes økonomisk bestemte indvandring har i det mindste etableret nogle sociale netværk, som betyder, at nogle af dem kan holde sig fast inden for nogle bestemte, oftest etnisk enklaviserede, niches på arbejdsmarkedet (se kapitel fire). De har også på et tidligt tidspunkt fået foden inden for i arbejdsløshedskasserne, hvorfra de kun langsomt fortrænges. Flygtningene har derimod tilsyneladende aldrig fået nogen reel chance for at kunne etablere en bredere tilknytning til hverken arbejdspladser eller arbejdsløshedskasserne.

Velfærdsapartheid?

Man kan imidlertid også tolke situationen på andre måder.

Det gør for eksempel kultursociologen, Eyvind Vesselbo, manden der i 1990 "hjalp Ishøjs borgmester Per Madsen med at vise, hvorledes tyrkere som lommeuld kan komme ud af ingenting" og i 1992 "dåværende undervisningsminister, Bertel Haarder med at bevise, at indvandrere slet ikke ønsker modersmålsundervisning".²⁰ Denne

¹⁹ Også i Sverige er der en relativt svag tilknytning til arbejdsmarkedet blandt iranerne. Derimod har iranerne etableret sig relativt stærkt som selvstændigt forretningsdrivende, og har hermed formået, så at sige, at udvikle sit eget "etniske arbejdsmarked" ved siden af det ordinære. Noget lignende er endnu ikke lykkedes for iranerne i Danmark. Der kan være flere årsager til dette. Det iranske etniske samfund har haft mulighed for at allerede i begyndelsen af 1970'erne "slå rod" i Sverige (gæstestuderende og et mindre antal flygtninge under shahens tid, samt visse, der indvandrede af andre årsager), mens de første iranere kom til Danmark først i begyndelsen af 1980'erne. Dette har betydet helt anderledes betingelser for at etablere sig som selvstændig. De typiske "indvandreniches", restaurantvirksomhed, døgnkiosker, taxakørsel, osv. i det danske samfund var allerede optaget af andre grupper og monopoliseret af deres netværk: pakistansere, tyrkere, polakker osv.. Konkurrencen om en række niches er hård mellem disse forskellige etniske forretningsnetværk og mulighederne for at nyankomne kan etablere sig vanskelige.

²⁰ For at citere Informations (1993) kommentar til den seneste "Vesselbo sag".

mener (på basis af en privat undersøgelse, hvis data han i skrivende stund endnu ikke vil offentliggøre), at den offentlige kontanthjælp til flygtningefamilierne er blevet til en integrationshæmmende faktor, som forklarer disses beskedne bidrag til dansk arbejdsliv og økonomi. En naturlig vej frem, mener Vesselbo, burde være at fastsætte nogle specielle normer for kontanthjælp til flygtninge, så disse ikke af økonomiske grunde skal unddrage sig "integration".

Dette forslag til indførelse af en ulige kulturelt-etnisk begrundet tolkning af normerne for kontant bistandshjælp - en ny form for "velfærdsapartheid", om man vil - har rejst en stormfuld debat i den danske offentlighed. Tankegangen synes at være i høj kurs hos den socialdemokratiske regering, som nu lægger op til apartheid på bistandsområdet af så spidsfindig en karakter, at det synes at være blevet selv en Vesselbo for meget.²¹

Vesselbos ideer repræsenterer iøvrigt ikke noget specielt nyt, men snarere en allerede rodfæstet racialiserende tankegang i den danske offentlighed, som vi nu måske i værste fald vil se blive adopteret officielt af det politiske etablissement på topplan.

Flere respektable debattører og kendte danske politikere har op igennem 1980'erne fra tid til anden gjort sig bemærket som fortalere for indførelse af specielle bidragsnormer for indvandrere/flygtninge, og hermed forsøgt at bane vejen for nye former for institutionaliseret etnisk diskrimination inden for rammerne af den sociale sektor. Det er også den voksende bistandsafhængighed, der har været et af hovedtemaerne for den populistiske mobilisering mod "de fremmede" hele vejen op gennem 1980'erne - fra Mogens Glistrup og Søren Krarup på den selvdeklarerede højrefløj til den selvdeklarerede socialdemokrat Per Madsen. Den sidste sluttede sig pragmatisk til de nye racisters råb om repatriering, efterhånden som den lange færd fra arbejdsformidlingerne til bistandskontorerne bragte flere og flere indvandrere og flygtninge i direkte konfrontation med det kommunale bureaukrati (og de kommunale pengekasser) i de "indvandrer-tætte" københavnske forstadskommuner.

Forskellige undersøgelser af indvandreres/flygtninges benyttelse af det sociale system har ellers kunnet vise, at 1980'ernes påstande

²¹ Jeg tænker her på regeringens (august 1993) oplæg til, at der skal gælde forskellige regler for bistandshjælp til familiesammenførte flygtninge og indvandrere, hvilket Vesselbo (ifølge *Information*; se Wissing 1993) har reageret kraftigt imod, med den motivation at det vil blive farligt, at skabe en stadigt mere udpræget forskelsbehandling mellem "indvandrere" og "flygtninge". Tankegangen bag regeringens oplæg ligger imidlertid helt i linje med ånden bag den stramning af familiesammenføringsreglerne, som blev gennemført i 1992, og som Vesselbos (1990) rapport for Ishøj kommune (omtalt i denne bogs kapitel 3) var med til at legitimere.

om indvandreres og flygtninges uforholdsmæssigt store belastning af de offentlige forsørgelsesbudgetter, næppe har støtte i fakta.

Således kom Vesselbos kollega, Christian Horst,²² som resultat af en større undersøgelse af social integration af indvandrerfamilier i Danmark, frem til, at indvandrerfamilierne modtager langt mindre i form af sociale ydelser end en tilsvarende "tvillinggruppe" af danske familier; en tendens, som har holdt sig stabil over en længere årrække, hævder Horst.²³

En lignende konklusion kommer Carsten Svane Hansen til på basis af en gennemgang af den offentlige statistik for årene 1984-87: Indvandrerfamilierne får klart *mindst* ud af det danske sociale system, også når man sammenligner med danske familier med samme antal børn i tilsvarende sociale situation.²⁴

Også set i absolutte tal har indvandrernes andel af statens samlede forsørgelsesydelse - til uddannelse samt forbigående og varig kontanthjælp - været ganske ringe op gennem 1980'erne og kun langsomt voksende.²⁵ Dette gælder i endnu højere grad, hvis man udelukkende ser på, hvad der går til den kontante bistandshjælp, hvilket er forsvindende lidt i omfang set i forhold til det samlede statsbudget. De ydelser - som familier blandt de større "gamle" indvandrergrupper - som tyrkere, jugoslaver og pakistanere - tilsammen modtog i kontant bistandshjælp i 1987 - svarer for eksempel til 0,018 procent af statsbudgettet samme år. Dette svarer til, sammenfatter Svane Hansen, "1,8 øre eller rundt regnet en gammel tøre ud af hver 100-kronerseddel, som danskerne - og indvandrerne - betalte i skat i 1987. Eller [totalt] 20 kroner, hvis man betalte 100.000 kr. i skat".²⁶

Det forholdsvis lille omfang, i hvilket indvandrerfamilierne - på trods af deres socialt udsatte situation - har benyttet sig af bistandshjælp i løbet af 1980'erne, kan blandt andet forklares med lavere boligstandard og lavere boligudgifter.²⁷ Indvandrerfamilierne bor som helhed dårligere, og husstandene er større end blandt danskerne. Flere sammenboende voksne familiemedlemmer betyder, at indkomsten per husstand bliver højere end blandt tilsvarende

²² Horst (1991: 34-35), iøvrigt overensstemmende med observationer i Ishøjs *Indvandrer-rapport II* fra 1978.

²³ *Op.cit.*: 44-45.

²⁴ Svane Hansen (1992: 169).

²⁵ Svane Hansen (*op.cit.*: 171).

²⁶ Svane Hansen (*op.cit.*: 172).

²⁷ Horst (1991), Svane Hansen (*op.cit.*: 169).

danske lavindkomsttagere, hvilket medfører bortfald af den husstandsrelaterede boligsikring.

Hvis man ser dette i sammenhæng med den type af praksis omkring udlejning i den offentlige boligmasse, som eksisterer i for eksempel Københavnsområdet, så tegner sig billedet af en ny form for diskrimination inden for rammerne af den sociale sektor. Unge, som ønsker at stifte eget hushold forhindres, som jeg viste i kapitel tre, systematisk i dette, idet en række kommuner praktiserer samme type af udlejningsstop i forhold til indvandrere.

Når familierne således *tvinges* til at bo mange voksne sammen, spares der midler i de kommunale kasser til blandt andet boligstøtte.

Det er gang på gang blevet fremført i den offentlige debat, at et lavere bidragsniveau for mindretalsfamilierne, skulle kunne ses som en naturlig politisk konsekvens af "de fremmedes" forskellighed. De kommer fra samfund, hvor levestandarden er lav hedder det, og bør heller ikke forkæles i Danmark.

Men hvis kombinationen af arbejdsmarkedsdiskrimination, boligdiskrimination og bistandsdiskrimination i realiteten tvinger de etniske minoriteter ud i "sorte" jobs, hvor en hel familie må hjælpe den ansatte med at klare arbejdsgivernes helt urimelige krav,²⁸ så er der i realiteten tale om en subventionering af de kommunale budgetter via indvandrerfamiliernes ubetalte arbejde. Også den marginale "etniske økonomi" repræsenterer en sådan kilde til subventionering af de offentlige velfærdsbudgetter. Her klarer de fleste små forretningsdrivende sig kun (i bedste fald) med meget lange arbejdstider og på basis af familiens ubetalte arbejde.

Mine interviews med indvandrede i Ishøj antyder, som omtalt i kapitel tre, at denne form for institutionaliseret bistandsdiskrimination (via boligsikringen) udmærket kan repræsentere én imellem flere. Her kunne den ene indvandrede efter den anden fortælle, hvordan familien var blevet nægtet økonomisk bistand af forskellig karakter og for det meste med en ganske bestemt begrundelse; nemlig at de i stedet burde søge hjælp blandt deres slægt og deres naboer fra samme etniske gruppe.

Dette repræsenterer en form for "socialt netværksarbejde", som også er kendt fra andre lande,²⁹ og som vi muligvis kan komme til at se i større skala i fremtiden.

²⁸ Som omtales i kapitel fire.

²⁹ For eksempel Sverige, hvor en heftig debat om den såkaldte "Alby Model" for socialt arbejde (se "Om ansvar och respekt" 1985) gav genlyd over hele landet i midten af 1980'erne. Modellen blev først - efter amerikansk forbillede - lanceret af Alby socialkontor i

For den almene tendens, som man kunne observere i forbindelse med konjunktursvingninger på arbejdsmarkedet allerede fra midten af 1970'erne, ser ud til at holde sig konstant. Ved recessioner øges arbejdsløsheden blandt såvel indvandrere som danskere. Men, mens det lykkes for de fleste danskere at komme ind på arbejdsmarkedet igen, når det atter vender opad, bliver de fleste indvandrede permanent udstødte fra arbejdsmarkedet. Når man samtidig tager de minoritetsunges vanskeligheder med at vinde fodfæste på arbejdsmarkedet i betragtning, og at det tilsyneladende virker næsten umuligt for flygtninge at få jobs, så har vi fået en situation, hvor en stadigt voksende gruppe af mennesker med indvandrer-/flygtningebaggrund efterhånden akkumuleres i den sociale sektor uden nogen form for tilknytning til det regulære arbejdsmarked.

I 1990'erne er 1980'ernes påstande om indvandreres og flygtninges afhængighed af overførselsindkomster dermed mere og mere ved at få karakter af en selvopfyldende spådom. Med tanke på den rekordstore ledighed i begyndelsen af 1990'erne er vi ved at komme i en situation, hvor størstedelen af "de fremmede" efterhånden, i mangel af en "hensyntagende, socialt integrerende politik... segregeres som sociale klienter".³⁰ Lad mig derfor benytte lejligheden til at sige det igen: dansk indvandrerpolitik kaldes for en "integrationspolitik". Men denne politik er ikke en "integrationspolitik" og heller ikke en "assimilationspolitik". *Det er en politik, som fremmer social segregation.* Det er også en politik, som delvist deler ordforråd og argumenter med det kulturracistiske nye højre. Samtidig gyder politikken resultater i den sociale virkelighed i næste omgang nyt vand på racismens mølle i et samfund, hvor velfærdsstaten er under nedmontering.

Transnational integration og den tvedelte velfærd

I en aktuel artikel om årsagerne til, hvad han kalder for, den voksende "xenofobi" (fremmedskræk) i Danmark, diskuterer migrationsforskeren Jan Hjern denne problemstilling i en videre økonomisk, politisk og social sammenhæng. Han fokuserer specielt på, hvad han opfatter som en central modsætning mellem den voksende overstatslige økonomiske integration i Europa og de sociale velfærdssystemer, som er forblevet nationale, men nu befin-

Botkyrka, en forstadskommune til Stockholm, og Sveriges mest "indvandreretætte". Men efterhånden skulle modellen (ifølge samtaler med socialrådgivere og forskere på det socialpolitiske område), på trods af en voldsom indledende kritik, i forskellig form have spredt sig til andre områder af landet.

³⁰ Svane Hansen (1992a: 174).

der sig i en proces præget af opløsning af de gamle strukturer og normer.³¹

Et af de vigtige motiver for danskerne til at stemme nej til Unionen i 1992 var, at folk vidste, at Danmark måtte acceptere fri indvandring over fællesskabets indre landegrænser. Man forventede, at denne frie bevægelighed ville føre til en invasion af indvandrere og flygtninge fra de andre medlemslande. Mange danskere er af den opfattelse, at Danmark har det bedste og mest generøse sociale sikringssystem, konstaterer Hjarnø. Man frygtede, at dette skulle trække mange "fremmede" til landet og måske føre til en underminering af systemet.

Dette afspejler en vigtig modsætning, fortsætter han: EF er indtil videre først og fremmest et stort integreret marked for varer, kapital og arbejdskraft. Der er ingen rigtig social dimension. I hver enkelt medlemsstat mener man, at ens eget velfærdssystem er det bedste, og det er vanskeligt at harmonisere de forskellige systemer. Hvert enkelt af dem er resultatet af en ganske særlig historisk udvikling, og det er ikke muligt i en fart at erstatte alle de mange folkelige værdier, normer og forestillinger, som hører sammen med disse systemer, med nogle nye.

Denne modsætning - mellem overstatslig økonomisk integration og de særlige nationalstatslige velfærdssystemer - vil derfor sikkert komme til at eksistere i længere tid, mener Hjarnø. Vi ser den allerede i dag få alvorlige konsekvenser. Blandt dens følger er en voksende nationalisme, øget xenofobi og mindre og mindre solidaritet i forhold til de fattige og de udstødte. Ud over hele Europa kan vi forvente, at mennesker vil opleve deres historisk erhvervede sociale velfærdssystemer som truede. Vi vil også fremover komme til at se mennesker, som frygter at miste deres ret til arbejde og sociale bistandsydelser, vende deres vrede og frygt imod "indvandrere" og flygtninge; specielt dem med en ikke-europæisk baggrund. Således er det de etniske mindretal, som bliver ofre, ikke Unionen med dens utilstrækkelige konstruktion.

Disse tendenser understøttes af en fremadskridende opløsning af den klassiske danske velfærdsstat, forstået som et system med en enhedsorganisation og sociale normer, der er ens for alle, tillægger Hjarnø. Statens stærke dominans erstattes med en langt mere blandet struktur. Et voksende antal menneskers sociale forsikringsbehov dækkes idag af en blanding af private velfærdsarrangementer, statslige programmer og faglige pensionsfonde. De arbejdsløse, de unge,

³¹ Hjarnø (1993).

folk i dårligt betalte jobs samt fysisk og mentalt handicappede udelukkes fra de private og de korporative (faglige) strukturer.

"Jeg er ikke populist, men..."

Disse tendenser ser vi ikke kun i Danmark, men overalt i det vestlige Europa.³² Og samtidig med at velfærdsstaten vitrer bort, oplever vi en opsplitning af det politiske højre, skriver Stefan Jonsson i sit eksposé over den moderne europæiske racismes baggrund.³³ Her sætter han spotlight på sammenhængene mellem en ny højre-radikal nationalisme, neo-racismen og velfærdsstatens krise.

Det traditionelle politiske højre repræsenterer stadigvæk de store organisationer i næringslivet og overklassen. Det stiller stadigvæk individets ret til at realisere sig selv - med fyldt skatkammer - i centrum af politikken. Dette traditionelle højres bannerførere har allerede for længe siden byttet de nationale flag ud med EF-fanen.

Det andet, *det nye højre*, repræsenterer derimod to lejre. Det nye højres ene halvdel repræsenteres af et småborgerskab, som består af små erhvervsdrivende, butiksejere og selvbestaltede entreprenører. Disse vil minimere al statslig styring af deres virksomhed. Mange af dem oplever sig som klemte mellem små indvandrede erhvervsdrivendes familiearbejde og ekspanderende transnationale butikskæder. De har intet at vinde på europæisk integration, og hver forandring fremstår som en trussel. Herigennem ligner de det nye højres anden halvdel, to-tredjedelssamfundets sociale "tabere"; mennesker som bliver arbejdsløse når jobbene flyttes fra industrien til tjeneste-, informations- og vidensproduktion, og som taber på, at velfærdsstaten monteres ned.

Begge disse grupper "levede for femten år siden i den bedste af alle verdener", fastslår Jonsson.³⁴ Men opløsningen af nationalstatens politiske og økonomiske selvstændighed betyder for dem en opløsning af trygheden. Begge fløje af det nye højre iagttager misfornøjet, "hvordan eliten tvinger landet til at avancere til en højre division, hvor de tror, de kun kan forvente sig at tabe, hvis de

³² En række fremstående skikkelser i denne internationale akademiske debat hævder på linje med Hjernø, at det er de sidste tyve års grundlæggende omdannelse af samfundet - med den gradvise opløsning af velfærdsstaten som den vigtigste faktor - som har skabt betingelserne for dagens voksende racisme. Se for eksempel Nair (1992), Balibar (1992), Jonsson (1993) og Wieviorka (1991, 1992 og 1993).

³³ Jonsson (1993: 264ff).

³⁴ *Ibid.*

overhovedet får lov til at spille med på holdet".³⁵ For at bremse farten ned fremholder det nye højre alle det nationale fællesskabs "naturlige" fordele fremfor alle andre politiske enheder. "Alt skal være og forblive, som det var".

Men da bevaringen af det nationale fællesskab går stik imod de globale processer, som også udgør det nye højres reelle virkelighed, fremstår den nationalistiske ideologi som reaktionær og derfor i længden kraftesløs, fortsætter Jonsson. Hvis det ikke var for "indvandrerspørgsmålet" skulle det nye højres protestbevægelser derfor ret hurtigt bukke under. For at kunne formulere sin egen vantrivsel i samtiden og sin uro for fremtiden er det nye højre i en vis forstand afhængig af de tyrkiske gæstearbejdere, som det vil sparke ud.

Desuden havner "de fremmede" ofte i bydele, hvor det nye højre har stærk støtte i befolkningen. De fleste indvandrede er af sociale og økonomiske omstændigheder tvunget til at bosætte sig på steder, hvor mange allerede går arbejdsløse, hvor boligkvartererne forfalder og, hvor skolernes kvalitet er på retur. De indfødte, som lever i disse områder, føler, at de er ved at miste den velfærd, som de engang havde lært at tage for givet. I denne stund dukker de nyankomne op. "Og ikke nok med, at de dukker op. De har desuden den frækhed at insistere på, at få del i netop den velfærdsnation, som den indenlandske underklasse er ved at miste".³⁶ På denne baggrund fremstår ideen om det flerkulturelle samfund for den samfundsborger, der har fået sit liv slået i småstykker, som "endnu en måde at berøve ham hans naturlige førstefødselsret", forklarer Jonsson, idet han citerer den engelske journalist, Martin Woollacott:

Hans arbejde er måske forsvundet, og hans nærmeste omgivelser har ændret sig til det værre... Nu vil man desuden berøve ham hans sprog og det, han eventuelt endnu er i besiddelse af, gennem at hans børn kommer hjem fra skolen og synger børnesange på urdu.

Det er de nyankomne, der må bære skylden for den følelse af retsløshed, der breder sig mellem to-tredjedelssamfundets ofre. Lad mig, for at knytte fremstillingen til den danske hverdag, citere en central passage fra Hasselbalchs, *Viljen til modstand*:³⁷

Med hvilken ret lader man disse mennesker bore sig ind i vort samfund, bruge det, presse det?... Hvor er de ædle følelser for vore arbejdsløse,

³⁵ *Op.cit.*: 264.

³⁶ *Op.cit.*: 265.

³⁷ Hasselbalch (1990: 63).

gamle, syge og nødstedte? Tror politikerne virkelig, at de samme penge kan bruges to gange, eller at pengekasen er udtømmelig?

Hvilken ret har folk på Vesterbro, som må sende deres børn i skole igenem en skærsild af narkohajer ved porten? Hvilken udsigt har disse børn til at få en normal dansk skolegang, der gør det muligt *også* for dem at håbe på en plads på samfundets solside sammen med de politikere, der i dag optræder som deres bødler?

Hvilken ret har landmanden, som er så uheldig at bo op ad et 'asylcenter', og hvis ejendom ødelægges af 'flygtninge', der keder sig?

Hvilken ret har vore syge, som ikke har råd til at betale for den medicin, de bør have?

Hvilken ret har vore 23.000 hjemløse, når de ser, at fremmede mennesker med store børneflokke rykker ind i vore sociale boligbyggerier?

Denne helt forbløffende veltalenhed bringer, uden at jeg iøvrigt vil trække nogen som helst historiske paralleller, tankerne til den massemobiliseringsretorik, som under Anden Verdenskrig kulmine-rede i folkemord. Retorikken er heller ikke helt fri for at minde om Slobodan Milosević's budskab til den serbiske nation i 1988, eller Franjo Tudman's til den kroatiske nation i 1990: "Medborgere! De stjæler Jeres velfærd! De Andre, De Fremmede, De Indtrængende, De Urene. De kulturforskellige."

Vi har i løbet af 1980'erne oplevet at få serveret en del forskellige variationer over temaet her til lands, fra Mogens Glistrup til Per Madsen. Det er dog langt mere skræmmende, at vi i dag kan opleve, at selv Danmarks statsminister synes at flirte med populismen. "Jeg er ikke populist, men ...vi må tage hensyn til danske borgeres angst for en truende udvikling", lød det - med henvisning til "fru Jensens" angst og i skyggen af en markant vælgerflugt - på Socialdemokratiets kongress i Odense, September 1993.³⁸ Ja nok skal vi tage hensyn til "fru Jensens" problemer i dagligdagen og til hendes angst for morgendagen. Men det er ikke indvandrernes/flygtningenes skyld, at hun er fattig og ladt i stikken af det offentlige. Det er ikke de etniske minoriteters skyld, at velfærdsstaten er i forfald.

Der er endnu mere grund til at råbe vagt i gevær al den stund disse opspil til den indre svinehund føres frem sammen med en række diskriminerende lovforslag og debatoplæg, som skal understøtte den etniske rensning i boligområderne og frasortere "de fremmede" på bistandsområdet efter etniske kriterier.

³⁸ Se Damkjær og Knudsen (1993a) eller andre reportager fra Socialdemokratiets kongress i Odense (September 1993), som blev indledt under skyggen af en markant vælgerflugt i meningsmålingerne

Vi synes at se noget der ligner en kulmination på en længere udvikling af forskellige former for etnisk diskrimination i det danske samfund. Da "indvandrerne" blev fordrevet fra arbejdsmarkedet, blev de alt for synlige på arbejdsformidlingerne. Når de blev for synlige på arbejdsformidlingerne, blev de fordrevet til de kommunale bistandskontorer. Når de blev for synlige på bistandskontorerne, blev de "alt for mange" i kommunerne. Og når flere og flere kommuner samtidig begyndte at udpege "de fremmede" som "en belastning for kommunen", blev de for alvor en udfordring for den politiske fantasi.

Vi har i den seneste tid oplevet at se en række nærmest paradoksale problemformuleringer dominere den politiske scene. Hvordan rammer man ad lovgivningens vej specielt udpegede etniske grupper punktvis uden at komme på kant med de internationale menneskerettighedskonventioner?³⁹ Hvordan forhindrer vi såkaldte traditionelle "tvangsægteskaber" med folk, der har deres etniske rødder i Tyrkiet? Igennem at påbyde statsautoriserede tvangsægteskaber med herboende? Ja hvorfor ikke i integrationens og den bortvitrende velfærds navn forhindre "muslimer" og specielt "tyrkerne" i at stifte familie efter samme lovfæstede regler som andre medborgere? Og hvorfor ikke markedsføre de aktuelle oplæg til en yderligere stramning af en allerede stærkt diskriminerende politik på familiesammenføringen som en "dybt humanistisk handling", der først og fremmest skal tjene dem, der bliver offer for den.⁴⁰ "For indvandreernes eget bedste!", hedder det. Samtidig opnår man at dæmpe op for den truende "invasion af fremmede", som i første halvår af 1993 nåede så voldsomt et omfang som 346 familiesammenførte ægtefæller til herboende indvandrede, *hvoraf hele ca. 140 individer havde tyrkisk statsborgerskab!*⁴¹

Ak, hvad skulle man dog gøre uden disse "tyrkere", disse "muslimer"? Måske skulle man ligesom i det kriseramte Østeuropa

³⁹ For eksempel juristen Kjeld Rasmussen, borgmester i Brøndby, som ifølge *Information* (Rohleder 1993) vil indføre "fuldt stop" for familiesammenføring med ægtefæller, som specielt er møntet på "de tyrkiske indvandrere".

⁴⁰ Her tænker jeg på finansminister Mogens Lykketofts udtalelser (ifølge Damkjær og Knudsen i *Information*, 1993b). Denne udtaler ifølge *Information*, at det kan være en "dybt humanistisk handling" at bremse familiesammenføring af 2. og 3. generations "indvandrere". "Man skal passe på ikke at blive så tolerant", hedder det (igen ifølge *Informations* gengivelse, "at lige gyldigt hvilke mærkelige normer, mennesker har, så skal man bare acceptere det. Man kan tværtimod gøre de unge, der er vokset op her i landet som 2. eller 3. generations indvandre en tjeneste ved at bryde det kulturmønster" (i.e. formodet af forældrene arrangerede ægteskaber). Siden "slipper man også et evigt integrationsproblem, fordi disse mennesker ikke har nogen udsigt til at få en plads på arbejdsmarkedet", forklarer Lykketoft.

⁴¹ Iflg. *Ibid.*

(for eksempel Rusland og Polen) blive tvunget til at genopfinde "jøden".

Racismens jernbur

Den særlige type af nationalisme, vi i dag med forbavsende fart ser rejse sig på det velfærdsstatslige folkehjems ruiner, har to forskellige ideologiske fortegn. På den ene side står nationalismen til tjeneste med nostalgisk ladede symboler, som minder om en mytologisk fortid, da nationen var én, og da alle deltog i et fælles velfærdsprojekt. På den anden side kan nationalismen anvendes som et våben mod "de fremmede", som man opfatter ikke har nogen ret til at tilegne sig de magre gevinster, som endnu kan skrives ud, inden det konkursramte folkehjem indstiller betalingerne.⁴²

Ligesom det franske, det tyske, det svenske eller det danske flag, tjener nationalismen som en maskering af racismen på stadigt flere områder. Men ikke på alle. For at "kunne afgøre om det forestillede nationale fællesskabs riter udtrykker racisme eller bare nostalgi, er det nødvendigt, at vi undersøger dem i deres historiske sammenhæng", siger Jonsson. "Vi må granske de *doktriner* og den *diskriminering*, som er indskrevet i racismens diskurs".⁴³ For der er forskel på racisme og racisme.

Vi kan skelne mellem to forskellige "urtyper" af racistiske doktriner, som historisk set har udviklet sig i Europa: en *udadvendt* (extrinsic) og en *indadvendt* (intrinsic), hævder filosofen Kwame Appiah.⁴⁴

Den første doktrin vender sig *udad* og klassificerer De Andre som underlegne racer. Alle mennesker kan ud fra sin race bedømmes efter en almengyldig værdimålestok i et *hierarki*, som beskriver dem som mere eller mindre moralsk højtstående, mere eller mindre fornuftige og mere eller mindre menneskelige. Det anses som rimeligt og rigtigt at behandle dem derefter. Kodeord for den udadvendte racisme er *ulighed*. Det er denne type af racisme, som historisk set har retfærdiggjort kolonialisme slaveri, og andre former for økonomisk udnyttelse, inklusive konstruktionen af apartheid i Sydafrika. Men man er trods alt tvunget til at sameksistere. Hvis

⁴² Parafrasering af Jonsson (*ibid.*).

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Appiah (1989: 36-59).

man skulle udrydde De Andre, skulle man samtidig eliminere det økonomiske grundlag for sit herredømme.

Den anden, den *indadvendte*, racistiske doktrin vender sig derimod *indad* mod det egne folk - "Folket" (*das Volk*) - og ophøjer dettes fællesskab til en udvalgt race, som deler en vis indre *essens* - eller om man vil - en "folkesjæl". Man betragter først og fremmest sig selv som dansk, svensk, arier, serber eller lignende. Man anerkender intet hierarki af sameksisterende racer. Kodeordet er *forskel*. Man påberåber sig forbindelsen mellem "blodet" og "jorden" med det formål at demonstrere *den absolutte forskel* mellem sin race og De Andre. Og "forskel" betyder adskillelse og udelukkelse. Alle, som ikke hører til, skal væk, også selv om det skulle koste en selv dyrt. Det handler om en folkemordsideologi. Et typisk historisk eksempel er nazismen.

Det *ideologiske* fundament for 1980ernes og 1990ernes nye vesteuropæiske racisme minder mest om denne anden, den *indadvendte* racisme. Man fokuserer *indad* på det egne forestillede fællesskabs indre væsen, på absolutte forskelle og udelukkelse fra nationens livsrum. Man afholder sig imidlertid fra at tale om "racer". Den (eksplicit) biologisk begrundede racisme er blevet erstattet med en "kulturalistisk" racisme.⁴⁵ Denne nye racisme opfatter det som selvindlysende, at hver kultur udgør et eget universum, og at hvert enkelt menneske kun kan høre hjemme i én kultur og ikke i flere. Hvad man igår kaldte for *raceforskelle* hedder idag *kulturforskelle*. Den diskriminering, som igår henviste til raceskel kan idag forsvares med henvisning til "kulturbarrierer". Set fra de nye populistiske bevægelers perspektiv sammenfalder disse barrierer med nationens grænser, og frykten for, at disse grænser snart vil blive nedbrudt under det Europæiske Fællesskabs overnationale banner, placerer spørgsmålet om indvandringen øverst på den nye racismes politiske dagsorden.

Når det gælder dens *faktiske virkninger* er den nye racisme dog mere lig den første af den europæiske racismes urtyper, den *udadvendte*, hævder Jonsson.⁴⁶ Bestræbelserne for at beskytte det egne nationale fællesskab leder til, at indvandrere og etniske minoriteter forskydes som en særlig social kategori i samfundet. Hermed baner man vej for politiske og økonomiske kræfter, som udnytter disse mennesker inden for rammen af en ulige, kulturelt-etnisk defineret arbejdsdeling. Denne tankegang og udviklingen mod kulturelt defi-

⁴⁵ Se også kapitlerne fem og seks i denne bog.

⁴⁶ *Op.cit.* For lignende argumentation se Balibar (1990).

neret apartheid understøttes - og på trods af at man for ganske nylig mest talte om "ligestilling" - i Danmark af aktuelle politiske fremstød på centralt plan.

Det er i dette brede samfundsperspektiv, vi må forsøge at forstå de strategier og nye identiteter, hvorigennem indvandrerne børn idag udforsker sine forskellige veje, i Danmark og andre dele af Vesteuropa. Det nye højre er med sit kraftige gennemslag i den brede offentlighed kommet til at udgøre den ene af barriererne i en jerntrekant; et næsten uigennemtrængeligt jernbur, som fanger de unge fra de etniske minoriteter i sit greb på vej mellem skolen og en uvis fremtid. Deres reelle valgmuligheder rammes ind af: *for det første*, en bred dansk offentligheds og dansk indvandrerpolitikks segregerende problemdefinitioner og en lovgivning, som i den seneste tid mere og mere synes at bevæge sig imod en reel, kulturelt legitimeret apartheid på skoleområdet, på familiepolitikens område ("danskere" kan gifte sig med, hvem de vil, "indvandrere" ikke) og på boligområdet; *for det andet*, et diskriminerende arbejdsmarked, hvor fejlfarverne er henvist til de erhvervsghettoer, som har brudt deres forældres rygge og fremtidsdrømme; og *for det tredje*, krigen på græsrodsplan om to-tredjedelssamfundets marginaliserede beton-forstæder, hvor det nye højre ser "de fremmede i landet" som uindbudte gæster, der har bortrøvet det nationale folkehjems tabte velfærd.

Det er den type af baggrundsforståelse af "indvandrerproblemet", vi må have for øje, for at forstå, hvad vi gør, når vi skaber "negeren", men i næste omgang også for at forstå, hvilke reaktioner vi kan forvente os. Som Franz Fanon udtrykte det i sin beskrivelse af de koloniale intellektuelles vågnende kulturelle og politiske selvbevidsthed i Vestafrika: "Det er den hvide mand, som skaber negeren. Men det er negeren, som skaber négritude";⁴⁷ en slags parallel til en senere tids "black is beautiful" bevægelse og "black power".

⁴⁷ Fanon (1967).

At antage offerets billede?

Den kinesiske renseriejer lærer ikke sit håndværk i Kina, for der er ingen renserier i Kina.

Hamilton Holt

... modernitetens triumfer og succeser har sine rødder ikke simpelthen i fremskridt og oplysning, men også i vold, undertrykkelse og udelukkelse; i de arkaiske, de voldelige, de ubearbejdede, de undertrykte aspekter af det sociale liv.

Stuart Hall

Vi står i en situation, hvor vi behøver nye impulser, nye ideer og ny kraft for at kunne finde frem til vor tradition for demokratisk samliv i et samfund, som engang var præget af ligestilling og gensidig tolerance.

Økonomisk krise, arbejdsløshed, social udstødning og velfærdsstatens gradvise nedmontering under presset fra den transnationale økonomiske (dis-)integration har skabt en situation, som er præget af, at gamle loyaliteter og brede former for social integration går i opløsning, af social og psykologisk usikkerhed, af politisk ustabilitet og uberegnelige ideologiske kolbøtter. Det er et ideologisk klima, hvor vi fremover kan komme til at se fragmenterende, hinanden gensidigt udelukkende etniske grupperinger og lokale sekteriske subkulturer - blandt majoritet såvel som minoritet - vinde frem som en slags erstatning for brede former for politisk og social solidaritet.

Vi oplever en voksende uvilje blandt indvandrernes børn til at indtage den segregerede plads i samfundets marginal, som blev deres forældre til del, men også en velbegrundet skepsis i forhold til de tvivlsomme "tilbud", som "indvandrerpolitikken" og institutionerne præsenterer dem for i form af uddannelse og "arbejdsmarkedsintegrerende" foranstaltninger - være sig "kulturtilpassede" eller ej. At vælge sine egne veje uden om det officielle system er en form for *modstand* mod de udstukne retningslinjer, som man godt ved, dækker over en anden sandhed og en anden virkelighed. Men ofte

ender det alligevel med, at man antager offerets billede. Man ender i den skuffe i samfundets etniske arbejdsdeling, hvor folk af ens egen "kulturelle" slags retteligt skal høre hjemme, og beskæftiger sig med den slags, som retteligt hører "fejlfarverne" til.

Andre former for modstand trænger frem til offentlighedens synsfelt fra de lokale netværk og nye identiteter, som vokser op af asfalten i to-tredjedelssamfundets arbejdsløsheds-reservater; som de lokale celler i en transnational diaspora, der forgrener sig fra sine forbilleder i Nordamerikas sorte kultur; en global referenceramme for socialt og kulturelt undertrykte Andre. Eller som mindre danske modstykker til ligeledes transnationale ny-religiøse kulturelle fællesskaber og politiske bevægelser, for eksempel med en islamisk referenceramme.

Sønnerne lærer af fædrenes politiske projekter, som ofte er mislykkedes, når de har søgt veje til politisk indflydelse gennem "værtssamfundets" gængse organisatoriske former. Døtrene søger egne veje frem til "rødderne" hinsides deres mødres ofte ensidige forankring i den lille lokale verden, men også i opposition til en etnocentrisk og undertrykkende vestlig modernitet, som ikke giver plads for De Andres erfaringer og individualitet. Det handler om en søgen efter nye veje til overskridelse af et krænket selv billede i nutiden. Det er modstandsformer, som søger sine mytiske rødder i historiske minder, politiske erfaringer og kulturelle referencerammer, som de, der bærer dem frem, henfører til de samfund, som deres virkelige og deres mytiske fædre og mødre hørte hjemme i. De er samtidig et spejl af et liv, en skæbne og en strategi i nutiden.

De kan komme til at søge deres identitet ud fra lignende ideologier og ekskluderende motiver, der vejleder de kræfter, som de opponerer imod. Den fæstning, som Europa bygger i sit mørke hjerte, kan komme til at se sit eget spejlbillede vokse frem på det indre territorium, når indvandrernes børn bygger en borg, inden for hvis mure de forskanser sig i forsvar mod racisme og diskrimination. Men samtidens etniske identiteter blandt indvandrernes børn i Vesteuropa er imidlertid stadigvæk i hovedsagen udtryk for en åben og mangefacetteret søgen efter dialog og forankring i nuet gennem en overskridelse af påtvungne grænser.

Da drømmen kom til ende

At mange unge blandt de etniske minoriteter falder ud af uddannelsessystemet på et tidligt tidspunkt eller på den ene eller den anden måde kæntrer socialt set med "samfundets" øjne, er, som allerede sagt, for det meste blevet forklaret med (formodede) sproglige og "kulturelle handicaps". Lad mig citere *De usynlige unge*, en rapport fra 1980'erne om unge "indvandrere" i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet. Denne kan blandt andet fortælle os følgende om forholdet mellem "første" og "anden" generation:¹

Første generation ... forsøger at bevare så meget som muligt af deres hjemlands kultur, som det nu kan lade sig gøre i Danmark, og hele deres tilværelse er indrettet efter de leveregler, de kender "hjemmefra".

Men deres børn møder også en anden verden - og det er en verden, som er præget af helt andre værdier og normer end dem, de kender fra familien.

Mange børn og unge må gå balancegang for at leve op til kravene i begge miljøer. Der tales ligefrem om "identitetsskift" - at deres "personlighed" skifter alt efter om de er i eller uden for det hjemlige miljø. Dette konstante skift betyder, at børnene bliver rodløse - at de i endnu højere grad end danske børn og unge har svært ved at finde ud af, hvem de selv er. De bliver splittede mennesker. Deres identitet bliver - kort sagt - svag.

Konsekvenserne af denne psykologiske misere for de unges chancer på arbejdsmarkedet sammenfatter forfatteren, Marianne Hansen, ved at citere rapporten, *En brydningstid*, fra regeringens ungdomsudvalg (1982), idet hun konstaterer, at "*netop* fordi de fleste anden generations indvandrere har en svag identitet 'opnår de heller ikke et uddannelsesniveau, der sætter dem i stand til at klare sig i en stadig hårdere konkurrence om uddannelses- og arbejdspladser'".²

Denne regeringsrapports omtale af "indvandrerelvernes svage identitetsdannelse", bekræftes blandt andet i en undersøgelse med den ildevarslenende titel, *Du er ingen!*,³ fra en kommunal pædagogisk-psykologisk vejledning, kan Marianne Hansen videre oplyse os om. Men det er heller ikke så underligt, mener hun:⁴

For indvandrerbarnet - eller den unge - oplever ikke kun den konflikt, som psykologiske undersøgelser viser, at arbejderbarnet kan opleve mellem

¹ Hansen (1984: 26).

² *Op.cit.*: 26, som citerer Regeringens Ungdomsudvalg (1982).

³ Sahl og Skjelmose (1983).

⁴ Hansen (*ibid.*).

hjemmets og skolens forskellige normer og værdier. For disse børn og unge er der *også* tale om store kulturelle, sproglige og religiøse forskelle.

Med sit studium, *Learning to labour*, gjorde den engelske sociolog Paul Willis op med denne gængse forklaringsmodel, ud fra hvilken man længe har forklaret, at *arbejderbørn* er faldet ud af uddannelsessystemet, og at de "arver" deres forældres jobs. Der er noget galt med "arbejderfamilien", er den ene forsker efter den anden kommet frem til. Og arbejderbørn har en "uegnet og udisciplineret opførsel", en "utilstrækkelig sproglig baggrund" og en "svag personlig identitet".

Idet han stiller spørgsmålet, "Hvorfor får arbejderunger arbejderjobs?", følger Willis i flere år en gruppe engelske skoledrenge, som går tidligt ud af skolen og havner i traditionelle arbejderklassejobs. Han markerer, at det, der fra læreres og myndigheders side beskrives som personlige kulturelle eller sproglige handicap hos unge mandlige arbejderbørn, snarere drejer sig om, at de *bevidst vælger skolen bort*, ud fra den måde de selv opfatter deres situation og deres muligheder i samfundet på. Det handler om en skarp iagttagelse hos disse unger, af modsætninger mellem skolens optimistiske ideologi og arbejdsmarkedets barske realiteter, konkluderer Willis. Men i sidste instans bekræfter de alligevel sin egen underordning, og det etablerede samfunds billede af dem selv. De antager offerets billede.

Uddannelse, arbejde og identitet

Den situation, som de unge blandt de etniske minoriteter konfronteres med idag, er en oplagt parallel til det dilemma, som mødte Willis' "arbejderunger".

Antropologen, Lotte Bøgild-Mortensen,⁵ har i sin bog, *"At være eller ikke være"*, om tyrkisk ungdom i København og Ankara, skrevet om dansk-tyrkiske unges bortvælgen af skole og uddannelse på en måde, som minder om Willis', *Learning to Labour*. De unge oplever en skarp modsætning imellem skolens ideologi og krisens barske danske virkelighed, mener hun.

I skolen opmuntres de til individuel præstation. Som belønning loves den enkelte, at man kan realisere sig selv i et individualistisk forbrugersamfund og i et interessant og udviklende job efter skolen. Dette stemmer ikke med disse unges virkelige virkelighed efter skolen, mener Bøgild-Mortensen. Denne er kendetegnet ved et

⁵ Bøgild Mortensen (1989).

diskriminerende arbejdsmarked, hvor de minoritetsunges chancer for at realisere, hvad man har lovet dem i skolen, er utroligt små.

Men dette er kun den ene halvdel af forklaringen på, at mange dansk-tyrkiske unges skolemotivation er lav, mener hun. Her falder hun igen tilbage til en type af forklaring, hvor det vigtigste bliver de "kulturelle forskelle". De unge dansk-tyrkere bærer på en kulturel baggrund, som bygger på en traditionel kollektivistisk og patriarkalsk familiebaggrund med en "islamisk overbygning". I denne verden har, i modsætning til en kompromisløs individualistisk lønarbejderideologi i det danske kapitalistiske samfund, arbejdet "ingen identitetsskabende værdi" i sig selv. Som følge af dette er det heller ikke en skam for tyrkiske unge at være arbejdsløse.

Bøgild Mortensens arbejde er uden tvivl ment som et slag for tolerance og forståelse. De unge bliver hængende midt imellem to kulturer, fordi, på den ene side, et diskriminerende samfund og en ekskluderende dansk ungdomskultur ikke slipper dem ind, og på den anden side, fordi et lokalt dansk-tyrkisk traditionelt indvandrer miljø, hvor forældrenes kulturelle værdier og deres menneskelige stolthed er truet, ikke gerne slipper sit traditionalistiske greb i de unge.

Desværre er Bøgild Mortensens konklusioner og formuleringer nok ganske godt egnede til at bekræfte en række alment florerende negative forestillinger om indvandrere og flygtninge.

Men rent bortset fra det, er det et spørgsmål, om vi her får et korrekt billede af virkeligheden.

Sporene skræmmer

Det kan måske være nyttigt at se, hvilket billede et par tilsvarende studier fra svenske storbyer giver af familieforhold og identitet blandt indvandrere fra tyrkiske landsbymiljøer. Også i Sverige er der, i forskningens og debattens hovedspor, en tendens til at se tyrkere som "traditionalistiske". Men et par forskere "udefra" har stillet spørgsmålstejn ved dette syn.

Et eksempel er Sema Köksals studium af tyrkere i Rinkeby, en forstad til Stockholm, som konkluderer, at de tyrkiske landsbyindvandreres "familiemønstre, ekstra-familære relationer og deres relationer til det svenske samfund og svenske institutioner former et mønster, som på ingen måde er traditionelt".⁶

Et andet eksempel er et aktuelt studium af tyrkisktalende unges erfaringer med skolegang i Göteborg, foretaget af en anden tyrkisk

⁶ Köksal (1984: 177). Se også Köksal (1986).

sociolog, Reza Eyrumlu.⁷ Han kan oplyse os om, at situationen for disse unge på mange måder ligner den, vi kender fra Danmark. De undlader alt for ofte at søge mod videre skoleuddannelse efter grundskolen, og de, som gør det, afbryder senere i vidt omfang deres gymnasieuddannelse.

Eyrumlu udelukker ikke familiebaggrunden. De kulturelle vurderinger findes også med hele vejen. Men han opererer aldrig med "kulturelle forskelle" som nogen polariserende modstilling mellem "det svenske" og "det tyrkiske". Samtidig får familiernes *sociale baggrund* og deres position i det svenske samfund en fremtrædende plads:⁸

Tyrkiske unge mislykkes, fordi de tilhører indvandrerarbejderfamilier, som udfører enkelt manuelt arbejde og som befinder sig på bunden af den sociale pyramide i kommunen.

De oplever, at de får en inadekvat modtagelse i kommunen med begrænsede serviceydelser, uhensigtsmæssig samfundsplanlægning og mangelfuld børne- og ungdomspolitik samt social diskriminering og økonomisk særbehandling.

Tyrkerne har en ret realistisk, for ikke at sige pragmatisk, vurdering af deres egen faktiske placering i samfundet, mener Eyrumlu. Ud fra dette grundsynspunkt udvikler han en analyse af forholdet mellem uddannelse og arbejde, som på en tankevækkende måde beskriver det, de unge svensk-tyrkere ser som deres reelle valgssituation i et diskriminerende samfund.

Eyrumlu konstaterer, at *uddannede* tyrkiske forældre stædigt fortsætter med at opfordre deres børn til at tage en uddannelse, på trods af at ungerne også fortsætter med at "mislykkes", når de konfronteres med diskriminationen på arbejdsmarkedet. Dette er derimod med til at underbygge en allerede udbredt skepsis blandt de *mindre uddannede* tyrkiske forældre såvel som deres børn:

At uddannede tyrkere er mislykkedes både i Sverige/Gøteborg og Tyrkiet/Konja, har knust den status, som uddannelser giver og svækket de uddannedes position stadigt mere. Det har lært dem, at de største tabere er de uddannede.⁹

Dette betyder imidlertid ikke, at de unge tyrkisk-svenskere, på linje med Willis' arbejderunger, "arver" de jobs i indvandrerghettoerne,

⁷ Eyrumlu (1992).

⁸ *Op.cit.*: 80.

⁹ *Op.cit.*: 78.

som blev deres forældre til del, da de kom til Sverige i 1970'erne. Sporene skræmmer:

En majoritet af... de unge beskrev deres fædre som syge, arbejdsskadede og førtidspensionerede. Den yngre generation mener at deres forældre er blevet udnyttede på arbejdspladser, fabrikker og virksomheder. De har haft et dårligt arbejdsmiljø, snavsede og hårde jobs, lange arbejdstider og har været dårligt betalt.

På arbejdsmarkedet mødes indvanderne, blandt andet tyrkerne, på en helt anden måde end svenskerne. De forventes ikke at være lige så dygtige. Dette gør, at de ofte føler sig diskriminerede og må finde sig i at blive hængende i opslidende og sundhedsfarlige jobs år efter år.¹⁰ Første generation har "ofret sig for den store drøm". Set fra arbejdsgiverside er de en "god arbejdskraft", som lettere finder sig i dårlige arbejdsforhold. Men selv er de nedkørte og bitre. Senere generationer har forsøgt at lære sig af sine forældres dyrekøbte erfaringer. "De har valgt og prøvet andre veje og nye muligheder".¹¹

Af de unge tyrkisk-svenskere, som havde afbrudt studierne, var elever fra familier med egne butikker i majoritet, konstaterer Eyrumlu videre. Det er almindeligt og socialt accepteret at forlade skolen for at begynde i familiens eller slægtens forretning. Uddannelse kan ofres, når man skaffer et godt arbejde med god betaling, mener de unge. Arbejdet her er på mange måde mere attraktivt end arbejdet på fabrik eller andre virksomheder. Man føler sig ikke diskrimineret og ikke udsat for majoritetens tryk. Det anses for rimeligt at starte tidligt med "etnisk forretningsvirksomhed", hvorigennem man sparer sig selv for nogle bortkastede år i skolen.

Den hårde diskriminering på arbejdsmarkedet gør denne holdning forståelig. De fleste Gøteborg-tyrkere kender til og kan fortælle om unge, som er blevet arbejdsløse, siden de forlod gymnasieskolen (som i Sverige giver arbejdsmarkedskompetence). Også universitetsuddannede er blevet tvunget til at vende tilbage til arbejdsmarkedets udkanter. Her finder de arbejde inden for det, som Eyrumlu kalder for "det tyrkiske økonomisystem" inden for kommunen.¹² Dette omfatter arbejde på tyrkiske restauranter, tyrkisk handel inden for eksport/import, engros-handel til tyrkiske levnedsmiddelforretninger og gadehandel, men også specielle arbejdspladser og fabrikker med tyrkisk arbejdskraft.

¹⁰ Her refererer Eyrumlu (*op.cit.*) til et studium af etniske relationer i det svenske arbejdsliv redigeret af Schierup og Paulson (1993).

¹¹ Eyrumlu, *Op.cit.*: 52.

¹² *Op.cit.*: 52.

Ingen tilsvarende udersøgelser er foretaget blandt indvandrernes børn i Danmark.¹³ Men det er ikke urimeligt at tænke sig, at billedet ser ud på lignende måde. Lad mig skitsere et scenarie.

Vi ser også i Danmark en ekspansion af "den etniske økonomi", og enhver, som taler med tyrkisk-danske unge, ligesom med unge tilhørende andre minoriteter med rødder uden for Vesten, kan hurtigt overbevise sig om, at drømmen om "at åbne eget" er almindelig.

De unge har også i Danmark set, at slægtninge og bekendte, som har slidt sig til en dansk uddannelse gang på gang bliver "valgt fra" på et diskriminerende arbejdsmarked, og de vil ikke ende i de samme "arbejdsmarkedsghettoer" som deres forældre. De går uden om de traditionelle "perkerjobs".

Men mange ser, som i Sverige, heller ikke uddannelse som et realistisk alternativ. Diskrimineringen af veluddannede, som behersker dansk (se kapitel fire), får alvorlige konsekvenser. At også de "mislykkes" bliver til udgangspunkt for en slags selvopfyldende spådom. En åbenlys mangel på solstrålehistorier og de mange specielle blokeringer, der findes for at de minoritetsunge kan slå sig frem igennem uddannelsessystem og arbejdsliv, fremkalder en velbegrundet skepsis i forhold til perspektiverne med de uddannelsesmuligheder, som tilbydes. Således vokser også i Danmark nye sub-kulturer frem blandt indvandrernes børn omkring den "etniske økonomi". Det er først og fremmest her, de unge fra de etniske minoriteter har set slægt og bekendte lykkes. De hjælpes ofte på vej af iværksætterkurser - skræddersyede og "kulturelt tilpassede" - igennem hvilke det officielle Danmark gør sig håb om at kunne udslette sporene efter en stadigt mere åbenlys fiasko, når det gælder om at integrere mindretallene på det ordinære arbejdsmarked.

Alt for dansk!

Angående "identitet og arbejde" fremfører Eyrumlu iøvrigt - i modstrid med Bøgild Mortensens konklusioner - i sin ovennævnte bog om de unge tyrkisk-svenskere i Göteborg, at afhængighed af offentlige bidrag anses for at være fornedrende.¹⁴ Det strider mod den ære og prestige, man gerne vil vise for sine landsmænd, hvis man ikke kan forsørge sig selv og sin familie på basis af eget arbejde; være sig lønarbejde eller andet indkomstbringende arbejde.

¹³ Se dog Hjarnø (1988), som beskriver den udprægede motivation for investeringer i privat virksomhed blandt indvandrere fra Tyrkiet i Stockholm og København.

¹⁴ Eyrumlu (1992: 50).

Nu virker det rimeligt at antage, at man i Sverige - som indtil begyndelsen af 1990'erne har haft så godt som fuld beskæftigelse og en forholdsvis lav grad af arbejdsløshed, selv blandt de etniske minoriteter - kan have set en anden udvikling af indstillingen til arbejde i den unge generation. Disse forhold er jo helt andre end i Danmark, som længe har været præget af, at en betydelig del af ungdommen har befundet sig i en tilstand af permanent klientisering.

Tænker vi videre, forholder det sig måske omvendt af, hvad Bøgild-Mortensen synes at mene. Måske er en holdning til lønarbejdet som "ikke identitetsgivende" ikke så meget et traditionelt tyrkisk "kulturtræk", som det er et moderne dansk. Måske er det typisk for den måde, hvorpå hele vort samfund har udviklet sig i løbet af de sidste tyve år.

Den gamle arbejderklasse under velfærdsstatens "gode år" var kendetegnet ved socialt sammenhold, normer om social lighed, og en kollektiv identifikation med lønarbejdet.

I modsætning til dette har vi i løbet af 1970'erne og 1980'erne set *to helt modsatte strategier* tage form blandt de unge.

En strategi retter sig imod individualiseret karriere- og forbrug - også blandt unge som kommer fra den traditionelle arbejderklasse.

En anden strategi går ud på at vende systemet og det ordinære arbejdsmarked ryggen og udvikle egne kulturformer. Man giver "op på forhånd", eller også tager man simpelthen bevidst afstand fra, hvad man opfatter som en meningsløs, åndsfattig og asocial livsform. Blandt unge, som er involverede i det danske samfunds mange nye former for "sub-kulturer", er det ikke længere en skam at være arbejdsløs eller at modtage offentlig bistand. Altså: for dem har arbejdet ikke den type af "identitetsskabende værdi", som det en gang havde.

Man kan rundt omkring se lignende reaktioner blandt unge med indvandrerbaggrund.

Jeg har talt med ansatte i socialforvaltningerne, som med beklagelse ser på at unge indvandrere "lærer for meget af de unge, sociale danskere". De er ikke længere som "den ældre generation af indvandrere, der så det som en skam at blive forsørget af samfundet". "Ligesom danskerne er den unge indvandregeneration", som det blev udtrykt af en socialforvaltningschef i hovedstadsområdet, "nu også begyndt at udnytte vort sociale system med god samvittighed".

Dette betyder dog ikke, at indvandrernes børn og de unge majoritetsdanskere altid går samme vej. Det er diskriminationen og racismen, som udgør det store vandskel. Men reaktionerne er ikke entydige.

Ungdom, racisme og politisk praksis

Et iøjnefaldende eksempel på, hvorledes nye identiteter og symboliske udtryksformer kan udvikles i en særlig retning, er en specielt stærk forkærlighed blandt minoritetsunge for populære musikformer, som har deres oprindelse i de sortes kultur og musik i USA og England (reggae, rap, hip-hop etc). En slags udtryk for de undertryktes kultur, som er almindeligt blandt indvandrere og racemæssigt eller kulturelt-etnisk udpegede minoriteter overalt i den vestlige verdens storbyer. Et andet eksempel er tilslutningen til nye islamiske religiøse fællesskaber, som udvikler sig blandt unge med baggrund fra muslimske lande overalt rundt omkring i Vesteuropas indvandrere- og etniske minoritetsmiljøer.

Disse nye fællesskaber kan ikke ses løsrevet fra de moderne danske og vesteuropæiske etniske minoritetsmiljøers økonomiske og sociale marginalisering.

"De islamiske bevægelser formår", siger antropologen, Lars Pedersen i et arbejde om det islamiske nybrud blandt de indvandrede muslimske minoriteter i Vesteuropa, "at kritisere de sociale marginaliseringsprocesser, der kendetegner indvandrer miljøernes etablering i Vesteuropa". Det verdenssyn, der dominerer, formuleres ganske vist i problematiske former, mener Pedersen, men islamismens styrke er, fortsætter han, "at den formår at sætte Islam i centrum for den sociale identitet som alternativ til den manglende mulighed for at etablere en positiv identitet via arbejdsmarkedstilknytningen... bevægelsen [bidrager] i positiv forstand... til at etablere et kollektivt initiativ i lokalsamfundet og... dette [indeholder] potentialet til at relativere de begrænsninger verdenssynet definerer".¹⁵

Men her, burde man tillægge, i to-tredjedelssamfundets sort-hvide arbejdsløshedsghettoer konfronteres disse unge minoritetsdanskere med det nye højres racistiske nidd billeder af dem selv: "fanatiske muhamedanere", "kvindefjendske khomeinister"; "perkere" som stjæler jobbene, samtidig med at de som arbejdsløse

¹⁵ Pedersen (1993: 31).

bistandsklienter parasiterer på folkehjemmets overgroede ruiner; "fejlfarvere", som skal sorteres fra og "hjem". Det er denne konfrontation som giver den religiøse nyvækkelse dens specielle karakter af en *reaktiv* kulturel og politisk bevægelse.

Den ny-religiøsitet blandt visse minoritetsunge med muslimsk baggrund, som den danske offentlighed med en udpegende betegnelse normalt kalder for "fundamentalisme" - repræsenterer derfor, selv om den i en vis forstand søger tilbage til "rødderne", *ikke* en nostalgisk og tryghedssøgende tilbagevenden til "traditionen". Snarere udgør den et kulturelt nybrud og en nutidsbevidst *genopbring* af en mishandlet og bortrøvet tradition, kultur og politisk selvbevidsthed. Dette sker gennem en moralsk og symbolsk *genomvending* af det racistiske vrangbillede af Islam (som i Danmark stadigvæk ofte betegnes "muhamedanismen"), som det nye højre skyder de etniske minoriteter i skoene.¹⁶

Det handler om en velmotiveret reaktion mod et stigmatiserende og diskriminerende samfund, som har ladet de "usynlige unge" i stikken. Men i deres radikalitet og med et ofte begrænset perspektiv på den nye form for symbolsk ladet etnisk identitet, som de er i færd med at bygge op, løber de ny-religiøse bevægelser blandt minoriteterne ironisk nok en reel risiko for at forvandles til en slags ideologisk spejlbillede af de kræfter, som de besværger: den selvtilstrækkelige nationalisme og de ekstremistiske "tilbage-til-rødderne" bevægelser blandt identitetssøgende majoritetsunge i Danmark og hele Europa.¹⁷

Et projekt med mange forhindringer - indvandrerne i politikken

En anden måde at påtage sig offerets billede på? Nej, måske snarere et udtryk for en slags realistisk vurdering af den historiske situation, de reelle magtforhold, og de optioner, som falbydes. Lad os et øjeblik berøre de erfaringer, som "fædrene" og "mødrene" har høstet fra deres bestræbelser på at gøre sig hørt i dansk politik efter de gældende spilleregler.

¹⁶ For grundige diskussioner af islamistiske bevægelser i Danmark og andre europæiske lande, se ud over Pedersen (*op.cit.*) også Simonsen (1990).

¹⁷ Se Pedersen *op.cit.* Det er også en generel problematik for dagens etniske bevægelser i Europa; en problematik, som for Storbritanniens vedkommende blandt andet er blevet berørt af Paul Gilroy (1987, 1990).

En organisering af fritstående sociale og politiske bevægelser og af selvstyrende institutioner er et af de vigtige kendetegn for nyere dansk politisk tradition. Denne praksis er blevet taget op af de etniske minoriteter på det lokale plan, såvel som på landsplan. Vi har også set mindretallenes egne organisationer som initiativtagere til uafhængige uddannelsesprogrammer og projekter rettet mod at skabe en meningsfuld og kvalificeret beskæftigelse som alternativ til arbejdsløshed, klientisering og indespærring i snævre erhvervsghettoer. Sådanne projekter har - på linje med hele den flora af subkulturer, pressionsgrupper og den variation af organisatoriske principper, som iøvrigt kendetegner nyere dansk lokalpolitik og det moderne civile samfund i det hele taget - udtrykt en ambition om at bygge på de indvandrede minoriteters lokale netværk.¹⁸ Ved at satse på udviklingen af forskellige etniske gruppers specielle kulturelle og sociale ressourcer i forhold til nicher i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet, har sådanne projekter haft en mobiliserende rolle og medvirket til at understøtte udviklingen af en positiv identitet og øget selvtillid.

Hermed har de etniske minoriteters egne organisationer bidraget til at kompensere for *laissez faire* politikken, bygge et ideologisk og psykologisk selvforsvar imod etnisk diskriminering og et socialt fundament for en reel ligeberettigelse. Men, samtidig med at alternative former for organisering og samfundspolitisk arbejde har høstet både erfaringer og positive resultater, har den voksende racisme præget deres arbejdsbetingelser. Dette har fået en række negative sociale konsekvenser på det lokale hverdagsplan i form af isolation og indkapsling. Mine egne interviews viser, som det fremgik af kapitel tre, hvorledes stemplingen af indvanderne i medierne kan få danskere til at trække sig tilbage fra fælles netværk bygget op i løbet af de sidste 20 års indvandringshistorie. Indvanderne kan som en forsvarsreaktion reagere ved at isolere sig i egne lokale netværk.

Et vigtigt problem, når det gælder om at bekæmpe racistiske forestillinger og praksis, er, at man kun sjældent finder personer fra mindretallene placeret i betydningsfulde positioner i administrationen og det politiske liv. Naturligvis varierer forholdene stærkt fra lokalsamfund til lokalsamfund. Skarpest er modsætningerne i en autoritært ledet kommune som Ishøj med et åbenlyst diskrimine-

¹⁸ Se, for eksempel, Andersen og Nielsen (1987).

rende politisk program. Ishøj vil forhåbentlig kunne tjene som en advarsel for resten af landet.¹⁹

Segregationsdynamikken i en diskriminerende "integrationspolitik" kan yderligere medvirke til at isolere de indvandrede minoriteter fra samfundets institutioner og fra sociale netværk, som giver adgang til politisk indflydelse.

Også på landsplan har de etniske minoriteters organisationer gjort et omfattende arbejde for at gøre sig gældende på basis af dansk demokratis etablerede procedurer og politiske spilleregler. Man har i tidens løb på eget initiativ og i eget organisatorisk regi afholdt talrige møder og konferencer, som har lagt op til konstruktive diskussioner mellem alle implicerede parter:²⁰ en dialog mellem politikere, praktikere på feltet og politiske aktivister blandt de etniske minoriteter på tværs af en snæver etnisk identifikation.²¹ Dette udgør eksempler på et integrativt og *tværetnisk politisk arbejde*, som måske er unikt for Danmark. Vore etniske minoriteter har lykkedes ganske godt med at undgå den "tilbage til rødderne" fiksering og den etniske fragmentering, som præger etnisk politisk organisering i flere andre Europæiske lande.²²

Der har været en del eksempler på dialog og positivt samarbejde mellem indvandrerorganisationer, myndigheder og praktikere også på centralt niveau, men flere eksempler på en arrogant holdning fra politikeres og centraladministrationens side, hvilket i perioder har sat arbejdet alvorligt tilbage og medvirket til at skabe tvivl og defaitisme blandt "græsrødderne".²³ Et håndpluk af flere nyere eksempler på, at indvandrerorganisationerne har følt sig forbigåede eller udmanipulerede i den demokratiske proces, er den manglende dialog omkring Indenrigsministeriets Integrationsrapport fra 1990,²⁴ en fuldstændig mangel på samarbejdsvillighed i forhold til de etniske minoriteter i forbindelse med gennemførelsen af den nye Udlændingelov fra 1992, mangel på dialog i forbindelse med ned-

¹⁹ Samtidig udviser kommunen imidlertid også *et positivt eksempel* på, at et demokratisk anti-racistisk arbejde kan nå konkrete resultater. Bag den vigtige dom mod Ishøj kommune for boligdiskriminering ligger et målbevidst og mangeårigt lokalpolitisk arbejde båret frem af den tværetniske organisation, Foreningen mod Fremmedhad i Ishøj.

²⁰ Et par af de mest interessante eksempler er Indvandrerkvindekonferencen i 1986 (Indvandrerkvindekonference 1986) og Indvandrerådets og Indenrigsministeriets konference om "Indvandrerne på arbejdsmarkedet" (Indvandrerrådet og Indenrigsministeriet (1987)).

²¹ Se videre Schierup (1991).

²² Se for eksempel Schierup (1991)

²³ Molsing *et al.* foretager en detaljeret analyse af det komplicerede politiske spil omkring folketingets Beslutningsforslag B65 om "bedre integration og sikring af udlændinges retsstilling".

²⁴ Indenrigsministeriet (1990). Se kritikken i Indvandrerne repræsentantskab (1990).

sættelsen af det såkaldte "Barriereudvalg" til behandling af spørgsmålet om "lige behandling af udlændige og danskere" i 1992,²⁵ samt tvivlsomme procedurer omkring sammenstillingen af Indenrigsministeriets seneste *Redegørelse og Handlingsplan for Danmarks udlændinge*.²⁶

I en aktuel rapport, *Indvandrerpolitik i et magtperspektiv*, har en gruppe forskere fra Roskilde Universitetscenter undersøgt dette komplekse spørgsmål i et alment demokratiperspektiv. De fokuserer på en række vanskeligheder for de etniske minoriteter forbundet med at omsætte den *deltagelsesrettighed*, som det danske demokratiske system giver som en medborgerlig rettighed på linje med en række andre korporative interesseorganisationer til *faktisk deltagelse*. Problemet er blandt andet, at *deltagelsesmuligheder* og reel aktiv *deltagelse* afhænger tæt af de konkrete forudsætninger for *ressourcemobilisering*, men også af en stadigvæk marginal position i forhold til den politiske magtstruktur i det danske samfund som sådan.²⁷

De store arbejdsmarkedsorganisationer, Kommunernes Landsforening og Amsrådsforeningen har formået at konstituere sig selv som faste hørings- og forhandlingspartnere. Til forskellige politikområder har mindre organisationer gennem tiden opnået samme status. Mellemfolkeligt Samvirke er en mindre organisation, som gennem et langvarigt påvirkningsarbejde efterhånden har opnået status på indvandrerområdet. Indvandrerne er ved at tilkæmpe sig rettigheder på arenaen, men de er oppe imod stærke magtkonstellationer mellem scenevante parter.

I sporene af denne kamps sejre men desværre også alvorlige nederlag kan vi komme til at se opgivenhed og passivitet brede sig blandt mange, men sikkert også en øget politisk bevidsthed. Hvordan denne politiske bevidsthed konkret kommer til at forme sig i fremtiden er afhængig ikke bare af de eksisterende etniske minoritetsorganisationers kamp for at etablere sig som legitime forhandlingspartnere i den politiske proces, men også af det rum, som de faktisk tildeles af de etablerede politiske aktører. Måderne, hvorpå dette "samspil" udvikler sig i den nærmeste fremtid vil få afgørende betydning for de minoritetsunges kulturelle identitetsarbejde og deres politiske identifikation i forhold til det danske samfund og dets demokratiske muligheder og begrænsninger.

²⁵ Quraisy (1993), Arbejdsmarkedsstyrelsen (1993).

²⁶ Indenrigsministeriet (1993) og de kritiske synspunkter i Indvandrerrådet (1993).

²⁷ Molsing *et al.* (1993).

Grænser og dialoger

Ungdommens søgen efter "rødder" handler om, for at citere Iain Chambers, "en rejse, som man giver sig ud på, ikke for at lade nuet bag sig, men snarere for at udvide dialogen med det".²⁸ Her kan man tillægge: en dialog som gør os opmærksomme på begrænsninger i det, vi er kommet til at opfatte som givet angående os selv og De Andre. En dialog om de former for diskurs og praksis,²⁹ som leder til en produktion af "kundskab" og betydninger, der fjerner, fremmedgør og adskiller mennesker fra hinanden på en måde som "majoriserer", henholdsvis "minoriserer", forvandler forskelligheder til sociale uligheder, polariserer det "normale" og det "afvigende".

De senere generationer, som vi stadigvæk - i tråd med den stigmatiserende diskurs om "os" og De Andre - kalder for "unge indvandrere", er efter aktive forsøg på at høre til begyndt at vende ryggen til det såkaldte "værtssamfunds" hovedstrøm. Mange gange har de gjort det, fordi deres forældres forsøg på at indgå er mislykkedes. Deres egne erfaringer har heller ikke båret sødere frugter. De reaktioner, som med al deres variation nu vokser frem, opviser gennemgående en realisme, der er baseret på det hårdere samfundsklima fra midten af 1970'erne og fremefter.

Den seneste tids hændelser rundt omkring i Europa har tilspidset denne situation. Der fremstår en slags "europæisk dilemma", der på mange måder kan sammenlignes med de etiketter, som Gunnar Myrdal en gang hæftede på USA: et "negerproblem" forbundet med social ulighed og racisme. Nu er det også ved at gå op for Europa, at racisme og diskrimination hverken er noget personligt eller noget tilfældigt, men et strukturelt problem. De såkaldte "unge indvandrere" er i stigende grad ved at blive klar over dette. Og alligevel er deres svar gennemgående en søgen efter dialog i nuet og det umiddelbare. Deres relation til det forgangne er for det meste en omvej til nuet og dets mange modsætninger.³⁰

Dette betyder ikke at de er blevet mindre "etniske" - hverken defineret udefra eller indefra. Alle de etniske konflikter, som idag udspiller sig i Europa aktualiserer etniciteten som en højst moderne foreteelse. Måske netop fordi etniciteten udtrykkes her og nu som svar på mangel på tilhørighed i "vor nation", har De Andre søgt at

²⁸ Chambers (1990: 82).

²⁹ Se også kapitel et.

³⁰ Ålund (1993), upubliceret bogmanuskript om "etnisk" ungdom i Stockholm.

konstruere nye stærke bånd, som på en nyskabende måde henter sine byggestene fra mange forskellige moderne kilder.

Det er her i forbindelse med tilstedeværelsen eller fraværet af tilhørighed, at man har hævdet, at minoriteternes identitet i betydeligt omfang skabes gennem vor miskendelse af Den Anden. Som Charles Taylor beskriver det:³¹

en person eller en gruppe kan lide virkelig skade, virkelig forkrøbling, hvis mennesker og samfundet omkring dem kaster et indspærrende, et nedværdigende eller foragtfuldt spejlbillede af dem selv tilbage. Ikke-anerkendelse eller miskendelse kan skade, kan udgøre en form for undertrykkelse, fange et menneske i en falsk, forvreden eller begrænset form for eksistens.

Anerkendelse af et medmenneske for, hvad det er, er ikke bare et udtryk for høflighed, skriver Taylor. Det anerkender et fundamentalt menneskeligt behov. Miskendelse er i dette perspektiv heller ikke bare udtryk for mangel på respekt. Det kan "tilføje et frygteligt sår, sadle sine ofre med et forkrøblende selvhad".³²

Temaet er klassisk, med Franz Fanon som en af de forfattere, der klarest har beskrevet betydningen af miskendelsen og krænkingen af Den Anden for dennes selvbillede. Afrikas undertrykte verden, som er hans udgangspunkt, er nu her blandt os, bogstaveligt såvel som billedligt, skriver Aleksandra Ålund.³³ "Vi" koloniserer "dem" med en perifer placering af "dem" i vort samfunds sociale og kulturelle orden og gennem en betegnelse af Den Anden som "fremmed" eller som "indvandrer" efter flere generationers tilstedeværelse i dette land.

Klassisk er også de koloniserendes stærkeste våben, nemlig deres påttrykning af deres billede af de koloniserede på det undertrykte folk. For at frigøre sig må de koloniserede først og fremmest frigøre sig fra selve deres nedvurderede selvbillede. Kampen for frihed og lighed må gå igennem en revision af underordningens selvbilleder.

Rent retorisk set hviler idéen om det multikulturelle samfund på politiske programmer, som har til hensigt at understøtte denne revision af det krænkede selvbillede.³⁴ Men kulturpluralismens virkeliggørelse udviser en række paradokser, som kan modvirke dens egne deklarerede mål, som vi beskriver det i en analyse af svenske forhold.³⁵ En lignende kritik kunne rettes i forhold til mange

³¹ Taylor (1992: 25).

³² *Op.cit.*: 26.

³³ Ålund (1993).

³⁴ Ålund and Schierup (1991).

³⁵ *Op.cit.* (1991).

danskere, som bærer på en "politisk korrekt" multikulturel holdning, såvel som forholdene i flere europæiske lande, som direkte eller indirekte har tilsluttet sig de multikulturelle visioner.

De europæiske samfund er blevet præget af en øget intolerance og fremvoksende racisme, som viser sig i mere eller mindre åbne former. I sporene af velfærdsstatens hensmuldren og den synkende velstand er, som et ekko af verdensøkonomiens svingende konjunkturer, solidariteten for de dårligst stillede krympet. Selektion af de "trængende" følger såvel en historisk nærhed til visse "naboer" som en afstand til de klassiske Andre - tredje verdens "sorte" på den anden side af den mediterrane mur. Den Sorte er blevet udvidet til at omfatte den her tilstedeværende "indvandrer" og dennes børn - sorte eller hvide indvandrere belejrede i deres andenrangs medborgerroller.

Heri ligger "kulturforskellighedens" rødder, men også rødderne til indvandrerens etnicitet. Etniciteten i disse sammenhænge handler ikke primært om kulturelle forskelle. Etniciteten er snarere "invented" - altså *nyskabt* på basis af vilkår, som altid udtrykker "specifikke magtforhold i et givet historisk øjeblik og på en given plads fremkalder en strategi bygget på pseudo-historiske forklaringer, som camouflerer selve denne nyskabende handling", som Werner Sollors formulerer det.³⁶ Dette gælder dog ikke kun for de mest moderate former for symbolsk etnisk identifikation; den identitetscentrerede søgen efter "rødder", som vi for det meste finder hos minoritetsunge. Det gælder ligeledes for mere voldsomme og udpræget "etnocentriske" former for moderne etno-politisk identifikation, som giver sig udtryk i en (kun tilsyneladende traditionalistisk) polariseret modstilling til "majoriteten" og Vesten. Dette er det radikale men logiske svar på "de voldsomme former for etnocentrisme, som manifesterer sig som racisme".³⁷

Hvad er så rødder? Hvilke er grænserne? Og hvem og hvad er i dialog? Grænserne er det, som gør, at en gruppe, en kategori eller et individ møder forhindringer i at høre til. Hvorledes dette overskrides, er temaet for en dialog.

³⁶ Sollors (1989: XVI).

³⁷ *Ibid.*

Hinsides grænselinjerne

Multietnisk samliv og danskhedens bedste tradition

Enhver civilisation kan dømmes ud fra, hvordan den behandler sine minoriteter.

Mahatma Ghandi

Problemet består ikke i at ændre folks bevidsthed eller i at forandre det, de har i hovedet, men i at ændre sandhedsproduktionens politiske, økonomiske og institutionelle styre.

Michel Foucault

Her tales om, ikke en Omvendelse for det andet men for dette Livs Skyld, ikke en Forvandling af Hjertet, men en Forandring af Tankegangen, og ingen Opgivelse af Oplysning, men en Frugt af Oplysning, om hvad der tjener os bedst.

N.F.S. Grundtvig

Fiktion og realitet: konstruktionen af "indvandrerproblemet"

Mens Europafæstningens mure for alvor begyndte at rejse sig mod omverdenen lod den offentlige debat i Danmark sig kolonisere af forestillingen om indvandrere (inklusive "flygtninge") som et kulturbetinget "socialt problem".

Her har medierne uden tvivl et tungt medansvar. "Hvis det er rigtigt, at aviserne er et spejlbillede af virkeligheden ... får [vi] et meget forvrænget spejlbillede af indvandrerne virkelighed", kunne journalisten Ole Hammer i 1984 konstatere på baggrund af en grundig undersøgelse af indvandrerstoffet i dagspressen.¹ Hans konklusioner bekræftes af flere nyere undersøgelser af pressens behandling af "indvandrerstoffet".²

¹ Hammer (1984).

² For eksempel en medieundersøgelse, foretaget af Tredje Verdens Stemme, som blandt andet resulterede i udstillingen "Fremmede i Medierne". Her fremgår blandt andet at af et udvalg på 5.000 presseklip om indvandring, indvandrere og flygtninge over en fem-årig periode udtrykker 70-80 procent en negativ eller nedladende holdning. Månedssbladet *Press*

Det var specielt efter vedtagelsen af den nye udlændingelov fra 1983, at debatten i de danske medier udviklede sig i en udpræget indvandrings- og indvandrerfjendtlig retning. På trods af, at Danmark er et af de europæiske lande, som har haft den mindste indvandring; på trods af, at vi kun har en yderst lille andel udenlandske statsborgere og relativt små indvandrede etniske minoriteter i befolkningen, blev indvandringen, flygtningene og de nye indvandrede mindretal i løbet af 1980'erne et centralt tema for pressen; gang på gang slået op som "hot stuff" og et af samfundets største problemer.³

Man lagde skylden for den høje arbejdsløshed blandt mennesker med indvandrerbaggrund på disse mennesker selv, og man talte om indvandreres og flygtninges urimelige udnyttelse af det danske velfærdssystem. Man talte om "anden generations" svage repræsentation i uddannelsessystemet. Emner som "hustrumishandling", "tvangsægteskaber" og "muhamedansk fanatisme" skulle komme til at tilhøre journalistikkens yndlingstemaer. Der skabes et skævvredet billede, mener Tim O'Connor (på basis af en undersøgelse af *BT's* artikelserie "De fremmede"), "ved at generalisere ud fra enkeltstående, outrerede tilfælde, ved udelukkende at beskrive indvandrere i forbindelse med problemer som socialt bedrageri og hustrumishandling og ved at udelukke beskrivelser af de mere almindelige tilfælde, hvor indvandrerer eller flygtningen passer sit arbejde, betaler sin skat og lever et familieliv, der ligner normaldanskerens".⁴ Men dette er ikke et problem, som alene vedrører formiddagsblade som *BT* og *Ekstra Bladet*. Også i *Information* - Danmarks ifølge sin egen selvforståelse "mindst ringe" avis, kendt for sin humanisme og tolerance - påtræffer vi ofte på en diskriminerende og skævvredet journalistik, når det gælder billedet af "Islam, muslimer og indvandrere", hævder antropologen, Lars Pedersen, som i 1988 foretog en undersøgelse af dette dagblads reportager.⁵

Hvad der her møder os, i dagspressen, og i TV og radio, repræsenterer en "formidlet virkelighed", hævder politologen og medie-

(1990) kom i en undersøgelse af 22 artikler i *BT* og *Ekstra Bladet* frem til at kun én artikel holdt for en nærmere granskning. Tyve var fyldt med fejl, oplysninger var ukorrekte, tal blev manipulerede og kilder blev citeret forkert. En artikel kunne hverken be- eller afkræftes (kilde: Weekendavisen 1990). Af andre undersøgelser kan for eksempel henvises til O'Connor (1990) og Pedersen (1988), som omtales nedenfor.

³ For eksempel blev der på et par år skrevet mere end 6.000 artikler i danske aviser alene om iranske flygtninge (Andersen og Nielsen 1987). Dette repræsenterede mere end én artikel per iraner bosiddende i Danmark i 1987 (5.743). For en kritisk diskussion af medierenes billede af de etniske minoriteter se Svane-Hansen (1982b).

⁴ O'Connor (1990).

⁵ Pedersen (1988).

forskeren, Anne Brøcker;⁶ et fiktivt billede, som ikke må forveksles med en objektiv skildring af indvandrerne, flygtningene, deres baggrund og deres egentlige livsbetingelser i dagens Danmark. Det handler om simple klichéer, som, når de gentages gang på gang, efterhånden får status af almen snusfornuft. Denne, mediernes konstruerede og "formidlede virkelighed", har bidraget afgørende til at forme en udpræget negativ opinion til indvandrere/flygtninge blandt den danske majoritetsbefolkning.

Det billede, som medierne formidlede, var præget af flygtninge, der vældede ind i Danmark og skabte problemer og ballade; mennesker, som søgte til landet for at udnytte den høje sociale standard. Dette tendentiøse virkelighedsbillede påvirkede afgørende de politiske partiers og markante enkeltpersoners politiske holdninger og strategier. "Den formodede vælgerholdning", politikerne kunne udlede af medierne, var, "at danskerne var trætte af flygtninge" og, "at de følte sig truet i deres nationale egenart", skriver Brøcker.⁷ Dette krævede i sig selv, af partitaktiske årsager, en mere restriktiv holdning i indvandrerspørgsmål.

Der findes helt åbenbart et samspil mellem massemediernes rapportering på den ene side og politiske holdninger og beslutninger på den anden, selv om det ikke altid står klart, hvad der er hønen, og hvad der er ægget. Den opinion, som afspejledes i medierne skulle under alle omstændigheder blive en vigtig forudsætning for vedtagelsen af den langt mere restriktive udlændingelovgivning af 1986. Den negative opinion repræsenterede tillige - i en tid præget af krise, nedskæringer, social ustabilitet, optrevlede værdisystemer og populistiske "protestbevægelser" på fremmarch - en omfattende perspektivforskydning, som også videre frem skulle få langtgående politiske konsekvenser i form af en undergravning af de mellem-menneskelige forhold mellem majoritet og minoriteter i Danmark.

Jørgen Würz-Sørensens detaljerede gennemgang af 1980ernes indvandrer-/flygtningedebat viser, hvordan der med sammensmeltningen af "det gamle indgroede fjendebillede af den kriminelle, knivstikkende 'sydlænding' med et nyt Islam-fjendebillede" blev sat et nyt "skræmmebillede op over for den truede danske kultur".⁸ De kulturaliserede fjendebilleder, som kendetegner dagens racisme, bygger videre på gårdagens klichéer om "de fremmede".

⁶ Brøcker (1989).

⁷ *Ibid.*

⁸ Würz-Sørensen (1988c).

Men problemet ligger ikke bare i pressens sensationshunger og ofte letkøbte klichéer, eller i den nye racisme, som har indtaget en markant plads på Danmarks politiske scene. Den danske debat om "indvandrerkultur" har i det hele taget opereret med et forenklet og polariseret verdensbillede - lige meget om det nu gælder aftenavisene, politikerne eller akademisk forskning.⁹ På den ene side møder vi et fiktivt "os" og på den anden side nogle lige så fiktive "fremmede". "Vi" er underforstået lig med nationen. "De fremmede" er lig med alle dem, der ikke hører til dette forestillede nationale fællesskab - og som heller ikke anses at *kunne* høre til, på grund af etnisk oprindelse og en (formodet) "forskellig kultur". En historisk set dybt rodfæstet forestilling i vesteuropæisk tænkning og politik.¹⁰

Disse "fremmede" er i 1980'ernes og 1990'ernes offentlige debat alt for ofte blevet set som produkterne af underudviklede samfund, nedtyngede af en patriarkalsk tradition og bagstræberiske religiøse forestillinger. Dette indvandrerbillede er i den grad blevet gjort til hvermands tankegods, at mange indvandrede måske efterhånden selv er kommet til at tro på det.

"Integration" og negativ berømmelse - en selvopfyldende spådoms ritualer

Det er altså offeret selv, som er skyld i sin ulykke, og bagved problemerne ligger først og fremmest den "fremmede kultur". Løsningen på "indvandrerproblemet" bliver, som en konsekvens af en sådan tankegang, det man i Danmark stadigvæk kalder for "integration". Og "integration på dansk" er efterhånden kommet til at betyde det samme som, at indvandrerne - i deres egen og samfundets interesse - hurtigst muligt må se at give afkald på deres egen kultur og "blive danskere".

Man skulle måske tro, at en løsning på "indvandrerproblemet" faktisk kunne være, at indvandrerne "bliver som danskerne" - eller "danskere" end mange allerede er. Men "indvandrer" *bliver under alle omstændigheder ikke set som dansk*, selvom hun eller han i mangt og meget måske allerede er blevet dansk kulturelt set. Folk tænker i *kulturelle klichéer*. Mohammed er mørkhåret og kan aldrig blive anerkendt for det, han faktisk er, fordi han - under alle omstændigheder - ses som "indvandrer", "perker" og "sort". Fatima

⁹ Se for eksempel Socialforskningsinstituttets nye serie, *De fremmede i Danmark*.

¹⁰ Se for eksempel Hall (1992).

er *per definition* offer for sin egen bagstræberiske kultur, fordi hun er gift med Mohammed, som *per definition* er en "muhamedansk kvindeundertrykker". Og så kan det ellers være nogenlunde lige meget, hvordan Mohammed og Fatima *egentlig* har det med hinanden og med "kulturen".

Indvandrerne befinder sig i en svikmølle, fanget mellem forskellige politiske aktører, hvis argumenter forstærker hinandens virkninger i en ond cirkel.

I overensstemmelse med logikken i en række indvandrerpolitiske principerklæringer ordineres "integration", på den ene side, som en slags universalkur, der skal fremme *social ligestilling* mellem den indvandrede og den indfødte danske befolkning. "Tal dansk og bliv dansk". Bliver du ligesom danskerne - det vil sige "integreret" - bliver du, ifølge logikken i dette budskab, også "ligestillet".

På den anden side er den reelt eksisterende diskrimination og den voksende racisme blevet behandlet som en bisag. Det officielle Danmarks problemdefinitioner har faktisk til og med pøst vand på nye racistiske ideologiers og bevægelsers mølle. Disse bevægelser næres netop på den antagne kulturelle afvigelse; billedet af den kulturelt "fremmede", som ikke kan, ikke vil og heller ikke bør "integreres". Og så længe en systematisk udelukkelse fra det nationale fællesskab - udmøntet igennem diskrimination og det kulturfikserede problembillede - tillades at styre indvandrernes liv, giver ingen integrationsretorik adgang til ligestilling i samfundet.

Den negative kulturelle stempling, den kulturelt definerede underordning og mangelen på kulturel legitimitet medvirker til at skabe grobund for opgivenhed, passivitet, og "klientisering". Risikoen for at den dominerende definition kan blive til en selvdefinition er stor. At føle sig stemplet som en kulturel afviger, et socialt og kulturelt "problem", et "indvandrerproblem", kan tvinge mennesker ind i en selvoptaget fiksering på, hvad Michel Foucault har kaldt for "negativ berømmelse".¹¹ Hermed bidrager man til egen selvundertrykkelse.¹²

Den kulturelle udpegelse har skabt grundlag for en række former for etnisk-kulturelt defineret udelukkelse. Kulturel selektion på arbejdsmarkedet har krympet indvandrernes valgmuligheder og fremtunget (på godt og ondt) det, som ofte kaldes for "etnisk forretningsvirksomhed". Dette er sket på bekostning af mere alsi-

¹¹ En tankegang, som Dag Heede (1989), blandt andet med reference til de etniske minoriteter, tager op i en diskussion af klientiseringens problem i den moderne velfærdsstat.

¹² Se videre argumentationen i den svensk-jugoslaviske forsker Aleksandra Ålunds bog *Lilla Juga* (1991c).

dige strategier i forhold til arbejdsmarkedet og uddannelsessystemet. Således er stempningen af Danmarks indvandrede i termer af "afvigende kultur" blevet selvbekræftende i den sociale virkelighed. En social og økonomisk position i samfundets marginal cementeres af, at indvandrede minoriteter, på en ensidig måde, er blevet tvunget til at acceptere deres forvisning til et snævert socialt revir i skyggen af definitioner af dem selv, deres "kultur" og deres familier som et "problem". "Offeret" er blevet påtvunget offerets billede.

Hermed er den såkaldte integrationspolitik i realiteten blevet til en tvivlsom ideologi, der har fungeret som en retfærdiggørelse af en påtvungen reel ulighed og en voksende isolation af de etniske minoriteter - på arbejdsmarkedet, på boligmarkedet og i uddannelsessystemet. En indvandrerpolitik, som i ord priser en demokratisk og humanistisk samfundsudvikling præget af social ligestilling, har udartet til en undertrykkende retorik, som unddrager sig en virkelig debat om to-tredjedelssamfundets diskriminerende dynamik ved at ensidigt lægge ansvaret for den manglende integration på "offeret" selv.

"Det fremmedes" ligestilling...

Det er ikke alle mennesker med en indvandrerbaggrund, der betegnes som "fremmede", og dermed per definition som udelukkede fra det nationale fællesskab. De forskellige indvandrergrupper i Danmark rangordnes i forhold til enkelte staters, folks og etniske gruppers position inden for rammerne af et videre globalt økonomisk og politisk magthierarki. Mens indvandrede amerikanere, israelere, franskmænd eller svenskere - og efterhånden måske også de i den nye verdensorden højststående japanere - ses som naturlige kandidater til det nationale fællesskab, er det således tyrkere, kurdere, pakistanere, irakere, chilenerne eller palæstinensere, der er de virkelige "indvandrere" eller "fremmede" set med majoritetssamfundets øjne. Deres stilling i samfundet ligner en slags "tredje verden i Europa".¹³

Samtidig er der også sket en faktisk *etnisk deling* af det danske samfund. Social og økonomisk ulighed er kommet til at følge etniske linjer. Der er opstået en "etnisk arbejdsdeling", hvor jobs rangordnes med hensyn til både indkomst, arbejdsmiljø, social prestige og magt. Folkeligt forankrede forestillinger om, hvor "tyrkere", "jugoslaver",

¹³ Et udtryk, som er blevet anvendt af blandt andet Blaschke und Greussing (1980).

"pakistanere", "polakker" og andre hører hjemme i denne arbejdsdeling, retfærdiggør forskellige former for etnisk diskrimination. "De fremmede" *etnifieres*. Det vil sige, man *påtvinges etniske definitioner* fra majoritetssamfundets side - som "indvandrere", "tyrker", "perker", "muslim" eller "sort" - lige meget om man så selv opfatter sig som dansk.

Disse påtvungne etiketter bærer på problemdefinitioner, som understøttes af mediernes systematisk fabrikerede "formidlede virkelighed". Tager man disse definitioner til sig, kan de frikoble mennesker fra "den anden" levede virkelighed. De slører sammenhængen mellem hverdagens erfaringer og de sociale og kulturelle magtforhold i samfundet, som man indgår i.

For indvandrerne betyder dette, at spørgsmålet om *kulturel legitimitet* bliver et hovedpunkt på den politiske dagsorden; et centralt udgangspunkt i en hvilken som helst diskussion om ligestilling. Man ser den systematiske kulturelle problematisering og nedvurdering som en hindring for at blive inddraget som ligestillede samtalepartnere, som også har ret til at bringe egne definitioner og alternativer frem på den politiske arena.

De såkaldte "indvandreres" reaktion mod "kulturaliseringens" negative stempling kommer derfor til udtryk i *kulturelt formulerede modkrav*; krav om respekt for retten til at anvende sit sprog og udvikle sin kultur på lige betingelser. På samme måde fører kampen mod den etniske diskrimination til krav om at blive respekteret som fastboende "etniske mindretal", der kan kræve beskyttelse af deres grundlæggende menneskelige rettigheder i henhold til de internationale konventioner, som Danmark har tilsluttet sig. Det gælder retten til beskyttelse mod racistisk forfølgelse, retten til at forlange en lovgivning og samfundsinitiativer, som skal fremme ligestilling på arbejdsmarkedet, på boligområdet, i uddannelsessystemet, og når det gælder sociale velfærdsydelse, og retten til adgang til reelle muligheder for at kunne bevare minoritetssprog- og kultur på egne præmisser.

Aktuelle krav om at blive betragtet som "etniske minoriteter" i stedet for som "fremmede" eller "indvandrere" handler derfor ikke alene om, at vi idag faktisk allerede har fået en række nye fastboende mindretal med rod i det danske samfund; at nye generationer som fødes og vokser op i Danmark ikke længere på nogen meningsfyldt måde kan kaldes for "indvandrere". Det drejer sig også om en bevidst stillingtagen til den officielle "integrationspolitik". Lige meget, hvor meget man så "integrerer" sig efter den gældende

recept, peger majoriteten under alle omstændigheder "alle de andre" - Resten, som ikke tilhører Vesten - ud som "noget fremmed" med henvisning til problematiske etniske og kulturelle særtræk. Arbejdsmigranter, flygtninge og deres efterkommere bliver hermed under alle omstændigheder - med henvisning til deres "kulturelle forskellighed" - tildelt en stilling som *faktiske mindretal* med en (kollektivt) underordnet stilling i samfundet.

Kravet om også *officielt* at blive betragtet som etniske mindretal, er hermed et krav om at blive behandlet som ligeberettigede samtalepartnere med krav på social ligestilling i samfundet.

Vi har i den seneste tid set visse åbninger fra centralt hold, som sigter mod at bryde de samfundsbarrierer, der adskiller mindretal og størretal. Ledende politikere har blandt andet erklæret sig indstillet på at tage hul på en grundlæggende debat om etnisk ligestilling og multietnisk politisk samvirke.¹⁴ Med oprettelsen af Ligestillingsnævnet og nedsættelsen af Barriereudvalget har folketing og centraladministrationen erkendt, at der faktisk eksisterer problemer, som ikke bare kan lokaliseres til de etniske minoriteters kulturelle baggrund. Men et stort problem, også med disse positive initiativer, har været en utilstrækkelig vilje til *virkelig* dialog med de etniske minoriteter og deres organisationer om nødvendige ændringer i lovgivningen og i de etniske minoriteters stilling i samfundet i det hele taget.

Dialogen må tage sin begyndelse med en erkendelse af muligheden for, at der kan findes *andre tolkninger* af de fakta, som udgør råmaterialet for dagens debat om indvandrere og flygtninge i det danske samfund; men også, at der er mange vigtige fakta, som aldrig nogen sinde kommer på bordet. Vi må alle stille os åbne for, at der findes *en anden virkelighed* end mediernes "formidlede virkelighed". Der behøves et alternativt ståsted, fra hvilket man kan føre en offentlig dialog om Danmark og dets etniske minoriteter på en ny måde, som bygger på en omvurdering af forholdet mellem "indvandrere" og "danskere", "mindretal" og "størretal", samfundet og den enkelte borger. Hvis alle de, der normalt stemples som passive, klienter og "et samfundsproblem", skal kunne deltage og anvende sig af deres selvfølgelig demokratiske ret til at blive hørt i den offentlige samtale, er det vigtigt at finde måder, hvorpå erfaringerne fra "den anden virkelighed" kan formidles.

"*Tal med os!*", hilser Bashy Quraishy Birte Weiss i anledning af hendes tiltræden som indenrigsminister med ansvar for Indvandrer-

¹⁴ Se Nævnet for etnisk ligestilling (1993).

rådets arbejde og flygtningepolitikken.¹⁵ De hidtidige erfaringer er ikke for gode. "Vi er de sidste til at blive spurgt, hvis vi overhovedet bliver det", skriver Quraishy. "Alle taler om indvandrere og flygtninge, men ingen taler MED dem". "Indvandrerpolitikken" - fra 1970'erne frem til idag - demonstrerer én lang række af eksempler på, hvorledes "indvandrere og flygtninge bliver frosset ud og negligeret, når de danske myndigheder fastlægger" politikken retningslinjer.¹⁶

Selvfølgelig kan de etniske minoriteter ikke forvente sig, at "indflydelse... bliver serveret på et sølvfad". Indflydelse "opnås gennem politisk kamp", forklarer Quraishy.¹⁷ En sådan kamp må føres på basis af krav om ret til "at være repræsenteret ved sig selv og ikke ved stedfortrædere", fortsætter han. De etniske minoriteter må "protestere offentligt - i medierne og gennem det politiske system". De har brug for "en kraftfuld borgerretsbevægelse og de må prioritere mobilisering og organisering blandt deres egne grupper". De må "lære at diskutere indvandrerpolitik og alternativer i foreninger og alliere sig med de gode kræfter i fagbevægelsen, boligbevægelsen og solidaritetsorganisationer og antiracistiske grupper, og de må "dygtiggøre sig selv og fremfor alt arbejde sammen på tværs af etniske grænser".¹⁸

De etniske minoriteter udgør imidlertid kun en lille del af Danmarks befolkning. I sidste instans bestemmes resultatet af deres bestræbelser for at opnå demokratisk indflydelse gennem bedre organisering og igennem de etablerede politiske kanaler af, hvorledes majoritetssamfundet og de danske institutioner behandler sine mindretals initiativer. Men det handler også om hele det danske samfunds fremtid. "Enhver civilisation kan dømmes ud fra, hvordan den behandler sine minoriteter", som Mahatma Ghandi engang udtrykte det.

... og en dialog om Danmark

Den debat om "forskelsbehandling" og "ligestilling", som nu er i gang, skulle kunne blive en god begyndelse på den nødvendige dialog og et uomgængeligt samarbejde på tværs af de etniske skel

¹⁵ Quraishy (1993b).

¹⁶ Se videre denne bogs kapitel otte, afsnittet "Et projekt med mange forhindringer".

¹⁷ Quraishy (1993b).

¹⁸ *ibid.*

mellem minoritet og majoritet såvel som mellem de enkelte etniske mindretalsgrupper.

Her melder der sig en hel række vigtige spørgsmål at tage stilling til.¹⁹

Hvordan skal vi bekæmpe racismen i alle dens former?

Hvad gør vi med den omfattende diskrimination - på arbejdsmarkedet, på boligmarkedet, i uddannelsessystemet og den sociale sektor - ja i alle mulige kroge og afkroge af det danske samfund?

Hvordan tager vi stilling til den udbredte indvandrerpositive "kulturalisme", som, på trods af sit humanistiske ansigt, i mange tilfælde understøtter en udvikling mod kulturelt legitimeret isolation og enklavisering?

Skal vi indføre etno-positive kvoteordninger og positiv diskrimination for at understøtte minoriteternes adgang til uddannelsessystemet og arbejdsmarkedet som en i-sidste-øjeblik-førstehjælpsmodgift mod de ødelæggende effekter af de seneste mange års kulturelt-etniske udelukkelsespolitik og negative diskrimination?

Hvordan skal vi kunne give "det etniske" og det unikt kulturelle - blandt størretal såvel som mindretal - den anerkendelse og lovgivningsmæssige status, der er en demokratisk nødvendighed, og som burde være ønskværdig for os alle, uden samtidig at risikere at befæste kulturen i adskilte zoner. Det vil sige at kunne særbehandle uden at adskille. Ordne uden at rangordne.

Hvordan skal vi udvikle en politisk og lovmæssig ramme, der forener denne *partikularistiske* målsætning med et nødvendigt *universalistisk* grundlag for politikken? Det vil sige et overordnet perspektiv, der lægger vægt på beskyttelsen af nogle universelle, almenmenneskelige rettigheder, lighed for loven og individets ukrænkelighed.

Hvordan skal vi kunne tage vare på alle de værdifulde erfaringer, som efterhånden er blevet akkumuleret igennem snart to årtiers eksperimenteren med "indvandrerundervisning" og arbejdsmarkedsintegration? En rigdom af viden og handlingsberedskab, som repræsenterer en vigtig ressource for Danmark, men hvis virkelige potentialer idag stadigvæk blokeres af en række strukturelle barrierer i samfundet samt den egne horisonts institutionelle og ideologiske begrænsninger.

¹⁹ En af de hidtil mest kvalificerede og tankevækkende behandlinger af diskriminations- og ligestillingsspørgsmålet i danske sammenhænge finder man i den australske forsker Meredith Wilkins rapport, *Victims of Neutrality* (1990).

En diskussion af disse spørgsmål samt mange, mange andre vigtige problemstillinger ligger uden for rammen af denne bog. Én ting vil jeg dog kort berøre her på falderebet. Jeg ser det som et problem, hvis den pågående debat om "forskelsbehandling" og "ligestilling" i for høj grad skulle komme til at sætte fokus på individuelle "holdninger"; på hvad det enkelte menneske - "danskere" som "indvandrere" - har inde i hovedet.

Det drejer sig om et konventionelt syn - udbredt inden for det akademiske, såvel som samfundet iøvrigt - der ser grænserne for accept af "det anderledes", som den vigtigste årsag til "intolerance" (racisme) og diskrimination. Det er disse grænser, disse såkaldte "barrierer for tolerance", der normalt beskrives som bestemmende for, at danskere ikke kan acceptere mennesker fra andre lande eller med en anden hudfarve på arbejdspladserne, i boligområderne, i skolerne og så videre. Løsningen på problemet finder man blandt andet i "holdningsbearbejdning"; mere "information", opdragelse og uddannelse til tolerance. Men man ser også løsningsmuligheder i at "fortynde" selve det, man i grunden stadigvæk ser som *problemet*; "de fremmedes" iøjnefaldende tilstedeværelse *midt iblandt os*. Derfor er - for bare at give et eksempel - negativ, institutionaliseret diskrimination i form af "løft" for udlejning til "anderledes" stadigvæk på toppen af centralbureaukратиets hit-liste, når det gælder foranstaltninger for at bekæmpe diskrimination og "racefordomme".

Denne sejt overlevende forestilling om, at man kan løse "indvandrerproblemet" ved at "fortynde" det, lokaliserer endnu engang årsagerne til en række uløste spørgsmål i samfundet til minoriteterne selv. Men også ensidigt fokus på "fordomme" eller "holdninger" bekræfter i grunden hele tankegangen om, at indvandrerne er "noget fremmed"; noget som vi af humane årsager er tvunget til at "tolerere", nu når vi en gang, har fået problemet inden døre. Samtidig forhindres vi i at se alt det, som forener os. Dette kan i virkeligheden bære ved til de nye racisters heksebål. Der er ikke langt fra centralmagts krav om tolerance i forhold til "dem der er og bliver fremmede" til en offensiv og åbenlyst intolerant populistisk modreaktion, der hævder retten til at gøre op med alle "de fremmede", de "kulturelt forskellige", for hvem det er lykkedes "at bore sig ind i vort samfund, at udnytte det, at presse det".

Hele vægten i denne fiksering på "holdninger" ligger stadigvæk, med henvisning til humanisme, på "den fremmede kultur" og dens formodede problematiske "forskellighed", som anses for vanskelig at

forene med "vores kultur" eller "den vestlige civilisation". Og hvordan skal vi tage al retorik om "ligestilling" alvorlig, når vi samtidig ser den diskriminerende forskelslogik blive tømret fast med titommersøm; og nu gennem aktuelle oplæg fra højeste politiske sted. Oplæg, som taler om at befæste negativ etnisk forskelsbehandling som et officielt og lovfæstet politisk princip på boligområdet, på skoleområdet og på bistandsområdet.

Således stranguleres debatten om "ligestilling", inden den nogeninde har fået lov at komme i gang. Den nye flygtninge- og indvandrerpolitik, som Socialdemokratiet, nu synes i færd med at udforme, "dels i massemedierne, dels i de politiske korridorer, forekommer i stik modstrid med de målsætninger, der blev formuleret, da partiet først tog sagen seriøst op".²⁰ Det synes at dreje sig om en form for realpolitisk kynisme, hvis diskriminerende karakter virker fremmed for dansk politisk kultur og vor historisk rodfæstede retsbevidsthed. Principper for valgfrihed på skoleområdet kan, tilsyneladende uden skrupler, sættes ud af kraft, når det gælder indvandrernes børn. Individuer, der betegnes som "kulturelt anderledes" ryger ud ad boligkøen og forvises fra bistandskontoret. Mennesker, brændemærket som "indvandrere" skal ikke længere have lov at stifte familie efter en almenmenneskelig og civiliseret verdensordens og den danske retsstats hævdundne præmisser. Et verdenssyn og et budskab, som i går blev udspredd af Ishøj borgmesteren Per Madsen eller ekstremister med platform i Den danske Forening, formidles idag af landets højeste politiske ledelse. Hvilke ubehagelige overraskelser kan vi vente os i morgen og i overmorgen?

Europa synes, i krisens tegn, at falde offer for de gamle dæmoner i sit mørke hjerte. Det er på høje tid. Vi må ændre kursen radikalt.

En vej frem kan være at vende "indvandrerproblemet" på hovedet og se det hele som symptom på nogle sociale misforhold; misforhold, som ikke skyldes de såkaldt "fremmede", men, som er et fælles "Danmarksproblem", og et europæisk problem i det hele taget.

Lad os dog (for her afslutningsvis igen med Michel Foucault at minde om al videns og al sandheds relative karakter)²¹ et øjeblik slippe vor ensidige fiksering på de såkaldte "kulturelle forskelle". Lad os i stedet sætte spotlights på "sandhedsproduktionens politiske, økonomiske, og institutionelle styre".²² Lad os undersøge hvilke konkrete omstændigheder dette styre opererer under i vort

²⁰ For at citere Ole Stig Andersens (1993) formulering i et aktuelt indlæg i *Information*.

²¹ Se videre kapitel ét.

²² Foucault (*Microphysique du pouvoir*), citeret fra Krause-Jensen (1978: 235).

samfund (hvilket dog ikke betyder, at vi med Foucault behøver at betragte det, som folk "har inde i hovedet", som en bisag). Lad os sætte fokus på de omstændigheder, som bærer alle disse fordomme, disse holdninger, disse "afskyelighedstærsker" oppe.²³ Lad os sammen tale om vort fælles Danmark. Lad os tale om en række ting i dette fælles Danmark, som vedrører os alle, og som kommer til at bestemme alle vore børns fremtid.

Lad os sammen tale åbent om racismens "skjulte grammatik" - det eller de historisk udviklede sprog og det eller de underbevidste "program(mer)", som idag i alt for høj grad styrer vore tanker; ikke kun blandt dem af os, som synes at stå for det, være stolte af det, men også blandt de mange af os, som i grunden går ind for at skabe betingelser for, at et berigende multietnisk samliv kan blomstre op i et demokratisk Danmark. Dette er ikke først og fremmest et psykologisk "holdningsproblem" eller, som Grundtvig i 1834 udtrykte det i sit skrift, *Staten og Folkeoplysningen*, et spørgsmål om "en Forvandling af Hjertet". Det er et spørgsmål om "en Forandring af Tankegangen". Det er et spørgsmål, for hvilket "oplysning" spiller en vigtig rolle - dog ikke i en moralistisk forstand, hvor man fortæller os, at vi skal "tolerere" de andre, selvom de er "anderledes" eller i grunden "afskyelige" - men et spørgsmål om at høste frugterne af en oplysning om, "hvad der tjener os [alle] bedst".

Lad os tale om arbejdsmarkedet, hvor en række dagligdags rutiner systematisk deler os op i en første-division, en anden-division og dem, der slet ikke får lov til at spille med; segregerede verdener, som adskilles fra hinanden af usynlige grænselinjer. Et fælles problem for størretal, såvel som mindretal. Lad os så dernæst, i dette perspektiv, se på den arbejdets etniske deling, som racismen og den blinde "kulturalisme" legitimerer med henvisning til "forskellighed" og evig "fremmedhed". Lad os diskutere brede løsninger, der tager hensyn til mindretallenes særlige problemer, men som også vedkommer alle os andre.

Lad os tale om de regler, mekanismer og daglige rutiner, som styrer en systematisk segregation i vore byer; ikke bare mellem mindretal og størretal, men som i det hele taget skaber et samfund af fra hinanden isolerede territorielle øer, imellem hvilke dialog og fælles løsninger synes at blive stadigt sværere at nå frem til. Så

²³ "Afskyelighedstærsklen" er et problematisk begreb, som forskeren, Jacques Blum opfandt i forbindelse med oplægget til en holdningsundersøgelse blandt danskere og indvandrere i midten af 1980'erne.

måske vil vi forstå, at vi ikke løser problemet gennem "etnisk rensning" af kommunerne.

Lad os tale alvorligt om det to-tredjedelssamfund, som vi har set vokse op i løbet af de sidste femten-tyve år; et samfund i splid med sig selv, hvor begreber som "solidaritet" og en "social dimension for alle" synes at være blevet drevet i eksil til en afkrog af en gammel kinesisk encyklopædi, der taler om dyrenes væsensforskellighed i fragmenterende koder. Måske vil vi så kunne se den smygende socialpolitiske apartheid rettet mod "de fremmede" (også) som en del af et større problem, hvis løsning i hvert fald ikke ligger i at "lægge skylden på offeret".

Lad os tale om, hvordan vi skal forhindre, at det, vi kalder "Danmark", skal gå sin opløsning i møde i den permanente gadekrig mellem "os" og De Andre, "de fremmede", de udstødte - *udstødte* "hvide" og *blåøjede danske vikingecætlinge* såvel som udstødte "sorte" og brunøjede mindretalsdanskere. Hvordan skal vi sammen - mindretal og størretal - ændre samlivsformerne i et samfund, som i alt for høj grad er kommet til at ligne, hvad Marshall Berman beskriver som en moderne verden, bestående af et fragmenteret "sammensurium af private, økonomiske og åndelige interessegrupper, der lever i vinduesløse monader";²⁴ et "vindueløst socialt mørke", som er et udtryk for en civilisation i krise? Et samfund hvor "indvandrerproblemet" i grunden ikke er et minoritetsproblem så meget som et majoritetsproblem, men hvor de etniske minoriteter må bære problemets tungeste byrder.²⁵

For vor udelukkelse af "alle de andre" i vor midte, de såkaldte "fremmede", er først og fremmest et *symptom* på en dyb krise for enhver form for solidarisk menneskeligt fællesskab. En krise, som angår langt mere end forholdet mellem "danskere" og de såkaldte "indvandrere". Eller som Richard Sennett beskriver det:²⁶

Jo snævrere et perspektiv for det fællesskab, der skabes... jo mere destruktiv bliver oplevelsen af broderskab. Fremmede, ukendte, anderledes bliver skabninger som undviges; det at dele bliver stadig mere centreret om... hvem som skal høre til og hvem, der ikke skal... Broderskab er blevet lig med et følelsesmæssigt bånd for en udvalgt skare mennesker, modsvaret af en forkastelse af alle, som befinder sig uden for den snævre kreds. En sådan forkastelse stiller krav om uafhængighed af den ydre verden, krav om at blive ladet i fred snarere end krav om, at den ydre verden selv skal forandres. Men jo mere intimt, des mindre socialt. Thi denne broderskabs-

²⁴ Berman (1983: 34).

²⁵ Parafrasering af Horst (1991b).

²⁶ Sennett (1977: 266).

proces, som skrider frem gennem udelukkelse af "udenforstående", tager aldrig ende, eftersom et kollektivt billede af "os" aldrig vil tage fast form. Fragmentering og intern splittelse er netop denne form for broderskabs logik, eftersom de grupper, som for alvor hører til bliver mindre og mindre"

"Det er en afart af *broderskab*, som leder til *brodermord*", advarer Sennett.

Sennetts ord er værd at lægge sig på sinde i en tid, hvor der mest af alt tales om *Det Store Europæiske Fællesskab*, der af mange forhåbningsfuldt hilses som en løsning på de fleste af de problemer, som et Danmark i politisk, social og moralsk krise har at brydes med. Måske forholder det sig virkelig sådan, at det for på langt sigt at kunne generobre "den sociale dimension" er nødvendigt at gå omvejen ad *Le concert européen* (Den europæiske samstemmighed), som Jacques Delors, så suggestivt udtrykker det. Men måske forholder det sig *samtidig* som sociologen Ray Pahl hævder:²⁷ at europæisk integration - det vil nærmere bestemt sige udviklingen af fælles velfærdsinstitutioner og harmonisering af den sociale dimension på europæisk plan - må forudsætte, at en harmoni, en konsensus og et virkeligt bud på fællesskab allerede eksisterer på det nationale plan. Hvis denne antagelse i realiteten ikke holder stik, kan dette underminere selve forudsætningerne for den europæiske integration. Tankevækkende i denne tid, hvor vi ser de grimme symptomer på social og politisk opløsning sprede sig som en farsot over Europa.

Der eksisterer dem, som ser alternativer til den danske nationalchauvinisme, til en ekskluderende "tilbage til rødderne" identitet, blandt minoritet såvel som majoritet, og til den sociale fragmenterings "vinduesløse mørke" i det hele taget. Vi udfordres af etniske minoritetsdanskere, som inviterer til dialog om en fælles demokratisk og multietnisk fremtid; en fremtid, der vil bygge videre på danskhedens bedste tradition. Det er en tradition af "tolerance, åbenhed og respekt for individuelle tanker og måder at leve på, deltagelse i demokratiske processer, ytringsfrihed, sociale netværk for de svage i samfundet, højskoletraditioner, et udviklet sundhedssystem, fordeling af goder, og effektivt fungerende institutioner" - i det mindste "når Danmark er dejligst", som Bashy Quraishy udtrykker det.²⁸

²⁷ Pahl (1991).

²⁸ Quraishy (1992c).

Dette er minoriteternes vision om generobringen af et åbent, solidarisk og demokratisk multikulturelt samfund, hvor respekten for og opmuntringen af det unikt kulturelle, det "etniske" og det lokale forenes med en overordnet og historisk rodfastet politisk kultur, som er fælles for alle. En smuk form for atletik, hvor Danmark kan være stolt af nogle storartede præstationer.

Den danske kulturarv, de peger på, er en historisk fremvokset politisk kultur, som indeholder alle de samme tre vigtige elementer, som i 1975 blev gjort til vejledende for en fremsynet multikulturel svensk indvandrerpolitik - *Jämlikhet, valfrihet och samverkan* (lighed, valgfrihed og samvirke). Mål som i grunden burde være vejledende for enhver indvandrerpolitik, for ikke at sige for en hvilken som helst demokratisk politik i det hele taget.

Man har i Sverige haft sine problemer med faktisk at leve op til denne politiks høje mål. Dominansen af en relativt ufleksibel social ingeniørstankegangs konstruktion og monitorering af den reelt eksisterende "valgfrihed" og det reelt eksisterende (eller måske desværre i alt for lille grad eksisterende) tværetniske "samvirke" har nok understøttet fremvæksten af både vilkårlige og rigide etniske grænser, bremset kulturel og social kreativitet og undergravet politiske initiativer "nedefra".²⁹ Velfærdsstatens fremadskridende forvitring også i Sverige og bristen på en reel "ligestilling" har betydet at disse grænser stadig mere er kommet til at udgøre de segregerende koordinater i en svensk "vertikal mosaik" - en social "pyramide", lagdelt efter kulturelt-etniske kriterier.³⁰

Men det havde set langt, langt værre ud for de etniske minoriteter og for forholdet mellem mindretal og størretal, hvis Sverige *ikke* havde haft sine fremsynede indvandrerpolitiske mål som en rød tråd at styre efter. Og der er trods alt også sket meget godt i den tid, der er gået. Samtidig tror jeg, at disse indvandrerpolitiske mål i grunden rimer mere harmonisk med den historisk fremvoksede politiske tradition vi har (havde?) i Danmark end med den svenske. Visse fleksible organisationsformer blandt de etniske minoriteter såvel som forskellige former for samvirke mellem indvandrede og danskere har været eksemplariske.³¹ Der ligger vort forsprog, når det gælder om at formidle erfaringer fra tværetnisk samarbejde i det fællesskab, som vi forsøger at bygge med det øvrige Europa.

²⁹ Se Schierup (1992).

³⁰ Ålund (1987).

³¹ Schierup (1989).

Om vi skal formå at tage de vigtige udfordringer op, som ligger uden for det nationales ramme, i det endnu splidagtige Europæiske Fællesskabs indre kriser, kan blive afhængigt af, om vi virkelig vil være i stand til lokalt "herhjemme" igen at finde frem til vor egen politiske arv og et dynamisk mangefacetteret fællesskab.

Ja, vi kan søge hjælp, vejledning og en fælles identitet i vor genuine nationale arv. Men ikke den som Søren Krarup og Ole Hasselbalch giver udtryk for. Derimod den som Nikolaj Frederik Severin Grundtvig og Bashy Quraishy peger på: *danskhedens bedste tradition*, forstået som en *fælles politisk kultur*; en politisk kultur, som på en unik måde, historisk set - når Danmark har været dejligst - har formået at forene det partikulære med det universelle; almenvellet og den sociale tryghed med frihed for individet og muligheder for forskellige kultur- og livsformer til at sameksistere og befrugte hinanden; lighed for loven og i samfundet med initiativkraft "nedefra".

Tager vi udgangspunkt i denne tradition og udvikler den videre i et samspil mellem mindretal og størretal, kommer vi at stå i første linje i opbygningen af et demokratisk, solidarisk og multikulturelt "forenet Europa".

Dette betyder noget helt andet end de pragmatiske lappeløsninger, der har kendetegnet dansk såkaldt "integrationspolitik". Men det betyder også noget ganske andet og mere end den form for betingelsesløs, relativistisk omfavnelser (eller omklamring) af andres kulturer, som ofte forekommer blandt "politisk korrekte" multikulturalister.³² At på en uforpligtende måde hævde, at alle kulturers frembringelser principielt er af samme værdi, munder i sidste instans ud i nedladende foragt og ligegyldighed, maskeret som en fuldstændig åbenhed i forhold til "det anderledes". Den afgørende drivkraft må være en vilje til *anerkendelse og respekt*, hvilket kræver noget mere end passiv tolerance i forhold til "det fremmede".³³ Det kræver "en fusion af forskellige tolkningshorisonter"; et "nyt sammenlignende ordforråd".³⁴ Kun igennem dette kan vi udfærdige respektfulde domme over hinandens frembringelser og forhandle os frem til levedygtige kompromiser, som vi har gjort det tidligere i stormfulde stunder af Danmarks nyere historie; ikke mindst i forbindelse med fremvæksten af det konfliktfyldte moderne klasse-baserede industrisamfund i første halvdel af dette århundrede.

³² Trägårdh (1993).

³³ Som det fremføres i Charles Taylors (1992) tankevækkende essay og debatten om det i bogen, *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"*.

³⁴ Trägårdh (1993), som citerer Gadamer.

"Multikulturalisme" betyder at anerkende "nationen" og "fællesskabet" som en sammensat kulturel og sproglig enhed; med et dynamisk og indimellem også modsætningsfyldt samspil imellem "forskelligheder"; men også med *flydende grænser* mellem de mange forskellige identiteter - køn, alder, etnicitet, klasse, organisation og lokalsamfund - som gennemkrydser alle vore liv. Samtidig behøves en konsensus om et overordnet fællesskab integreret via en fælles politisk kultur. En kultur, som forener og forsoner det partikulære med det universelle formidlet igennem en løbende forhandlingsproces. Det er, som det slås fast af RUC-forskernes tidligere nævnte rapport om *Indvandrerpolitik i et magtperspektiv*,³⁵ afgørende for vort demokratis fremtid (og dette spørgsmål er slet ikke specielt for indvandrerproblematikken), at vi på trods af den "segmentering og fragmentering", som præger den moderne politiske proces i det hele taget, formår "at bibeholde et fælles normativt grundlag. Risikoen ved opløsningen af fællesidealet om demokratiet er, at den relativistiske attitude, hvor "anything goes", kan legitimere en yderligere deformation af vort demokrati".³⁶

Og her er det slet ikke de nye etniske minoriteter, som er "faren". Det kan oven i købet forholde sig sådan, at det er dem, der maner os til eftertænksomhed ved at minde os om vor demokratiske histories vigtigste grundprincipper. Kulturel og etnisk mangfoldighed er - som den altid har været op igennem Danmarks historie - befrugtende; den bedste garanti mod lammende selvtilstrækkelighed, social indkapsling og mental forstening,³⁷ men måske også mod en opløsning i en perspektivløs "post-modernistisk" fragmentering og relativisme, hvor vi taber demokratiets grundlæggende præmisser af syne. Det er et valg mellem navlebeskuende fossilisering eller en civilisations og en traditions overlevelse gennem åbenhed og stadig udvikling.

"Alle, som befinder sig i grænselandet mellem forskellige samfund, synes", skriver Stefan Jonsson, "drevet af tvangen til at åbne et større rum for sin tænkning og sin fantasi. De ved mere; de har mere at sige om de konflikter, som giver form til fremtiden. Den utopiske gnist, som lader os ane det gode samfund, tændes derfor i det lykkelige møde mellem flere kulturer".³⁸ Eller som Dronning Margrethe den Anden af Danmark, engang udtrykte det i en berømt

³⁵ I kapitel otte.

³⁶ Molsing *et al.* (1993: 93).

³⁷ Hvor der passende på falderebet kan henvises til Bent Østergaards (1991) bog, *...og verden kom til Danmark*.

³⁸ Jonsson (1992: 49).

nytårstale: "De indre forskelle kan styrke os over for de påvirkninger, der kommer udefra". Hendes Majestæts vision forudsætter, at vi ikke bare *taler* med hinanden, men også *lærer* af hinanden. Der skal som bekendt to til en tango!

Litteraturhenvisninger

- AF Københavns Indvandrerprojekt (1988) København: Arbejdsmarkedsnævnet i København
- Alighieri, Dante (1983) *La divina comedia*, A cura di siro A Chimenz, Torino: Unione Tipografico-Editrice-Torinese (Canto III, Inferno)
- Andersen, Ellen Ø. (1987a) "Opbakning til borgmester om indvandrere", *Politiken*, 11. august
- Andersen, Ellen Ø. (1987b) "Hetz-beskyldning mod borgmester", *Politiken*, 11. august
- Andersen, Karen (1979) *Gæstearbejder, udlænding, indvandrer, dansker!*, København: Gyldendal
- Andersen, Karen (1987) "Barrierer og niches for indvandrerne på arbejdsmarkedet", i *Indvandrerne på arbejdsmarkedet: konferencerapport*, Indvandrerådets og Indenrigsministeriets konference den 3. december 1987, København: Indenrigsministeriet
- Andersen, Karin (1987) "*Desværre, stillingen er besat til anden side*": integration af højtuddannede flygtninge på det danske arbejdsmarked, Copenhagen School of Economics and Social Science, Forskningsnote 5, Copenhagen: Institute for industrial research and social development, Copenhagen School of Economics and Social Science
- Andersen, Ole Stig (1993) "Portræt af en kovending", *Information*, 4.-5. september: 1
- Andersen, Ole Stig & René Mark Nielsen (1987) *Noget fremmed - en bog om integration*, Copenhagen: Forlaget Dünja
- Appiah, Kwame Anthony (1989) "Racisms", *Black American Literature Forum*, 23 (1): 36-59
- Arbejdsmarkedsnævnets sekretariat i København (1986) *Arbejdsløse indvandrere i Københavnsregionen: muligheder og problemer på arbejdsmarkedet*, København: Arbejdsmarkedsnævnets sekretariat
- Arbejdsmarkedsstyrelsen (1993) *At møde barrierer: rapport afgivet af udvalg nedsat af arbejdsministeren vedrørende nedbrydning af barrierer for beskæftigelse af indvandrere og flygtninge*, København: Arbejdsmarkedsstyrelsen
- Arbejdsministeriet (1971) *Betænkning om udenlandske arbejders forhold i Danmark*, København: Arbejdsministeriets Udvalg af 17.6.1969

- Archer, Margaret S. (1985) "The Myth of Cultural Integration", *The British Journal of Sociology* 36 (3): 333-353
- Arnstberg, Karl-Olov (1992) "Habib skaffar sig fel fiende", *Dagens Nyheter*, 9. marts: 18
- i-Azaam, Farooq (1979) "Social organization of immigrant workers and class structure in Western Europe", i Anders Ringen (ed.) *Migration to and within the Nordic Countries*, Oslo: Institute of Applied Social Research
- Bajaj, Kiron og Helle Søby Laursen (1988) *Pakistanske kvinder i Danmark: deres baggrund og tilpasning til det danske samfund*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag
- Balibar, Étienne (1990) "Y a-t-il un 'néo-racisme'?", i *Race, nation, classe: les identités ambiguës*, Paris: La Découverte
- Balibar, Étienne (1992) *Les frontières de la démocratie*, Paris: Éditions la Découverte
- Ballerup Kommune (1986) *At leve i midlertidigheden: indvandrersprojekt*, Ballerup: Ballerup Kommune, Job- og Ungdomsinformationen
- Barker, Martin (1981) *The New Racism*, London
- Beckert, Birgitte og Gitte Lønnrot (1987) *Etniske grupper og bosætning*, Roskilde: RUC
- Bel Habib, Hedi (1992a) "Indvandrapolitiken kulturell apartheid", *Dagens Nyheter*, 8. februar
- Bel Habib, Hedi (1992b) "Besatt av exotism: invandrarforskning styrs av fördomar", *Dagens Nyheter*, 29 februar: B2
- Bergman, Erland og Bo Swedin (1989) *Solidaritet och konflikt: Etniska relationer i Sverige*, Stockholm: Carlssons förlag
- Berlingske Søndag (1976) "Indvanderne i Ishøj", 1. August: 3
- Berlingske Tidende (1987) "Skik følge eller Ishøj fly", 12. august, 1987: 1. sektion, s4
- Berman, Marshall (1983) *All that is Solid Melts into the Air: The Experience of Modernity*, London: Verso
- Beslutningsforslag nr. B17 (1987) *Forslag til folketingsbeslutning om ændring af lov om arbejdstilbud til langtidsledige*, København: Folketinget
- Beslutningsforslag nr. B65 (1992) *Forslag til folketingsbeslutning om bedre integration og sikring af udlændinges retsstilling*, København: Folketinget
- Betænkning om indvandrernes bosætningsmønster (1986) *afgivet af Udvalget vedrørende Indvandrernes Bosætningsmønster*, København
- Bild, Tage og Henning Jørgensen (red.) (1981) *Fagbevægelsen og krisen*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag
- Bjerre, Britta (1987) "Frikadelleracisme!", *B.T.*, 11. august: 3
- Blaschke, Jochen und Kurt Greussing (1980) *"Dritte Welt" in Europa: Probleme der Arbeitsmigration*, Frankfurt am Main: Syndikat
- Blauner, R. (1957) "Colonized and Immigrant Minorities", i Yetman, N.R. and C.H. Steele: *The Economics of Discrimination*, Chicago: University of Chicago Press
- Blum, Jacques (1982) *Indvandrere og minoriteter*, København
- Blum, Jacques (1986a) *Splinten i øjet - om danskernes forhold til de fremmede*, Odense: Stavnsgaard
- Blum, Jacques (1986b) *Racisme på dansk*, København: Samfundsfagsnyt
- Blum, Jacques (1987) "Indtryk af dagen", i *Indvanderne på arbejdsmarkedet, Konferencerapport*, Indvanderrådets og Indenrigsministeriets konference den 3. december 1987, København: Indenrigsministeriet: 133-9
- Boesen, Inger, Jens Frederiksen og Kim Pedersen (1989) *Den røde tråd - om flytninges møde med det danske vejledningssystem*, Rapport 4, København: Dansk Flygtningehjælp

- Boje, Thomas (1993) "Mobilitet og strukturproblemer på det danske arbejdsmarked", *Dansk sociologi*, 2 (3): 35-53
- Broksø, Keld (1990) "Modig mand bag rapport", *Jyllands-Posten*
- Brox, Ottar (1972) *Strukturfascismen och andra essäer*, Stockholm: Verdandi debatt
- Bruus Pedersen, Jesper (1974) *Boligundersøgelsen ved Det danske Staalvalseværk A/S i Frederiksværk 1974*, rapport 1-2, København: Handelshøjskolen, Institut for Organisation og Arbejdssociologi
- Bruus Pedersen, Jesper (1975) *Fremmedarbejdernes boligforhold i Danmark 1975*, Forskningsrapport 76/1, Handelshøjskolen, Institut for Organisation og Arbejdssociologi, København: Handelshøjskolen
- Bruus Pedersen, Jesper (1977) *Tre rapporter om arbejdsløshed*, Forskningsrapport 77/6, Handelshøjskolen, Institut for Organisation og Arbejdssociologi, København: Handelshøjskolen
- Brøcker, Anne (1989) "Udlændingelovgivningen i Danmark 1983-86", *Politica*, 22 (3): 332-345
- Bæk Simonsen, Jørgen (1990) *Islam i Danmark: muslimske institutioner i Danmark 1970-1989*, Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Bøgelund Nielsen, E. (1984) *Indvandrerpolitik i Danmark 1969-1984*, speciale, Roskilde: RUC, Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning
- Bøgild-Mortensen, Lotte (1989) *"At være eller ikke være": tyrkisk ungdom i København og Ankara*, Kultursociologiske skrifter nr. 27, København: Akademisk Forlag
- Børmark, Gerda et al. (1983) *Kultursammenstødet følger for unge tyrkiske teenagepiger fra alderen 13-16 år*, København: Den Sociale Højskole
- Castles, Stephen (1992) *The Challenge of Multiculturalism: Global Changes and Australian Experiences*, Wollongong: The Centre for Multicultural Studies
- Castles, Stephen, Mary Kalantzis, Bill Cope, and Michael Morrissey (1988) *Mistaken Identity: Multiculturalism and the Demise of Nationalism in Australia*, Sydney: Pluto Press
- Chambers, Iain (1990) *Border Dialogues: Journeys in Postmodernity*, London and New York: Routledge
- Cohen, Philip (1987) *The Perversions of Inheritance: Studies in the Making of Multi Racist Britain*, London: Macmillan
- Crispino, James (1980) *The Assimilation of Ethnic Groups: The Italian Case*, New York: Centre for Migration Studies
- Damkjær, Ole og Per Knudsen (1993a) "Jeg er ikke populist", *Information*, 4.-5. september: 6
- Damkjær, Ole og Per Knudsen (1993b) "Vil gribe ind mod tyrkiske ægteskaber"
- DASF (1970) *Fremmedarbejderproblemet - samme vilkår*, Udvalgsrapport, København: DASF
- Det Danske Center for Menneskerettigheder (1992) *Kommentar til den i Beslutningsforslag nr. B 65 foreslåede begrænsning i flygtninge og indvandreres adgang til alment boligbyggeri*, København: Det Danske Center for Menneskerettigheder
- Diken, Bülent (1993) "Den tyrkiske ghetto", *Byplan*, nr. 1: 24-27
- Dittrich, Eckard J. and Frank-Olaf Radtke (red.) (1990) *Ethnizität: Wissenschaft und Minderheiten*, Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH
- Dokumentation om Indvandrere (1993) "Statistik om indvandrere og flygtninge 1993", temanummer af *Dokumentation om Indvandrere*, nr. 1, 1993
- Dubois, W. E. B. (1969) *The Souls of Black Folk*, New York: Signet
- Duffield, Mark (1984) "New Racism ... New Realism - Two sides of the same Coin", *Radical Philosophy*, vol. 37: 29-34

- Ehn, Billy (1992) "Inget man drar över en kam", *Dagens Nyheter*, 26. februar: 16
- Eisenstadt, S. N. (1954) *The Absorption of Immigrants*, London
- Ejrnæs, Morten og Üzeyir Tireli (1992) *Æblet falder langt fra stammen*, København: Forlaget Fremad
- Ekstra Bladet* (1987) "Anker og Uffe vil stoppe de riges friløb: nu får Ishøj-Madsen hjælp", 13. august: 4
- Ellehøj, Karen (1987a) "Dagens portræt: job på fuld tid", *Politiken*, 13. august
- Ellehøj, Karen og Per Mikael (1987) "Ishøj frygter raceuro: Indvandrere-ekspert støtter borgmesteren", *Politiken*, 12. august: 1
- Entzinger, Han (1992) *L'immigration aux pays-bas: du pluriculturalisme à l'integration*, research paper, University of Utrecht
- Fanon, Frantz (1967) *The Wretched of the Earth*, Harmondsworth
- Feuchtwang, Stephan (1990) 'Racism: territoriality and ethnocentricity', i Cambridge, Alrick X. and Feuchtwang, Stephan (eds.) *Antiracist Strategies*, Research in Ethnic Relations Series, Avebury: Gower
- Fichel, Lisa (1992) "Kulturens klamme hånd: om mødet mellem flygtninge og de offentlige systemer i Danmark", i *Livsformer og kultur: antropologi i praktisk anvendelse*, København: Akademisk Forlag
- Fisker, Jens (1970) "Velkommen Mustafa", *Arbejdsgiveren*, nr. 6, 20. marts
- Folketingets ombudsmands beretning for året 1976* (1976), Sag 68, København: Folketinget
- Forskellighed - Et tidsskrift om indvandrerundervisning og dansk som fremmedsprog*, Århus: Forlaget Forskellighed
- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge*, Brighton: Harvester
- Franzén, Lars-Olof (1993) "Den enda vägen till liv. Fantasi och scenisk æverraskning engagerar i 'Sarajevo'", *Dagens Nyheter*, 19. august: B5
- Fremmede iblandt os: fremmedarbejderne i Danmark* (1975) Hellerup: DMS-Forlag
- Fryklund, Björn och Tomas Peterson (1981) *Populism och missnöjespartier i Norden: studier av småborgerlig klassaktivitet*, Lund: Arkiv
- Fryklund, Björn och Tomas Peterson (1989) *"Vi mot dom": det dubbla främlingsskapet i Sjöbo*, CESIC Studies in International Conflict nr. 2, Lund: Lund University Press
- Frøslev, Lene (1987) "S-borgmester i Ishøj overtager Glistrups holdning til flygtninge og indvandrere", *Information*, 11. august: 4
- Gazan, Paul og Niels Westberg (1982), *Ekstra Bladet*, 8. marts
- Gilman, S. (1985) *Difference and Pathology: Stereotypes of Sexuality, Race, and Madness*, Ithaca: Cornell University Press
- Gilroy, Paul (1987) *There ain't no Black in the Union Jack*, London: Hutchinson
- Gilroy, Paul (1990) "The end of anti-racism", *New Community*, 17 (1): 71-81
- Glistrup, Mogens (1991) *De fremmede i landet*, København: Nordisk Bogforlag
- Gordon, Milton (1964) *Assimilation in American Life*, Oxford: Oxford University Press
- Gordon, Milton (1970) "Assimilation in America: theory and reality", i Hawkins and Lorinskas (eds.) *The Ethnic Factor in American Politics*, Columbus, Ohio: Merrill Publishing Co
- Gorelich, Sherry (1989) 'Review article: ethnic feminism - beyond the pseudo-pluralists', *Feminist Review* (32): 111-17
- Graversgård, John (1987a) *Indvandrerne særligt truet*, rapport, Århus: Arbejdstilsynet

- Graversgård, John (1987b) "Er det farligt at være indvandrer? - Om arbejdsmiljø", i *Indvandrerne på arbejdsmarkedet: konferencerapport*, Indvandrerådets og Indenrigsministeriets konference den 3. december 1987, København: 103-9
- Grillo, Ralph D. (1985) *Ideologies and Institutions in Urban France: the Representation of Immigrants*, Cambridge: Cambridge University Press
- Grundtvig, Nikolaj Frederik Severin (1983[1834]) *Statsmæssig Oplysning: et udkast om Samfund og Skole*, København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busk
- Gülüm (1987) *Evaluerings: Gülüm 1*, Høje-Taastrup: Høje-Taastrup Kommune, Beskæftigelsessekretariatet
- Hall, Stuart (1992) "The West and the Rest: discourse and power", i Hall, Stuart and Bram Gieben (eds.) *Formations of Modernity*, London: Polity Press in Association with The Open University
- Hamburger, Charlotte (1989) *Assimilation eller integration: dansk indvandrerpolitik og tyrkiske kvinder*, København: Politica
- Hamburger, Charlotte (1990) "Assimilation som et grundtræk i dansk indvandrerpolitik", *Politica*, 22 (3): 306-19
- Hammer, Ole (1983) "Dansk kurser i stedet for arbejde", *Fagbladet*, nr. 13: 23
- Hammer, Ole (1984) "Ryd forsiden, indvandrerne er her ... også", *Dokumentation om Indvandrere*, nr. 3 og nr. 4
- Hammer, Ole (1989) *Den kulturelle udfordring: at arbejde med indvandrere og flygtninge*, København: Socialpolitisk Forlag
- Hansen, Marianne (1984) *De usynlige unge: en rapport om unge indvandrere i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet*, Århus: DJH
- Hasselbalch, Ole (1990) *Viljen til modstand*, Ribe: Tidehverv
- Heede, Dag (1989) "Selvforvaltning? Pas på: det går glimrende allerede", *Information*, 20. april
- Henriksen, Inger (1985) *Indvandrerne levevilkår i Danmark*, publikation 142, Socialforskningsinstituttet, København: SFI
- Hjarnø, Jan (1973) "Danmarks modsætningsfyldte fremmedarbejderpolitik", i Hjarnø, Jan og Torben Lundbæk (red.) *Fremmedarbejderpolitik*, København: Mellemfolkeligt Samvirke: 230-44
- Hjarnø, Jan (1987) *Indvandrere fra Tyrkiet i Stockholm og København: en socialantropologisk undersøgelse af to kurdiske indvandrergruppers baggrund i Tyrkiet og deres bolig- og beskæftigelsesforhold i Danmark og Sverige*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag
- Hjarnø, Jan (1988) *Socialt arbejde blandt flygtninge og indvandrere*, København: Billesø og Baltzer
- Hjarnø, Jan (1990) "Indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked: strukturændringernes og stereotypierne onde cirkel", *Politica*, 3 (22): 320
- Hjarnø, Jan (1993) "Causes of the increase in xenophobia in Denmark", forskningspapir til symposiet, Migration and Ethnic Marginalisation - Multiculturalism, Racism, Xenophobia, Berlin 30-31. oktober, 1992. Udkommer som artikel i tidsskriftet, *Migration* i 1993
- Holstein, Erik (1993) "Indvandrerformand: S lægger op til apartheid", *BT*, 19. februar
- Horst, Christian (1987a) 'Det lille, det fælle i min hovedskalle' - Eller historien om Kyllerylle i borgmesterkontor og indvandrerudvalg, arbejdsrapport, Københavns Universitet: Institut for Kultursociologi (trykt i *Information* som Horst 1987 b, c og d)
- Horst, Christian (1987b) "Talmagi som diskrimination I: slægtssammenføring umulig efter loven", *Information*, 28. november

- Horst, Christian (1987c) "Talmagi som diskrimination II: hvad man kan sige - med modvilje... og med sikkerhed", *Information*, 30. november
- Horst, Christian (1987d) "Talmagi som diskrimination III: det stigende antal beskyldninger mod indvandrere", *Information*, 1. december
- Horst, Christian (1988a) "Integration og assimilation", i Horst, Christian (red) *Den flerkulturelle udfordring: socialisation og børn fra etniske mindretal*, Kultursociologiske skrifter 24, København: Akademisk Forlag/BUPL: 11-29
- Horst, Christian, red. (1988b) *Den flerkulturelle udfordring: socialisation og børn fra etniske mindretal*, Kultursociologiske skrifter 24, København: Akademisk Forlag/BUPL
- Horst, Christian (1990) *Kan tal diskriminere? Kommentar til en indvandrer rapport fra Ishøj kommune*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag
- Horst, Christian (1991a) "Marginalisering og etnicisme", *Dansk sociologi*, 2 (4): 66-85
- Horst, Christian (1991b) "Social integration of immigrant families in Denmark", *European Journal of Intercultural Studies*, 2 (2): 33-48
- Hotel- og Restaurationspersonalets forbund (1987) *Arbejdstilbuds- og uddannelsesyndelsesordningen: en katastrofe for ufaglærte kvinder og indvandrere*, København: Hotel- og Restaurationspersonalets forbund
- Hussain, Mustafa (1991) "Forskning i etniske minoriteter gennem den etniske majoritetsforskers begrebsmæssige univers", *Dansk sociologi*, nr. 4: 48-57
- Hussain, Mustafa (1992) "Fejlopfattelser af islam i vesten", upubliceret forskningspapir, København: Københavns Universitet
- Høiris, Ole (1983) *Fremmede i Danmark*, Horsens: Ålykke
- Ibsen, Flemming (1981) "Nyere arbejdsmarkedsteori og dens relevans", i Bild, Tage og Henning Jørgensen (red.) (1981) *Fagbevægelsen og krisen*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag: 23-42
- Indenrigsministeriet (1980) *Indenrigsministerens redegørelse for indvandrerpolitikken 1980*, København: Indenrigsministeriet
- Indenrigsministeriet (1983) *Indenrigsministerens redegørelse for indvandrerpolitikken 1983*, København: Indenrigsministeriet
- Indenrigsministeriet (1990) *Integration af indvandrere i Danmark: beskrivelse og forslag til bedre prioritering*, København: Indenrigsministeriet
- Indenrigsministeriet (1992) *Regeringens redegørelse for en samlet indvandrerpolitik*, København: Indenrigsministeriet
- Indenrigsministeriet (1993) *Redegørelse/handlingsplan for Danmarks udlændinge*, København: Indenrigsministeriet
- INDSAM (1990) *Udkast til integrationsprogram*, København: INDSAM
- INDSAM (1993) "Etnisk ligestilling", *Indvandrerens*, nr 41, april: 3
- Indvandrerens (1990) "Dansk, dansk, dansk: embedsmandsrapport fokuserer ensidigt på sprogproblemer", nr. 30: 4-5
- Indvandrerens Repræsentantskab (1990) *Rapport fra arbejdsgruppen nedsat af Indvandrerens Repræsentantskab vedrørende integration af indvandrere*, København
- Indvandrer rapport I* (1976) Ishøj: Ishøj kommune
- Indvandrer rapport II* (1978) Ishøj: Ishøj kommune
- Indvandrerrådet (1993) *Indvandrerrådets kommentarer til lovforslagene, samt generelle kommentarer til redegørelsen om Danmarks udlændinge*, brev til indenrigsminister Birte Weiss af 10. maj, 1993
- Information* (1984) "Anklager kommune for at misbruge støtte til indvandrere", 20. juni

- Information* (1993) "Vesselbo", *Informations lederkronik*, 5. juli: 1
- Ishøj Kommune (1987a) *Brev til Kommunernes Landsforening vedr. "Betænkning om indvandrernes bosætningsmønstre"*, Ishøj Kommune: Byrådet, 8. maj
- Ishøj Kommune (1987b) *Brev (med bilag) til Justitsminister Erik Ninn-Hansen vedr. "Redegørelse for familiesammenføringer m.v. i Ishøj"*, Ishøj Kommune: Byrådet, 21. oktober
- Jacobsen, Kirsten (1979) "Ishøj kommune driver indvandrerkontrol i stedet for indvandrerpolitik", *Information*, 26. november
- Jensen, Heine (1986) *Indvandrerprojekter: sammenfattende rapport 1984-1985*, Århus: Indvandrerprojekter
- Jensen, Per (1988) *Fagforeningstyper og statstyper: en komparativ analyse af arbejdsløshedsforsikringens dannelse og institutionaliseringsform i Danmark, Sverige og Italien*, arbejdspapir, Sociologiska Institutionen, Umeå Universitet, Umeå: Umeå Universitet
- Jonsson, Stefan (1993) *De andra: amerikanska kulturrig och europeisk rasism*, Stockholm: Norstedts
- Just, Gitte (1987) "Ishøj splittet: Mohamed eller Madsen", 11. august
- Just Jeppesen, Kirsten (1989) *Unge indvandrere: en undersøgelse af andengeneration fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*, Socialforskningsinstituttet, Rapport 89:6, København: SFI
- Kampmann, Jan, Bolette Moldenhawer og Lars Jakob Muschinsky (1991) *Nærvær og flygtighed: om det flertydige i det flerkulturelle projekt*, Københavns Universitet, Institut for Pædagogik, forskningsnote nr. 9, København: Københavns Universitet, Institut for Pædagogik
- Karlsson, Lars-Göran, Carl-Ulrik Schierup och Aleksandra Ålund (1992) "Förnuftets falluckor: levande humanism föds inte omedelbart genom reningsbad", *Dagens Nyheter*, 31. marts
- Klebak, Søren og Christian Horst (1977) *Fremmedarbejderes viden om social- og sundhedsvæsenet*, København: Institut for Social Medicin, Københavns Universitet
- Kombineret undervisnings- og arbejdsprojekt for indvandrerkvinder* (1984) Københavns Amtskommune, Albertslund Kommune, Ishøj Kommune
- Komiteen til Forståelse mellem Danske Indvandrere (1985) *Kulturkonflikten*, Komiteen til Forståelse mellem Danske Indvandrere
- Koot, W. and J. Rath, (1987) 'Ethnicity and emancipation', *International Migration*, 25 (4), 426-40
- Krarup, Søren (1984) "De såkaldte indvandrere", *Jyllands-Posten*, August
- Krause-Jensen, Esbern (1978) *Viden og magt: Studier i Michel Foucaults institutionskritik*, København: Rhodos
- Københavns Amtskommune (1982) *Undervisning af indvandrerbørn*, København: Københavns Amtskommune, Amtscentralen for undervisningsmidler
- Köksal, Sema (1984) *Segregation versus self-isolation: Turks in Rinkeby*, draft report, Istanbul: University of Marmara, Faculty of Economics and Administrative Sciences
- Köksal, Sema (1986) *Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler*, Istanbul: Birinci baski
- Lange, Anders (1992) *Refleksioner kring rasism*, Rapport nr. 32, CEIFO, "FEST"-Serien, Stockholm: CEIFO
- Lange, Anders och Charles Westin (1981) *Etnisk diskriminering och social identitet*, En rapport fra Diskrimineringsutredningen, Stockholm: Publica
- Lévi-Strauss, Claude (1971) *Race et histoire*, Paris: Unesco
- Lindquist, Sven (1992) *Utröta varenda jävel*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag

- LO (1991) *Indvandrerne på arbejdsmarkedet: debatoplæg fra LO's Indvandrerudvalg om indvandrems situation på arbejdsmarkedet*, København: LO's Indvandrerudvalg
- Loona, Sunil (1985) "Migrasjon, kultur, utdanning", *Pedagogen* 5 (33), 30-43
- Loona, Sunil (1986) *I samfunnsforskningens ghetto*, forskningspapir (foredrag) til Det VII:e nordiska migrationsforskarseminariet, Sigtuna 1986
- Madsen, Benedicte (1982) *Arbejdsformidling via det sociale netværk: om netværket som faktor i differentieringen mellem stærke og svage grupper på arbejdsmarkedet*, Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet
- Marklund, Staffan (1988) *Paradise Lost?*, Lund: Arkiv
- Meyer, Gitte (1993) "Ny minister melder ud", *Samspil*, nr 2: 4-5
- Melchior, Marianne (1990) *Flygtninge i Danmark*, Socialforskningsinstituttet, Rapport nr. 90:1, København: SFI
- Melchior, Marianne og Jan Hjørnø (1992) *Flygtninge og indvandrere: forsøgs erfaringer fra SUM-støttede projekter*, SUM-rapport nr. 92:15, København: Socialforskningsinstituttet
- Mellemfolkeligt Samvirke (1985) "De fremmede", *Udkig*, Temanummer, København: Mellemfolkeligt Samvirke
- Merton, Robert K. (1978) "Den selvopfyldende spådom", i Østerberg, Dag (red.) *Handling og samfunn*, Oslo: Pax
- Miles, Robert (1989) *Racism*, London and New York: Routledge
- Mohammed, Fakhra, Delal Deveci og Mahmut Erdem (1992) *Et moderne integrationsprogram*, København: FAT
- Moldenhawer, Bolette (1989) *Fremmede mellem himmel og jord: indvandrere og indvandrerprojekter i Høje-Taastrup Kommune*, København: Høje Taastrup Kommune, Beskæftigelsessekretariatet
- Molsing, Lotte, Vibe Klarup, Dorte Nørgaard og Sune Johansson (1993) *Indvandrerpolitik i et magtperspektiv: et case studie i policyprocessen omkring B65*, Roskilde: Roskilde Universitetscenter
- Naïr, Sami (1992) *Le regard des vainqueurs*, Paris
- Necef, Mehmet Ümit (1992) "Modernitet og etnicitet", *Dansk sociologi*, 3 (3): 51-71
- Necef, Mehmet Ümit (1993) "De uforanderlige muslimer", *Information*, 23. juli: 2
- Nielsen, Anne (1993) "Udlændinge som synde bukke", *Information*, 6. august: 3
- Nielsen, René Mark Nielsen (1987) *Rapport om væveprojektet, Harem*, København
- Northrup, Niels (1987) "Borgmester: valgslag om indvandrere", *Politiken*, 13. august
- Nævnet for Etnisk Ligestilling (1993) *Rapport fra udvalget vedrørende oprettelse og sammensætning af et rådgivende organ til sikring af ligebehandling af udlændinge og danskere*, København: Nævnet for Etnisk Ligestilling
- OECD (1984) *The public employment service in a changing labour market*, Paris: OECD
- Olsson, Dorte (1987) "Arbejdsmarkedets organisationer - pligter og ansvar", i *Indvandrerne på arbejdsmarkedet: konferencerapport*, Indvandrerådets og Indenrigsministeriets konference den 3. december 1987, København: Indenrigsministeriet: 114-22
- "Om ansvar og respekt: dokumentation från ett arbetsseminarium'2 (1985) Pm 123/86 Stockholm: Socialstyrelsen
- Indvandrerrådet og Indenrigsministeriet (1987) *Indvandrerne på arbejdsmarkedet: konferencerapport*, Indvandrerådets og Indenrigsministeriets konference den 3. december 1987, København: Indenrigsministeriet

- Indvandrerkindekongference (1986) *Indvandrerkindekongference 86: rapport fra planlegningsgruppen*, København: INDSAM
- O'Connor, Tim (1990) "Tendentios beskrivelse", *Samspil*, nr. 5: 3
- Ottosen, Mai Heide (1992) *Kan de få arbejde?*, De fremmede i Danmark nr. 1, København: Socialforskningsinstituttet
- Pahl, Ray E. (1991) "The search for social cohesion: from Durkheim to the European Commission", *Archives Européennes de Sociologie*, 32 (2): 345-60
- Park, R. A. and H. A. Miller (1921) *Old Worlds Transplanted*, New York
- Paulson, Sven (1982) *Personalekrysterens syn på anställning av ungdomar*, Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen
- Pedersen, Lars (1988) "Islam, muslimer og indvandrere i Dagbladet Information", i Dindler, Sven og Asta Olesen (red.) *Islam og muslimer i de danske medier*, Århus Universitetsforlag
- Pedersen, Lars (1993) *Nyere islamiske bevægelser i Vesteuropa - en analyse af det kulturelle nybrud som islamismen repræsenterer blandt de indvandrede muslimske minoriteter i Vesteuropa*, upubliceret manuskript, Århus: Aarhus Universitet, Institut for Etnografi og Socialantropologi
- Persson, Gunnar (1972) "Invandrarna och arbetarklassen i Sverige", *Zenit*, no. 27: 4-14
- Pettersen, Hanne Lene (1989) *Integrationsprogram for unge indvandrere i Høje-Taastrup Kommune*, Høje-Taastrup: Høje-Taastrup Kommune, Beskæftigelsessekretariatet
- Pettersen, Hanne Lene (1992) *Drømmen om Danmark: opsamling af erfaringer fra integrationsprogram for unge indvandrere i Høje-Taastrup Kommune*, Høje-Taastrup: Høje Taastrup Kommune, Arbejdsmarkeds- og Erhvervssekretariatet
- Piore, Michael J. (1979) *Birds of Passage*, Cambridge: Cambridge University Press
- Politiken (1977) Interview med Politimester Søren Sørensen, 25. oktober
- Quraishy, Bashy (1989) "Racismens virkninger på unge muslimske indvandrere", i Dindler, Sven og Asta Olesen (red.) *Muslimsk indvandrerkultur i Danmark*, Århus: Aarhus Universitetsforlag og Statens Humanistiske Forskningsråd
- Quraishy, Bashy (1992a) "Gensidig integration - ja tak!", *Information*, 14. april: 2
- Quraishy, Bashy (1992b) "Forsøgskaniner for forskningen?", *Information*, 18. september: 2
- Quraishy, Bashy (1992c) "Danmark dejligst", *B.T.*, 6. januar: 26
- Quraishy, Bashy (1992d) "Apartheid - nej tak", *Fred og Frihed*, nr. 3: 12
- Quraishy, Bashy (1993a) "Kære fru Birte Weiss!" *MS-revy*, nr. 1
- Quraishy, Bashy (1993b) "Tal med os", *Det Fri Aktuelt*, 5. april: 10
- Raffensøe (1987) *Arbejdsulykker og arbejdsbetingede lidelser blandt indvandrere, 1983-1985*, København: Arbejdstilsynet
- Rahbek Pedersen, Birgitte og Skutnabb-Kangas, Tove (1983) *God, bedre, dansk? Om indvandrerbørns integration i Danmark*, København: Forlaget Børn og Unge
- Rasmussen, Ole og Birgitte Aabo (1989) "Kanonvalg i Ishøj: borgmester Per Madsen belønnes for sin indvandrerpolitik", *Politiken*, 22. november
- Rath, W. (1990) *Minoritization: the political and ideological construction of "ethnic minorities" in the Netherlands*, Paper for the Conference on Migration and Racism in Europe, Hamburg, September 1990
- Regeringens Ungdomsudvalg (1982) *En brydningstid*, rapport nr. 1, København: Regeringens Ungdomsudvalg
- Reimers, Ole (1979) *Bevidstheden og de tyrkiske arbejdere i Danmark*, Roskilde: RUC
- Rex, John (1989) *Race and Ethnicity*, Stony Stratford: Open University Press

- Rohleder, Niels (1993) "Parat til indgreb mod tyrkiske ægteskaber", *Information*, 7. september: 6
- Rosling, Marianne (1992) "Vilje til åbenhed! Oplæg til nye veje i Karlebo's integrationsarbejde for indvandrere", *Dokumentation om Indvandrere*, nr. 4
- Ruth, Arne (1986) 'Myten om kulturell apartheid', *Dagens Nyheter*, 30. November: 4
- Ruth, Arne (1992) "Udstøtningen har blivit en ritual", *Dagens Nyheter*, 3. februar
- Räthzel, Nora (1991) *Nation and nationality in Germany regarding the new migration processes*, paper prepared for a seminar at the European University in Florence in Spring 1991
- Røgilds, Flemming (1988) *Rytme, racisme & nye rødder*, København: Politisk Revy
- Sahl, Freddy og Carl Skjelmose (1983) *Du er ingen!*, Høje Tåstrup: Pædagogisk Psykologisk Rådgivning
- Sampson, Steven (1990) *Ethnic Business in Denmark: A Cultural Study*, Report to the Danish Social Science Research Council, Copenhagen: University of Copenhagen, Institute for Anthropology
- Schierup, Carl-Ulrik (1985) "The Immigrants and the Crisis", *Acta Sociologica*, 28 (1): 21-33
- Schierup, Carl-Ulrik (1987) "Political Ideologies, Migration Research and the New Ethnic Minorities", *Migration: a European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, 2: 115-135.
- Schierup, Carl-Ulrik (1988) *Integration? Indvandrere, kultur og samfund*, København: Billesø og Baltzer
- Schierup, Carl-Ulrik (1989) 'Immigrants and immigrant policy in Denmark and Sweden: failed assimilationism versus corporatist multiculturalism', *International Review of Comparative Public Policy*, (1): 223-58
- Schierup, Carl-Ulrik (1990) *Migration, Socialism and the International Division of Labour: the Yugoslavian experience*, Aldershot: Avebury
- Schierup, Carl-Ulrik (1991) "The puzzle of transethnic society", i Ålund, Aleksandra and Carl-Ulrik Schierup (1991) *Paradoxes of Multiculturalism*, Aldershot: Avebury
- Schierup, Carl-Ulrik (1992) "Indvanderne på det danske arbejdsmarked: strukturændringer, diskriminering, alternativer", i *Vi Ta'r FAT, Artikelsamling om indvandrere i Danmark*, Forbundet af Arbejdere fra Tyrkiet (FAT) (parallel udgave på tyrkisk): 79-106
- Schierup, Carl-Ulrik och Sven Paulson (red.) (1993/94) *Arbetets etniska delning: studier från en svensk bilfabrik*, udkommer på Carlssons Bokförlag, Stockholm
- Schierup Carl-Ulrik and Aleksandra Ålund (1987) *Will They Still Be Dancing? Integration and Ethnic Transformation Among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*, Stockholm: Almqvist and Wiksell International
- Schjødt, Lene og Dorte Meier (1989) *Tyrkernes tilknytning til det lokale arbejdsmarked*, rapport for Hovedfagskursus i Esbjerg, Esbjerg: Sydjysk Universitetscenter
- Schmid, Herman (1982) *The Withering away of the Scandinavian Welfare State*, Roskilde: Roskilde Universitetscenter
- Schwartz, Jonathan (1981) "Decolonizing labor migration research", forskningspapir til møde med Komiteen for Alternativ Udviklingsforskning, 23. november, 1981
- Schwartz, Jonathan (1985) *Reluctant Hosts: Denmark's Reception of Guest Workers*, Kultursociologiske skrifter 21, København
- Sennett, Richard (1977) *The Fall of Public Man*, Cambridge: Cambridge University Press

- Sjögren, Annick (1992) "Invandrarforskningen bör utvecklas", *Svenska Dagbladet*, 23. januar: Del 1/3
- Slavensky, Klaus (1985) *PR: perspektiv og rammer i indvandrerundervisningen*, Ishøj: Ishøj Kommune, Skoleforvaltningen
- Socialdemokratiets Udlændingekomite (1988) *Rapport fra Socialdemokratiets Udlændingekomite*, København: Socialdemokratiets udlændingekomite
- Socialministeriet (1975) *Betænkning om udenlandske arbejders sociale og samfundsmæssige tilpasning her i landet*, Betænkning nr. 761, København: Socialministeriet
- Sollors, Werner (1989) "Introduction: the invention of ethnicity", i Sollors, Werner (red.) *The Invention of Ethnicity*, New York og Oxford: Oxford University Press
- SOU 1983:18 (Sveriges Offentliga Utredningar) (1983) *Indvandringspolitikken; delbetänkande av invandrapolitiska komittén*, Stockholm
- "Staten burde dække kommunernes ekstra indvandrerudgifter" (1978) *Danske Kommuner*, nr. 17: 18-20
- Stein M. (1960) *The Eclipse of Community: an Interpretation of American Studies*, Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Svane Hansen, Carsten (1992a) *Tal dansk din hund: om et Danmark i racismens skygge 1*, Herning: Systime
- Svane Hansen, Carsten (1992b) *Rejs hjem din hund: om et Danmark i racismens skygge 2*, Herning: Systime
- Swedner, H. (1971) *Om Fin Kultur och Minoriteter: tio Essayer*, Uppsala: Almqvist & Wiksell
- Sydkysten* (1985) "Politiundersøgelse mod byråds kandidat", 18 december
- Taguieff, Pierre-André (1987) *La force du préjugé: essai sur le racisme et ses doubles*, Paris: Tel Gallimard
- Taguieff, Pierre-André (1991) *Face au racisme 1-2*, Paris: Éditions la Découverte
- Taylor, Charles (1992) *The Politics of Recognition*, Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Thomas William I. and Florian Znaniecki (1979) *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston
- Thomle, Erik (1987) "Lynindgreb mod masseindvandring", *Jyllands-Posten*, 27. oktober
- Thomsen, Henrik (1987) "Eksplodiv vækst: 23 indvandrere blev til 371", *Jyllands-Posten*, 26. oktober
- Thorud, Espen (1985) *Norsk innvandringspolitikk og arbeiderbevegelsen: fra åpne dører til invandringsstopp*, Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap
- Trägårdh, Lars (1993) "Är alla kulturer lika mycket värda?", *Dagens Nyheter*, 19. maj: B3
- Tydén, Mattias (1993) "Mångkulturalism i stöpsleven", *Tvärsnitt*, nr. 1: 32-47
- Udlændingelov* (1992) Lov nr. 226 af 8. juni 1983, København
- Ufer, Nils (1988a) *Set fra Ishøj: reportager*, København, Informations Forlag/Mellemfolkeligt Samvirke
- Ufer, Nils (1988b) "Påstand fra Per Madsen om degeneration blandt indvandrerbørn dementeres straks", *Information*, 12-13. marts
- Wallerstein, Immanuel (1990) 'Culture as the ideological battleground of the modern world-system', *Theory, Culture and Society*, 7 (2-3): 31-56
- Weekendavisen* (1990) "Afsøret journalistik", 17. oktober
- Vesselbo, Eyvind (1990) *I går, i dag, i overmorgen: indvandrerreportage Ishøj 1990*, Ishøj: Ishøj Kommune

- Vesselbo, Eyvind (1992) *Fremmedsprogede elever i folkeskolen: en kultursociologisk undersøgelse*, København: Undervisningsministeriet
- Wallerstein, Immanuel (1990) "Culture as the ideological battleground of the modern world-system", *Theory, Culture and Society*, 7 (2-3): 31-56
- Walraff, Günther (1986) *På bunden*, Viborg: Fremad
- Westergaard, Kaj (1973) "Økonomiske synspunkter på indvandring af fremmed arbejdskraft", i Hjarnø, Jan og Torben Lundbæk (red.) *Fremmedarbejderpolitik*, København: Mellemfolkeligt Samvirke: 13-36
- Widgren, Jonas (1980) *Svensk Invandrapolitik*, Lund: Liber
- Wieviorka, Michel (1992) *Tendencies to racism in Europe: is the French experience unique or exemplary?*, forskningspapir til konference organiseret af University of Warwick and Birkbeck College, University of London, Kenilworth, 20-22. september, 1991
- Wieviorka, Michel (1993) *Laserudskrevet bogmanuskript om racisme, populisme og nationalism*. Publiceres i 1993, Paris
- Wilkins, Meredith (1990) "Victims of Neutrality", *Acta Scandinavica*, særnummer, maj 1990: 4-87.
- Wissing, Lisbeth (1993) "Flygtninge skal have mere i bistand end indvandrere", *Information*, 30. august: 1
- Woolacott, Martin (1992) "Utestängandets politik härskar", *Dagens Nyheter*, 13. august
- Würtz Sørensen, Jørgen (1988a) *Der kom fremmede*, Center for Kulturforskning, arbejdspapir no. 1, Århus: Center for kulturforskning
- Würtz Sørensen, Jørgen (1988b) *Danskerne og de andre*, Center for Kulturforskning, arbejdspapir no. 5, Århus: Center for Kulturforskning
- Würtz Sørensen, Jørgen (1988c) "Hellig Krig" i Danmark: kulturmøde og indvandrerpolitik fra 1960'erne til idag, upubliceret manuskript, Århus: Center for kulturforskning
- Würtz Sørensen, Jørgen (1988d) *Velkommen Mustafa? Debatten om gæstearbejderne og det danske samfund i starten af 1970'erne*, Center for Kulturforskning, arbejdspapir nr. 17, Århus: Center for Kulturforskning
- Østergaard Sørensen, Søren (1988a) "Boligarpartheid i Ishøj - en klar ulovlighed", *Information*, 15. februar: 4
- Østergaard Sørensen, Søren (1988b) "Ishøj vil kun have 5 procent", *Information*, 15. februar: 1
- Østergaard, Bent (1991) *...og verden kom til Danmark*, Viborg: Forlaget Hjulet
- Østre Landsrets Domme (1991) 22. januar 1991 i sag 2-99/1989, København: Østre Landsret (Domme)
- Ålund, Aleksandra (1985) *Skyddsmurar: etnicitet och klass i invandrarsammanhang*, Stockholm: Liber
- Ålund, Aleksandra (1987) *The Swedish 'Vertical Mosaic': European Migrants and the Echo from America*, Report No. 12, English Series, Uppsala: The Study of Power and Democracy in Sweden
- Ålund, Aleksandra (1991a) "Wrestling with ghosts: transcultural bricolage and new communities", in Ålund, Aleksandra and Carl-Ulrik Schierup (1991) *Paradoxes of multiculturalism*, Aldershot: Gower: 89-112
- Ålund, Aleksandra (1991b) "Immigrant culture as an obstacle to 'partnership'", in Ålund, Aleksandra and Carl-Ulrik Schierup (1991) *Paradoxes of multiculturalism*, Aldershot: Gower: 69-88
- Ålund, Aleksandra (1991c) *Lilla Juga: etnicitet, familj och kvinnliga nätverk*, Stockholm: Carlsson Förlag

- Ålund, Aleksandra (1993) Upubliceret manuskript om "etnisk" ungdom i Stockholm, Umeå: Umeå Universitet (laserudskrift)
- Ålund, Aleksandra og Carl-Ulrik Schierup (1991) *Paradoxes of multiculturalism*, Aldershot: Gower
- Århus Amtskommune (1990) *Erhvervs- og beskæftigelsespolitisk handlingsprogram for indvandrere og flygtninge i Århus amt 1990-93*, Århus: Århus Amtskommune, Erhvervs- og arbejdsmarkedsafdelingen

